

БОР И МАЈДАНПЕК
Археолошка грађа Србије
IX

Aleksandar Kapuran, Aleksandar Bulatović and Igor Jovanović

BOR I MAJDANPEK

BOR AND MAJDANPEK, CULTURAL STRATIGRAPHY OF PREHISTORIC SITES
BETWEEN THE IRON GATES AND CRNI TIMOK

Belgrade – Bor
2014

Александар Капуран, Александар Булатовић и Игор Јовановић

БОР И МАЈДАНПЕК

КУЛТУРНА СТРАТИГРАФИЈА ПРАИСТОРИЈСКИХ ЛОКАЛИТЕТА
ИЗМЕЂУ ЂЕРДАПА И ЦРНОГ ТИМОКА

Београд – Бор
2014

Издавачи

Археолошки институт, Београд
Музеј рударства и металургије, Бор

Одговорни уредници

Славиша Перић
Сузана Мијић

Рецензенти

Стефан Александров, Бугарска
Марко Диздар, Хрватска

Лектура

Ана Љ. Петровић

Превод

Стефан Милошевић

Илустрације и фотографије

Александар Капуран
Александар Булатовић
Ана Стефановић

Дизајн

војислав филиповић

Штампа

Галаксија, Ниш

Тираж

500

Илустрација на корици

керамички жртвеник Рудна Глава

Published by

Archaeological institute, Belgrade
Museum of Mining and Metallurgy, Bor

Editors

Slaviša Perić
Suzana Mijić

Rewieved by

Stefan Aleksandrov, Bulgaria
Marko Dizdar, Croatia

Proof-reading

Ana Lj. Petrović

Translated by

Stefan Milošević

Illustrations and photographs

Aleksandar Kapuran
Aleksandar Bulatović
Ana Stefanović

Design

vojislav filipović

Printed by

Galaksija, Niš

Printed in

500

Cover illustration

Ceramic altar, Rudna Glava

Монографија је штампана финансијским средствима Министарства културе Републике Србије и Министарства за науку и технолошки развој.

Књига је резултат научноистраживачког пројекта *Културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије*, број 177 020.

The monograph is published thanks to the financial support of the Serbian Republic Ministry of Culture and Serbian Republic Ministry of Science and Technological Development, as a result of Project *Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije*, num. 177 020.

САДРЖАЈ

Историјат истраживања археолошких налазишта на подручју Бора и околине.....	7
XIX и прва половина XX века.....	7
Истраживања од оснивања Музеја у Бору до данас.....	9
Оснивање музеја.....	13
Геоморфологија, хидрографија и рудна лежишта Бора и околине.....	19
Културна стратиграфија праисторијских локалитета између Ђердапа и Црног Тимока.....	23
Мезолит.....	23
Рани неолит.....	24
Старији енеолит.....	29
Развијени и позни енеолит.....	34
Бронзано доба.....	37
Средње и позно бронзано доба.....	39
Прелазни период.....	49
Развијено старије гвоздено доба.....	52
Злотска група.....	56
Млађе гвоздено доба.....	60
Каталог налазишта и археолошке грађе.....	77
Закључак.....	221
Bor and Majdanpek, Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites Between the Iron Gates and Crni Timok.....	227
Библиографија / Bibliography.....	243

Монографију посвећујемо поштованим колегама Николи Тасићу и Бориславу Јовановићу који су својим истраживањима омогућили да североисточна Србија добије заслужено место у археологији Европе.

Аутори

We dedicate the monography to respected colleagues Nikola Tasić and Borisav Jovanović who through their work made a contribution to north-eastern Serbia getting its deserved place in European archaeology.

Authors

ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗИШТА НА ПОДРУЧЈУ БОРА И ОКОЛИНЕ

XIX век и прва половина XX века

О почецима насељавања Бора и његове шире околине (укључујући општине Мајданпек и Кучево) током праисторије сведоче бројни локалитети који се налазе на простору између Ђердапске клисуре и Црног Тимока (Црне Реке). С радом на прикупљању, систематизовању, чувању и презентовању ове богате прошлости започело се током XIX века. Пионери у сакупљању и бележењу старина у источној Србији били су страни и домаћи истраживачи, махом рудари и геолози, који су првенствено истраживали рудне потенцијале Тимочке зоне. Овај процес је тесно повезан са индустријализацијом и обновом рударства у Србији током деветнаестог века, када се јављају и прва интересовања научника за проучавањем остатака материјалне културе из прошлости овог краја. Практично, на свим местима на којима су утврђене значајне рудне наслаге, констатовани су и стари рударски радови и остаци металопрерађивачке делатности. Први истраживач борске рудоносне области био је барон Сигмунд Август Волфганг Хердер. Овај Немац, управник „Краљевског саксонског рудокопства“ у Фрајбергу, дошао је у Србију 1835. године, на позив кнеза Милоша, да испита рудне потенцијале источне Србије и да предлог за покретање рударства.¹ Обилазећи североисточну Србију, он констатује бројне остатке древне рударско-металуршке делатности као и рушевине „стarih грађевина“ (остатака топионица, бројних шљакишта, гомила непрерађене руде, старих рударских радова, остатака утврђења, црква итд.).² Његова истраживања, публикована 1845. године, привукла су пажњу стручне јавности и створила базу за истраживања рудног блага, али и за старине у Србији.³ Други значајан истраживач рудних богатства и културног наслеђа овог краја био је Феликс Хофман. Он је по позиву кнеза Михаила Обреновића дошао у Србију 1862. године, као врстан познавалац рударства и рудних појава.⁴ У више наврата је испитивао територију источне Србије и сагледавао њене рудне потенцијале. За Хофмана

¹ Simić 1969: 32-33.

² *Idem* 1960: 15-38.

³ *Idem* 1960: 36-37.

⁴ *Idem* 1969: 167-169.

се може рећи да је један од првих правих истраживача културног наслеђа у нашој земљи. Посебно се интересовао за археологију, па је, приликом боравка у области Бора, извршио и одређена ископавања у Лазаревој пећини код Злота, а резултати ових истраживања су публиковани 1882. године.⁵ Феликс Каниц, чувени путописац и истраживач културно-историјског наслеђа Србије, описао је све старине на које је наилазио пролазивши овом територијом (старе рударске радове, рушевине утврђења и цркава, трасе римских путева, древне алатке).⁶ Инспириран Хофмановим радом, наш први геолог Јован Жујовић у више наврата је истраживао терене источне Србије, па је и публиковао неколико предмета из околине Бора.⁷ Димитрије Антула, геолог Рударског одељења Министарства народне привреде Краљевине Србије, крајем је XIX и почетком XX века на простору североисточне Србије прецизно забележио трагове древног ру-

Сл. 1. – Fig. 1

дарства.⁸ Милоје М. Васић и Никола Вулић, које сматрамо родоначелницима наше археологије, били су први школовани археолози, који почетком XX века истражују брдо Тилва Рош у непосредној околини Бора. На овом локалитету они констатују остатке утврђења из римског доба, као и одређени број надгробних споменика, а проналазе и керамику у окнима рударских истражних радова, за коју је М. Васић претпостављао да по-

⁵ Хофман 1882: 12-15.

⁶ Каниц 1985, I: 242-259; *Ibid.* 1985 II, 404-412.

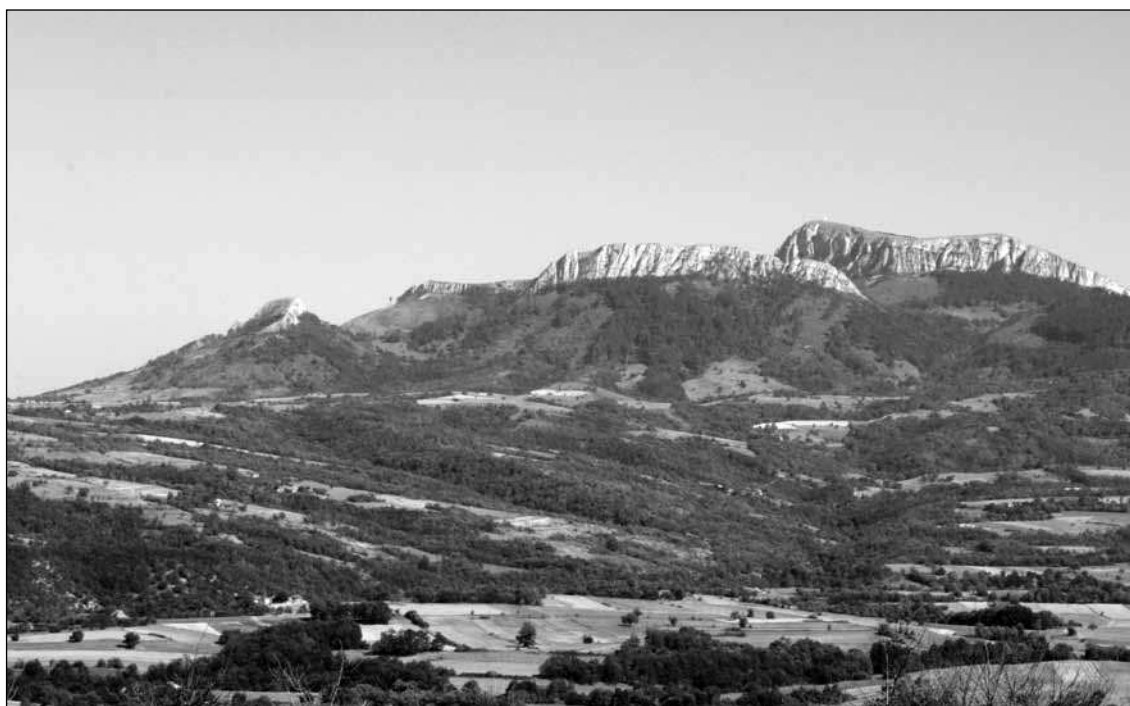
⁷ Жујовић 1883: 447; *Idem* 1893: 144-148.

⁸ Антула 1904: 3-23; *Idem* 1909.

тиче из бронзаног или бакарног доба.⁹ Тилва Рош су обилазили и други истраживачи, међу којима и етнолог Тихомир Ђорђевић, који је публиковао своја запажања.¹⁰

Истраживања од оснивања Музеја у Бору до данас

Отварањем првих тематских поставки историјског садржаја педесетих, те формирањем борског музеја и запошљавањем првих стручњака почетком шездесетих година прошлог века, отворило се ново поглавље у прикупљању и проучавању културно-историјске грађе у околини Бора. Посебан акценат стављен је на археолошка истраживања и проучавања древног рударства и металургије, као једне од примарних активности

Сл. 2. – Fig. 2

људи овог подручја од праисторије до савременог доба.¹¹ Већ од 1961. године почињу опсежнија рекогносцирања терена, а 1963. године започела су и прва систематска истраживања у Лазаревој пећини код Злота.¹² Истраживања су обављена у два наврата 1963/4. и 1968/9. године под руководством Николе Тасића, тадашњег кустоса Народног музеја у Земуну.

⁹ Васић 1904: 597; Вулић 1909: 163-164.

¹⁰ Ђорђевић 1906: 532.

¹¹ Игњатовић 2009: 3-5.

¹² Раније је поменуто да је и Феликс Хофман у другој половини деветнаестог века ископавао у пећини, али то су, највероватније, била само насумична раскопавања простора око пећине без употребе одређених археолошких метода.

ну, а данас нашег угледног академика. У пећини је пронађен археолошки материјал значајан за проучавање млађе праисторије овог краја (енеолита и старијег гвозденог доба: V-IV и I миленијум пре н.е.) (сл. 5), што се посебно односи на металургију као привредну грану.¹³ Открићем праисторијског (раноенеолитског) и античког рудокопа у селу Рудна Глава код Мајданпека (сл. 3, 8 и 9), започета су дугогодишња систематска истраживања овога, у европоским размерама значајног локалитета (1968-1989. године), која је борски музеј обављао у сарадњи са Археолошким институтом у Београду, односно др Бориславом Јовановићем (данас чланом САНУ), руководиоцем пројекта „Истраживање старог рударства и металургије у широј зони Тимочког еруптивног басена“. У овај пројекат укључиле су се и бројне друге институције из земље и иностранства – Балканолошки институт САНУ, Институт за бакар у Бору, Рударско-геолошко-металуршки факултет у Београду, Британски музеј у Лондону, Универзитет у Њукаслу, Народни музеј Шкотске у Единбургу и други.¹⁴ Истраживања Рудне главе дала су кључне информације о првобитном изгледу и организацији рада на једном енеолитском рудокопу, врстама и садржају руде бакра која је експлоатисана (најстарији рударски радови датују се у период друге половине VI миленијума пре н.е.).¹⁵ Сва археолошка истраживања која су уследила или су се истовремено обављала са истраживањима на Рудној глави, или су била посредно или непосредно везана за проучавање древног рударства и металургије. Може се рећи да је Народни музеј у Бору (касније Музеј рударства и металургије) у сарадњи са Археолошким институтом у Београду покренуо нову врсту изучавања у српској археологији – археометалургију.

Истовремено, у Ђердапу су започели велики заштитни археолошки радови на истраживању бројних праисторијских, античких и средњовековних локалитета због њиховог потапања изградњом велике хидроелектране Ђердап I на Дунаву код Кладова. У периоду 1965–1970. године у Ђердапу, на самој обали Дунава, на подручју општине Мајданпек откривено је и истраживано више налазишта, од којих два припадају најзначајнијим мезолитским и неолитским стаништима – Лепенски Вир и Власац. Овим истраживањима је руководио професор Драгослав Срејовић, касније академик и секретар САНУ.¹⁶

Од 1970. до 1972. године у залеђу Ђердапа су извршена археолошка истраживања на локалитетима Пјатра Кости у Црнајки код Мајданпека, Кулмја Шкјопулуј у Клокочевцу код Доњег Милановца и Чокалу Балаш у Кривељу код Бора, којима је руководио Никола Тасић.¹⁷ Ис-

¹³Tasić 1969; *Idem* 1980; *Idem* 1983; *Idem* 1995.

¹⁴Jovanović 1982: 113-128.

¹⁵*Ibid.*

¹⁶Srejović 1969; Srejović, Letica 1987: 23-33, T. I-VIII.

¹⁷Tasić 1982: 19-36.

товремено, на Кузњици код Рудне Главе обављена су истраживања градинског насеља из старијег гвозденог доба (под руководством Борислава Јовановића).¹⁸ Почетком осамдесетих година Музеј рударства и металургије заједно са „Младим истраживачима“ из Бора организује детаљну археолошку проспекцију читаве територије борске општине и том приликом констатују више десетина археолошких налазишта из праисторијског, античког и средњовековног периода.

Након овакве опсежне проспекције терена (рекогносцирања су вршена од 1981. до 1983. године), уследила су нова археолошка истраживања праисторијских налазишта у непосредној околини Бора: Кучајне, на југозападној периферији града (1985–1988. године), којима руководи Зорка Станојевић, кустос археолог борског музеја,¹⁹ и Трњане код Брестовачке бање (1985, 1987–1989. године), којима руководи Борислав Јовановић (сл. 10).²⁰ Током 1990. године Музеј организује међународни симпозијум у Доњем Милановцу на тему „Старо рударство и металургија југоисточне Европе“, на коме су представљена дугогодишња истраживања археометалуршких локалитета на територији Бора и његове околине. Услед економске кризе и ратова током 90-их година

Сл. 3. – Fig. 3

на подручју Бора и Мајданпека се радило у мањем обиму на праисторијским, античким и средњовековним налазиштима. Тако су 1992. године обављена мања ископавања на Хајдучкој чесми код Брестовачке бање, а од 1993. до 1997. године радило се на праисторијским налазиштима Праурија, Капетанова пећина и Камени рог код Мајданпека. Праисторијску некрополу на Борском језеру започео је да истражује кустос археолог музеја Тонко Рајковача 1997. године (сл. 7),²¹ а завршна истраживања су уследила 2002. године у организацији Филозофског факултета у Београду, под руководством др Мирослава Лазића. Од 2004. до 2007. године, Музеј у Бору организује ископавања енеолитског локалитета Кмпије у

¹⁸ Jovanović 1972.

¹⁹ Stanojević 1988a.

²⁰ Jovanović, Janković 1987-1990: 1-20.

²¹ Николић 1997: 199-203.

Бору под руководством кустоса археолога Игора Јовановића (сл. 4, 6).²² Исти је руководио радовима и на налазишту Дубрава у Брестовцу код Бора 2008. године. Приликом истраживања средњовековне некрополе на локалитету Римски бунар – гробље наишло се на некрополу из бронзаног доба, која је 2012. године истражена од стране Игора Јовановића, у сарадњи Музеја у Бору и Археолошког института.²³ Иста стручна екипа је учествовала и на пробним сондажним истраживањима бронзаноdobног насеља Кот 1 у Метовници код Гамзиградске бање.²⁴ Последња ископавања исти су обавили на локалитету Ружана у Бањском пољу код Брестовачке бање 2013. године, где је откривен значајнији металуршки пункт из бронзаног и гвозденог доба.²⁵

Сл. 4. – Fig. 4

Осим истраживања праисторијских локалитета, треба поменути и нека истраживања из античке и средњовековне прошлости, као што су Краку лу Јордан у Бродици код Кучева (1971–1979. године),²⁶ и Старо гробље у Кривељу код Бора (1977/8. године).²⁷ Следе и истраживања

²² Јовановић 2008.

²³ Капуран, Јовановић, Димитријевић 2013.

²⁴ Капуран, Булатовић, Јовановић 2012: 27.

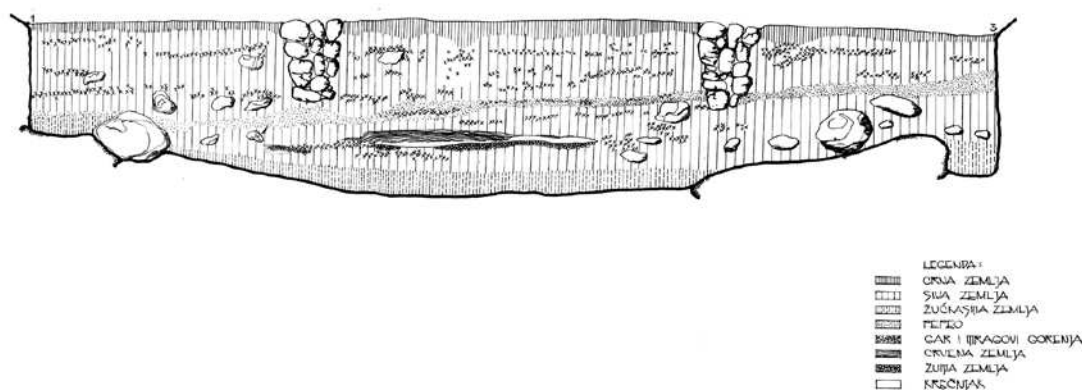
²⁵ Капуран, Јовановић 2013: 831-834.

²⁶ Овим истраживањима је руководио др Владимир Кондић, научни сарадник Археолошког института у Београду. Ради се о касноантичком металоперађивачком комплексу из 3-5. века н.е. (ова истраживања Музеј у Бору је обављао у сарадњи са Археолошким институтом у Београду, Државним универзитетом Калифорније из Сан Дијега и Државним универзитетом Њујорка у Олбенију; Bartel, Kondić, Werner 1979: 127-149; Tomović 2001: 155-185.

²⁷ Позноантичка вила рустика (3. и 4. век н.е.) и мање насеља из раног и млађег гвозденог доба (крај 2. и крај 1. века пре н.е.). Са овог налазишта је публикована грађа из праисторије, али не и веома богата грађа из античког периода.; Јевтић 1996: 129-142.

Марковог камена и Црквина у Доњој Белој Реци из 1996/7. године.²⁸ Ова истраживања је Музеј обављао самостално или у сарадњи са Историјским музејом Србије под руководством кустоса археолога Марка Вуксана. Треба поменути и истраживања на позноантичкој и средњовековној хумци – тумулу, Тилва Њагра у Злоту код Бора, 2003. године, којима је руководио др Мирослав Лазић са Филозофског факултета. Поред археолошких ископавања, Музеј сваке године обави већи број теренских проспекција, тако да број до сада откривених археолошких налазишта износи више од стотину.

Сл. 5. – Fig. 5

Захваљујући вишедеценијском истраживачком раду на праисторијским налазиштима, данашња музејска праисторијска збирка садржи неколико хиљада инвентарних јединица и многоструко више студијског материјала, који припадају широком временском распону од старијег неолита до краја гвозденог доба. Овај материјал омогућава сагледавање друштвено-економских прилика које су владале на овом подручју током више од шест миленијума (свеобухватна материјална и духовна култура), са посебним акцентом на рударству и металургији као специфичним привредним гранама, које су на овоме простору настале и развијале се до данашњих дана.

Оснивање музеја

Иницијатива за оснивање Музеја рударства и металургије у Бору потекла је од чланова Организације Савеза бораца 15. 12. 1950. године, због потребе да се сачувају бројни налази који припадају Бору и његовој

²⁸ Истраживања налазишта Марков камен у Доњој Белој Реци нису публикована; Вуксан, Зечевић, Живковић 1998: 149-155.

околини.²⁹ Најпре је формирана једна поставка од историјског материјала 1951. године, али непостојање адекватних услова за излагање музејске грађе (музејска зграда, опрема и одговарајућа обрада изложеног материјала) довело је до гашења ове поставке.³⁰ Током 1955. године, након добијања простора (мала зграда са три просторије) и основне опреме за излагање, отворена је изложба под називом „Самостална завичајна музејска збирка“ под управом Одсека за просвету и културу Народног одбора Општине Бор.³¹ Ова поставка је садржала археолошке предмете, историјска документа и културно-историјску грађу Бора и околине, а отворана је само на захтев посетилаца. Ни она није била дугог века и убрзо по оснивању је и затворена, а разлог томе је непостојање стручног кадра

Сл. 6. – Fig. 6

који би њоме руководио.³² Године 1960. поново је покренута иницијатива за оснивање музеја са акцентом на запошљавању стручњака из области културног наслеђа. Наредне године, музеј у формирању добија прве стручњаке – музеалце и креће се са интензивним радом на прикупљању предмета који ће чинити део културног и музејског наслеђа овог краја.³³ Наредних неколико година, по разним местима у граду (простор тадашњег

²⁹ Записник са седнице Градског одбора Савеза бораца у Бору, за отварање Музеја, 15. 12. 1950. године; Решење и упис Музеја рударства и металургије у Регистар Окружног привредног суда у Зајечару број F I. 488/73 од 7. 01. 1974; Игњатовић 2009: 3; Јанковић 1980: 1; Игњатовић 2009: 3.

³⁰ Записник Градског одбора Савеза бораца Бор од 2. 6. 1951. год.; Игњатовић 2009: 3.

³¹ Савез музејских друштава Југославије, Београд 1962: 47.

³² Игњатовић 2009: 3.

³³ *Ibid.*

музеја у формирању није имао услове за организацију изложби), организују се тематске изложбе историјског садржаја.³⁴ Године 1963. формиран је Управни одбор Фонда за изградњу Народног музеја у Бору од стране Скупштине Општине Бор.³⁵ Крајем јуна 1965. године Скупштина Општине Бор доноси Решење о оснивању Народног музеја са циљем очувања историјске баштине и стварања музејских фондова као примарног задатка музејског рада.³⁶ Године 1969. Народни музеј у Бору постаје власник Конака кнеза Милоша у Брестовачкој бањи, који је кнез Милош Обреновић подигао 1837. године. Објекат је адаптиран, прилагођен музејским потребама и у њему се данас налази поставка „Брестовачка бања у доба кнеза Милоша“.³⁷ Идеја музеалаца тог времена је била да – с обзиром да

Сл. 7. – Fig. 7

су једну од основних активности људских заједница које су живеле на подручју борске и мајданпечке општине, почевши од млађе праисторије, па закључно са савременим добом, чинили рударство и металургија – Народни музеј у Бору усмери своје деловање у правцу прикупљања грађе и проучавања развитка рударства и металургије у Бору и осталим крајевима Србије. Програмски савет Музеја доноси одлуку 1973. године о промени назива установе у Музеј рударства и металургије, а од 7. 1. 1974. године, након уношења у судски Регистар, Музеј, под новим именом, званично наставља свој рад.³⁸ Исте године, у просторијама данашње Народне библиотеке, у згради Дома културе, постављена је и нова музејска поставка под називом „Историјски развој рударства и металургије“.³⁹ Следеће го-

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Решење Скупштине Општине Бор бр. 01-10812/1-63 од 27. 11. 1963. године.

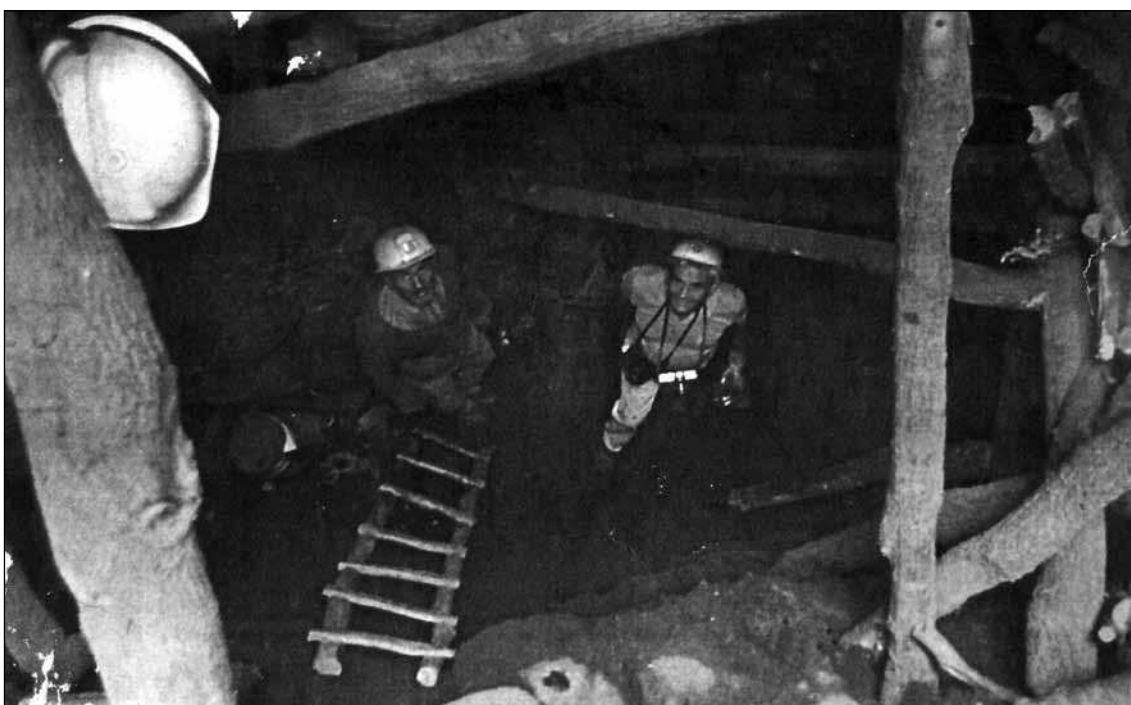
³⁶ Решење Скупштине Општине Бор о оснивању Народног музеја у Бору, бр. 01-6643/1-65 од 30. 6. 1965. године.

³⁷ Игњатовић 2009: 4.

³⁸ Решење и упис Музеја рударства и металургије у Регистар Окружног привредног суда у Зајечару број F I. 488/73 од 7. 01. 1974.

³⁹ Игњатовић 2009: 4.

дине основано је и Одељење Музеја рударства и металургије у Мајданпеку, које се у саставу борског музеја налазило до 1. 1. 1999. године, када се осамосталило под именом Музеј у Мајданпеку. Почетком августа 1984. године, на Дан рудара, Музеј рударства и металургије се усељава у нови простор у оквиру зграде Дома културе, где се налази и данас. Одмах је формирана нова музејска поставка са мањим изменама у односу на претходну и допуњеним називом „Историјски развој рударства и металургије од праисторије до данас“.⁴⁰ Музеј оснива Уметничку колонију „Бакар“ 1985. године, за ствараоце чији је начин изражавања скулптура у бронзи и бакру. Она временом добија велики значај, а данас садржи је-

Сл. 8. – Fig. 8

динствену збирку бронзане пластике у нашој земљи и посебан изложбени простор – Галерија „Бакар“ (од 3. 10. 1996. године).⁴¹ Од 1. 1. 1990. до 1. 4. 1996. у саставу борског музеја налазио се и Историјски архив.⁴² Почетком октобра 1997. године у градском парку поред зграде Дома културе, Музеј, поводом пола века од проглашења Бора градом и једног века од првих рударских истражних радова у овом месту, формира Парк-музеј на отвореном, са јединственом поставком машинске, металуршке и рударске опреме и технике, која је свој радни век завршила у борским рудницима и погонима бројних фабрика и као музејски експонат представљена пролазницима и посетиоцима Музеја.⁴³ У скорије време (2011. године)

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

започело се са пројектом ревитализације изложбеног музејског простора и формирањем нове музејске поставке на темељима савремених музеолошких трендова и принципа (јуна 2011. године уклоњена је дотадашња стална поставка, а нова још није формирана због грађевинских радова у изложбеном простору). У презентацији културно-историјског наслеђа овог краја, важан сегмент представља и издавачка делатност Музеја, која представља резултат стручног рада музеалаца, често у сарадњи са домаћим еминентним научним установама (теренска истраживања, проучавање покретне грађе, изложбена делатност). Међу бројним публикацијама монографског, периодичног или каталогског типа које Музеј објављује, практично, од првих година свог постојања, издваја се Зборник радова Музеја рударства и металургије, који се периодично појављује од 1980. године. Од оснивања до данас, у борском музеју било је преко осамдесет

Сл. 9. – Fig. 9

запослених, од чега око тридесет процената са високом стручном спремом и звањем кустоса или вишег кустоса.⁴⁴ Данас у Музеју ради двадесет и три радника, од којих је десет са високом стручном спремом – шест са звањем кустоса и четири са звањем вишег кустоса. Музеј данас представља специјализовану институцију из области једне од најстаријих привредних грана – рударства и металургије. Рад свих Музејских одељења (археологија, етнологија, историја, историја уметности, техничка баштина) усмерен је на проучавање појава из тих области и путем изложбене, издавачке и медијске презентације представља културна, уметничка и научна достигнућа људских заједница са ових простора од најстаријих времена до данас.

⁴⁴ Ђурђекановић-Мирић 2013: 87-112.

ГЕОМОРФОЛОГИЈА, ХИДРОГРАФИЈА И РУДНА ЛЕЖИШТА БОРА И ОКОЛИНЕ

Бор и његова шира околина налазе се у централном делу североисточне Србије. У морфолошком и хидролошком погледу, овај крај поседује разнолик рељеф, у коме доминирају брдско-планински терени са пространим ливадама, пашњацима и шумским комплексима и речним долинама (сл. 1).⁴⁵ Генерално гледано, читав простор североисточне Србије припада тзв. зони Карпато-балканида и одликује га разнолика и сложена геоморфологија из различитих геолошких епоха. Шира борска област највећим делом припада планинским крајевима између Ђердапа, односно Дунава на северу, Црноречја (долине Црног Тимока) на југу, обронака Дели Јована и Великог гребена на истоку и североистоку, масива Јужног Кучаја и Хомољских планина на западу и северозападу. Осим јужног дела овог подручја, кога чини шира заравњена или благо заталасана долина Црног Тимока, тзв. Црноречје, остали предели имају брдско-планински карактер. Највише планине које са запада, севера и истока окружују ову територију јесу: Кучајске планине (1284 m), Малиник (1158 m), Црни врх (1043 m), Велики крш (1148 m) (сл. 2), Мали крш (929 m), Голи крш (1156 m), Лишковац (803 m) и Дели Јован (1141 m). Ове планине, као и читав рељеф чине разноврсни састави и тектонски односи структура стена. Јављају се различите врсте магматских, седиментних и метаморфних стена, међусобно повезаних, али изузетно поремећених учесталим вертикалним и хоризонталним кретањем у давној геолошкој прошлости. Бројна купаста узвишења, настала вулканским ерупцијама и састављена претежно од андезита, гранита, габра и других магматских и метаморфних стена (Црни врх, Тилва Њагра, Тилва Мика и друга), која се пружају средишњим делом ове области оивичене планинама, припадају северном делу Тимочке еруптивне зоне (тимочки андезитски масив). Читавим овим крајоликом, међутим, доминирају кречњачки масиви Јужног Кучаја, Хомољских планина и Великог крша, који заједно са Малим и Голим кршем и Рготским каменом чине најдужу кречњачку греду у источној Србији. Управо у овим зонама настали су и различити крашки облици, као што

⁴⁵ За ово поглавље коришћена је следећа литература: Жујовић 1893; Симић 1953: 69-76, Simić 1970: 5-78; Antonijević 1973; Николић, Анђелковић 1975: 7-19; Спасов 1975: 20-23; Милојевић-Филиповић 1975: 46-49; Bogdanović 1977; Hidrološke karakteristike 1989: 4-35; Јанковић 1990; Јанковић и др. 1992.

су увале, вртаче, суве долине, понори и јаме, а посебно се издвајају многобројне пећине, од којих се својим изгледом и величином истичу Верњикица и Лазарева пећина код Злота у масиву Кучајских планина и Рајкова пећина код Мајданпека, на северозападном ободу Лишковца. Борска област има богату хидрографију. Бројни већи и мањи водотокови, који припадају посредно или непосредно тимочком, а затим и дунавском сливу, пресецају ову област са свих страна. Најзначајније реке су Црни Тимок на крајњем југу области, те Поречка река и Пек на северу. Главне притоке Црног Тимока су Брестовачка и Злотска река, док Борска односно Слатинска, Кривељска и Равна река са потоком Сурдуп имају заједничко ушће, од кога даље тече Црна река, која се, пробијајући се кроз кречњачки масив Рготског камена, улива у Тимок код Вражогрнца. Поречка река, заједно са Пеком и својим сливовима, пресеца брдско-планинску област у северном делу овог подручја, стварајући уске или шире речне долине.

Сл. 10. – Fig. 10

Бор и његова шира околина су веома богати металичним орудњењима и представљају једну од најважнијих рудоносних области, не само у нашој земљи, већ и на подручју читавог Балканског полуострва, и чине саставни део тзв. Тимочке еруптивне области. Бројна рудна лежишта на широком простору од Бора до Мајданпека настајала су непрестаним магматским и тектонским покретима терена, када су се кроз пукотине и раседе у земљиној кори, са мање или веће дубине, пробијале велике

количине магме, а кроз различите хемијске и физичке процесе одиграла се њихова стабилизација, консолидација и минерализација. Најстарији терени у околини Бора (источно и северно од њега) потичу из времена палеозоику, па чак и од раније (пре око триста милиона година). Ове терене чине гранитне, гранитно-диоритне или габро стене и одређена орудњења, односно металичне појаве и лежишта, посебно злата, сребра, гвожђа и молибдена, а нешто ређе олова, цинка, хрома, титанијума и других метала (области Бучја, Горњана, Танде, Црнајке, Рудне главе, Дели Јована – Глоговица). У каснијем периоду (до пре око тридесет милиона година) формира се тзв. андезитска еруптивна област између Бора и Мајданпека, са појавама нових лежишта металичних руда, са значајним концентрацијама у појединим зонама, као што су Бор и његова непосредна околина. То се посебно односи на налазишта бакарних минерала и нешто мање гвожђа, злата, сребра, олова, цинка, молибдена и других метала. Према начину постанка, не ограничавајући се на геолошку старост, најзначајније минералне појаве и лежишта (што се посебно односи на минерале бакра, затим гвожђа, злата и сребра) у Тимочкој еруптивној зони и оној области која се на њу наслања (Поречко-старопланинска и Хомољско-бељаничка металогенетска зона) можемо поделити на вулканско-седиментне (лежишта у Бору, на Црном врху – Горња липа и Марков камен), скарновске (Мајданпек, Рудна глава, Црнајка, Влаоле и Мали Кривељ), хидротермалне (Бродица, Благојев камен, Грабова река, Мајданпек, Глоговица, Велики Кривељ, Злот, Ваља стрж – Думитру поток на Црном врху и Церова Река) и алувијалне (горњи ток Пека са притокама, као и долине Поречке реке, Шашке реке, Црнајке и Равне реке).

КУЛТУРНА СТРАТИГРАФИЈА ПРАИСТОРИЈСКИХ ЛОКАЛИТЕТА ИЗМЕЂУ ЂЕРДАПА И ЦРНОГ ТИМОКА

МЕЗОЛИТ

Насељавање праисторијских заједница на територији између Ђердапа и Црног Тимока (Црне Реке), у првом реду је било условљено изгледом рељефа, Ђердапском клисуром, бројним водотоковима и специфичним климатским условима који су владали на овоме подручју. Негде у VIII миленијуму пре н.е., као последица рапидног повлачења ледника, долази и до померања еколошких појасева у Европи, што на простору Ђердапа доводи до сталног насељавања мезолитских заједница.⁴⁶ Територија у надлежности музеја у Мајданпеку и Бору представља једну од најзначајнијих регија на тлу Европе везаних за проучавање културе мезолита. Обимни заштитни радови изведени у Ђердапу током шездесетих година прошлог века довели су до открића локалитета Лепенски вир, Падина и Власац,⁴⁷ који су прославили српску праисторијску археологију. Осим поменутих насеља на десној обали Дунава последњих деценија дошло се до одређених закључака да се и у клисурама Трговишког Тимока и Нишаве такође могу очекивати мезолитски локалитети.⁴⁸ Ово изразито карстно подручје познато је по бројним пећинама и поткапинама, које су могле служити као станиште ловачко-сакупљачким заједницама.

Важности екосистема за ове заједнице иде у прилог чињеница да истовремена насеља на територији Кључа, као што су Кула у Михајловцу и Велесница, показују сасвим различит карактер од оних у Горњој

Сл. 11. – Fig. 11

Сл. 12. – Fig. 12

⁴⁶ Радовановић 1997: 55.

⁴⁷ Срејовић 1969; Срејовић, Летица 1984; Јовановић 1969.

⁴⁸ Радовановић 1997; Михаиловић и др. 1997; Михаиловић 2008.

клинсури. Узимајући у обзир дистрибуцију локалитета, мезолитске заједнице нису настањивале просторе изван уског појаса дунавског приобаља, а контакти између мезолитских и неолитских популација јасније се сагледавају током последњих година, првенствено захваљујући ревизионим истраживањима Д. Борића на Власцу, која су између осталог довела до успостављања нове хронологије.⁴⁹ Поједини археолози, као Б. Јовановић, претпостављају да је до контакта популација раног неолита из Кључа и Олтеније са мезолитским популацијама Ђердапа, могло доћи у Доњој клисури, односно негде око Хајдучке Воденице.⁵⁰ Томе иду у прилог налази керамике у насељима за која се сматрало да су настала као мезолитска. Захваљујући обиљу рибе и дивљачи, ове популације привређују као ловачко-скупљачке заједнице, а трговинским везама са „неолитским светом“ долазе у посед керамике, накита и сировина за израду оруђа од окресаног камена. Према датумима које је добио Д. Борић, мезолит Ђердапа почиње око 9500. пре н.е., а завршава се око 6200. године пре н.е.⁵¹

Сл. 13. – Fig. 13

Сл. 14. – Fig. 14

РАНИ НЕОЛИТ

Завршетком последњег леденог доба (глатцијала) и почетком холоцена, коначно су се ускладили токови река, што је довело до настанка плодног земљишта „чернозема“ на подлогама пешчаних алувијалних депозита. Ово је створило услове за настанак и развој земљорадње, будући да су се истовремено побољшали и климатски услови, односно, клима је постала топла и влажна. Почетком наступајућег климатског оптимума мезолитске популације су почеле да напуштају тешко приступачна пећинска станишта у речним клисурама, и започињу нови живот на широким речним терасама (Велесница и Кула код Михаиловца).

Тренутно су супротстављена два мишљења везана за правац продора неолита на централни Балкан. Према једном мишљењу, ови утицаји долазе из понтско-егејског приморја, односно долинама Вардара и Мораве. У том случају североисточна Србија остаје по страни и издвојена од нових

⁴⁹ Борић 2008.

⁵⁰ Јовановић 2008: 308.

⁵¹ Борић 2008: табела 1.

културних и технолошких промена. Међутим, ако се руководимо другим мишљењем, које заступа Б. Јовановић, да контакти између мезолита и неолита долазе са истока, односно из Олтеније и Кључа, било би логично да се у залеђе Ђердапа и слив Тимока контакти преносе кроз долине Поречке реке и Црнајке.⁵² Будући да праисторијске заједнице потичу из различитих еколошких средина и да на различите начине експлоатишу природне ресурсе из свог окружења, циркулација идеја и добара постепено доводи до прихватања неолитизације. Овом мишљењу у прилог иду нека старија непубликована, као и нека нова истраживања, према којима је број ранонеолитских локалитета у сливу Тимока знатно већи него што се раније сматрало.⁵³

Према резултатима истраживања спроведених у централној Европи, изгледа да је дејством ерозије, примитивне обраде и лоше дренаже терена чернозем рапидно нестајао,⁵⁴ што је вероватно условљавало релативно краткотрајно задржавање заједница на једном месту. Самим тим је на бројним ранонеолитским налазиштима створена тзв. „хоризонтална стратиграфија“. Ободи речних долина изнад алувијалних депозита, у зависности од подлоге (коју у случају слива Црног Тимока чине магматске стене) нису могли бити од велике користи првим земљорадницима, највише због густог вегетативног покривача, који су претежно чиниле храстове шуме.⁵⁵ На данашњем нивоу истражености ранонеолитских насеља у Тимочкој Крајини нисмо сигурни да ли се ради о пољопривредним или ловачко-сакупљачким заједницама. Овакав вид економске стратификације тешко је доказати⁵⁶ чак и на примерима добро истражених локалитета. Остаје могућност да се реконструкцијом климе, вегетационог покривача, накнадним зооархеолошким и палеоботаничким анализама, добију одговори и на ова питања.

⁵² Капуран, Булатовић, Јовановић 2011: 25.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Tringham 1971: 30.

⁵⁵ Tringham 1971: 30; Глишић 1968, 24.

⁵⁶ Bender 1975: 38-39.

Сл. 15. – Fig. 15

Сл. 16. – Fig. 16

Сл. 17. – Fig. 17

Сл. 18. – Fig. 18

На садашњем нивоу истражености можемо претпоставити да су у раном неолиту североисточне Србије доминирала насеља сточарско-ловачких заједница, која нису била фундаментално везана за производњу хране. Вероватније је да заједнице циклично мењају место боравка у завис-

Сл. 19. – Fig. 19

ности од сезонских миграција стоке, од пашњака у висинским до оних у низијским подручјима. Ово, можда, једино није био случај са насељем на локалитету Кучајна, у коме су откривене коштане алатке од рога, „садиљке“, за које се претпоставља да су могле имати улогу у процесу земљорадње.⁵⁷

Узимајући у обзир топографију и налазе материјалне културе, претпостављамо да локалитети између Ђердапа и Црног Тимока имају одлике ранонеолитских насеља из протостарчевачке фазе.⁵⁸ Керамичка продукција показује карактеристике старије фазе Старчево–Кереш–Криш културног комплекса. Према топографским карактеристикама ова насеља можемо одредити као висинска и низијска (на речним терасама). Низијска насеља Дубрава и Церова фаца у Брестовцу и Кот 2, Пунђилов

Сл. 20-21, – Fig. 20-21

поток, Ла Бунар и локалитети у Горњој и Доњој Стопањи, позиционирана су на надморским висинама до 180 м, а у највећем броју случајева налазе се на обалама бројних притока Црног Тимока. Истој групи треба прикључити и локалитете Падина, Стубица, Лепенски вир и Власац, који су потопљени акумулацијом Ђердапа I. Висинским насељима, која се налазе на 220 до 300 м надморске висине, припадају локалитети Абри изнад Верњикице, Извор Несторовог потока, Кобила, Кучајна и Селиште на Борском језеру.

Вишеслојни локалитет Кучајна у предграђу Бора, захваљујући вишегодишњим заштитним истраживањима, представља у највећем проценту истражено насеље раног неолита.⁵⁹ Керамичке форме карактеристичне за неолитски стра-

тум представљају лоптасти лонци са кратким цилиндричним вратом (Т. III/6-9; XLI/1), широке коничне зделе (сл. 11) (Т. III/1; Т. XCV/4), амфоре (Т. III/10; IV/12-13; Т. LXIV/2-3) и полулоптасте шоље (сл. 12) (Т. III/4-5;

⁵⁷ Срејовић, Јовановић 1959: 187, сл. 13; Капуран, Булатовић, Јовановић 2011: 24.

⁵⁸ Ветнић 1998: 75; Јовановић 1969: 38; Lazarovici 2006: 126-130; Perić 2004: 13; Kostos, Urem-Kostos 2006: 200.

⁵⁹ Stanojević 1998; *Idem* 1998a.

Т. ХСV/1-3). Коничне зделе су већих димензија и у појединим случајевима имају кружну (Т. ХIВ/3; LXIV/6; Т. СIВ/3), правоугаону или шупљу стопу (у облику детелине са четири листа) (Т. IV/17). Дршке су тунеласте, хоризонтално бушене, са отвором малог промера, прилагођене везивању врпцом (Т. V/37-38; Т. ХСVII/2). У фактури посуда преовлада примеса плевe, док је проценат фине керамике од пречишћене глине и танких зидова изразито мали. Орнаменталне технике крећу се од премазивања црвеном и наранџастом бојом до импреса (Т. IV/19-22) и апликација налепљених на површину посуде у форми трака и протома (Т. IV 12-14; Т. V/23-30; Т. ХСV/7). Мањи број керамичког посуђа украшен је пластично изведеним канелурама (Т. V/25, 31) или аркадама (Т. III/2). Ипак, посуде које нису украшене уједно су и најбројније. Техником импреса највише се украшавају ободи (Т. III/1, 3, 11; Т. IV/13, 15; Т. ХСV/5; Т. СIВ/2), а штипањем трбуси посуда (Т. III/8; Т. IV/20; Т. V/34). Поред налепљених рељефних трака (Т. III/1, 3; Т. IV/12-14; Т. XVI/3; Т. LXIV/5), које су осим декорације имале функцију да спрече клизање посуде из руку, на једном трбуху се налази и рељефна представа животиње (Т. III/7). Оставинско посуђе већих димензија украшава се и техником барботина (Т. V/23-24, 32).

На Кучајни је откривен и релативно мали број предмета културне намене, карактеристичних за Старчево–Кереш–Криш културни комплекс. Њих представљају глава антропоморфне фигурине (сл. 14), неколико зооморфних фигурина (сл. 15, 16), амулету (сл. 17, 18) и један правоугаони култни сточић постаљен на четири ноге (сл. 13).

Посебно је занимљива глава антропоморфне фигурине, која има „фригијску капу“ (Т. V/40, сл. 14), а аналогije за њу постоје међу фигуринама са Књепишта и Благодина, док за жртвеник аналогije постоје на Ајмани

Сл. 22. – Fig. 22

Сл. 23. – Fig. 23

Сл. 24. – Fig. 24

Сл. 25. – Fig. 25

код Кладова.⁶⁰ Индустија глчаног и окресаног камена је разноврсна, а представљају је разни типови стругача и ножића на ламелама (сл. 20, 21) као и глчане калупасте и језичасте секире (сл. 19). Анализирајући индустрију окресаног камена, Б. Јовановић закључује да стилско-типолошко јединство налаза са Кучајне и оних у Ђердапу и Кључу, може да представља засебну манифестацију старчевачке културе у источној Србији.⁶¹

Према постојећој апсолутној хронологији, рани неолит се завршава око 5900. године пре н.е.⁶² Остаје отворено питање како се одвијала даља неолитизација на овим просторима, односно да ли су заједнице између Ђердапа и Црног Тимока наставиле живот на рано-неолитским традицијама или су напустиле ово подручје због смањења природних ресурса или евентуалних климатских промена. Занимљиво

је да на овом простору, осим неколико локалитета на Дунаву (околина Корбова)⁶³ нису евидентирани локалитети винчанске културе.

Тај феномен се не може објаснити недовољном истраженошћу региона, јер је на том подручју обављено неколико систематских рекогносцирања и велики број археолошких ископавања, а у последњих неколико година извршена је атрибуција праисторијске грађе у свим музејима у Тимочкој Крајини.⁶⁴ Једини локалитет на овом простору на којем је забележено присуство заједница винчанске културе јесте Дневни коп у Рудној глави. На овом локалитету су, осим покретних на-

⁶⁰ Stanković 1986: fig. 4/4; Станковић 1995: Т. I; Stalio 1986: fig. 24.

⁶¹ Јовановић 2004: 39.

⁶² Тасић 2009: 129-131; Борић 2008: табела 1.

⁶³ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 25, карта 2.

⁶⁴ Прегледана је комплетна праисторијска грађа из музеја у Зајечару (Капуран, у штампи), Књажевцу (Стојић, Илијић 2011), Бору и Неготину (Булатовић, Капуран, Јањић 2013).

лаза винчанске културе (сл. 22-35), евидентирана и рудна окна за експлоатацију руде бакра, која су калибрираном радиокарбонском анализом рударских алатки датована у VI миленијум пре н.е., мада је највећи број узорка датован у последњу четвртину VI и прву половину V миленијума пре н.е.⁶⁵ С обзиром на ове датуме, којима је поздано утврђено експлоатисање руде бакра у Рудној глави у време винчанске културе још интригантније делује чињеница да нигде у околини није евидентирано насеље из овог периода.

Већ у наредном периоду, у старијем енеолиту, у време носилаца Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса, а нарочито у развијеном и позном енеолиту та територија ће бити густо насељена.

Сл. 26. – Fig. 26

СТАРИЈИ ЕНЕОЛИТ

У старијем енеолиту ову територију, као и суседне области насељавају носиоци Бубањ–Хум I културе, која представља регионалну варијанту Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса.⁶⁶ Топографија насеља, као и материјална култура ових заједница не разликују се од истодобних заједница у Неготинској Крајини, северозападној Бугарској или у јужном делу Тимочке Крајине. Насеља су различитих топографских карактеристика – равничарска, на терасама река (три насеља); затим градинска, приступачна само са једне стране (једно насеље); пећинска (једно насеље) и висинска, слична градинским, али приступачнија, која се налазе на уз-

Сл. 27. –Fig. 27

⁶⁵ Borić 2009: tab. 1.

⁶⁶ Н. Тасић ову културу прво опредељује у старији енеолит (Tasić 1995: 27-35), да би је касније (Тасић 2004: 61) дефинисао као културу средњег енеолита, док у рани енеолит укључује млађу винчанску културу. Да би се избегле несугласице око ових термина, можда је у овом тренутку најприхватљивија солуција, пошто је дефинитивно доказано експлоатисање руде бакра већ од VI миленијума пре н.е., да се млађа винчанска култура дефинише као култура раног енеолита, а Бубањ–Хум I култура (односно БСК комплекс) као култура старијег енеолита (Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 26-28).

вишењима или падинама у близини водотокова, понекад и изван главних природних комуникационих праваца (четири насеља).

Материјална култура ових заједница, нарочито стилско-типолошке карактеристике грнчарије готово у потпуности одговарају карактеристикама керамике у суседним, али и удаљенијим областима овог комплекса. Керамичке форме које доминирају на локалитетима из овог периода у околини Бора и Мајданпека јесу зделе увученог обода, често са брадавичастом, језичастом или тунеластом дршком

Сл. 28. – Fig. 28

Сл. 29. – Fig. 29

испод обода, затим конични тањири полукружно задебљане унутрашње стране обода, украшени сликаним праволинијским и лучним тракама на унутрашњој страни, као и пехари са две дршке у равни са ободом (ниже варијанте широког отвора називају се и зделама). Осим наведених форми, које су доминантне, јављају се и биконичне зделе кратког левкастог врата, затим лоптасте посуде уског отвора и амфоре уског отвора, са дршкама које спајају обод и трбух посуде. Од посуда већих димензија констатоване су дубоке коничне посуде, затим овоидне посуде са мањим хоризонтално бушењим дршкама, као и амфоре лоптасте форме, с дугим коничним вратом (сл. 36, 37, 39-47, 50).

Технике украшавања које преовлађују јесу канеловање и наношење барботина организованог у линије, а јављају се и сликање, графитирање, затим жлебљење, урезивање, импресо и утискивање.

На зделама је обично украшен део испод обода, док су тањири украшавани са унутрашње стране, и то правим или лучним сликаним тракама. Пехарима и већим посудама се обично украшавају раме или трбух посуде, а у неким случајевима и врат (пехари цилиндричног врата).

Осим керамичких посуда на локалитетима БСК комплекса у околини Бора и Мајданпека констатовани су и бројни други налази, као што су антропоморфне и зооморфне фигурине, зооморфни жртвеници, калотаста поклопци, као и оруђе од бакра, кости, рожине, печене земље и камена (сл. 38, 48, 49, 51, 52-61, 74-77).

Сл. 30. – Fig. 30

Сл. 31. – Fig. 31

Од бакарних алатки откривена су шила, длета и слично оруђе мањих димензија (Кмпије, Лазарева пећина, сл. 57-61), али и извес-тан број крстастих секира са отвором за држаље, као и секира равнoг типа (сл. 54-56). Занимљиво је да поред већег броја датованих узорак са праисторијских окана у Рудној глави ниједан од њих хронолошки не одговара старијем енеолиту (скоро сви потичу из неолитског периода, док је један из развијеног/позног енеолита), што указује на могућност да су за експлоатацију бакра за израду других бакарних налаза из ове регије коришћени други рудни ресурси.⁶⁷ Крстасте секире (већином тип *Jászladány*) су, иначе, евидентирани у већем броју на централном Балкани, и то нарочито на територији источне и североисточне Србије и у Посавини.⁶⁸ Секире овог типа се на територији Кукутени културе хронолошки опредељују радиокарбонском методом у другу четвртину IV миленијума пре н.е. (фаза Кукутени В),⁶⁹ што приближно одговара периоду у који се датује и Салкуца IV култура.⁷⁰ Сличног мишљења су и З. Жеравица, који секире тог типа опредељује у период паралелан са Кукутени А/В фазом и Д. Антоновић, која их опредељује у културе Бубањ–Хум I, односно Бодрокерштур II.⁷¹

На локалитету Лазарева пећина у Злоту, са керамичким формама и орнаментима карактеристичним за БСК комплекс јављају се керамичке

⁶⁷ Анализа великог броја узорак енеолитских бакарних предмета из Србије, од којих је највећи број из источне Србије, показала је да бакар од којег су начињени не потиче са Рудне главе. Такође је констатовано да бакар са многих предмета из околине Бора (Злотска пећина) потиче са лежишта бакра код Мајданпека (Pernicka et al. 1993: 37-38).

⁶⁸ Žeravica 1993; Antonović 2014.

⁶⁹ Mantu et al. 1997: 47, cat. no. 167-168.

⁷⁰ Bojadžiev 1998: 356.

⁷¹ Žeravica 1993: 15-17; Antonović 2014.

Сл. 32. – Fig. 32

форме које стилско-типолошки одударају од њих. Реч је о дршкама са плочастим завршетком, познатијим као шајбенхенкел (*Scheibenhenkel*) тип, затим високим посудама, са мањим дршкама на дугом цилиндричном врату (тзв. *Milchtopf* тип посуде, сл. 64) и високим посудама вертикалних или благо левкастих зидова, правоугаоне основе (тзв. *lobate* посуде, сл. 65), које су украшене пластичним волутама, или пластичним налепцима по ивици зидова посуде. Њихов стратиграфски положај, нажалост, није

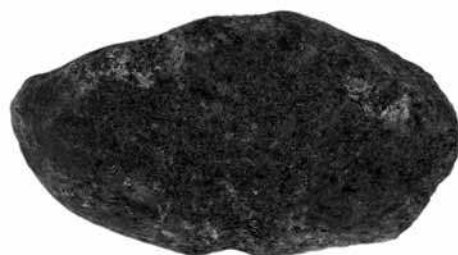
поуздан, па се не може са сигурношћу рећи да ли је овај хоризонт, са керамиком потпуно другачијих стилско-типолошких карактеристика, истовремен са керамиком БСК комплекса, или је млађи. Н. Тасић сугерише да је реч о једном културном слоју који припада млађој фази БСК комплекса.⁷² Када се осврнемо на локалитете овог комплекса у околини, увиђамо да у културним слојевима где се јавља ова керамика увек има и елемената типичних за БСК комплекс. У Салкуци, рецимо, у слоју IV, где су дршке са плочастим завршетком констатоване у великом броју, јављају се и двоухи пехари украшени канелурама, импресо орнамент, тањери задебљаног обода, биконичне зделе кратког левкастог врата и други елементи карактеристични за материјалну културу БСК комплекса.⁷³ Слична ситуација забележена је у пећини Хоцилор (*Hoților*) код Баиле Херкулане (*Băile Herculane*), где је у хоризонту (етапи) II констатована керамика са елементима обеју манифестација,⁷⁴ као и у Галатин култури, која је приближно истовремена са Салкуца IV културом и Херкулане II-III хоризонтима.⁷⁵ Културни слој у којем су констатовани елементи карактеристични за БСК комплекс и културе Салкуца IV и Галатин, односно Херкулане II-III хоризонт, регистрован је на локалитету Велика хумска чука 2009. године. Ту се, осим поменутих елемената, јављају и елементи Чернавода I културе,⁷⁶ која је, такође, приближно истовремена са горе наведеним културним манифестацијама.⁷⁷ Узевши у обзир стратиграфске податке са локалитета БСК комплекса из источне Србије, као и са локалитета у околини Ниша, чини се да је Бубањ-Хум I култура (као варијанта БСК комплекса), трајала прилично дуго, јер је извесно да је у једном тренутку паралелна са Салкуца IV културом, која се приближно датује у прву четвртину IV миленијума.⁷⁸

Сл. 33. – Fig. 33

Сл. 34. – Fig. 34

Сл. 35. – Fig. 35

⁷² Tasić 1995: 172.

⁷³ Berciu 1961: fig. 133, 135, 142.

⁷⁴ Roman 1971: Abb. 20, Abb. 22.

⁷⁵ Георгиева 1987: 1-13.

⁷⁶ Булатовић, Милановић, у припреми.

⁷⁷ Vojadžiev 1998: 356.

⁷⁸ Vojadžiev 1998: 356.

Сл. 27. – Fig. 27

Сл. 37. – Fig. 37

Сл. 38. – Fig. 38

РАЗВИЈЕНИ И ПОЗНИ ЕНЕОЛИТ

Заједнице БСК комплекса, односно популација чија се култура заснивала на јаким традицијама овог комплекса, очито се дуго задржала како на овим просторима, тако и у суседству.⁷⁹ Чини се да је њен развој у појединим регијама био прекинут продором Чернавода III заједница, које су дошле са доњег Дунава, али су елементи ове културе забележени на само једном локалитету, и то на Дунаву (Корбово), тако да се овај продор није битније одразио на локалне заједнице у источној Србији. Присуство Чернавода III културе забележено је и на локалитету Бубањ код Ниша, где је овај културни слој регистрован између слојева култура Бубањ–Хум I и Коцофени–Костолац. Нешто другачија ситуација констатована је на локалитету Мокрањске стене код Неготина, где се слој Коцофени културе налазио непосредно изнад слоја Бубањ–Хум I културе,⁸⁰ а слична стратиграфија забележена је у пећини Хоцилор код Баиле Херкулане, где је, међутим, између слојева култура Коцофени и Салкуца IV регистрован хијатус.⁸¹

Дакле, култура чији су носиоци егзистирали на подручју Тимочке Крајине у средњем, односно развијеном енеолиту, јесте Коцофени–Костолац култура, која је дефинисана пре неколико деценија из потребе да се објасни културни феномен чија је материјална култура садржавала елементе карактеристичне и за костолачку и за Коцофени културу.⁸² Дистрибуција локалитета ове културе забележена је на подручју од Дунава, на северу, до југоисточне Србије, на југу, а њени елементи забележени су чак и јужније.⁸³

Насеља ове културе регистрована у околини Мајданпека и Бора су у највећем су броју висинска, у непосредној близини водених токова (десет насеља), затим градинска, тешко приступачна насеља (шест на-

⁷⁹ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 28-29.

⁸⁰ Капуран, Булатовић, Јањић, у штампи.

⁸¹ Роман 1976: 59.

⁸² Тасић 1979: 117; Николић 1997: 205.

⁸³ Капуран, Булатовић 2012: 72-76.

сеља) или пећинска (седам насеља).⁸⁴ До сада су откривена само два насеља равничарског типа. Најгушћа концентрација насеља јесте у непосредној околини Бора и Мајданпека, дакле у подручју са лежиштима руде бакра, које је, такође, погодно и за сточарство, односно екстензивну пољопривреду. Занимљиво је да је у околини неколико пећинских станишта (Злот, Мајданпек) забележено више насеља у непосредној близини, која, с обзиром да је слична ситуација констатована и у другим регијама ове културе, као да су чинила извесни образац насељавања у овом периоду.⁸⁵

Архитектура стамбених објеката из овог периода регистрована је на локалитетима Кулмја Шкјопулуји и Пјатра Кости, где су стамбени објекти, који су били подигнути на неколико тераса, својим задњим делом били усецани у падину.

Керамички инвентар са тих локалитета заступљен је са више типова који су евидентирани на готово свим локалитетима ове културе. Пре свега, то су дубоке полулопасте зделе, понекад са благо увученим ободом, често украшене пластичним вертикалним ребрима (сл. 71), шоље различитих облика, са једном тракастом дршком, која високо прелази обод (сл. 66, 69), затим крчази са дршком у равни са ободом (сл. 70) и амфоре дугог цилиндричног или левкастог врата (сл. 68). Осим ових форми, јављају се и посуде благе S профилације, левкастог врата, затим сосијере (сл. 72), полулопасте зделе обода моделованог у облику профила птичје главе, лоптасте посуде кратког цилиндричног обода, уског отвора и др. Орнаментални мотиви и технике којима су ове посуде украшаване јесу разнолики. Најчешће технике орнаментисања јесу урезивање и убадање. Урезани мотиви су већином праве линије, које се често укрштају формирајући ромбове, док су уводи тачкастог, овалног, троугластог или правоугаоног облика. Препознатљив

Сл. 39. – Fig. 39

Сл. 40. – Fig. 40

Сл. 41. – Fig. 41

⁸⁴ Опширније о топографији ове културе видети у: Капуран, Булатовић 2012: 67-71.

⁸⁵ Капуран, Булатовић 2012: 69, карта 1.

Сл. 42. - Fig. 42

Сл. 43. - Fig. 43

орнамент јесу линцен апликације и браздасто убадање (*Furchenstich*), а спорадично се јавља и украшавање намотаном или упреденом врпцом.

Осим керамике, важно је напоменути да је на једнослојном праисторијском локалитету Кулмја Школпулуиј, који припада Коцофени-Костолац култури, нађено бакарно шило са омчасто савијеном главом (сл. 62). Тај тип шила регистрован је и у пећини Хоцилор, као и у Салкуци, у слоју Салкуца IV културе.⁸⁶

Коцофени-Костолац култура се према датуму са Беловода, у Великом Лаолу, западно од Хомољских планина, може датовати у последњу четвртину IV и почетак III миленијума пре н.е.,⁸⁷ а сличног су хронолошког опредељења и други локалитети, тако да се најмлађи датуми за Коцофени, односно Костолац културу везују за почетак друге четвртине III миленијума пре н.е.⁸⁸ Могуће је, међутим, да ова култура траје и дуже на овим просторима, јер се на неким њеним налазиштима (Кривељски каменбунар, Т. Т. LXXII/3-6; Кривељски крш, Т. LXXIV/4) јављају и елементи, који би према вертикалној стратиграфији на локалитету Бубањ могли бити млађи (Бубањ-Хум II култура).⁸⁹ Као аргумент у прилог овој тези може да послужи и податак да су у културном слоју Бубањ-Хум II културе на локалитету Бубањ констатовани и многи елементи претходне Коцофени-Костолац културе, што указује на јаке енеолитске традиције, које ће се задржати и у бронзаном добу, нарочито на подручју Тимочке Крајине.

⁸⁶ Roman 1971: abb. 17/7, 13, 14; Berciu 1961: fig. 72/2.

⁸⁷ Borić 2009: tab. 2, OxA 14678.

⁸⁸ Nikolić 2000: 77.

⁸⁹ То је првенствено мотив линија које се секу под оштрим углом формирајући ситне ромбове, као и мотив наспрамно постављених шрафираних троуглова између којих је празна цик-цак трака. Овај орнамент се јавља спорадично већ у костолачкој култури (Petrović, Jovanović 2002: 259/1, 264/4), али је најчешћи у вучедолској култури (Petrović, Jovanović 2002: 319/16, 311/13, 314/2, 327/5 и др.), Бубањ-Хум II култури (Гарашанин, Ђурић 1983: кат. бр. 137-144), Дубену (Nikolova 1996: fig. 2/1, fig. 3/5, 6, fig. 4). На Бубњу се ови орнаменти јављају у слоју изнад Коцофени-Костолац културног слоја.

БРОНЗАНО ДОБА

Отварање нових проблема везаних за динамику развоја заједница бронзаног доба у залеђу Ђердапа, иницирали су Б. Јовановић и Д. Срејовић обимним истраживањима током 80-их и 90-их година прошлог века. Ово се првенствено односи на откриће некропола спаљених покојника урненфелдер типа, и неколико њима припадајућих насеља у ближем окружењу Бора и Зајечара. Велики допринос су пружила и бројна рекогносцирања која пружају нови поглед на дистрибуцију насеља заједница бронзаног доба у сливу Црног Тимока, започета 80-их година прошлог века, која са прекидима трају све до данас.

Готово сва налазишта у околини Бора и Мајданпека потичу из развијеног, односно позног бронзаног доба. Налази који би се са сигурношћу могли одредити у рано бронзано доба, односно Бубањ–Хум III културу или истовремене културе у Олтенији или северозападној Бугарској (који би се, географски гледано, могли очекивати и на овој територији), за сада нису евидентирани. Слична ситуација забележена је и у околини Неготина, где су регистровани керамички налази за које се претпоставља да припадају том периоду. Међу њима је и секира типа Козарац, која би се, с друге стране, пре могла повезати, према типу и хемијско-физичком саставу, са традицијама Коцофени–Костолац културе, или евентуално са носиоцима Глина III–Шнекенберг културе.⁹⁰

Сл. 44. – Fig. 44

Сл. 45. – Fig. 45

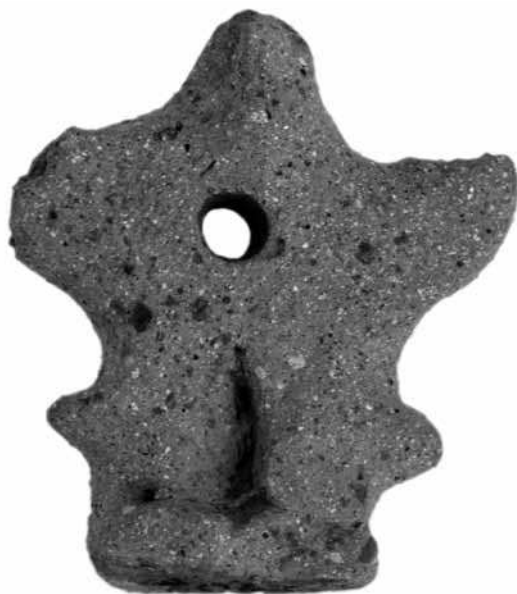
Сл. 46. – Fig. 46

⁹⁰ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 31, Т. IX/18-20.

У рано бронзано доба у региону Бора и Мајданпека могли би се, са извесном резервом, уврстити налази керамике са Кучајне (Т. IX/74-83), чије стилско-типолошке карактеристике подсећају на керамику раног бронзаног доба из Горне-е (*Gornea*), и на керамику типа Муреш I,

Сл. 47. – Fig. 47

Сл. 48. – Fig. 48

са подручја румунског дела Баната,⁹¹ као и на керамику типа Глина из Островул Корбулуија (*Ostrovul Corbului*), Сталијске Махале и других локалитета ове културе.⁹² Истом периоду, вероватно припадају налази са Чока Њице, који су веома сличних карактеристика као керамика раног бронзаног доба из Сталијске Махале, коју С. Александров опредељује у Глина (IV) културу.⁹³ Очито је и ова област била део шире културне манифестације, која је у рано бронзано доба захватала западну Бугарску, југоисточну Србију и североисточну Македонију, а из које су се у наредном периоду искристалисале регионалне културне групе.⁹⁴ Те сирвивале из раног бронзаног доба, који су се очували на овој територији у развијеном бронзаном добу, илуструје керамика са Трњана, Кота и Ружане.⁹⁵

СРЕДЊЕ И ПОЗНО БРОНЗАНО ДОБА

Нове податке о развоју заједница бронзаног доба у залеђу Ђердапа, током осамдесетих и деведесетих година прошлог века, дала су истраживања већег обима која су водили Б. Јовановић и Д. Срејовић.⁹⁶ Ово се првенствено односи на открића некропола спаљених покојника и неколико насеља у ближој околини Бора и Зајечара. Велики допринос такође су имала и бројна рекогносцирања која су дала бољи увид у дистрибуцију насеља заједни-

⁹¹ Gumă 1997: Pl. XIII-XVII.

⁹² Roman 2006: fig. 5-8; Alexandrov 2007: Pl. VII/5, Pl. IX/6-8; Roman 1976: abb. 3/6, 8, abb. 4/2, abb. 5/5, abb. 6/7,9, abb. 9.

⁹³ Alexandrov 2007: 230-231, Pl. XI/2-5.

⁹⁴ Bulatović 2011: 11, Map 2.

⁹⁵ Енеолитске елементе у култури бронзаног доба на овој територији приметили су и други аутори (Срејовић, Лазић 1997: 236-237; Лазић 2004: 103).

⁹⁶ Jovanović, Janković 1987-1990; Jovanović 1999; Срејовић, Лазић 1997; Лазић 1998; *Idem* 2004.

ца бронзаног доба у сливу Црног Тимока. Она су започела током осамдесетих година прошлог века, и трају до данашњих дана.⁹⁷

Кључне факторе везане за повећање броја насеља и некропола у сливу Црног Тимока представљали су стабилизација климатских услова, до које је на тлу Европе дошло средином II миленијума пре н.е.,⁹⁸ затим повећана потражња за бавром и, најзад, развој трговине предметима од бронзе. Климатски оптимум је имао пресудни значај за експанзију земљорадње и сточарства, а појава запреге и примитивних кола условила је убрзану комуникацију и интензивирала трговину на широким просторима југоисточне Европе и Карпатског басена.⁹⁹ Технолошка револуција увођењем сточне запреге у обраду земље, употребом бронзаног рала и бронзаног српа указују на усмеравање економских потенцијала ка производњи хране, нарочито на подручјима плодних речних тераса око бројних притока Црног Тимока. Експлоатација рудних богатстава и металургија, која је била примарна у зони Бора и Мајданпека још од раног бакарног доба, такође доживљавају динамичан развој, што се најбоље да видети кроз налазе металичних шљака из неколико насеља као што су Трњане, Ружана у Бањском пољу и Селиште на Борском језеру.

Претпостављену демографску експанзију најбоље илуструје број од 31 локалитета из бронзаног доба на територији Бора, од којих четири представљају некрополе.

Сл. 49. – Fig. 49

Сл. 50. – Fig. 50

⁹⁷ На подручју Бора рекогносцирања је започео И. Јанковић, захваљујући помоћи ђака средњих школа, а наставак је уследио тек пре неколико година, у организацији вишег кустоса Музеја рударства и металургије у Бору И. Јовановића. Рекогносцирања око Гамзиграда су започела почетком овог века од стране М. Лазића, М. Сладића и М. Пековића, а настављена су захваљујући сарадњи Археолошког института у Београду и ТОРОИ пројекта Фрај Универзитета у Берлину 2008/9. године.

⁹⁸ Todorova 2007: 5.

⁹⁹ Sheratt 1997: 220–221; Bankoff, Greenfield 1984.

Сл. 51. – Fig. 51

Сл. 52. – Fig. 52

Након прецизног убицирања локалитета из бронзаног доба извршене су и извесне анализе топографије окружења и близине природних ресурса, која указује на двојаки карактер ових насеља, која вероватно припадају позном бронзаном добу.¹⁰⁰ Топографске карактеристике, материјална култура и погребни обичаји показују да насеља на источном ободу Кучајских планина припадају металуршким заједницама које првенствено експлоатишу и прерађују руду бакра. Стилско-типолошке карактеристике налаза материјалне културе показују утицаје параћинске културе, односно њене млађе фазе.¹⁰¹ У исто време на обалама и у ближем залеђу Црног Тимока (Џаново поље и долина Селишког потока) живе заједнице пољопривредног карактера, на чијим се налазима материјалне културе примећују одлике Вербичоара, параћинске и ватинске културе заједно.¹⁰² Истовремено, обале Дунава настањују заједнице са одликама Жуто брдо-Гирла Маре културног комплекса,¹⁰³ а ограничене су само на уски појас приобаља, тако да се њихов утицај не пружа у дубље залеђе Ђердапа.

Насеља пољопривредног карактера налазе се раштркана по брежуљцима и речним терасама. Позиционирана су на релативно малим

¹⁰⁰ Капуран 2011b.

¹⁰¹ Јовановић 1999.

¹⁰² Срејовић, Лазић 1997; Капуран 2011; *Idem* 2011a; *Idem* 2011b.

¹⁰³ Јевтић, Вукмановић 1996.

растојањима једна од других, од неколико стотина метара до највише 1 km. Између њих често постоји и визуелни контакт. Будући да је само мали број локалитета систематски истражен, остаје могућност да судећи према габаритима насеља претпоставимо да се у највећем броју случајева радило о мањим, самодовољним домаћинствима, састављеним од неколико стамбених или економских објеката.¹⁰⁴ Овакав распоред насеља у простору омогућавао је породичним заједницама ефикаснију експлоатацију постојећих природних ресурса. Истовремено, у подножју источних Кучајских планина насеља овога типа има неупоредиво мање него у околини Ромулијане. У околини Бора то су локалитети Дубрава, Церова фаца и Трујканов поток у Брестовцу, мада можемо претпоставити да је њихов број био сигурно већи, о чему сведоче налази керамике са више неубицираних локалитета из Џановог поља и околине Џановог потока. У атару села Злот, пољопривредним насељима припадају локалитети Трвај и Доња Стопања (Петрујкић). У атару Метовнице ради се о насељима Кот 1, Ла Бунар, Пунђилов поток и Мускол, а на територији Шарбановца о Селишту и Великој падини.

Металуршким заједницама бронзаног доба припадала би насеља која су позиционирана на већим надморским висинама, као што су Кузњица, Чока Казак, Чока Кормарош и Чока Њица у непосредној околини Бора, затим Ружана, Трњане и Селиште у Брестовачкој бањи, Кобила (Урсуловић, Башиновић) и Шетаће у Смолници, Кривељски камен – Бунар, Ваља Маре – воденица и Ваља Маре – циглана у Малом Кривељу и Требућ у Луци. Локалитет Мали Визак код села Танда има неке елементе

Сл. 53. – Fig. 53

Сл. 54. – Fig. 54

¹⁰⁴ Капуран 2011b.

градинских локалитета, узимајући у обзир тешко приступачан терен на коме се налази. Осим окружења, које не погодује производњи хране, за пољопривредни карактер ових насеља нема доказа ни на систематски истраживаним локалитетима, али је зато њихов металуршки карактер неоспоран. Томе у прилог говори велики број налаза металичних шљака, различитих врста жрвњева и растирача, као и велики број сацака (*pyraunosa*), посуда у којима се руда припремала за топљење.¹⁰⁵ Археолошка истраживања локалитета Ружана, која су се одвијала у дворишту

Сл. 55. – Fig. 55

породице Васић у Бањском пољу код Брестовачке бање,¹⁰⁶ указују на металуршку производњу већих размера током бронзаног доба. За време почетних истраживања на овоме локалитету 2013. године откривена је велика количина металичне шљаке, с појединим комадима тежине и до 3,5 kg.¹⁰⁷ Сличан тип шљаке, али у мањем обиму, откривен је и у насељу Трњане, и рекогносцирањима локалитета Селиште на Борском језеру.

Као што је већ наглашено, топографске карактеристике могу да укажу на различит карактер насеља, али само потпуним увидом у еко-

¹⁰⁵ Jovanović, Janković 1987-1990: 1.

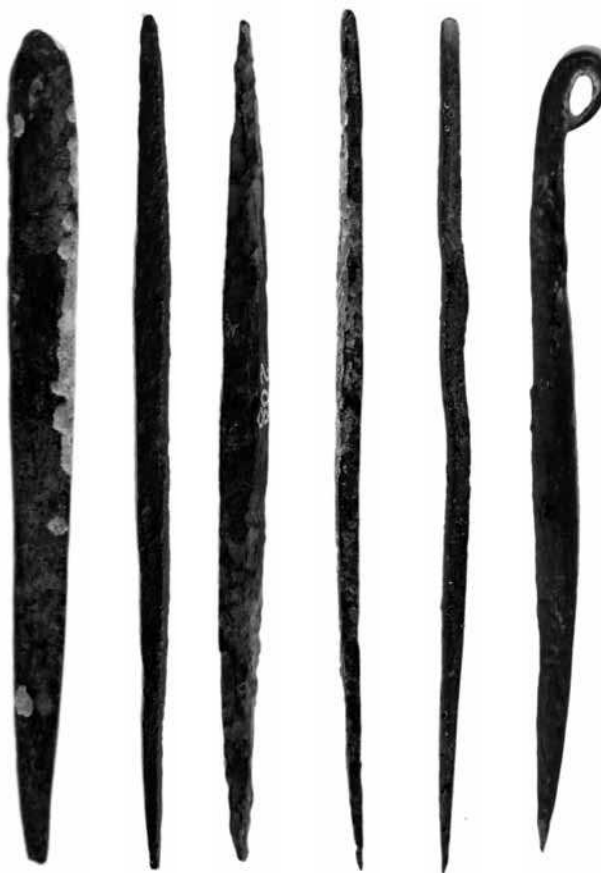
¹⁰⁶ Овим путем желимо да изразимо дубоку захвалност породици Васић, која је имала неизмерно стрпљење за наша истраживања.

¹⁰⁷ Kapuran, Jovanović 2013.

Сл. 56. – Fig. 56

Сл. 57-62. – Fig. 57-62

лошко окружење такве претпоставке могу да се одрже.¹⁰⁸ Аналогije за овакав модел интеракције између заједница налазимо у металуршким регионима који су постојали у оквиру алпске зоне. У подалпској регији пољопривредне заједнице бројчано доминирају над металуршким, али металуршке заједнице имају већи утицај на социјалну стратификацију, будући да производе материјална добра од веће вредности на тржишту.¹⁰⁹ Истраживања су указала да између ових економски различитих заједница постоји интеракција. Пољопривредници снабдевају намирницама рударе-металурге, који немају времена за производњу хране, али зато поседују производе који имају велику тржишну вредност. Због тога се у гробовима припадника пољопривредних заједница налази на предмете веће вредности него код металурга.¹¹⁰ У сливу Црног Тимока овај вид економске стратификације уочава се на стилско-типолошким карактеристикама украшавања керамике из насеља, а нарочито са некропола. Највећу некрополу пољопривредних заједница у сливу Црног Тимока представља Магура код Ромулијане.¹¹¹ Орнаментака урни са Магуре показује утицаје

¹⁰⁸ Капуран 2011b.

¹⁰⁹ Keinlin, Stöllner 2009.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Срејовић, Лазих 1997; Лазих 2008; *Idem* 2004; *Idem* 2010.

Сл. 63. – Fig. 63

Сл. 64. – Fig. 64

култура Вербичоара, Параћин, као и ватинске културе. За разлику од ње, на некрополама Трњане, Борско језеро, Хајдучка чесма и Кривељски камен – бунар, урне су готово униформног облика, готово без декорације, и на њима се виде утицаји параћинске културе. У складу са претходно поменути аналогијама из алпског региона¹¹² можемо претпоставити како се на десној обали Црног Тимока формирао већи дистрибутивни центар, у коме су се размењивали храна и метали са једне шире територије. О овоме најбоље сведоче комбинације форми и украса на погребној керамици, које се срећу у различитим културним групама карпатског басена и Подунавља током бронзаног доба. На изоловане рударско-металуршке заједнице то не утиче, што се најбоље види на погребној керамици на некрополама у околини Бора. Треба нагласити да су погребни обичаји одувек представљали нешто што је најмање подложно новинама и променама. Могуће је да су крајем средњег и у позном бронзаном добу на местима важнијих комуникација (као што је била десна обала Црног Тимока, са долином Селишког потока код Ромулијане), постојали дистрибутивни центри, одакле су производи од метала пласирани на подручја под већим утицајем Вербичоара и ватинске културе. У овоме контексту може да се посматра и утврђено насеље на Бањској стени, које је могло бити место где живи елита. Ово ме у прилог иде и имобилијар из једног од

објеката – аутентични ватински пехар, за сада једини откривен у залеђу Ђердапа.¹¹³

Заједничку карактеристику керамичке продукције бронзаног доба на локалитетима у околини Бора представља униформност облика, доминација грубих у односу на пречишћене фактуре и орнаментика са параћинским, Вербичоара и ватинским елементима. Посуђе утилитарне намене јесу шоље, зделе, пехари, лонци, питоси и саџаци. Шоље су конус-

¹¹² Bertelheim 2009; Keinlin, Stöllner 2009.

¹¹³ Срејовић, Лазих 1997: сл.69.

не (Т. VIII/63; Т. XLI/2), полулоптасте са масивном дршком која некада прелази обод (Т. XXIV/3; Т. LXV/1), биконичне (Т. CXIX/1), и у највећем броју случајева нису орнаментисане (Т. XII/5,6). Пехари су биконичних форми са једном (Т. XXII/4) или две широке тракасте дршке. У насељима бронзаног доба ређе се јављају коничне зделе (Т. XXV/5-7; Т. XLII/3; Т. XCVI/10; Т. CVII/10), док оне са увученим ободом имају оштру биконију (Т. VIII/64-66). Ободи су украшени утискивањем и штапањем (Т. VIII/68). Широко разгнута ободи плитких здела имају једноставне конусне форме (Т. XCVI/10) или Т профилацију (Т. VIII/67; Т. XCIII/1; Т. XCVI/9) и украшавају се троугаоним изданцима (Т. XII/3; Т. XXII/3), што представља одраз утицаја Ватина. Остале зделе су претежно глобуларне и неукрашене (Т. XXVII/38). Највећу сличност са ватинском керамиком показују пехари са Кучајне и Трњана (Т. XXV/1).

Лонци финије израде имају глобуларну форму и благо разгнут обод (Т. VIII/71, 72; Т. XI/2; Т. XXIV/4-6; LIII/111). Дршке су широке и тракасте и полазе од самог обода (Т. VIII/73; Т. IX/74-75) или се налазе на трбуху. Украси који одсликавају утицаје Вербичоара културе, налазе се на мањем броју посуда са на Кота 1 и Ружане (Т. XXII/7-8). За Вербичоара културу се везује и појава аплицирања траке на ободу лонца, која се украшава импресом (Т. XIV/7-8; Т. XXV/5-7; Т. XXVI/15; Т. LIII/109, 112, 113; Т. CVII/3), као и украси на дршкама у виду реципијента или чаше (Т. XII/10-12).

Обод је најчешће украшен утискивањем прстом, као и трбух и врат (Т. XXII/6; Т. LXXII/8; Т. XXIV/4; Т. CXV/7; Т. XXVI/20; Т. XXXIII/1). За лонце је карактеристично украшавање ситним зарезима на ободу (Т. XXVII/22, 26; Т. XXVI/13, 16). Један фрагмент амфоре из насеља Трњане поседује прстен на унутрашњој страни обода, који је карактеристичан за Брњичку

Сл. 65. – Fig. 65

Сл. 66. – Fig. 66

Сл. 67. – Fig. 67

Сл. 68. – Fig. 68

културу у Поморављу (Т. XXVII/29). Остале амфоре имају кратке цилиндричне вратове и тракасте дршке (Т. XCVI/11).

Саџак (*pyraunos*) се сврстава у двојне посуде којима дно не лежи на тлу захваљујући шупљој „нози“, што овој керамичкој форми даје необичан изглед. Реципијент може имати различите облике конуса (Т. XI/5, 6; Т. XVIII/4; Т. XXVII/30; Т. XCIV/4; Т. XCVI/14), цилиндра (Т. XI/7) или полулопте (Т. CVII/4; Т. CXV/9). На саџацима је у највећем броју случајева аплицирана трака украшена утискивањем (Т. IX/81; Т. XI/5, 6, 8). Доњи део саџака је конусан или у облику звона (Т. XI/9; Т. XCIV/5), и на њему се налазе веће кружне перфорације (Т. XXVIII/34-36; Т. LXXII/9; Т. XCIV/5; Т. CXVI/5). Дршке су масивне, тракасте или језичасте (Т. XI/6,8). Према појединим ауторима ове посуде су имале улогу у металургији, о чему може да сведочи један фрагмент са траговима шљаке откривен на Ружани.

Дршке које се налазе на пехарима или шољама су колена-стог (преломљеног) облика, надви-сују обод и личе на „зечје уши“, у појединим случајевима украшене су протомима (Т. XXIX/42). Лонци и амфоре најчешће имају претежно масивне оштро профилисане дршке које су вертикално (Т. CXIII/3, 4; Т. XII/10; Т. XXIX/39, 40) или хоризонтално бушене, а на појединим се налазе протоми (Т. CXVI/4). Често се јављају и масивне језичасте дршке које су утискивањем прстом добија-

ле облик тзв. двојне дршке (Т. XXXIV/2; Т. XLII/3).

Некропола Трњане представља најбоље истражени сакрални простор из бронзаног доба на подручју борске општине.¹¹⁴ Откривено је укупно 43 гроба, од којих два нису публикована.¹¹⁵ Према Б. Јовановићу

¹¹⁴ Jovanović, Janković 1987-1990; *Idem* 1996; Jovanović 1999; Срејовић, Лазић 1997.

¹¹⁵ Накнадна истраживања је 1989. године извршио М. Лазић, али их до сада није публиковао.

и И. Јанковићу урне су класификоване у четири основне групе, док се у петој налазе посуде које не припадају урнама.¹¹⁶ Заједничку су им карактеристика четири вертикално бушене дршке (осим на једном примерку, на коме је комбинација вертикалних и хоризонталних дршки) и само у једном случају постоји декорација у виду три кружна утиска размештена око дршке. На овој некрополи је било посуда које су имале улогу прилога у гробовима, што није био случај на осталим некрополама у околини Бора. Од њих је сачуван један пехар са коленастом дршком, биконична здела са протомима на ободу и малим дршкама испод обода (која је могла да служи и као поклопац урне), као и једна посуда у виду обрнутог звона са две коленасте дршке.¹¹⁷

Погребну керамику некрополе на некрополи Борском језеру у највећем проценту чине урне крушколиког облика са једним или два пара вертикално бушених дршки (Т. XIX/2, 3; XX/7, 8).¹¹⁸ У појединим случајевима наилази се и на комбинацију наспрамно постављених хоризонталних и вертикалних дршки у паровима (Т. XX/5). Урне имају дно изразито малог промера, трбушасто тело које се из рамена сужава у цилиндрични врат. Обод урни је незнатно наглашен и разгранут. На прелазу из врата у раме налазила се мала вертикално постављена псеудодршка (Т. XIX/2, 3). Поједине урне са ове некрополе имају форму издужених полулоптастих лонаца равно засеченог обода. Утицај параћинске културе се највише огледа на примеру „канала“ који повезује дршке на најширем делу трбуха (Т. XIX/4). Урне откривене на некрополи Хајдучка чесма у Брестовцу имају нешто другачије форме, односно, оштрију биконију, украшене су искључиво са два пара вертикално бушених дршки (Т. XXX/1, 2), а у једном случају једним паром вертикално бушених дршки и једним паром псеудодршки које имитирају реципијент (Т. XXX/3).

Сл. 69. – Fig. 69

Сл. 70. – Fig. 70

¹¹⁶ Jovanović, Janković 1987-1990; *Idem* 1996: abb. 4-9.

¹¹⁷ *Ibid*: abb. 9.

¹¹⁸ Капуран, Миладиновић-Радмиловић 2011; Капуран 2011а; *Idem* 2011b; Јовановић 2013.

Сл. 71. – Fig. 71

Сл. 72. – Fig. 72

Сл. 73. – Fig. 73

Урне са спаљеним покојницима откривене на некрополи Кривељски камен – Бунар такође показују извесне индивидуалне карактеристике у односу на Борско језеро и Хајдучку чесму.¹¹⁹ Овде су трбуси више наглашени, вратови су конусни, а ободи блаже разгрнути. Судећи према димензијама, урна 3 има највеће димензије у целокупном корпусу налаза са некропола бронзаног доба у околини Бора (Т. LXXIII/14). Само се на једном примеру на истој урни налази комбинација пара вертикалних и пара хоризонталних дршки (Т. LXXIII/15). Једна урна је украшена жљебљењем (Т. LXXIII/12), а две су украшене утискивањем прстом непосредно изнад и између дршки.

Постоји могућност да једној некрополи у Ђердапу припадају налази трију урни које чине део приватне колекције учитеља М. Чворовића из села Мироч.¹²⁰ Према његовим речима, нашао их је на каменитој обали са десне стране Поречке реке близу њеног ушћа у Дунав. Облик ових посуда, нарочито оне етажног типа (сл. 97/3), карактеристичан је за налазе културног комплекса Жуто брдо–Гирла Маре, али нема инкрустоване декорације. Ипак, сматрамо како са налазима без јасног археолошког контекста треба бити опрезан.

Посебан проблем за проучавања бронзаног доба у Србији представља мали број предмета од бронзе који се налази у збиркама музеја. За подручја Бора и Мајданпека важна је остава бронзаних предмета са краја бронзаног доба, случајно откривена у долини Поречке реке. Оставу из Тополнице су чинили репрезентативни налази мачева и штитника са колутовима, торквеса, копаља,

¹¹⁹ Капуран, Миладиновић-Радмиловић, Јовановић 2013.

¹²⁰ Пековић 2007.

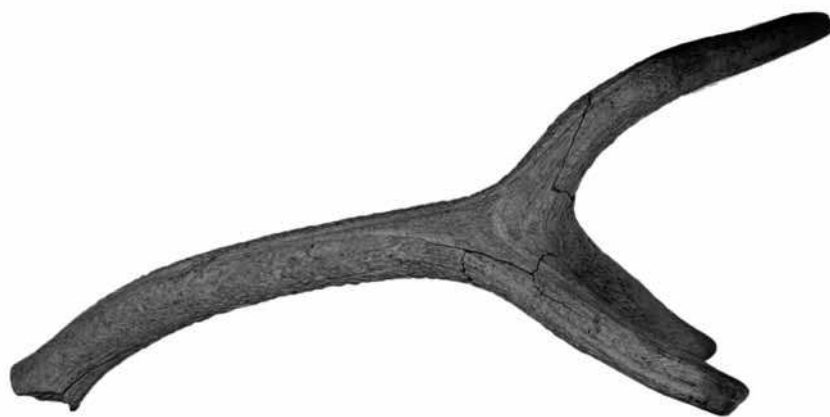

секира, бронзане зооморфне пластике и посуде од бронзаног лима.¹²¹ Мачеви представљају најјужније утицаје радионица које су се налазиле у северозападној Румунији и једине примерке овога типа нађене у залеђу Ђердапа. Ова остава се данас налази изложена у Музеју Крајине у Неготину.

Апсолутна хронологија за локалитете на подручју Бора и Мајданпека није изведена, тако да се морају користити датуми који важе за Европу. Они показују да је средње бронзано доба трајало између 1900. и 1600. године пре н.е., а позно бронзано доба од 1600/1500. до 1300. године пре н.е.¹²² Према другим ауторима, средње бронзано доба траје од 2000. до 1450. године пре н.е, а позно бронзано доба током 13. века пре н.е.¹²³

Сл. 74. – Fig. 74

Сл. 75. – Fig. 75

ПРЕЛАЗНИ ПЕРИОД ИЗ БРОНЗАНОГ У ГВОЗДЕНО ДОБА (На А)

Појава бројних остава бронзаних предмета и канеловане керамике у насељима и некрополама била је одраз културних утицаја који долазе на територију Србије из Карпатског басена и Паноније на крају II миленијума пре н.е. У српском Подунављу се ова појава везује за настајак Гава–Белегиш II културног комплекса.¹²⁴ Период 12. и 11. века пре

¹²¹ Јовановић 1975; Vasić 2003: 56/57.

¹²² Kristiansen, Larsson 2005.

¹²³ Gogátlan 1998.

¹²⁴ Тасић 1983: 102.

нове ере, судећи према спорадичним налазима у залеђу Ђердапа, археолошки је слабо документован, тако да га у првом реду представљају пар бронзаних игала, које потичу са истраживања Злотске пећине, и предмети из остава откривених у

Сл. 76. – Fig. 76

Сл. 77. – Fig. 77

Лескову код Мајданпека (данас у Пожаревцу)¹²⁵ и Бољетину (данас у Народном музеју у Београду).¹²⁶

Границу раздвајања култура бронзаног и раног гвозденог доба није лако успоставити. То се најбоље види на примеру Браничева, где заједнице Жуто брдо–Гирла Маре (које насељавају обале Дунава од Баната до Олтеније) и заједнице носилаца канеловане керамике живе истовремено.¹²⁷ Док је у близини обала Дунава у доњем току кроз Србију, односно у Кључу и низводно од њега, откривено више остава, насеља и некропола које припадају прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба (Гава–Белегиш II културном комплексу), на подручју Бора овоме периоду припадају само Лазарева пећина, Трвај, Кривељ, Кучајна, Џанов поток – непознати локалитет и Џанов поток (Л. Дудић). Као што је ра-

није наглашено, налазе метала из истог периода у Музеју у Бору представљају две игле са топузастом главом (сл. 79), два бронзана ножа (сл.

¹²⁵ Тодоровић 1975: 78-79.

¹²⁶ Вукмановић, Радојчић 1995.

¹²⁷ Јацановић 1997.

806) и једна удица из Злотске пећине,¹²⁸ као и једна бронзана секира из Глоговице (са територије Зајечара, сл. 78).¹²⁹

Канелована керамика се од међу осталим налазима у праисторији одликује високим квалитетом израде, углачана је готово до металног сјаја, и лепотом може да парира драгоценом металном посуђу. Керамички имобилијар у првом реду чине зделе са увученим ободом украшене хоризонталним или косим канелурама, као и биконичне урне већих димензија канеловане са унутрашње (Т. X/81) или спољашње стране обода (Т. LIV/117-120), на врату (Т. LIV/116, 118, 120) или рамену (Т. X/5; Т. LIII/7). Добро углачане урне и лонци у појединим случајевима имају оштро преломљен разгнут обод са унутрашње стране (Т. X/85; Т. LIV/118, 119). Други тип здела јесу

Сл. 78. – Fig. 78

оне полулоптасте форме, украшене углачаним низом гирланди (Т. LIV/115). Пехари прелазног периода су биконични, имају лучне дршке које прелазе висину обода (Т. XVIII/1), а на врху прелома су украшени протомом (Т. XVIII/2). Коничне и полулоптасте шоље имају изразито високе дршке, које прелазе преко обода. Поједине посуде су украшене рожастим

Сл. 79. – Fig. 79

протомима уоквиреним полукружним хоризонталним углачаним канелурама или гирландама (Т. XVIII/3; Т. LIV/122). Често да се на трбуху налазио украс у виду урезане спирале (Т. X/91).

Током заштитних ископавања римског каструма Велики Градац код Доњег Милановца, откривено је неколико керамичких посуда са праисторијске некрополе која се налазила на месту римских терми, изван утврђења.¹³⁰ Овај налаз уједно представља једину некрополу прелазног периода на подручју општине Мајданпек. Информације о њој су оскудне,

¹²⁸ Tasić 1980: sl. 3/3a; Vasić 2003: Taf. 22/316; Taf. 28/466, 467; Јевтић 2004: 137, сл. 71.

¹²⁹ Јевтић 2004: 135.

¹³⁰ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 36/18.

Сл. 80. – Fig. 80

будући да до сада није поменута у постојећим извештајима са истраживања.

Једини траг који наводи на обављање извесних културних радњи у прелазном периоду, јесте налаз вотивних остава бронзаних предмета из

Лескова и Бољетина.¹³¹ Поједини аутори појаву вотивних остава доводе у везу са жељом да се умилоствиве божанства која су сматрана одговорним за климатско погоршање које је погодило Европу крајем II миленијума пре н.е.¹³²

Хронолошки оквир прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба, који се на територији српског Подунавља означава као Гава–Белегиш II (хоризонт канеловне керамике), хронолошки је одређен у 12. и 11. век пре н.е., односно На А према средњоевропској хронологији по Рајнекеу.¹³³

РАЗВИЈЕНО СТАРИЈЕ ГВОЗДЕНО ДОБА (На В и На С)

Металургија гвожђа на тлу Европе почела је да се развија највероватније негде око 1000. године пре н.е.,¹³⁴ мада се претпоставља да се за гвожђе знало и раније. Иако предмети од њега представљају нову вредност, тражња за производима од бронзе и даље није опадала, будући да гвожђе никада није у потпуности могло да је замени. Због тога је најреалније претпоставити да је гвожђе у ширу употребу на тлу Европе ушло тек негде у 8. веку пре н.е.¹³⁵

Лежишта орудњења гвожђа, нарочито пирита, налазе се у зони источног Кучаја, Црног Врха и Мајданпека, као и на Тилви Рош, Брестовцу, Борској реци, Малом Кривељу и Кривељском камену у околини Бора. У историји рударства ових предела познато је да се у долини Шашке реке током средњег века гвожђе добијало сепарацијом магнетитског песка, што је можда био случај и током праисторије, будући да су се тада више експлоатисала лакше доступна лежишта „јефтине руде“, као што су површински рудни изданци (гвоздени шешири).¹³⁶

¹³¹ Тодоровић 1975: 78-79; Вукмановић, Радојчић 1995.

¹³² Васић 1998.

¹³³ Тасић 1983: 106.

¹³⁴ Pleiner 2000.

¹³⁵ Potrebica 2013: 13.

¹³⁶ Јовановић 2007.

Технолошка револуција довела је до пораста броја насеља заједница развијеног гвозденог доба, нарочито у оним подручјима где се могла прерађивати шљака одбацивана током металуршких процеса из бронзаног доба. Наиме, металурзи бронзаног доба су ради лакшег одвајања згуре у бакар додавали оксид гвожђа. Претапањем и вишеструким прекивањем из такве згуре се касније могло добити гвожђе, а да нису морале да се достигну температуре веће од 1000° С.¹³⁷

Последња истраживања металуршког центра у Ружани показују да згуре из бронзаног доба у околини Борког басена садрже знатан проценат гвожђа.¹³⁸ У стратиграфији овога локалитета је очигледно да се над хоризонтом из касног бронзаног доба формирао слој развијеног гвозденог доба (На С) у коме се налазила нешто мања количина металичне шљаке, другачијих својстава од оне из старијих слојева.¹³⁹

Сл. 81. – Fig. 81

Потребно је нагласити како је током гвозденог доба В (9. и 8. век пре н.е.) на подручју Бора и Мајданпека постојао неки облик културне цензуре. На целом простору залеђа Ђердапа она се огледа кроз недостатак насеља која припадају културама Инсула Банулуји и Горнеа–Калакача. На десној обали Дунава код Коњске главе налази се више насеља и некропола (Вајуга)¹⁴⁰ које припадају овим културама.¹⁴¹

Насеља развијеног гвозденог доба припадају готово свим типовима праисторијских насеља, будући да се за њихово формирање користе све погодности које пружа геоморфологија тла и изглед рељефа. М. Јевтић наглашава да су за насеља заједница Басараби културног круга изузетно били важни извори воде, који се готово увек налазе у њиховој непосредној близини.¹⁴² Насеља варирају од пећинских (Злотска, Богвинска, Пешћера Маре и пећина изнад Трајанове табле), до оних која су

¹³⁷ Potrebica 2013: 14.

¹³⁸ Kapuran, Jovanović 2013.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Popović, Vukmanović 1998: 106.

¹⁴¹ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: карта 7.

¹⁴² Јевтић 1992.

настала на тешко приступачним узвишењима (Мали Визак, Букова глава и Ланиште) и речним терасама. Економија заједница које припадају периоду I миленијума пре н.е. у највећем броју случајева везује се за сточарство.¹⁴³ Насеља развијеног гвозденог доба у околини Ромулијане формирају се на истим местима где су постојала насеља бронзаног доба. Дистрибуција ових насеља у долини Селишког потока указује да се ради о групи насеља (кластерима), што није био случај са истовременим насељима у околини Бора.¹⁴⁴ Ова појава може да указује на континуитет у производњи хране, који се од бронзаног доба протеже до развијеног гвозденог доба. Међу насеља пољопривредног карактера у околини Бора убрајамо локалитете из околине Горње и Доње Стопање, Џановог поља и Брестовца. За насеља позиционирана на већим надморским висинама (код Борског језера, Брестовачке бање и Кривеља) претпостављамо да су припадала металурзима, мада су могла бити и сточарска у мањем обиму. Вероватно је и лов представљао важну привредну делатност која се могла одвијати у брдовитом залеђу Ђердапа, али то ће бити боље познато након археозоолошких анализа.

Будући да су археолошки трагови оскудни, о архитектури старијег гвозденог доба сведоче наводи Н. Тасића како су у унутрашњости Злотске пећине откривени трагови једне колибе са темељима од камена.¹⁴⁵ О изгледу и габаритима станишта у гвозденом добу такође сведоче и остаци стубова надземне конструкције откривене истраживањима локалитета Инсула Банулуји.¹⁴⁶ О социјалној организацији заједница старијег гвозденог доба немамо информација. Она се једино огледа приликом сахрањивања, што се може видети на некрополи Вајуга, јединој истраженој некрополи овога периода у североисточној Србији. На Вајуги су покојници сахрањивани скелетно, са богатим прилозима у виду бронзаног накита и оружја, што се најбоље види на примеру гроба 17.¹⁴⁷ О економској снази заједница које су настањивале подручје Бора и Мајданпека сведоче ретки налази металних предмета, а најзначајнији су они из Злотске пећине и са локалитета Трвај, који се налази на речној тераси испред њеног улаза. Ово се првенствено односи на налаз бронзаног сегментног појаса типа Злот (сл. 87), украсних игала (сл. 82) и фибула, богато украшених апликација коњске опреме (сл. 83, 90) и разноврсног оруђа (сл. 81, 88, 89).¹⁴⁸

Керамичка продукција је бројнија од металних налаза, а карактеришу је посуде украшене канеловањем, фасетирањем, урезаним и печаченим орнаментима. Комбинација орнаментисања у виду утиснутог канапа и

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ Капуран 2011b.

¹⁴⁵ Тасић 1969: 37.

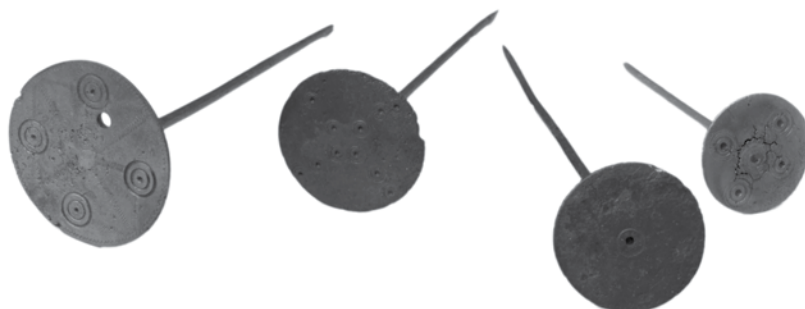
¹⁴⁶ Вукмановић 1990: 44.

¹⁴⁷ Поповић, Вукмановић 1998: 26, fig. 21.

¹⁴⁸ Тасић 1980.

S печата (Т. CXVI/6; Т. LVII/142) поједине ауторе наводи на претпоставку како се на овим просторима заједнице старијег гвозденог доба формирају у периоду касне Инсуле Банулуџи и раног Басарабија.¹⁴⁹ У највећем броју случајева керамичку продукцију представљају коничне зделе са увученим ободом украшене хоризонталним или косим фасетама (Т. XXI/1; Т. LV/123-131; LXVI/2; Т. LXXI/1; Т. CVII/10; Т. CXII/3). Шоље су дубоких реципијената, цилиндричног, коничног (Т. XXXVII/9-11; Т. LXVI/1) и биконичног облика (Т. LV/132), док им дршке прелазе преко обода. Пехари имају једну дршку (Т. LXVI/3), богато су украшени и добро углачани. Украси варирају од углачаних канелура, низова S печата (Т. LXXII/11; Т. CXVI/6), правоугаоних шрафираних печата (Т. XXIII/15), и шрафираних трака и ромбова. На појединим примерцима остала је сачувана бела инкрустација (Т. CXVI/6). Коничне зделе већих димензија

Сл. 82. – Fig. 82

поседују благо разгнута обода, а украшаване су утискивањем прстом (Т. XXXVII/1), аплицираном траком (Т. XXXVII/2) или имитацијом утиснутог канапа (Т. XXXIII/1). Зделе S профилације са широко разгнутим ободом малобројне су (Т. LXVI/4), али међу њима постоји и једини примерак бојења белом бојом на црвеној подлози (Т. LV/133). Амфоре су ретке, имају биконичну форму и широко разгнута обода (Т. XXIII/10, 12; Т. LVII/142-143). Најбројнији су примерци лонаца широког обода и благе S профилације (Т. XXXVI/7, 8; Т. LVII/11) са тракастим и језичастим дршкама (Т. XXIII/13). Украшавани су једноставно, задебљањем на ободу (Т. LVII/145-148), косим засецањем обода са унутрашње стране (Т. LVIII/155; Т. LXX/1-4) или аплицираном траком на којој се налазе кружна удубљења (Т. LVIII/156-157), коси зарези (Т. LVII/144-148; Т. LVIII/153-155) или урезаним цик-цак линијама (Т. XXXVII/5). Лонци оштрих профилација на прелазу из рамена у трбух су ретки и у највећем броју случајева добро углачани. Дршке варирају од тракастих до језичастих. Дршке су на квалитетном посуђу, пехарима и шољама су фасетиране (Т. LXV/5) или канеловане (Т. XXXVII/12; Т. LVIII/158; Т. LXVI/4), а на лонцима се чешће јављају језичасте дршке украшене утискивањем (Т. XV/3), а ређе тракасте дршке, моделоване извлачењем из масе аплицираних трака (Т. LVII/149-153).

О хронолошком оквиру развијеног гвозденог доба постоје два мишљења. Једно заступа Р. Васић, који сматра да се гвоздено доба источ-

¹⁴⁹ Јевтић 2004: 143.

не Србије састоји из три фазе, од којих прву чини керамика Калакача–Басараби групе (представљена комбинацијом канеловања и S орнамената испуњених белом инкрустацијом), затим следи фаза имитације Басараби керамике, која се јавља заједно са фибулама, иглама и појасевима из Злотске пећине, док трећи хоризонт представљају налази Фериђиле групе из Олтеније.¹⁵⁰ За разлику од Васића, М. Јевтић сматра да развијено гвоздено доба у североисточној Србији има фазе Басараби I (Инсула Банулуји, 850–750. пре н.е.), Басараби II (Вајуга, Молдова Веке, Црвена ливада, Софронијево, 750–650. пре н.е.) и Басараби III (злотска и Фериђиле група, 650–550. пре н.е.).¹⁵¹

ЗЛОТСКА ГРУПА (Ha D)

Злотска група у североисточној Србији и залеђу Ђердапа је као културна манифестација дефинисана заслугом Р. Васића, односно стилско-типолошком анализом металних предмета са овога подручја.¹⁵² Налази злотске групе су се иначе везивали за трако-кимерске утицаје,¹⁵³ али се данас сматра да они више али се данас сматра да су они више под скитским утицајима.¹⁵⁴ На керамичком материјалу ова културна манифестација највише сличности показује са Фериђиле групом из Олтеније, Босут III фазом, гласиначком културом и културом Скита.¹⁵⁵

Налазишта злотске групе на подручју Бора и Мајданпека има мало, али је интересно да она обухватају све типове насеља каква су постојала током праисторије. То су Злотска пећина, затим Бела стена у Рготини, као висинско насеље са елементима градине, Трвај спада у насеља на речној тераси и вероватно се на њему формирала и некропола, Михаилов понор се тумачи као култно место, док је на Ружани било металургије. Такође треба поменути и Пецку бару, бедемом утврђено насеље, које је потопила акумулација Ђердапа.¹⁵⁶ Једини пример градинског насеља представља Кузњица, која, према речима аутора

Сл. 83. – Fig. 83

¹⁵⁰ Васић 1997: 95.

¹⁵¹ Јевтић 1992.

¹⁵² Васић 1977: 19-20; *Idem* 1997; Јевтић 2004.

¹⁵³ Тасић 1980: 56.

¹⁵⁴ *Idem* 1995: 185-186; Јевтић 2004: 145.

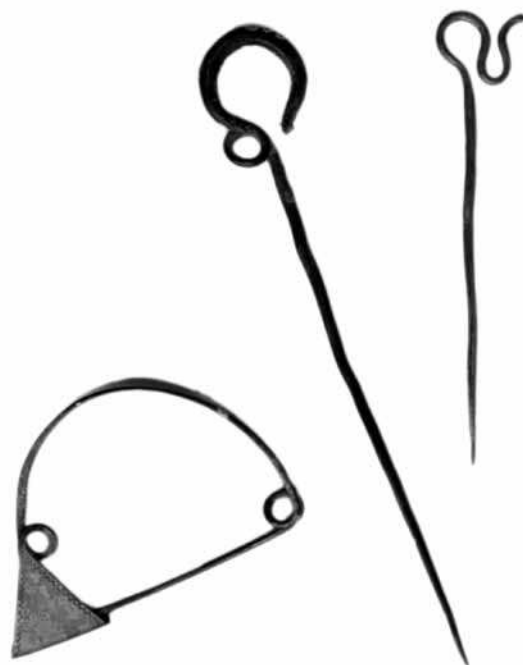
¹⁵⁵ Васић 1997; Јевтић 2004; Капуран 2013.

¹⁵⁶ Јовановић 1971.

истраживања, са приступне стране поседује одбрамбени ров са грудобраном.¹⁵⁷

Најбројнији налази метала који припадају позном халштату потичу са истраживања у Злотској пећини. То су гвоздене трензе, гвоздене секире са крилцима (сл. 81), двојне игле (сл. 84) и неколико примерака фибула (сл. 85 и 86), од којих су неке донесене са Трваја (сл. 91).

Керамичка продукција се огледа у посудама врло сличне онима из развијеног гвозденог доба, односно пост-Басараби културног круга. Превладавају коничне зделе са увученим ободом (Т. CI/3-5; Т. LIX/163-173), само што су им конуси нешто извијенији (Т. CI/2, 3; Т. LIX/170). На њима су аплициране псеудодршке у виду калема (Т. LIX/169), језичасте дршке украшене канелурама или неким другим углачаним мотивима (Т. LIX/171, 172, сл. 92). Такође су честе зделе S профилације (Т. XCIX/2) украшаване канеловањем (Т. LIX/174, сл. 93) и комбинацијом канеловања и кружних убода (Т. LXI/184). Цилиндричне и коничне шоље (Т. CI/6, 7) имају масивну дршку (Т. LIX/165-166). Пехари карактеристични за злотску групу су оштро биконични, разгрнутог обода, украшени фасетама на рамену (Т. LIX/159-160; Т. CI/10-12; Т. XCIX/1, сл. 94), док су убадањем и белом инкрустацијом изведени тачкасти мотиви у виду трака или волута (Т. LIX/159-160). Дршке су им тракасте и надвисују обод. Следећи тип јесу трбушасте пехари са цилиндричним вратом, украшени канелурама (Т. LIX/162-164)

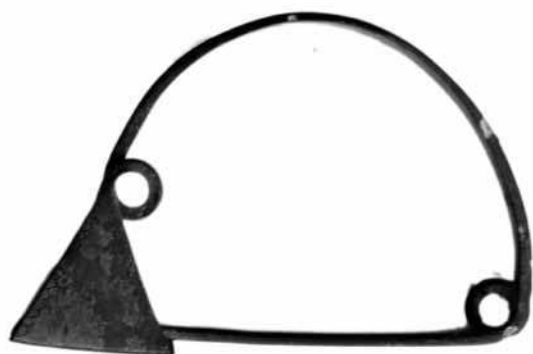

Сл. 84. – Fig. 84

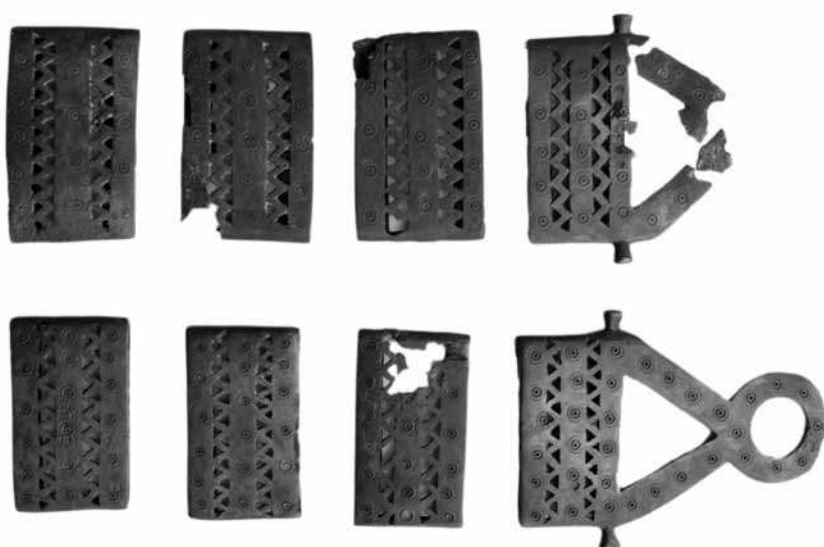

Сл. 85. – Fig. 85

¹⁵⁷ Jovanović 1972.

Сл. 86. – Fig. 86

Сл. 87. – Fig. 87

Сл. 88. – Fig. 88

или углачаним сноповима цик-цак линија (Т. LXIII/192-193). Посебан начин украшавања посуда представљају низови утиснутих кругова изведени трском (Т. XXXIII/2; Т. СIII/27; Т. XCIX/1).

Лонци су звонасте или издужене лоптасте форме (Т. СII/13-18; Т. LXI/183-184), са ојачаним ободом (Т. LX) или S профилацијом (Т. LX/183). Украшавани су урезаним покрсницама (Т. XXIII/14), цик-цак линијама (Т. LX/177),¹⁵⁸ мотивима мреже или утискивањем прстом (Т. LX/179-181; Т. С/2). На ободу се налазе троугласти или овални печати испуњени шрафуром (Т. LX/180, 183). Дршке су полуме-сечасте (Т. СII/13, 17-18; Т. СIII/30), калемасте са удубљењем на средини (Т. LX/180, 183), језичасте (Т. СIII/21-22; Т. LXI/187-188) и вертикално бушене (Т. СIII/23). За злотску групу су карактеристични мотиви изведни урезавањем или аплицираним тракама у виду „бркова“ (Т. LX/8; Т. LXI/189-191). На појединим примерцима налазе се урезани viseћи троуглови (Т. СIII/28). На неким лонцима се налазе углачане траке испуњене цик-цак линијама (Т. СI/20). Најлепши примерци су украшени комбинацијом канелура и кружних печата (Т. LXI/184-185).

¹⁵⁸ Јевтић 2004: 145.

Одређене недоумице и тешкоће прецизнијег одређивања стилско-типолошког порекла налаза из позног халштата поставља чињеница да се током V века пре н.е. између заједница на територији карпатског басена, Подунавља, централног Балкана, Поморавља, јужне Румуније и северне Бугарске успоставља интензивна размена добара, тако да је готово немогуће разазнати о којим се етнокултурним групама на датом простору ради.¹⁵⁹ Ове заједнице би највероватније требало везати за Трибале, који су настањивали подручје између Поморавља и слива Тимока.¹⁶⁰ Будући да су налази из Злотске пећине

Сл. 89. – Fig. 89

недовољно стратиграфски јасни, треба се ослонити на стратиграфски хомогене локалитете, као што су Кузњица или Михаилов понор на Мирочу. Типолошке карактеристике налаза керамике са локалитета у североисточној Србији показују јединство које је успостављено на широкој територији од Подунавља до басена јужне Мораве.¹⁶¹

У недостатку некропола из позног халштата на простору Ђердапске клисуре и њеног залеђа, о духовном животу заједница позног халштата једино сведоче култна места, или „свети гајеви“ у Михаиловом понору код села Мироч.¹⁶² Током последњих истраживачких кампања, у једној од седам кружних камених конструкција, откривена је и једна нагорела људска мандибула, што показује колико мало знамо о погребним ритуалима и магијским радњама везаним за култ мртвих. Међу керамиком, која је вероватно ритуално разбијана, откривени су различити типови пехара и амфора који имају одлике Фериђиле културе. Ово се такође односи и на налазе метала.¹⁶³ Битно је истаћи да су на Михаиловом понору откривене хидрије израђене на витлу, што нам говори о економским везама Ђердапа са Црним Морем и грчким утицајима током позног халштата.

Сл. 90. – Fig. 90

¹⁵⁹ Палавестра 1984.

¹⁶⁰ Parazoglu 2007: 48.

¹⁶¹ Капуран 2013.

¹⁶² Jevtić 2006.

¹⁶³ *Ibid.*

МЛАЂЕ ГВОЗДЕНО ДОБА (ЛАТЕН)

За сада није довољно разјашњено да ли је након доминације култура Басараби и пост-Басараби културног круга дошло до извесног краткотрајног смањења популације у залеђу Ђердапа. Недостатак локалитета пост-Басараби културног круга, као и мали број локалитета из млађег гвозденог доба можда указују и на такав след догађаја. Увидом у непубликовану грађу Музеја у Бору утврђено је да локалитета који припадају епохи латена има знатно више него што се то раније претпостављало. Поред Старог гробља у Кривељу¹⁶⁴ латенска керамика је постојала и на Чока лу Балашу, у околини Стопање, Злота, Метовнице, Брестовца и Црнајке. У депоу Музеја у Бору налази се материјал који потиче са сондажних истраживања локалитета Шетаће у Сени код Кучева.¹⁶⁵ На основу релативно малог узорка локалитета и налаза материјалне културе на простору североисточне Србије и залеђа Ђердапа није лако реконструисати живот заједница организованих у савез Малих Скордиска. Захваљујући налазима из околних подручја, Браничева, Кладова и Неготина, Зајечара и Књажевца, добија се нешто бољи увид у просторну дистрибуцију, економију и погребне обичаје, који су са мањим изменама трајали све до пада под римску власт.

Најновија истраживања климатских промена указују да је током IV века пре н.е. дошло до тзв. „хеленистичког захлађења“, које је трајало све до II века пре н.е.¹⁶⁶ Климатске промене су вероватно изаивале економске миграције и ратне походе народа који су директно угрожени њиховим утицајима. Широки простор јужне Паноније чинио је полазну тачку из које су кретале инвазије Келта ка југу Балкана.¹⁶⁷ Померање заједница келтских и других племена преко Саве и Дунава ка југу кроз Поморавље, поред промене политичке ситуације на Балкану (слом краљевине Александра Македонског), може бити повезано и са еколошком кризом. Брзи пробој кроз центар Балкана у североисточној Србији није оставио значајније археолошке трагове (осим једне фибуле откривене на Бањској стени).¹⁶⁸ Након пораза у Малој Азији инвазионе снаге се реорганизују и уједињују у савез Скордиска крајем I миленијума пре н.е. На територији североисточне Србије настао је савез Малих Скордиска који је обухватао територију низводно од Кладова, и део југозападне Олте-

Сл. 91. – Fig. 91

¹⁶⁴ Јевтић 1996а.

¹⁶⁵ Булатовић, Капуран, Јовановић 2011.

¹⁶⁶ Todorova 2007; *Idem* 2007а.

¹⁶⁷ Јовановић 1995а: 17.

¹⁶⁸ Stadić 2003.

¹⁶⁹ Popović 1994: 20.

На некрополи Пећине код Костолца, која је настала у IV или III веку пре н.е. примећује се како осим Келта ову групу народа чине и припадници староседелаца, можда Аутаријата и Трибала.¹⁷⁰ Налази који указују да се ради о Скордисцима (нарочито Малим Скордисцима, савезу племена која су живела источно од Мораве), представља дачка или трибалска керамика, која се у гробовима налази заједно са керамиком келтске провенијенције. Територијално јединство савеза Скордиска огледа се кроз прилично велики број насеља и некропола позиционираних источно од Ђердапа, односно у Кључу.¹⁷¹ Тешко је прецизније дефинисати етничку припадност заједница које настајују обале Дунава, будући да је кухињска керамика претежно локалног (дачког) типа, док су предмети од метала (оружје) израђени технологијом која се везује за Келте.¹⁷² Симбиоза различитих етничких традиција најбоље се види на примеру сахране једног детета на Мокрањским стенама код Неготина.¹⁷³

Осим на ратовање, интереси Скордиска морали су бити усмерени ка експлоатацији и производњи метала. Територија између Мајданпека и Бора, са богатом металуршком традицијом, сигурно им је била од велике важности. М. Сладић је након анализе појединих латенских локалитета у околини Ромулијане закључио да се током II и I века пре н.е. на простор Тимочке Крајине доселило племе Тимака или Пикенза (са златоносне реке Пек), који су били познати као металурзи.¹⁷⁴ Овome у прилог иде и чињеница да је и на Ружани откривен један типичан латенски ситуласти лонац са чешљастим орнаментом. Локалитети на источним обронцима Кучаја, као што су Стопања, Кобила или Кривељ, такође могу бити везани за металургију.

Сл. 92. – Fig. 92

Сл. 93. – Fig. 93

¹⁷⁰ Јовановић 1995а: 17; Каруран 2013.

¹⁷¹ Поповић, Сладић 1997; Булатовић, Капуран, Јањић 2013: карта 8.

¹⁷² Поповић 1991: 173.

¹⁷³ Роровић, Каруран 2011; Каруран, Милошевић 2013; Булатовић, Капуран, Јањић 2013.

¹⁷⁴ Сладић 2003; *Idem* 2010.

Локалитети у атару Метовнице и Џановом пољу, вероватно припадају пољопривредним заједницама.

Поједини аутори сматрају да се због униформних облика чак и правац кретања Келта преко Балканско полуострво може лако пратити на примеру готово истоветних здела оштре S профилације, које се могу наћи дуж целог слива Јужне Мораве,¹⁷⁵ али и у сливу Тимока, Срему и српском Подунављу.¹⁷⁶ Керамичку продукцију карактеристичну за налазишта латенског периода у околини Бора такође карактеришу зделе оштре S профилације (Т. XVII/8-10; Т. XXXIX/3, 4; Т. LXXXV/1, 2; Т. XCVIII/1-2;

Сл. 94. – Fig. 94

Т. XCIX/3-4; Т. CXXI/3-5) и ситуласти лонци са чешљастим орнаментом. Дугом типу зделе припадају оне које имају полулоптасту форму са хоризонтално заравњеним ободом (Т. XXXIII/4) и биконичне зделе са задебљаним ободом (Т. XVII/7; Т. CXI/44; Т. CXXI/2), које су у највећем броју откривене у Сени, Кривељу и на Мокрањским стенама код Неготина. Последњи тип здела јесу коничне зделе са увученим ободом (Т. CXXI/1). Коничне зделе са оштром профилацијом (Т. LXXXV/119) су ређе и у многим случајевима су могле бити и нека врста поклопца. Уједно се овај тип посуда највише везује за период II и I века пре н.е. односно, позни латен.

Ситуласти лонци (Т. XXIII/16; Т. LXXXV/120-121; Т. CXXI/7-9) представљају најчешћи облик оставинске керамике на простору од Паноније до Јужне Мораве, и најчешће се везују за дачки утицај. Оставинско посуђе чине и лонци крушкастог облика са оштром профилацијом (Т. XXXIII/4; Т. LXXXV/122; Т. XCIX/5). Латенска керамика се најчешће украшава чешљастим орнаментом (Т. XXXIV/3; Т. XXXIX/6; Т. XCVIII/3) или урезаним паралелним (Т. XXXIII/5; XXXIX/7), цик-цак линијама и углачаним мотивима, као што је мрежа (Т. LXXXV/122). Као одраз дачких утицаја најчешће се узима орнамент изведен аплицираном траком у виду гирланде која се украшава утискивањем (Т. XCIX/6).

Период праисторије завршава се негде око прелаза из старе у нову еру, односно, крајем млађег гвозденог доба, када територија североисточне Србије пада под римску власт. Након пораза Скордиска, Дачани су преузели контролу над обалама Дунава, што потврђује доминација керамике са дачким одликама у најмлађим праисторијским хоризонтима

¹⁷⁵ Булатовић, Капуран, Јовановић 2011: 123.

¹⁷⁶ Јовановић, Јовановић 1988: Т. I/4-7, Т. VI/1, 3, 6, Т. XX/1-3; Поповић 2001: Pl. 1/1-3, Pl. 4/12, 14; Сладић 1986: Т. XVI/9, 10, Т. XVII/7, Т. XXXIV/7.

на локалитетима који се датују од краја I века пре н.е.¹⁷⁷ Простор између Ђердапа и Црног Тимока морао је бити важан и за нове владаре, који за развој империје могу захвалити експлоатацији природних ресурса на покореним територијама. Остаци утврђења и производно-дистрибутивних центара у источном Кучају, као што су Краку лу Јордан, Тилва Рош, Ромулијана, Тимакум минус и др., настављају са дугом традицијом рударства и металургије, а за историјске изворе о домородачким заједницама које су затекли можемо да захвалимо античким хроничарима.

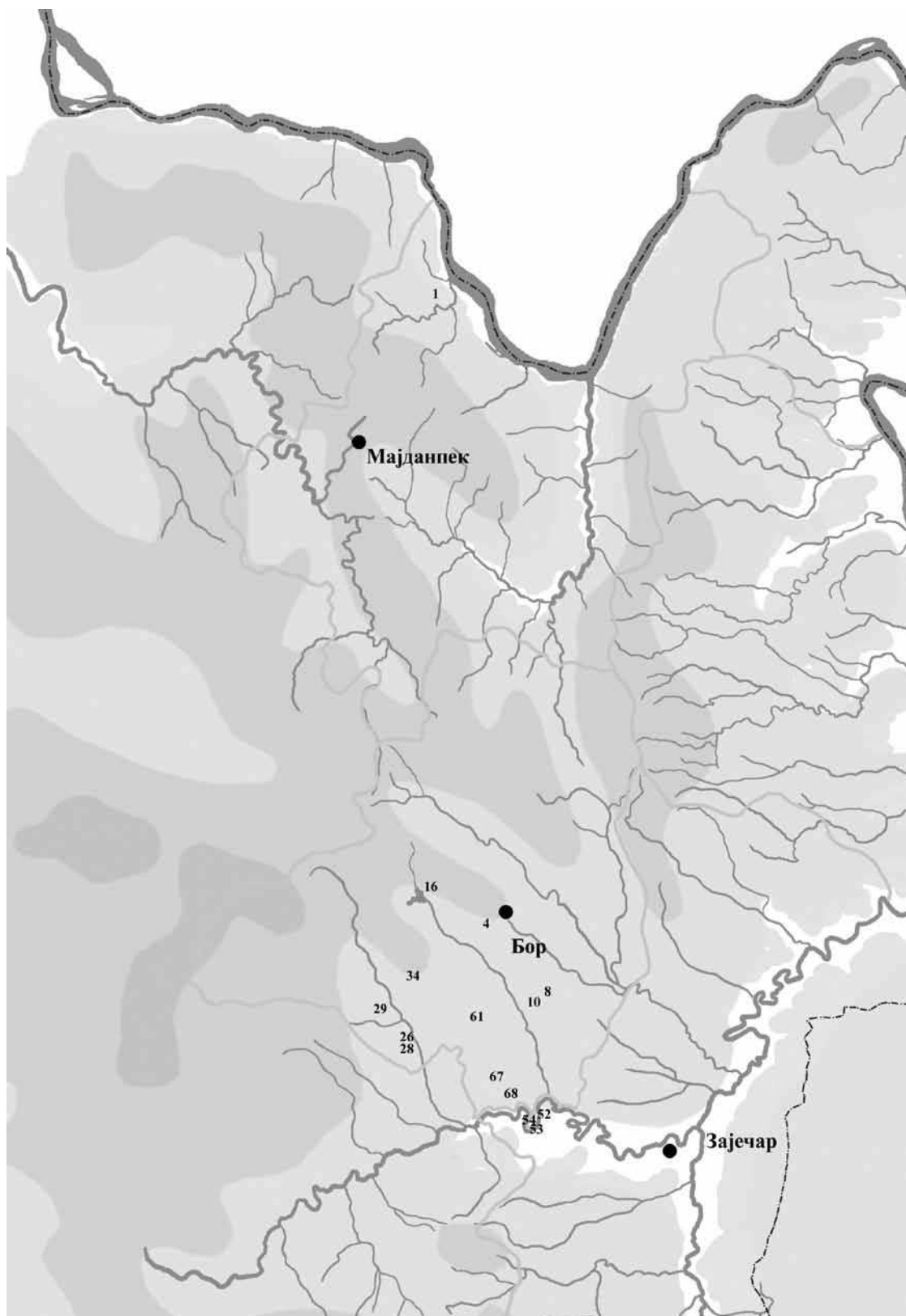
¹⁷⁷ Поповић, Сладић 1997: 111.

СПИСАК ПРАИСТОРИЈСКИХ ЛОКАЛИТЕТА НА ПОДРУЈУ БОРА И МАЈДАНПЕКА

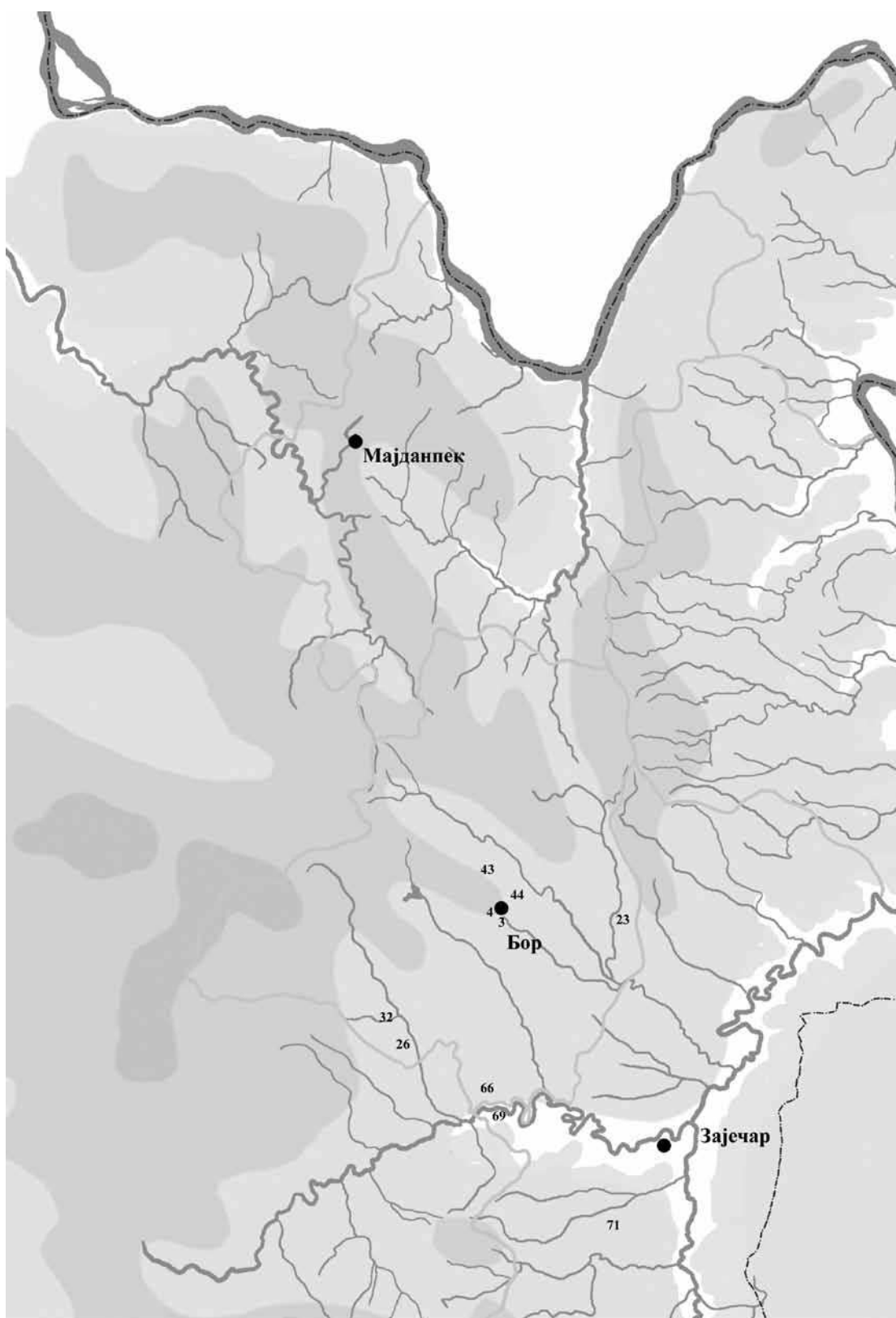
1. Бољетин, Арија Баби 2 – Кошобрдо, Старчево, Коцофени–Костолац, бронзано доба, Басараби.
2. Бољетин, Пешћера Маре, Коцофени–Костолац, Басараби.
3. Бор, Кмпије, БСК комплекс, Коцофени–Костолац, бронзано доба.
4. Бор, Кучајна, Старчево, Параћин/Вербичоара, Гава–Белегиш II.
5. Бор, Чока Казак, БСК комплекс, Параћин/Вербичоара.
6. Бор, Чока Кормарош, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара.
7. Бор, Чока Њица, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара.
8. Брестовац, Дубрава, Старчево, Параћин/Вербичоара, Басараби.
9. Брестовац, Трујканов поток, Параћин/Вербичоара, Басараби.
10. Брестовац, Церова фаца, Старчево, Параћин/Вербичоара.
11. Брестовац, Џанов поток – имање И. Дудић, Старчево, Коцофени–Костолац, Гава–Белегиш II, латен.
12. Брестовац, Џанов поток, непознати лок., Параћин/Вербичоара
13. Брестовачка Бања, Борско језеро – некропола, Параћин/Вербичоара.
14. Брестовачка бања – имање В. Младеновић, Басараби.
15. Брестовачка Бања, Ружана, Параћин/Вербичоара, Басараби, злотска група, латен.
16. Брестовачка Бања, Селиште на Борском језеру, Старчево, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Басараби.
17. Брестовачка Бања, Трњане, Параћин/Вербичоара.
18. Брестовачка Бања, Хајдучка чесма, Параћин/Вербичоара.
19. Брестовачка бања, непознати лок., Коцофени–Костолац, Басараби.
20. Бучје, Баре, метално доба.
21. Горња Стопања – имање М. Каракашевић и П. Димитријевић, Басараби, латен.
22. Горња Стопања, Шершел, Параћин/Вербичоара, латен.
23. Доња Бела Река, Врело, БСК комплекс, Коцофени–Костолац.
24. Доња Бела Река, Златков Рид, метално доба.
25. Доња Бела Река, Ланиште, старије гвоздено доба.
26. Доња Стопања – имање Петрујкић, Старчево, БСК комплекс, Параћин/Вербичоара, латен.
27. Доња Стопања – имање С. Гвозденовић и В. Влауцић, Басараби, латен.
28. Доња Стопања – имање Р. Крцијевић, Старчево.
29. Злот, Абри изнад Верњикице, Старчево.
30. Злот, Верњикица, Коцофени–Костолац.
31. Злот, Дубрава, Параћин/Вербичоара, злотска група.
32. Злот, Лазарева пећина, БСК комплекс, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Гава–Белегиш II, Басараби, злотска група.
33. Злот, Кобила – имање Б. Башиновића, Параћин/Вербичоара.
34. Злот, Кобила – имање И. Урсуловић, Старчево, Параћин/Вербичоара.
35. Злот, Кобила, Параћин/Вербичоара.
36. Злот, Трвај, Коцофени–Костолац, Гава–Белегиш II, Басараби, злотска група.
37. Клокочевац, Кулмја Шкјопулуји, Коцофени–Костолац.
38. Кривељ – источно од Старог гробља, Басараби.
39. Кривељ – имање Б. Николић и Д. Бугарски, Гава–Белегиш II, Басараби.
40. Кривељ, Кривељски камен – бунар, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Басараби.
41. Кривељ, Кривељски Крш, Коцофени–Костолац.
42. Кривељ, Старо гробље, Басараби, латен.
43. Кривељ, Чока лу Балаш, БСК комплекс, Коцофени–Костолац, латен.
44. Кривељ, Чока Морминц, БСК комплекс, Коцофени–Костолац.
45. Лука, Требућ, Параћин/Вербичоара.
46. Мајданпек, Језеро – Камени рог, Коцофени–Костолац.

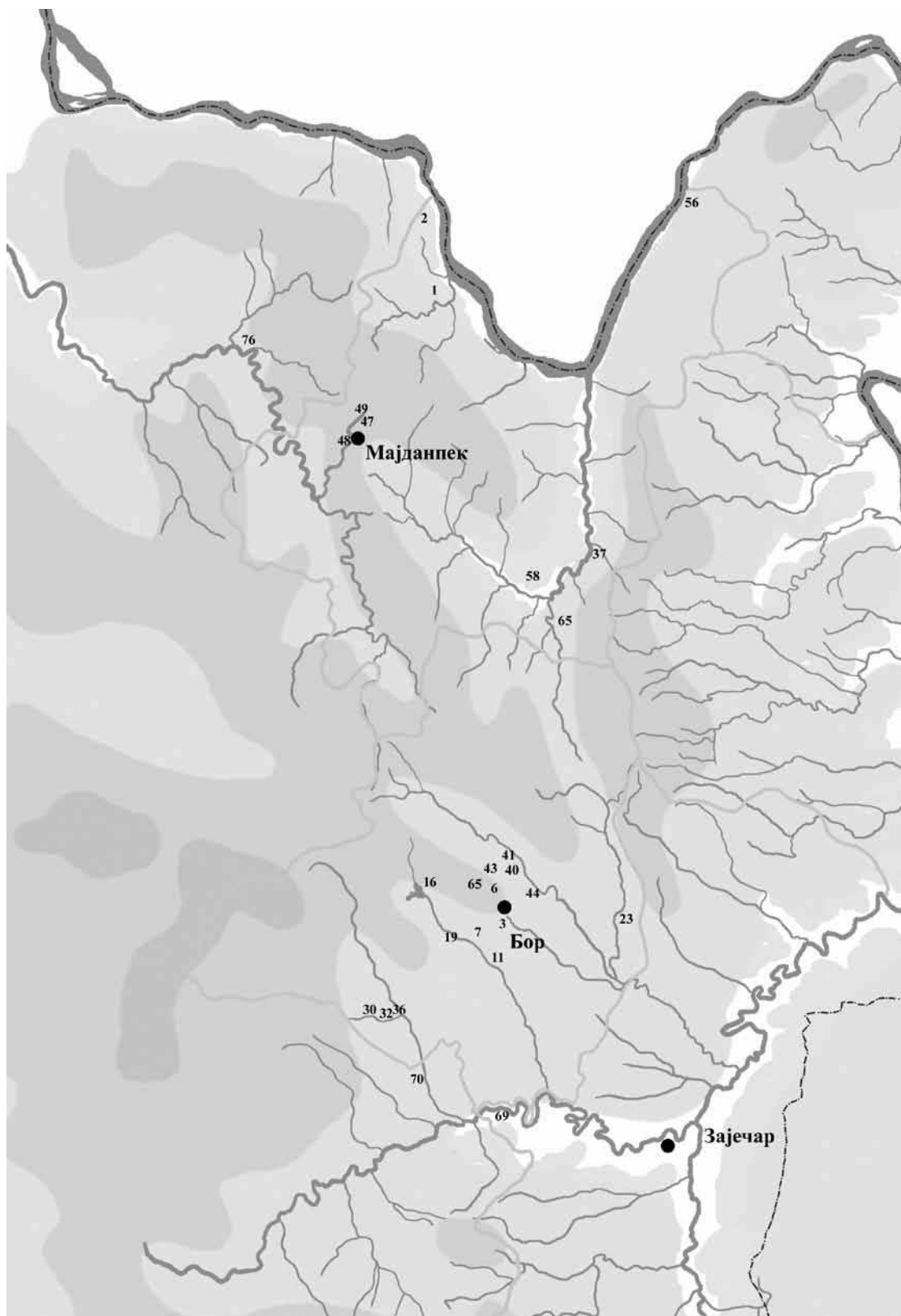
47. Мајданпек, Капетанова пећина, Коцофени–Костолац, бронзано доба.
48. Мајданпек, Кљанц, Коцофени–Костолац.
49. Мајданпек, Рајкова пећина, Коцофени–Костолац.
50. Мали Кривељ, Ваља маре – код воденице, Параћин/Вербичоара.
51. Мали Кривељ, Ваља маре – циглана, Параћин/Вербичоара.
52. Метовница, Кот 1, Параћин/Вербичоара.
53. Метовница, Кот 2 – имање Р. Радуловић, Старчево.
54. Метовница, Мускол, Старчево, Параћин/Вербичоара, латен.
55. Мироч, Михаилов понор, Жуто Брдо–Гирла Маре, Басараби, злотска група.
56. Мироч, Пећина код Трајанове табле, Коцофени–Костолац, Басараби.
57. Рготина, Бела стена, злотска група, латен.
58. Рудна глава, Букова глава – Шетаће, Коцофени–Костолац, Басараби.
59. Рудна глава, Дневни коп, винчанска култура.
60. Рудна глава, Кузњица, злотска група.
61. Смолница, Извор Несторовог потока, Старчево.
62. Смолница, Шетаће, Параћин/Вербичоара.
63. Танда, Барне воде, Параћин/Вербичоара.
64. Танда, Мали Визак, Параћин/Вербичоара, Басараби.
65. Црнајка, Пјатра Кости, Коцофени–Костолац, латен.
66. Шарбановац, Велика падина, БСК комплекс, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Басараби.
67. Шарбановац, Ла Бунар, Старчево, Параћин/Вербичоара.
68. Шарбановац, Пунђилов поток, Старчево.
69. Шарбановац, Селиште, БСК комплекс, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Басараби.
70. Бољевац, Боговинска пећина, Коцофени–Костолац, Параћин/Вербичоара, Басараби.
71. Зајечар, Мечкин врх у Бачевици, БСК комплекс.
72. Зајечар, Селиште у Глоговици, Гава-Белегиш II, Басараби?
73. Зајечар, Баба Јона – Манастирине, Параћин/Вербичоара.
74. Зајечар, Пожаревац у Малом Јасеновцу, Параћин/Вербичоара.
75. Кучево, Шетаће у Сени, латен.
76. Кучево, Велика чука у Нересници, Коцофени-Костолац.

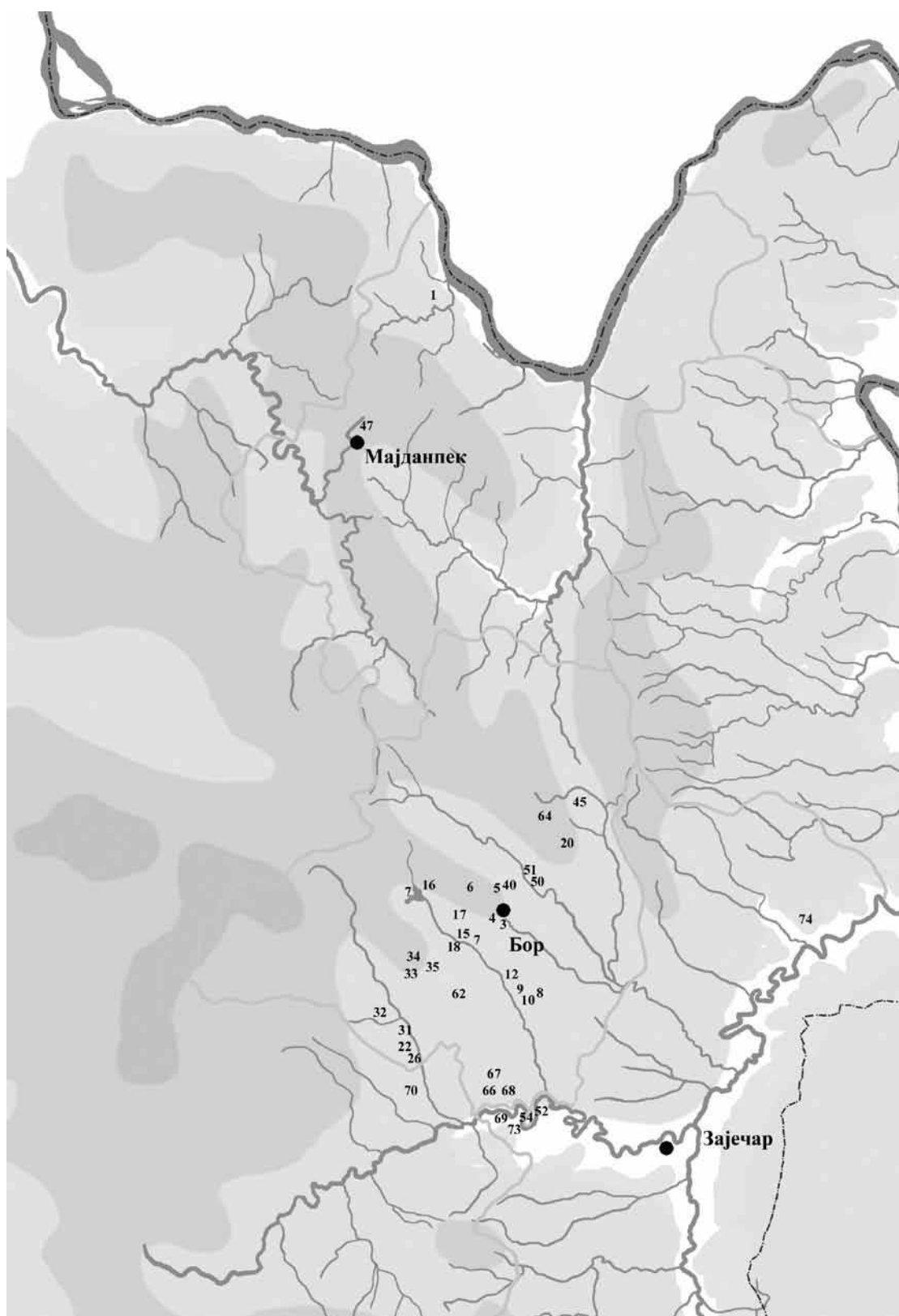
Карта 1 – Мар 1
Неолитски локалитети (Старчево)

Карта 2 – Мар 2
Локалитети старијег енеолита
(Бубањ-Салкуца-Криводол)

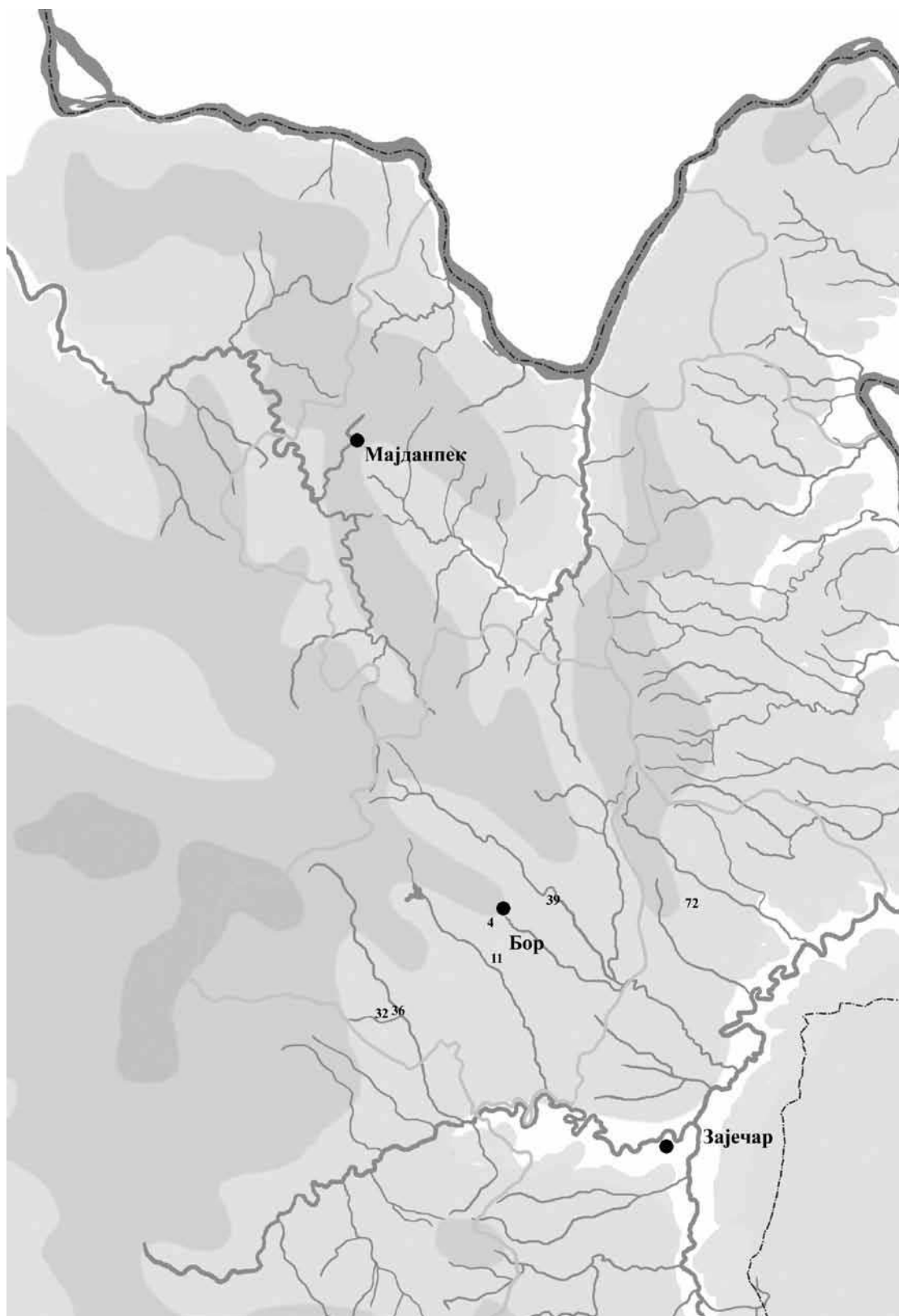

Карта 3 – Мар 3
Локалитети позног енеолита (Коцофени-Костолац)

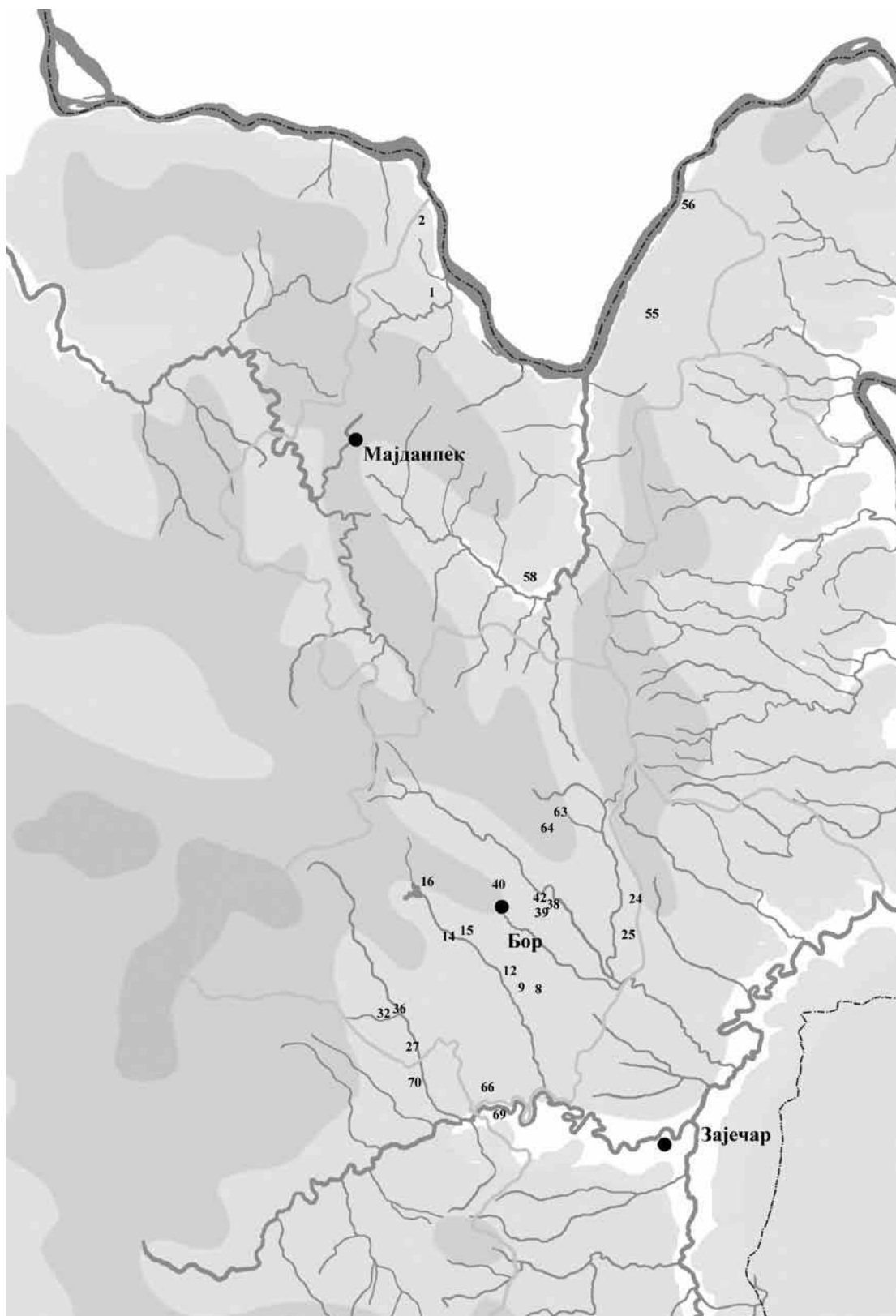

Карта 4 – Мар 4
Локалитети бронзаног доба

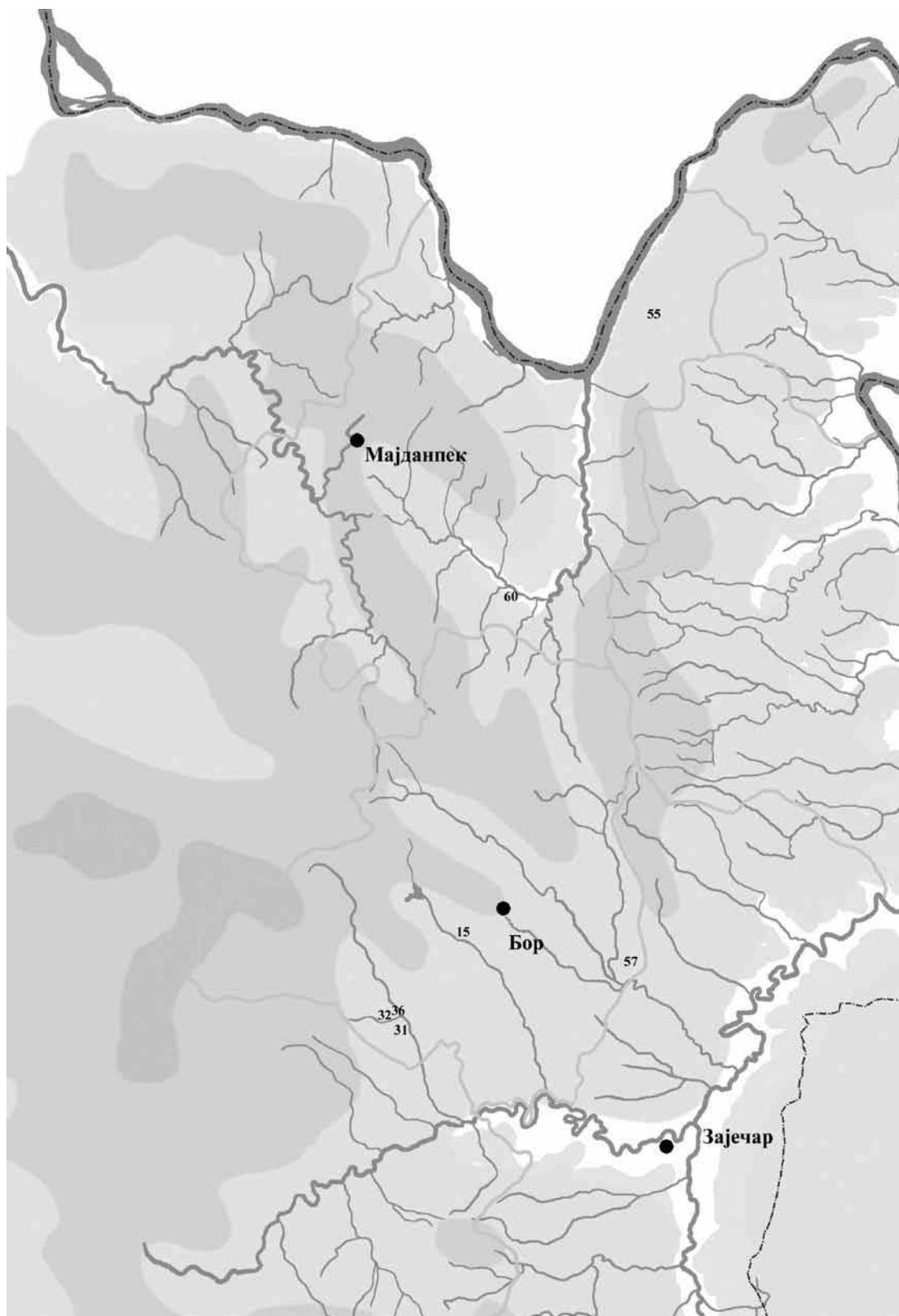

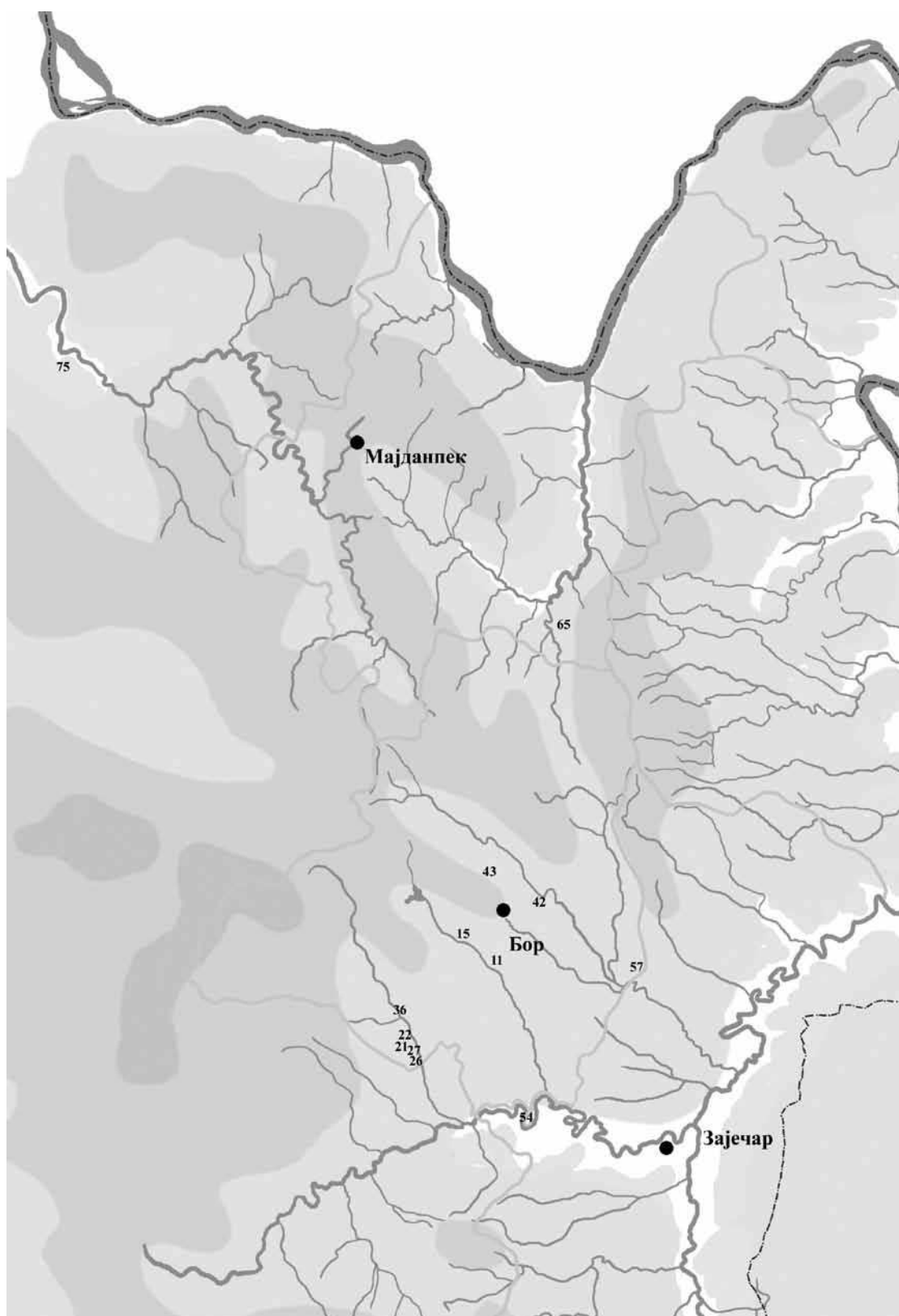
Карта 5 – Мар 5
Локалитети прелазног периода
из бронзаног у гвоздено доба

Карта 6 – Мар 6
Локалитети развијеног гвозденог доба (Басараби)

Карта 7 – Мар 7
Локалитети са краја старијег гвозденог доба
(Злотска група)

Карта 8 – Мар 8
Локалитети млађег гвозденог доба (Латен)

приближно	ПЕРИОД	КУЛТУРА	РЕПРЕЗЕНТАТИВНИ ЛОКАЛИТЕТИ У БОРУ И МАЈДАНПЕКУ
6500.	СТАРИЈИ НЕОЛИТ	Старчевачка култура, фаза I	Кучајна, Дубрава, Церова фаца, Ла Бунар, Кобила, Извор Несторовог потока.
6000.	СРЕДЊИ НЕОЛИТ	Старчевачка култура, фаза II а II б III	Кучајна
5500. 4800	МЛАЂИ НЕОЛИТ/ РАНИ ЕНЕОЛИТ	Винчанска култура Градачка фаза винчанске културе	Рудна глава
4300.	СТАРИЈИ ЕНЕОЛИТ	Бубањ-Салкуца-Криводол комплекс	Злотска пећина, Кмпије, Чока лу Балаш, Чока морминц
3500. 3000	РАЗВИЈЕНИ (СРЕДЊИ) ЕНЕОЛИТ	Чернавода III Коцофени група Коцофени-Костолац група	Злотска пећина Злотска пећина, Кљанц, Језеро
2800.	ПОЗНИ ЕНЕОЛИТ	Коцофени-Костолац група ?	Злотска пећина, Кулмја Шкјопулуји, Пјатра Кости, Чока лу Балаш.
2200.	РАНО БРОНЗАНО ДОБА	Глина III група (?)/комплекс двоухих пехара (?)	Бољетин
1800. 1600.	СРЕДЊЕ БРОНЗАНО ДОБА	Ватинска култура Парафинска група I	Трњане, Ружана, Чока Њица, Кот 1.
1500. 1300.	ПОЗНО БРОНЗАНО ДОБА	Парафинска група II Жуто брдо-Гирла Маре	Трњане, Хајдучка чесма, Ружана, Борско језеро, Чока Њица, Кривељски камен-Бунар, Кот 1, Ла Бунар.
1200. 1100. 1000.	ГВОЗДЕНО ДОБА I	Гава-Белегиш II група Хоризонт остава	Злотска пећина, Лесково, Бољетин, Велики Градац, Трвај, Кучајна, Џанов поток, Глоговица.
900. 700. 600.	ГВОЗДЕНО ДОБА II	Инсула Банулуи-Позна Калакача- рана Басараби група Басараби група Злотска група	Злотска пећина, Ружана, Кривељ- Старо гробље, Пећина изнад Трајанове табле, Боговинска пећина, Дубрава, Мали Визак.
500. 400.	ГВОЗДЕНО ДОБА III	Злотска група/Фериђиле група	Злотска пећина, Трвај, Кузњица, Ружана, Михаилов понор, Бела стена
300. 200. 100. I век	ГВОЗДЕНО ДОБА IV Антика	Латенска култура	Кривељ-Старо гробље, Чока лу Балаш, Мускол, Пјатра Кости, Бела стена

КАТАЛОГ НАЛАЗИШТА И АРХЕОЛОШКЕ ГРАЂЕ

БОЉЕТИН

У атару Бољетина у општини Мајданпек регистрована су два праисторијска локалитета: Арија Баби – Кошобрдо и Пешћера Маре.

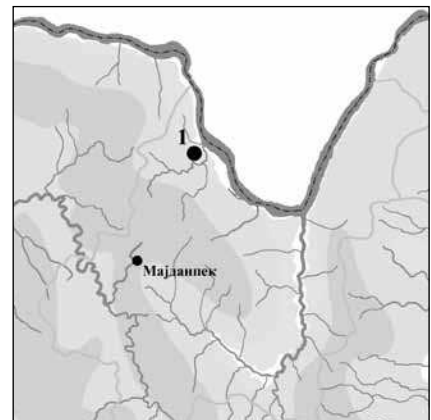
1. Бољетин, локалитет Арија Баби 2 – Кошобрдо

(N44°55'00.84" E022°02'24.79"), н.в. 385 м.

Висинско насеље.

Праисторијско насеље налази се на источним падинама Кошобрда на имању Ј. Голубовића. Простирало се на стрмој падини окренутој ка југоистоку и Кошобрдској реци, на површини око 0,1 хектара. Приликом истраживања откривен је танак културни слој са материјалом чије су карактеристике указивале на више епоха праисторије.¹⁷⁸

На локалитету су откривени налази из старијег неолита (Старчево–Кереш–Криш), затим енеолита (Коцофени–Костолац култура), средњег/позног бронзаног доба и старијег гвозденог доба (Басараби култура).¹⁷⁹

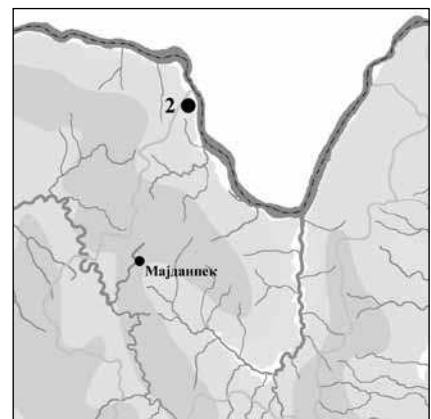

2. Бољетин, локалитет Пешћера Маре

(N44°57'21.90" E022°01'26.71"), н.в. 240 м.

Пећинско насеље.

Пећина се налази на стеновитом врху Велике рудине, изнад десне обале Дунава у Горњој клисури. Улаз висине око десетак метара окренут је ка североистоку, док је дубина пећине око 65 м. Зидови пећине

¹⁷⁸ Рекогносцирања и сондажна ископавања обавили су Д. Борић и М. Пековић 2004. године (Борић и Старовић 2006; Капуран, Борић, Јевтић 2007; Капуран 2011б; Капуран, Булатовић 2012).

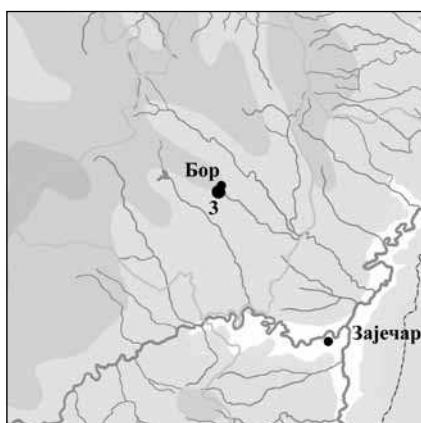
¹⁷⁹ Капуран 2011б.

се од улаза према унутрашњости сужавају у виду левка. Иако се данас налази на тешко приступачној позицији, претпоставља се да је ова пећина због своје величине и чињенице да је сува и током кишног периода представљала у прошлости погодно место за живот. Археолошка истраживања су потврдила постојање стамбених објеката и огњишта.¹⁸⁰

Покретни налази указују да је пећина настањивана у енеолиту у време Коцофени–Костолац културе и у старијем гвозденом добу (Басараби култура).¹⁸¹

БОР

У Бору и ближој околини евидентирано је пет праисторијских локалитета: Кмпије, Кучајна, Чока Казак, Чока Кормарош и Чока Њица.

3. Бор, локалитет Кмпије

(N44°03'40.1524" E022°07'10.9133"), н.в. 390 м.
Висинско насеље.

Локалитет је позициониран на узвишењу Кмпу Борулуј, на југоисточној периферији Бора, са којег се пружа поглед на борски рударски басен. Систематским истраживањима утврђено је постојање већег енеолитског насеља са остацима надземних кућа (најмање 3 куће), које заузима простор око 0,5 хектара (сл. 4, 6).¹⁸² Данашњи изглед локалитета потпуно је промењен површинским копом и изградњом железничке пруге.¹⁸³

Насеље старијег енеолита, које је припадало носиоцима Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса¹⁸⁴ добро је очувано, док су остаци насеља Коцофени–Костолац културе, с обзиром да су се налазили релативно плитко, били у већој мери девастирани.

Керамичке форме из старијег насеља типичне су за БСК комплекс. Зделе су коничне са хоризонтално постављеним, вертикално бушеним дршкицама испод обода (Т. I/1; сл. 41), затим су заобљеног трбуха и цилиндричног врата, са тунеластим или двојним брадавичастим дршкама (Т. I/4, 6, 8; сл. 43), или су биконичне, са тунеластим хоризонтално бушеним дршкама, док су пехари биконичне форме, са две лучне дршке у равни

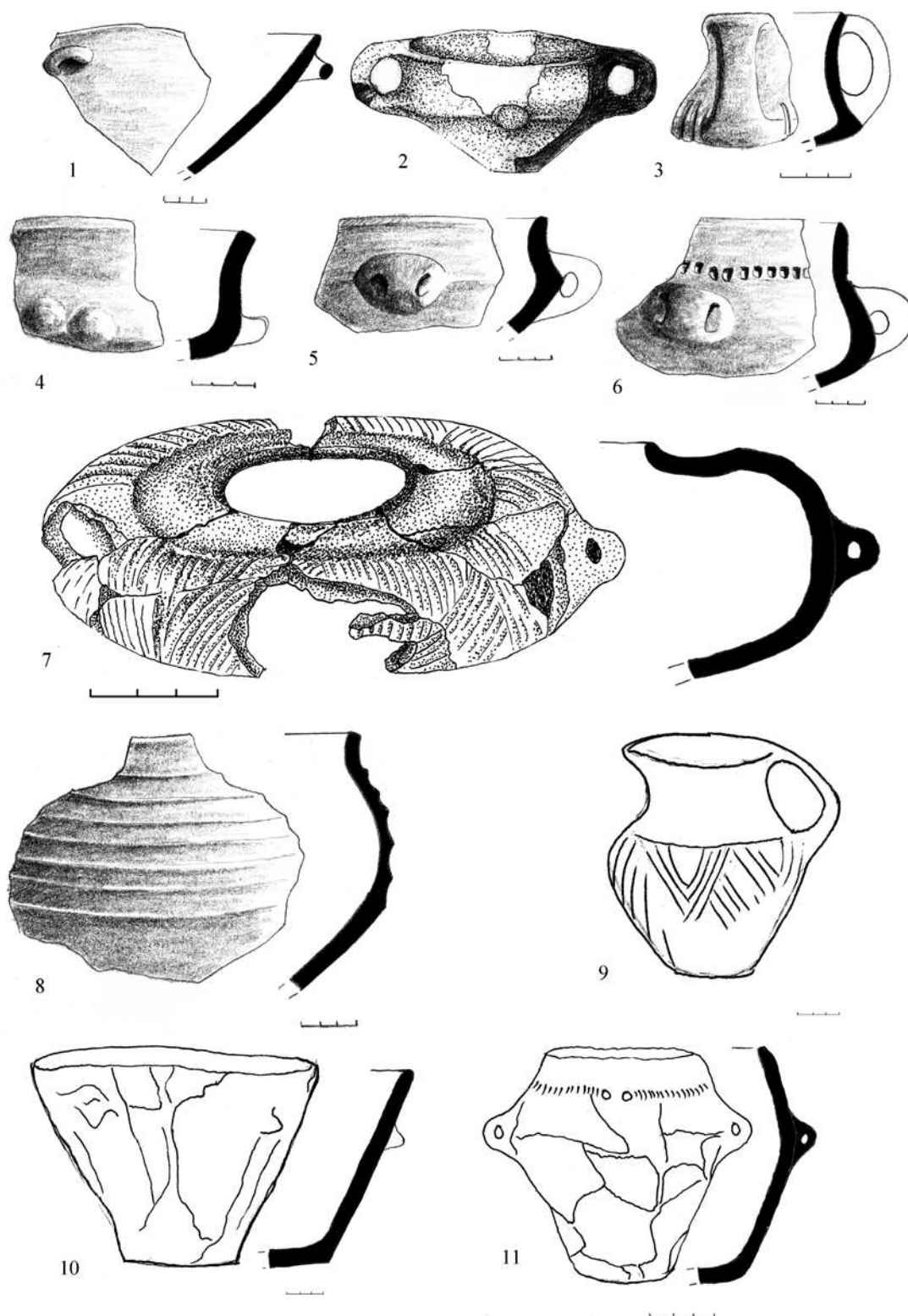
¹⁸⁰ Истраживања су 2004. године обавили Д. Борић и Б. Трипковић.

¹⁸¹ Капуран, Јевтић, Борић 2007.

¹⁸² Јовановић, И. 2006; Капуран 2011б.

¹⁸³ Рекогносцирања Т. Рајковаче из 1990. године, односно А. Капурана и И. Јовановића из 2010 године.

¹⁸⁴ У наставку поглавља за овај комплекс биће коришћена скраћеница БСК.

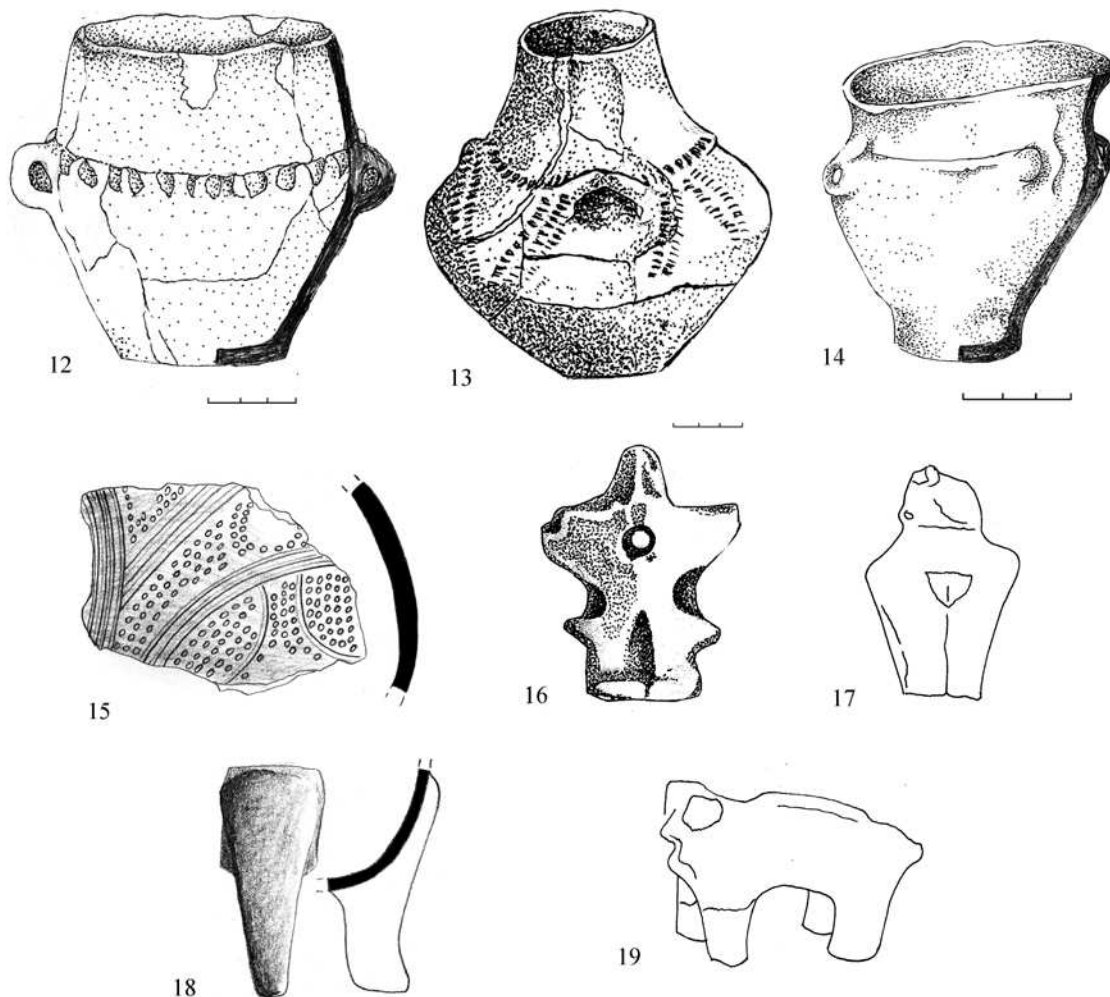

са ободом, и у неким случајевима имају кружно пластично задебљање на трбуху (Т. I/2, 3). Уз поменуте форме констатована је и ниска посуда изузетно уског отвора у односу на пречник трбуха, хоризонталног врата

и рамена, наглашеног трбуха са малом хоризонтално бушеном дршком (сл. 44). Посуда је украшена сноповима паралелних линија изведених глачањем (Т. I/7). Од посуда већих димензија констатоване су дубоке коничне посуде украшене барботином (Т. I/10), затим овоидне посуде са мањим хоризонтално бушеним дршкама, украшене пластичним тракама

Т. II

или низовима зареза (Т. I/11; Т. II/12, 14), као и амфора лоптасте форме, дугог коничног врата, са вертикално бушеним дршкама на рамену, украшена низовима отисака врха прста (Т. II/13). Од орнамената на керамици, поред поменутих, евидентиране су хоризонталне уске дубоке канелуре (Т. I/8), затим вертикалне плиће канелуре (Т. I/3), као и комбинације лучних вишеструких плићих канелура са плитким кружним јамицама (Т. II/15). Осим керамичких посуда нађени су и бројни други налази, као што су антропоморфне фигурине (Т. II/16-17; сл. 48-49), зооморфни жртвеници и фигурине (Т. II/18-19), калотаста поклопци са дршчицама (сл. 47), а веома индикативан је налаз посуде са цилиндричним наставком испод обода, јер се овај тип посуде обично користио у металургији (сл. 45).

Из млађег слоја, који припада развијеном или позном енеолиту, односно Коцофени–Костолац култури, осим спорадичних фрагмената керамике евидентиран је и један скоро у целости очуван крчаг левкасто моделованог врата, са једном дршком у равни са ободом (Т./9; сл. 65). Трбух крчага украшен је уписаним висећим троугловима, између којих су се налазиле шрафуре изведене жлебљењем.

4. Бор, локалитет Кучајна

(N44°02′.59.0520″ E022°06′4.4837″), н.в. 380 м.

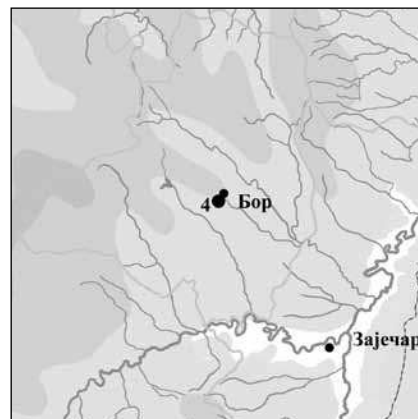
Висинско насеље на речној тераси.

Локалитет Кучајна је вишеслојно праисторијско насеље позиционирано на југозападној периферији Бора, на падини окренутој ка истоку, изнад ушћа Кучајског и Мартиновог потока. Површина локалитета је око 0,38 хектара. Заштитиним археолошким истраживањима откривено је вишеслојно насеље из старијег неолита, са остацима стамбене архитектуре, затим из старијег енеолита, као и из бронзаног доба, односно прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба. Услед дејства ерозије стратиграфија локалитета је поремећена. Судаћи према подацима аутора истраживања, насеља из металних доба су имала надземне стамбене објекте, са пећима и огњиштима.¹⁸⁵

Керамички инвентар из старијег неолита, односно старчевачке културе чине већином полулопасте зделе (Т. III/1-4) и дубље лоптасте посуде са благо левкастим или кратким цилиндричним вратом (Т. III/5-11; Т. IV/12-16), чије су стопе, на неким посудама, крстасто моделоване (Т. IV/17). Од дршки доминирају тунеласте (Т. V/37-38), а посуде су у већини случајева украшене грубим и масивним пластичним апликацијама или пластичним тракама и ребрима (Т. III/6, 9; Т. IV/12-14) у виду зооморфног мотива (Т. IV/18), или у комбинацији са барботином (Т. V/23-24, 32-33). Јављају се и прстенасти пластични налепци (Т. IV/16; Т. V/26, 33-34, 36), као и низови неправилних кружних отисака на ободу посуде (Т. III/3; Т. IV/11, 13, 15).

Осим наведеног, заступљен је и импресо орнамент (Т. III/8, Т. IV/19-22), који се ретко јавља у комбинацији са другим орнаментима, као што су на пример пластичне траке (Т. IV/19), или пластични прстенасти налепци (Т. V/34).

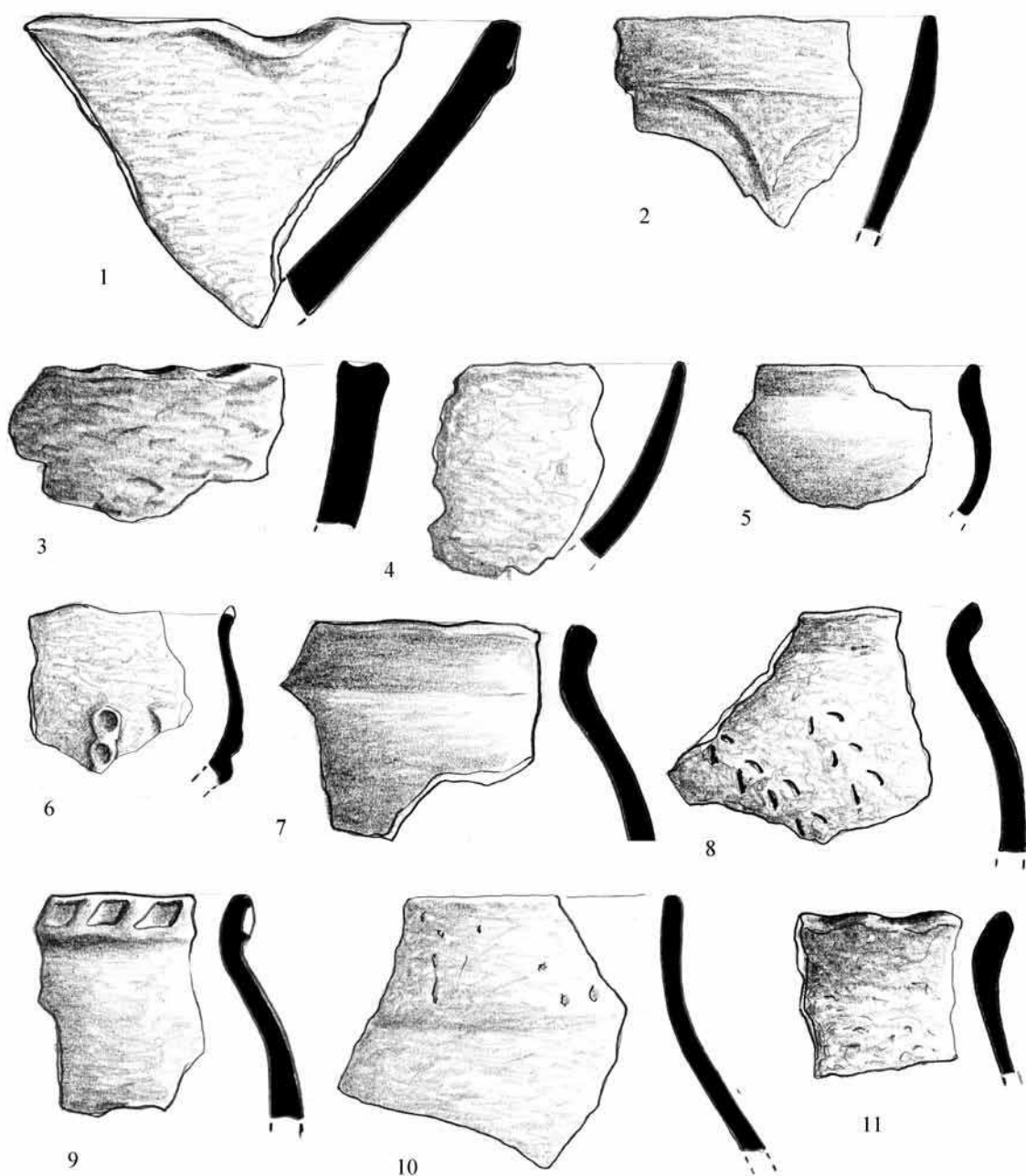
¹⁸⁵ Заштитна истраживања изведена су 1985-1988. године под руководством И. Јанковића, З. Станојевић и Б. Јовановића. Систематска истраживања обављена су у периоду 2004-2007. године у организацији И. Јовановића и Музеја рударства и металургије у Бору (Stanojević 1988, Stanojević 1988a; Капуран, Булатовић, Јовановић 2011).

Од осталих налаза евидентирани су трокраки предмет од печене земље, са кружном перфорацијом на средини, украшен попречним урезаним линијама (Т. V/39) и глава стубасте антропоморфне фигурине израђене од печене земље, са очима представљеним хоризонталним линијама (Т. V/40, сл. 14), као и зооморфне фигурине (сл. 15, 16), правоугаони жртвеник (сл. 13), лабрете (сл. 17, 18) и велики број оруђа од окресаног и глачаног камена (сл. 19-21).

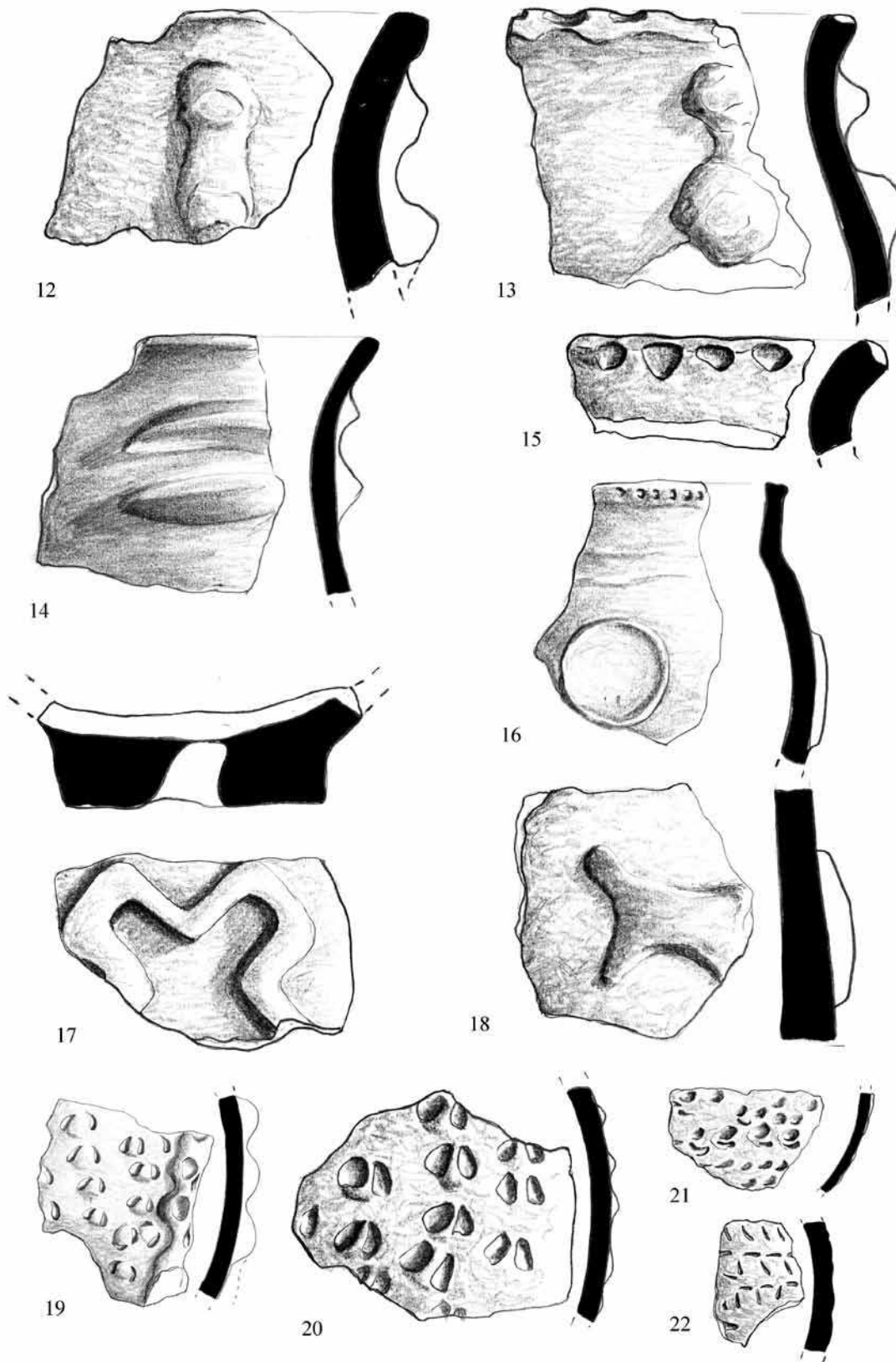
Најзаступљеније форме из старијег енеолита (БСК комплекс) јесу коничне зделе у више варијанти – са кружно задебљаном унутрашњом страном обода; са увученим ободом и са цилиндричним вратом (Т. VI/41-

Т. III

45). Јављају се и лоптасте зделе кратког цилиндричног врата (Т. VI/47-48), а трбух једне зделе је задебљан (Т. VI/49). Заступљени су и бико-

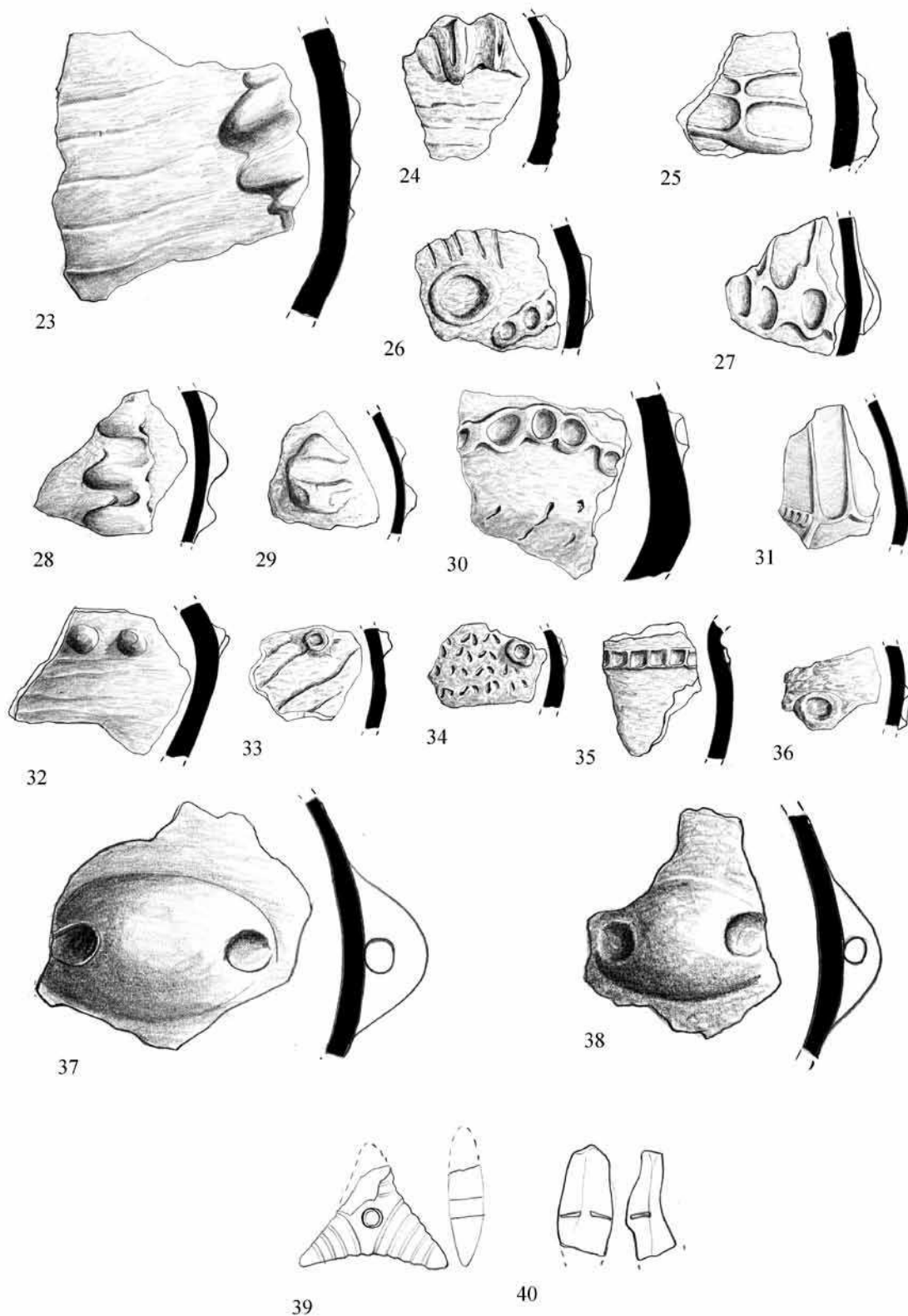
Т. IV

нични или лоптасти пехари левкастог или цилиндричног врата, са две дршке у равни са ободом (Т. VI/50-52, 54), као и сличне посуде, али са малим хоризонтално бушеним дршкама на трбуху (Т. VI/53; Т. VII/55, 58). Спорадично се јављају и дубоке посуде дугог цилиндричног, или лев-

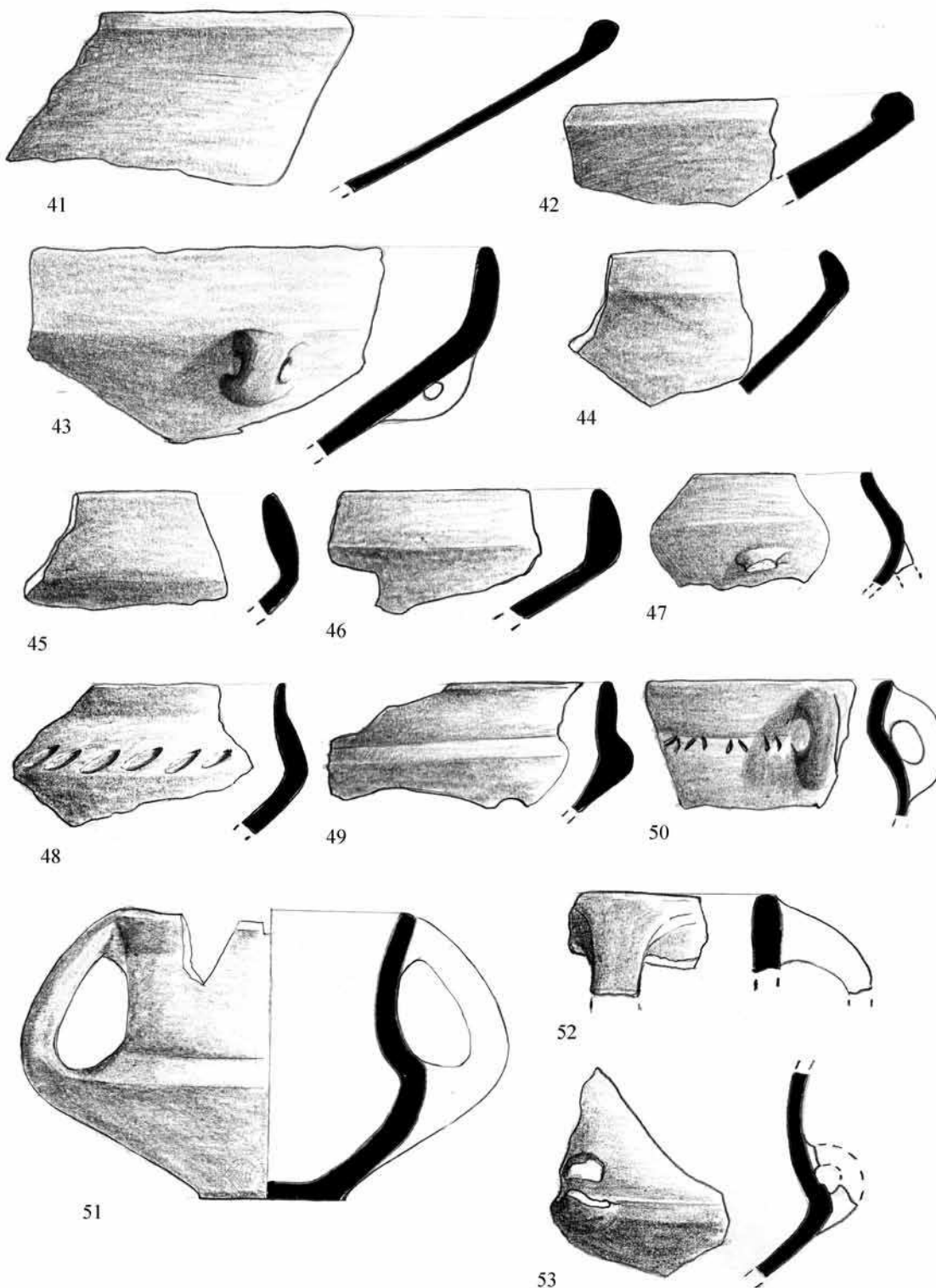
Т. V

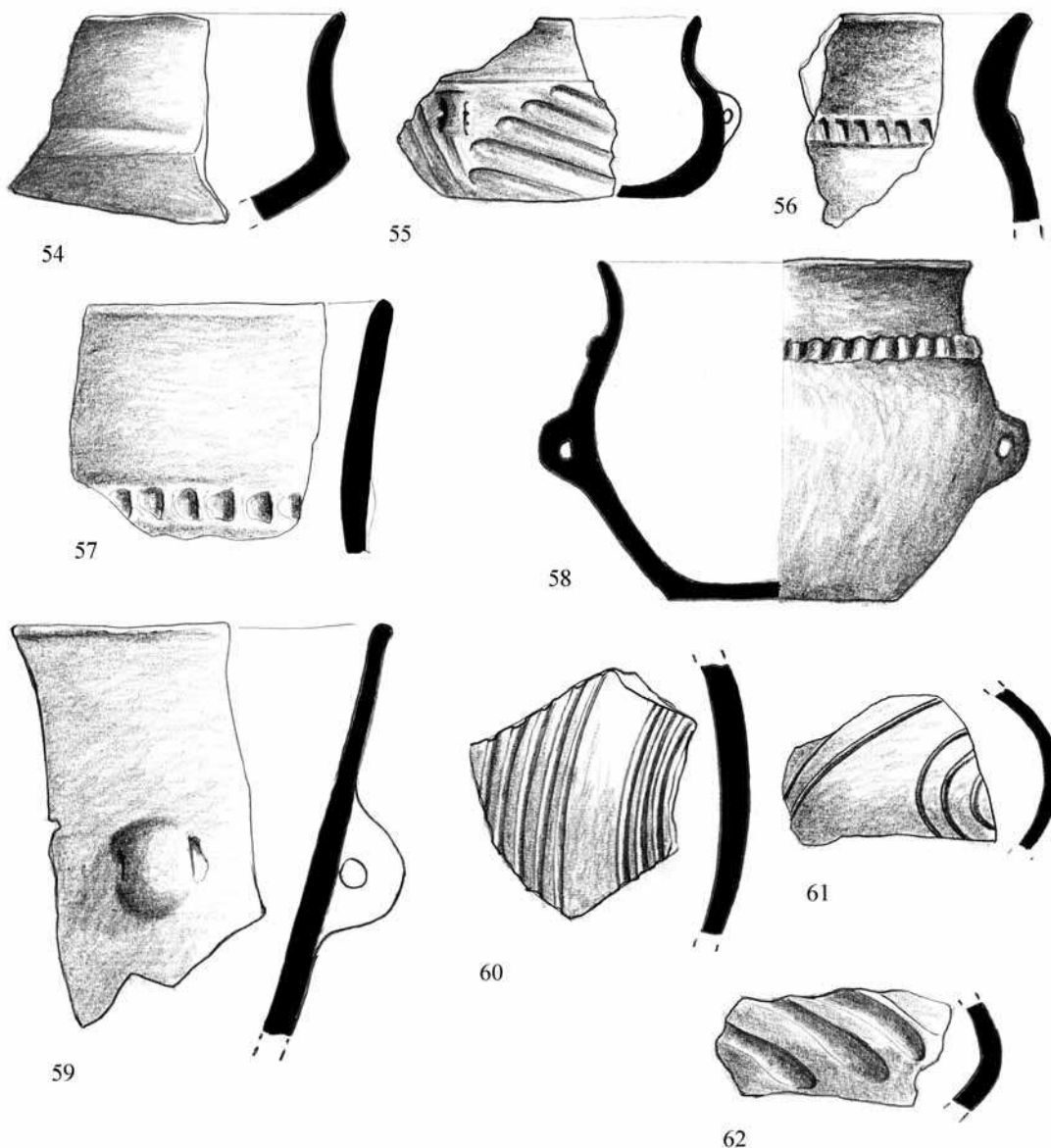
кастог врата, са тунеластом хоризонтално бушеном дршком (Т. VII/57, 59). Орнаменти су ретки, а најзаступљеније су канелуре (Т. VII/55, 60, 62) и пластичне траке украшене отисцима различитих облика (Т. VII/56-58). Јављају се и низови утиснутих овалних удубљења, кратки урези и лучне урезане линије (Т. VI/48; Т. VII/50, 61).

Т. VI

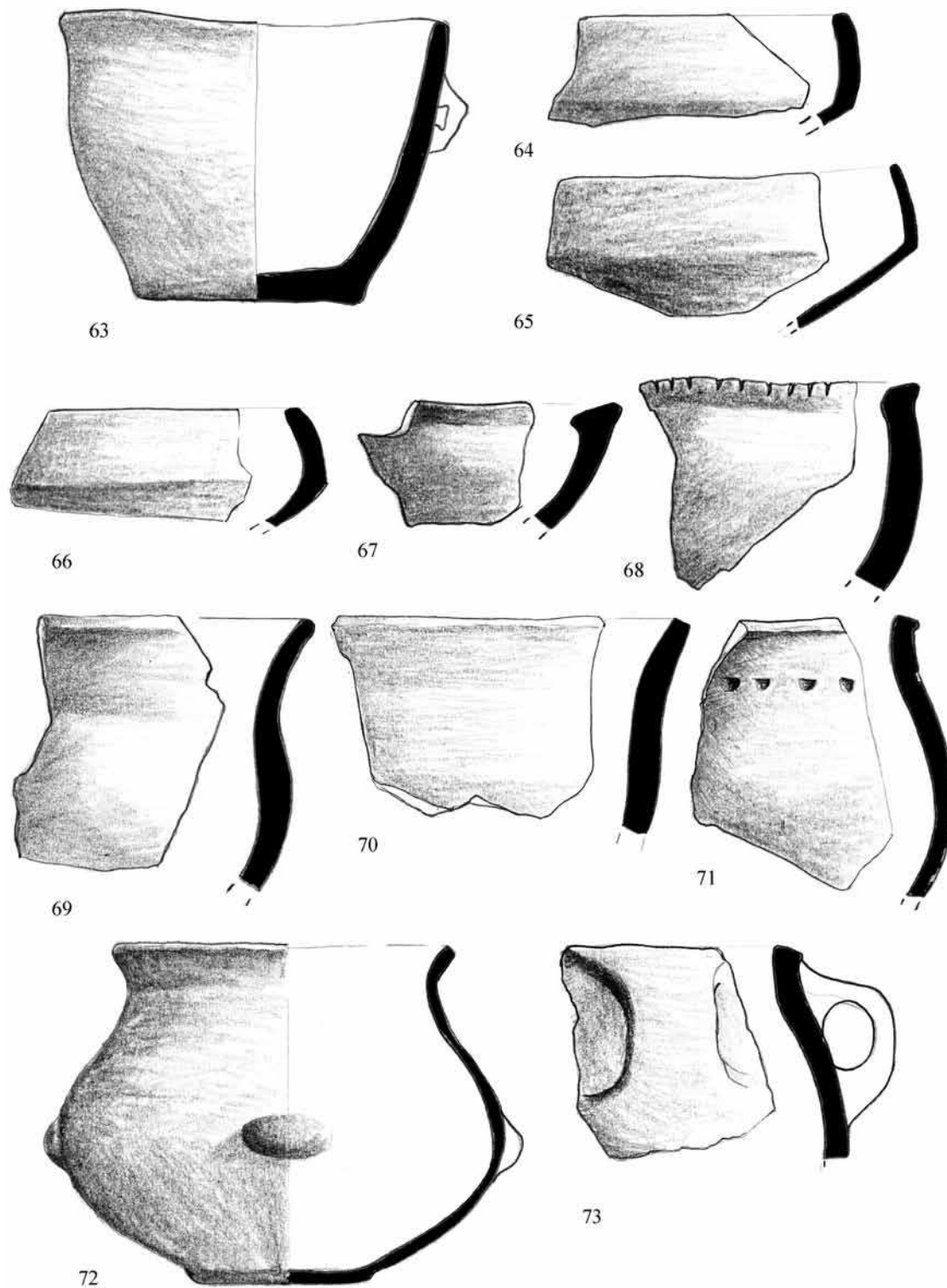
Керамичке форме, које чине дубље коничне посуде (Т. VIII/63), коничне зделе благо увученог обода (Т. VIII/64-66), полулоптасте зделе обода профилисаног у облику слова Т (Т. VIII/67), дубље посуде благе S профилације са тракастим дршкама (Т. VIII/68-71, 73; Т. IX/74-75) и лоптаста посуда благо разгрнутог обода, са пластичним масивнијим брадавичастим дршкама на трбуху (Т. VIII/72) вероватно припадају раном бронзаном добу. Истом, или нешто млађем периоду (средње бронзано доба) вероватно припадају и посуде левкастог дугог врата, украшене пластичним тракама са отисцима врха прста (Т. IX/76-80), затим посуде са масивним правоугаоним дршкама испод обода (Т. IX/82), коничне дубоке посуде са лучном хоризонтално бушеном дршком (Т. IX/81), фрагменти трбуха посуда украшени низом јамичастих удубљења (Т. IX/83), односно урезаном спиралом (Т. X/91), као и лучне дршке са дугметастих наставком на врху (Т. X/93-94).

Т. VII

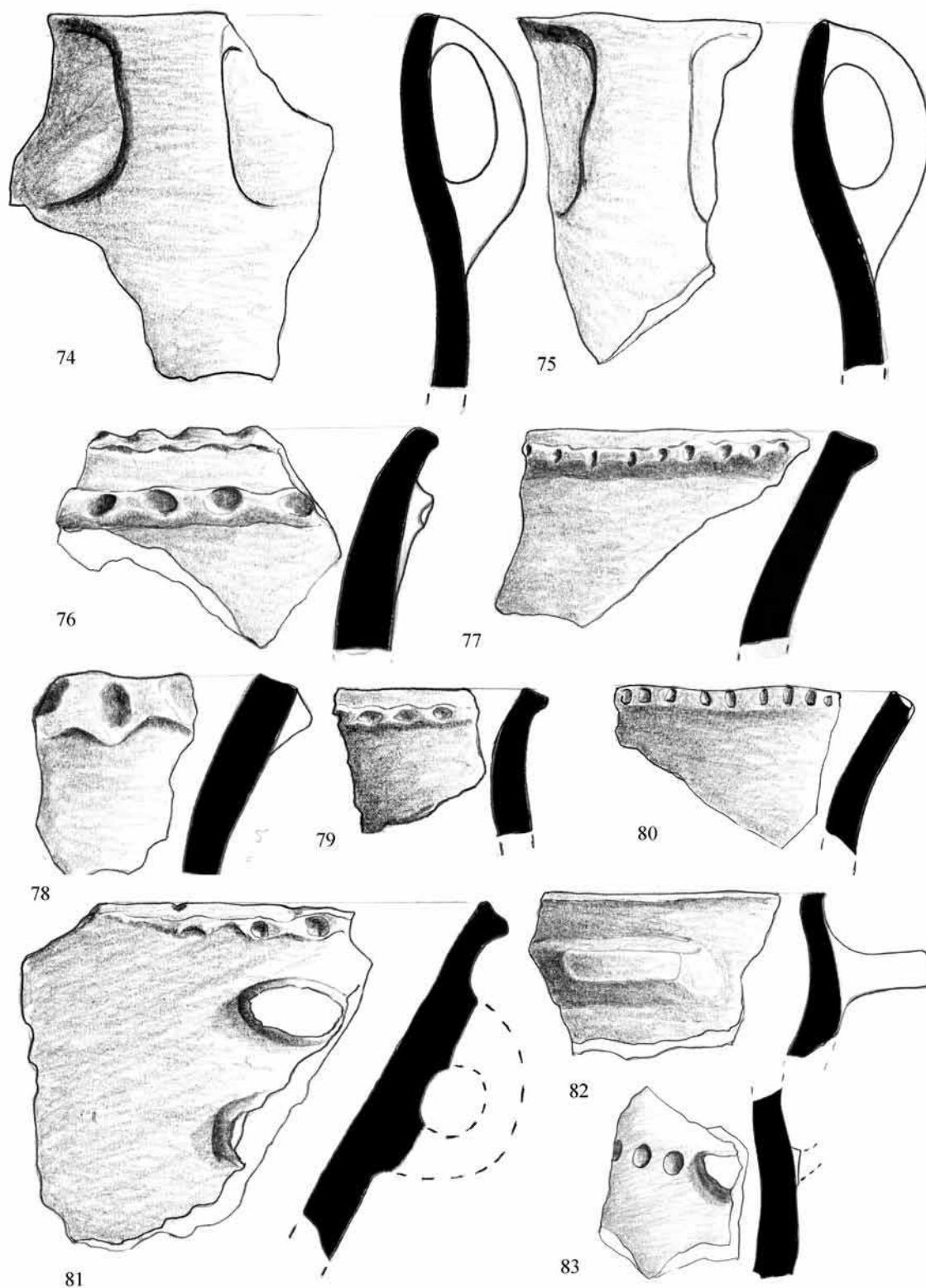
Најмлађи налази припадају прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба (На А/В). Реч је о амфорама дугог коничног врата, понекад са широко разгнутим ободом украшеним канелурама, или трбухом украшеним лучним канелурама (Т. X/84-88). Од орнамената присутне су и пластичне траке, као и урезане линије (Т. X/89, 90).

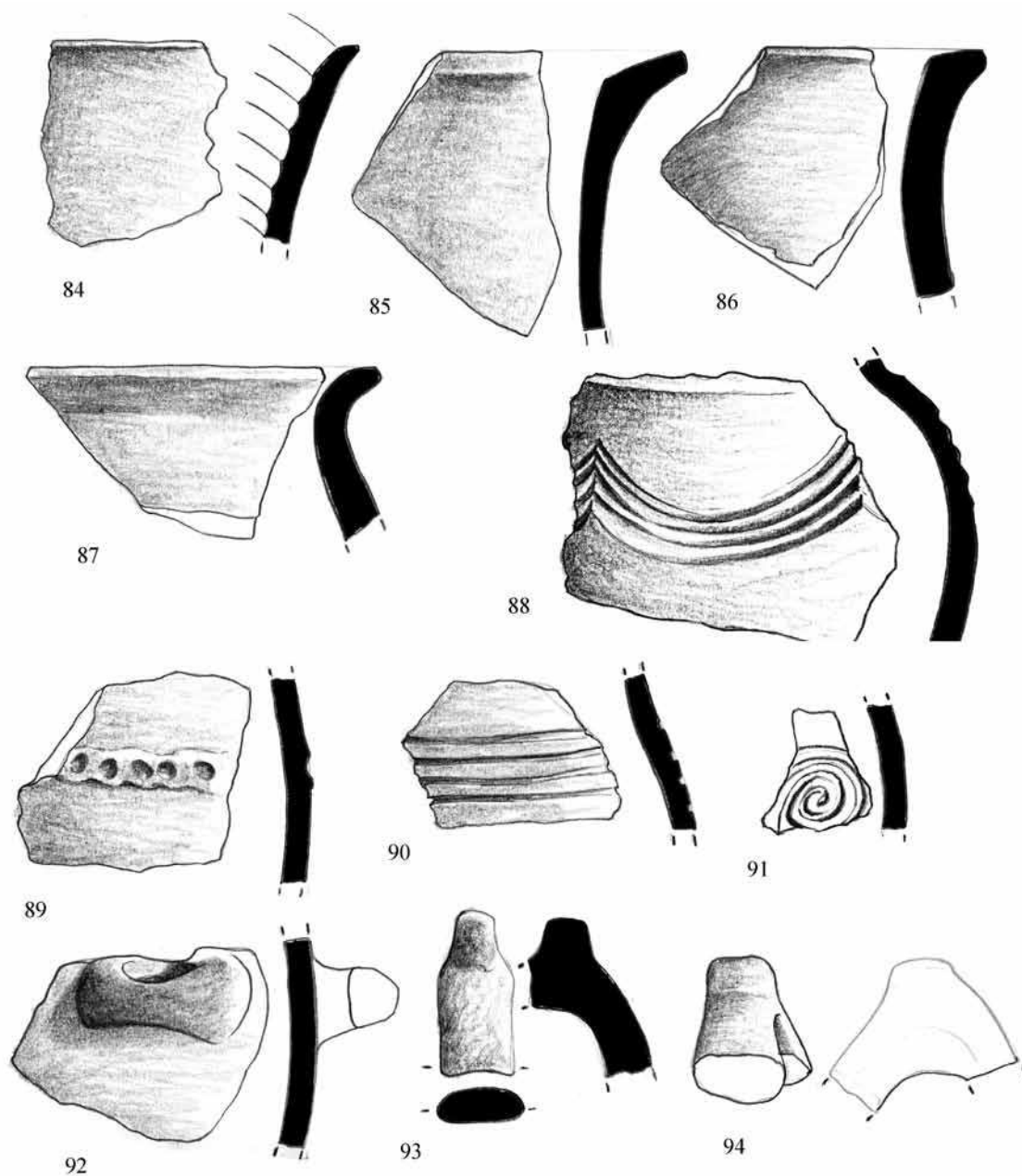
Т. VIII

Т. IX

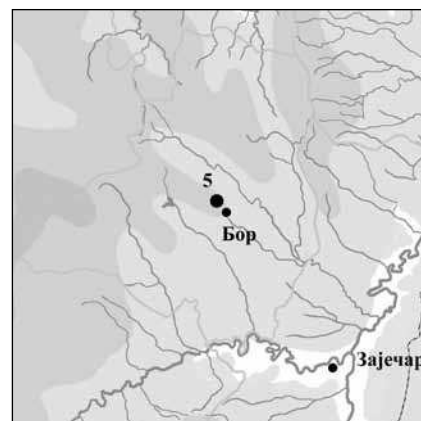

5. Бор, локалитет Чока Казак

(N44°05'30.6703' E022°04'37.1182"), н.в. 595 м.

Висинско насеље.

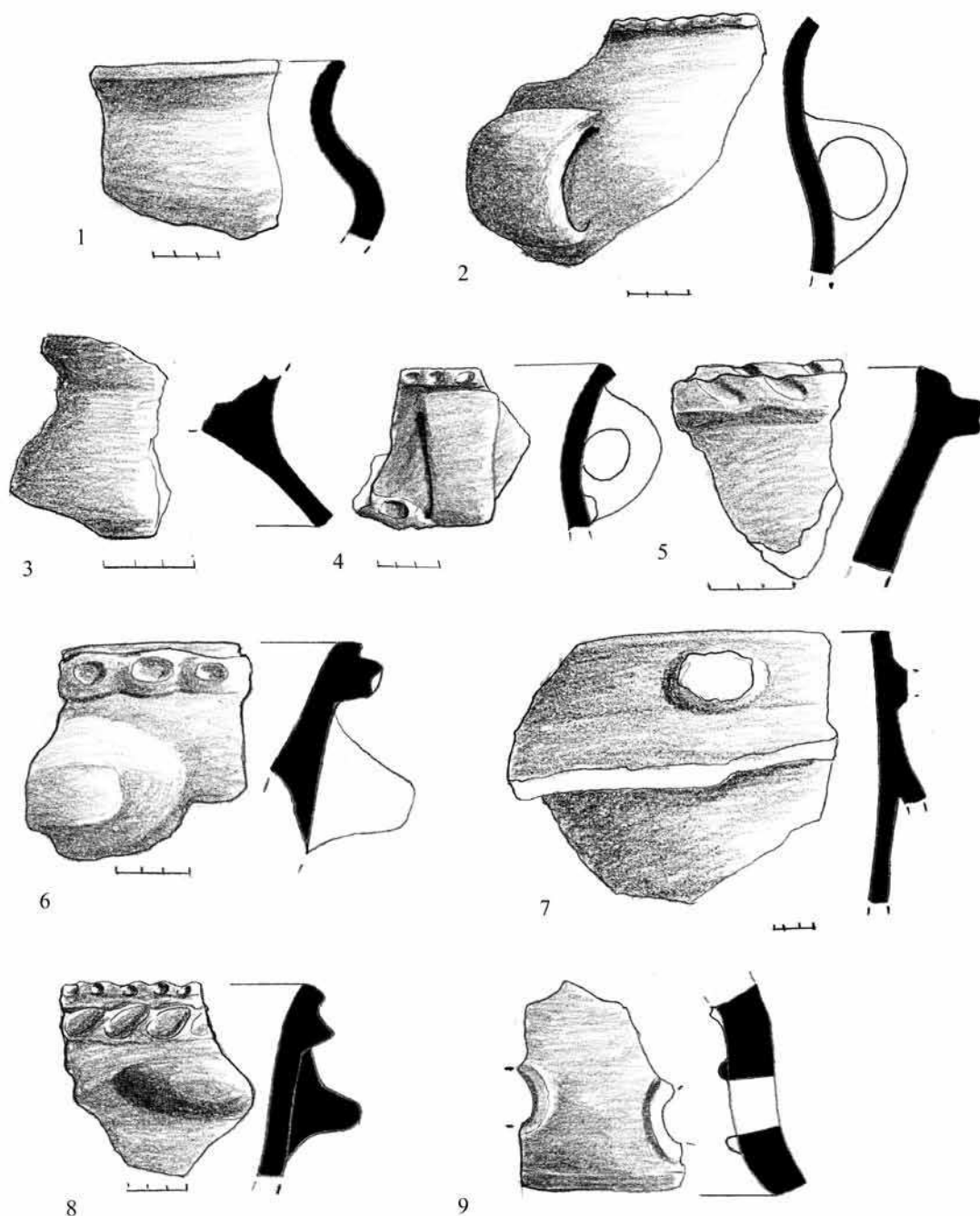
Локалитет Чока Казак је позициониран на доминантном узвишењу које се налази неколико километара северозападно од Бора. Праисторијско насеље је евидентирано на мањем платоу површине око 0,65 хектара, а смештено је око 100 м изнад потока Ваља Ружана и Ваља Досул. У визуелном је

контакту са локалитетом Чока Кормарош, који се налази на суседном узвишењу.¹⁸⁶

Т. XI

Керамичке форме са локалитета углавном чине лонци већих димензија, понекад са ложиштем (саџак), украшени пластичним тракама са отисцима врха прста (Т. XI/4-9). Дршке су већином масивне језичасте или лучне. Од финијих посуда евидентиране су лоптасте посуде цилиндричног врата и благо разгранутог обода (Т. XI/1-2), као и конична шупља

¹⁸⁶ Капуран 20116.

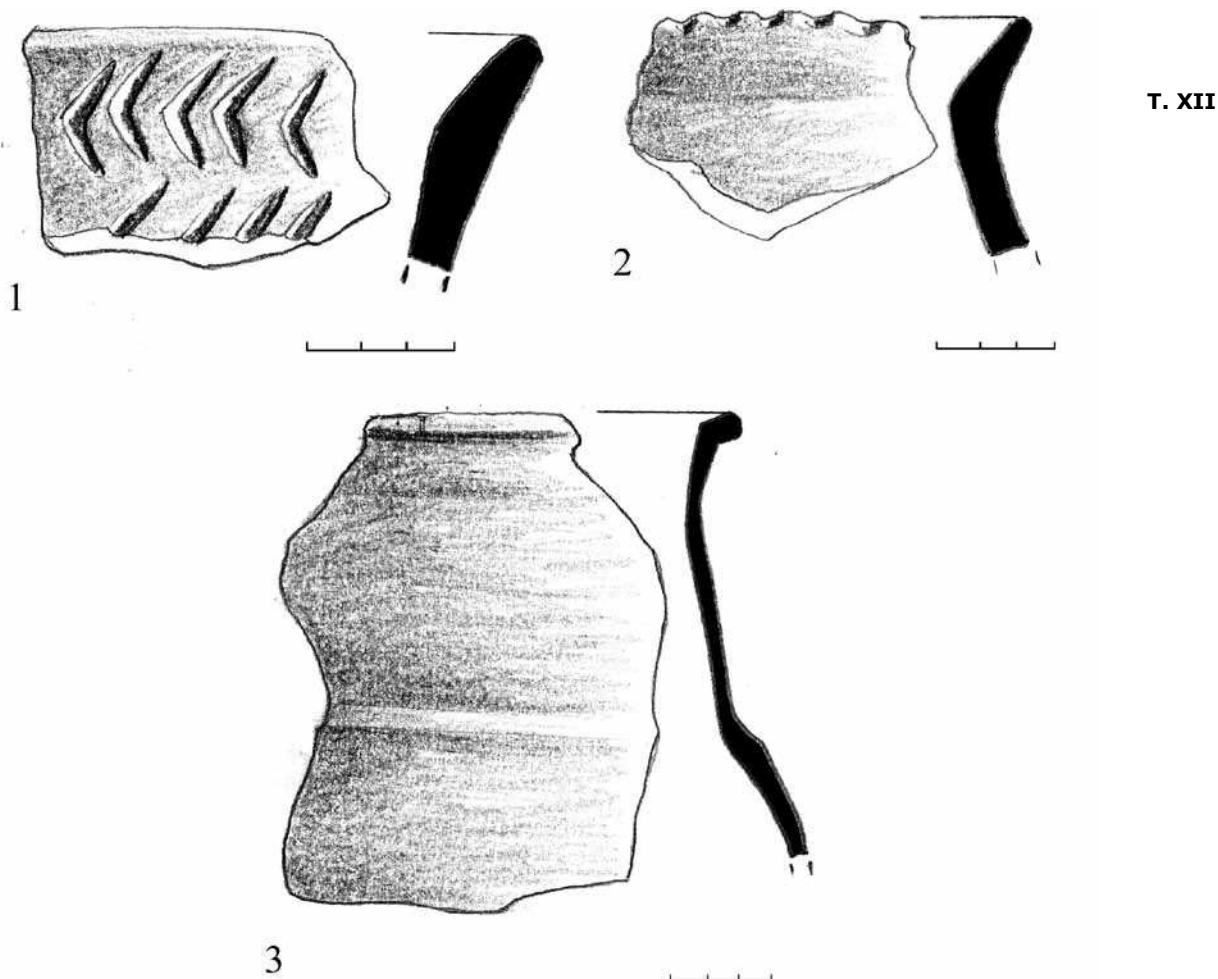
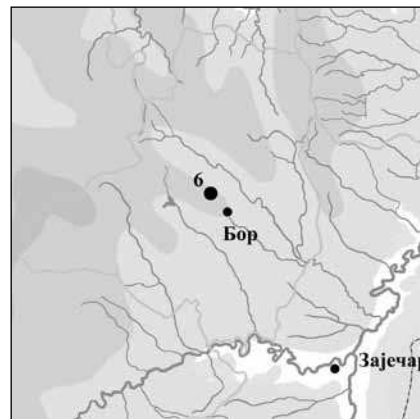
стопа посуде (Т. XI/3). Налази вероватно припадају средњем или позном бронзаном добу.

6. Бор, локалитет Чока Кормарош

(N44°05'53.2039" E022°03'45.6008"), н.в. 644 м.

Висинско насеље.

Праисторијско насеље је констатовано на платоу површине око пола хектара, удаљеном неколико стотина метара од потока Ваља Ружана и Ваља Досула. Са једне стране је заштићен стенским одсеком мањег кањона. У визуелном је контакту са локалитетом Чока Казак.¹⁸⁷

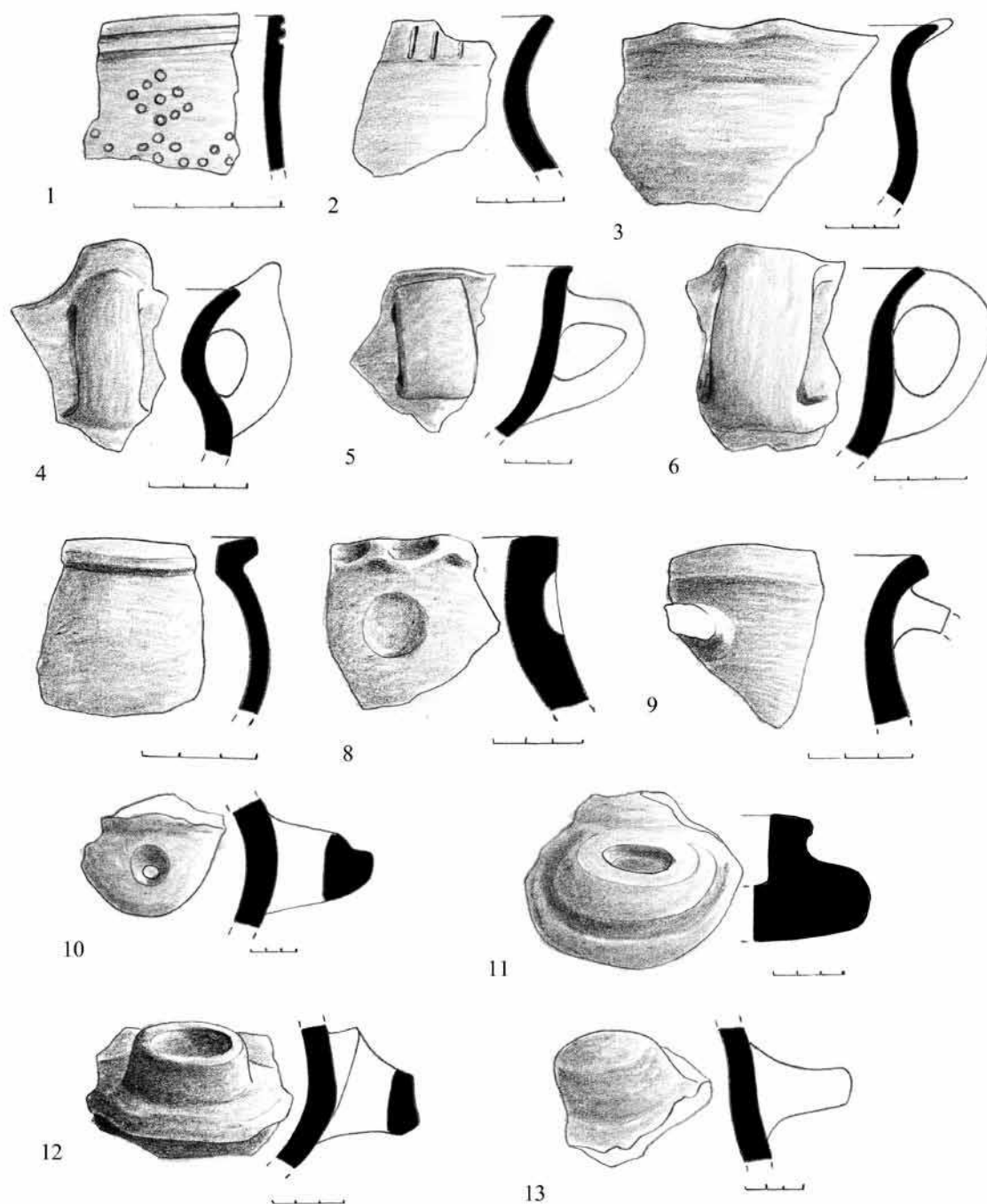

На локалитету су евидентирани керамички налази који припадају развијеном/позном енеолиту (Коцофени–Костолац култура), као што

¹⁸⁷ Рекогносцирања је обавио И. Јовановић 2003. и 2010. године (Капуран 20116).

је део обода посуде украшен низовима утиснутих мотива у виду ластиног репа (Т. XII/1), и бронзаном добу (посуде разгранутог обода и дужег коничног врата, понекад украшене отисцима врха прста по ободу) (Т. XII/2-3).

Т. XIII

7. Бор, локалитет Чока Њица

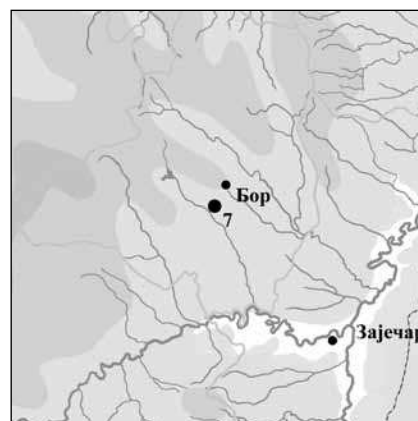
(N44°03'3.0151" E022°05'11.1500"), н.в. 450 м.

Градинско насеље.

Ово градинско насеље налази се на јужном ободу предграђа Бор 2, неколико стотина метара од Брестовачке реке.¹⁸⁸ Локалитет је констатован на делу превоја у виду седла, који спаја два од три узвишења која га окружују. На једном од узвишења данас се налази антенски репетитор. Претпоставља се да се насеље простирало на површини око 0,5 хектара. Док су сва три околна узвишења изложена јаким ударима ветра, на месту овог праисторијског насеља утицај ветра је најслабији.

На локалитету су констатовани керамички фрагменти из развијеног/позног енеолита и средњег, односно позног бронзаног доба. Керамика је израђена од глине са ситним песком, а боје печења се крећу од тамномрких до црвенкастомрких нијанси.

Енеолиту припада фрагмент посуде дугог цилиндричног врата, украшеног хоризонталним урезима испод којих се налазе тачкаста удубљења која формирају ромбове (Т. XIII/1), док су у керамичком инвентару из бронзаног доба најзаступљеније посуде лоптастог реципијента и благо разгранутог обода (Т. XIII/2-3). Ове посуде често имају тракасте дршке које полазе од обода, или мало испод обода (Т. XIII/4, 6, 9), а јављају се и полулоптасте посуде, са истим типом дршки (Т./5). Неке дршке имају пластичне наставке на врху (Т. XIII/3), а слични наставци су регистровани и на ободима неких посуда (Т. XIII/3). Евидентиран је и један полулоптасти поклопац са хоризонталним ребром (Т. XIII/8) и већи број језичастих дршки (Т. XIII/10, 13), као и дршки у облику чашица (Т. XIII/11-12).

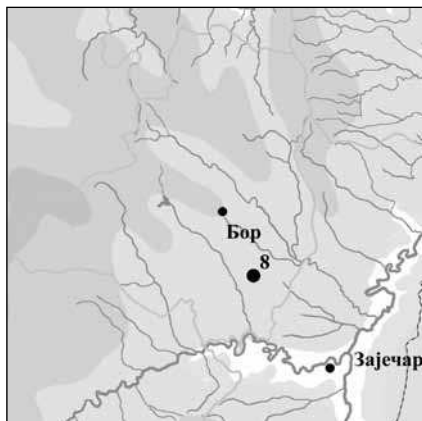

¹⁸⁸ Рекогносцирање је изведено 2003. године (М. Вуксан, И. Јовановић, Б. Јовановић) (Срејовић, Лазих 1997: 226, сл. 9-21; Капуран 20116).

БРЕСТОВАЦ

У атару села Брестовац евидентирано је пет праисторијских локалитета: Дубрава, Трујканов поток, Церова фаца, Џанов поток – имање И. Дудића и један непознат локалитет.

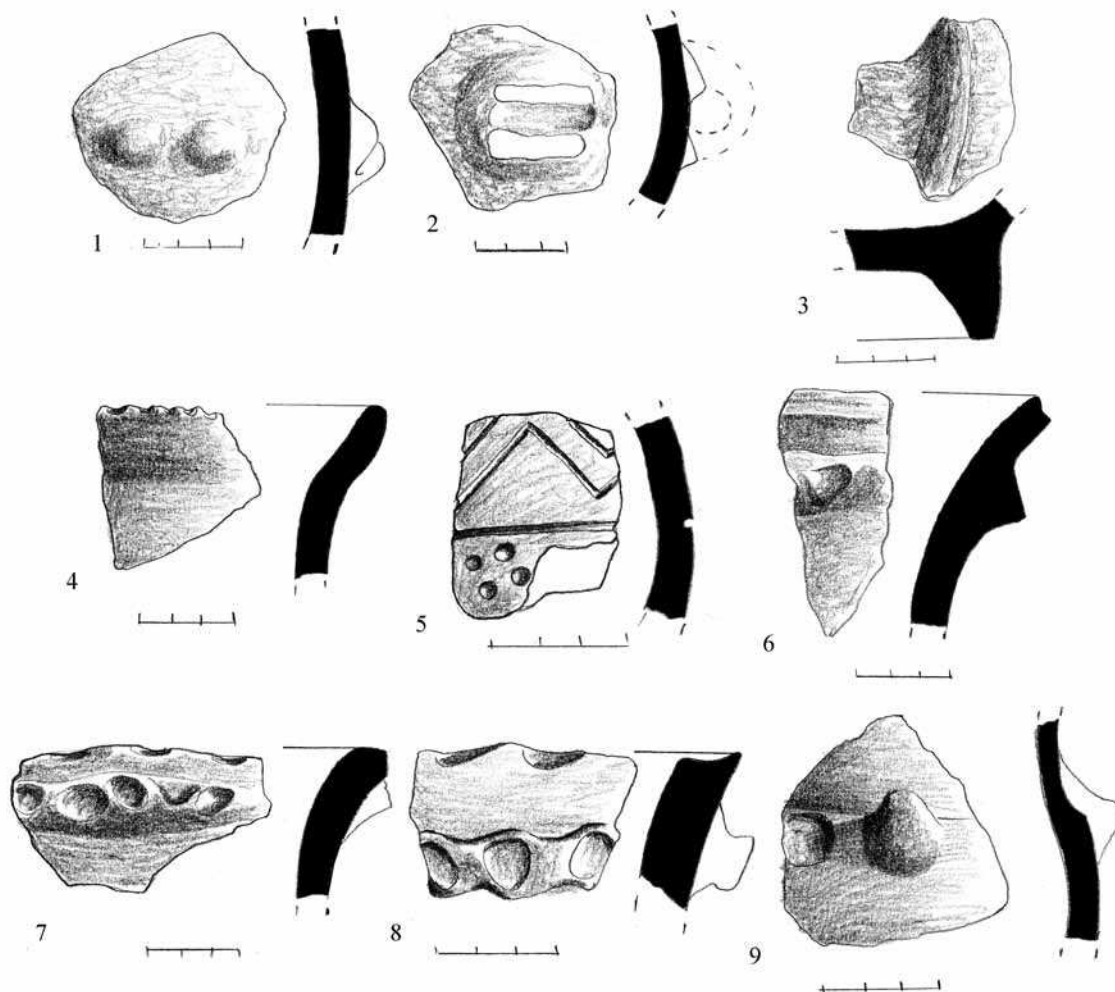
8. Брестовац, локалитет Дубрава

(N44° 00'36.5020" E022°06'34.7031"), н.в. 260 м.

Равничарско насеље.

Ово вишеслојно праисторијско насеље налази се на западном ободу Џановог поља, између ушћа двају мањих потока, а простире се на површини око 50 хектара. Припада типу отворених равничарских насеља на речној тераси. Археолошким истраживањима су констатовани и остаци стамбене архитектуре (леп),

Т. XIV

коју је уништила интензивна земљорадња. Континуитет у насељавању овога простора омогућило је плодно земљиште на којем је могуће добро наводњавање.¹⁸⁹

На локалитету су откривени налази из старијег неолита (старчевачка култура), бронзаног доба (средње/позно) и старијег гвозденог доба (Басараби култура).¹⁹⁰

Из неолита потичу два фрагмента трбуха, један са две брадавичасте апликае (Т. XIV/1), а други, са тунеластом хоризонтално бушеном дршком (Т. XIV/2), као и део шупље прстенасте стопе посуде (Т. XIV/3).

Бронзаном добу припадају фрагменти амфора левкастог врата, често са пластичним тракама украшеним отисцима врха прста (Т. XIV/6-8) или је тим орнаментом украшен обод посуде (Т. XIV/4). Осим тог орнамента јављају се и урезане линије и мања или већа јамичаста удубљења (Т. XIV/5, 9).

9. Брестовац, локалитет Трујканов поток

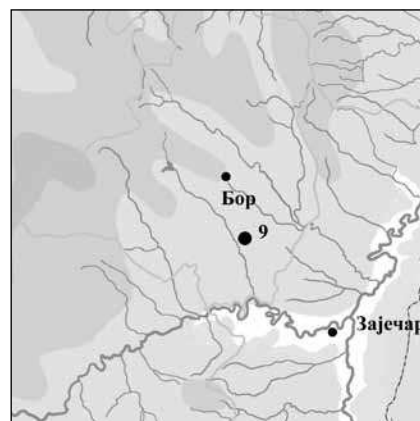
(N44°00'50.6802" E022°04'58.2624"), н.в. 380 м.

Висинско насеље.

Локалитет се налази на имању Јована Ђорђевића из Брестовца. Позициониран је на благој косини која се протеже од његове куће, на истоку, до потока Огашу Ђени, на западу. Ово праисторијско насеље било је подигнуто на благој падини окренутој ка западу и заузимало је површину око 1,8 хектара. И данас се на површини овог локалитета може наићи на мноштво керамичких уломака и већих фрагмената кућног лепа, који указују на могуће позиције праисторијских стамбених објеката.¹⁹¹

Према покретним налазима са локалитета, он је био настањен у средњем/позном бронзаном добу и старијем гвозденом добу (Басараби култура).¹⁹²

Бронзаном добу припадају фрагмент лоптасте посуде са цилиндричним вратом (Т. XV/1), затим део трбуха посуде са брадавичастом дршком, која је са доње стране украшена попречним паралелним жлебовима (Т. XV/2), као и део лонца са језичастом дршком са раседом, украшен пластичном траком са отисцима врха прста (Т. XV/3).

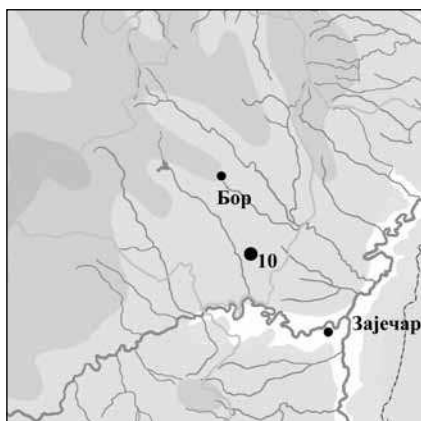
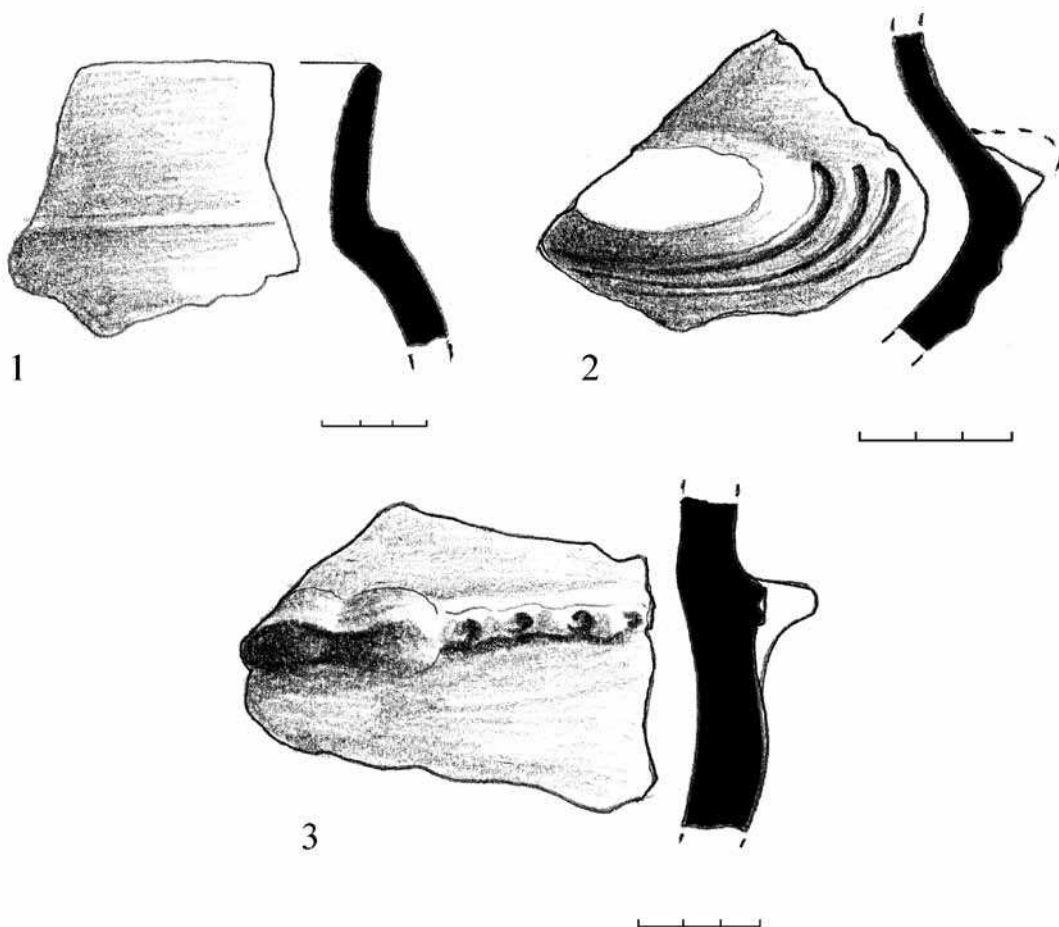
¹⁸⁹ Археолошка сондажна истраживања изведена су 2008. године од стране И. Јовановића (Капуран 20116; Капуран, Булатовић, Јовановић 2011).

¹⁹⁰ Капуран 20116.

¹⁹¹ Рекогносцирања је 1983. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 20116).

¹⁹² Капуран 20116.

Т. XV

10. Брестовац, локалитет Церова фаца
(N44°00'6.2427" E022°05'30.6589"), н.в. 350 м.
Равничарско насеље.

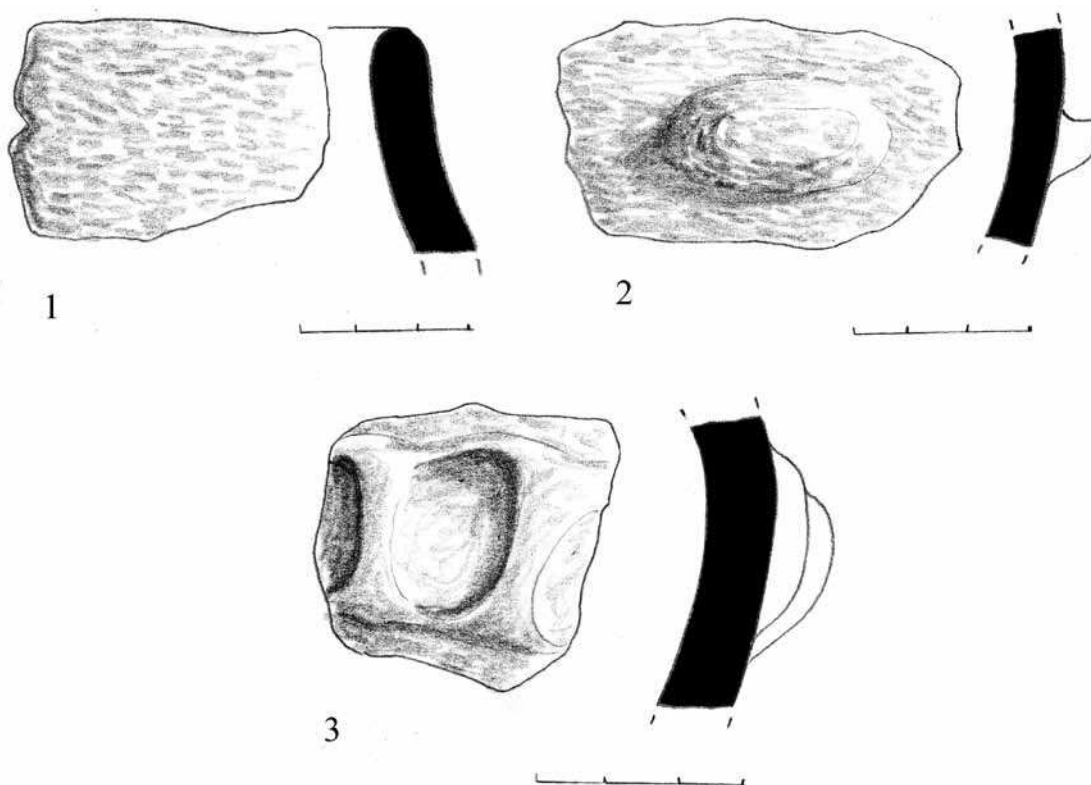
Локалитет се налази 800 м јужно од локалитета Трујканов поток, на левој обали потока Ђени, на имању С. Андрејића. Смештен је на благој падини окренутој ка западу, односно потоку. Претпоставља се да је насеље заузимало површину од око 18 хектара, мада налази потичу са само једног дела локалитета, који је био под ораницама.¹⁹³

Налази указују да је локалитет био настањен у старијем неолиту (старчевачка култура) и у средње/позно бронзано доба.¹⁹⁴

Старчевачкој култури припадају део лоптасте посуде кратког цилиндричног врата (Т. XVI/1), затим фрагмент трбуха посуде са брадави-

¹⁹³ Рекогносцирања је 1981–1983. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 2011б; Капуран, Булатовић, Јовановић 2011).

¹⁹⁴ Капуран 2011б.

частом дршком (Т. XVI/2), као и фрагмент трбуха посуде украшен широком пластичном траком са овалним удубљењима (Т. XVI/3).

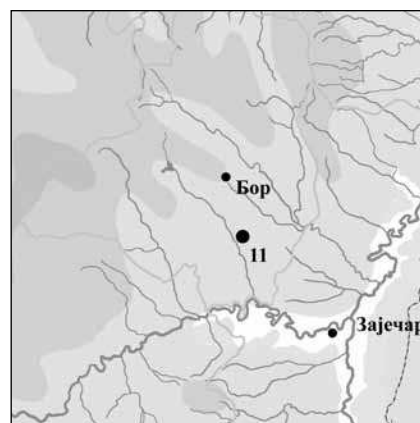
11. Брестовац, потес Џанов поток, локалитет имање И. Дудића.

Локалитет није прецизно убициран.

Према покретним налазима, овај локалитет је био настањен у старијем неолиту (старчевачка култура), позном енеолиту (Коцофени-Костолац), средњем/позном бронзаном добу и млађем гвозденом добу (латенска култура).¹⁹⁵

Старчевачкој култури припада фрагмент коничне посуде дебелих зидова, грубе површине, украшен отисцима врха прста по ободу (Т. XVII/1).

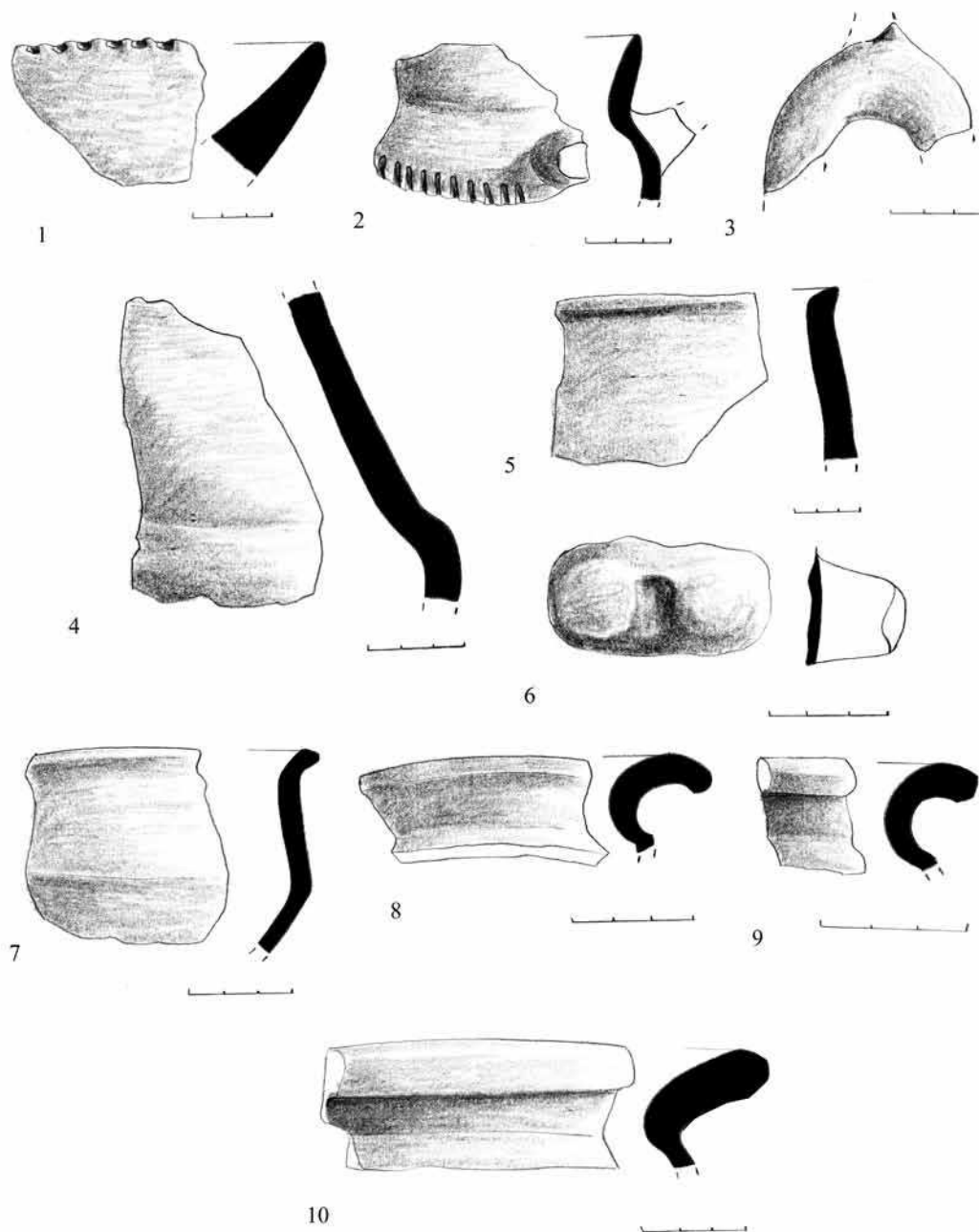
Бронзано доба заступљено је фрагментом лоптасте посуде благо левкастог врата, са лучном дршком, чији је трбух украшен вертикалним канелурама (Т. XVII/2), затим делом коничног врата са наглашеним трбухом посуде (Т. XVII/4), фрагментом горњег дела посуде овоидне форме и

¹⁹⁵ Капуран 20116.

делом лучне дршке са пластичним наставком на врху (Т. XVII/3-4), као и језичастом дршком са раседом (Т. XVII/6).

Т. XVII

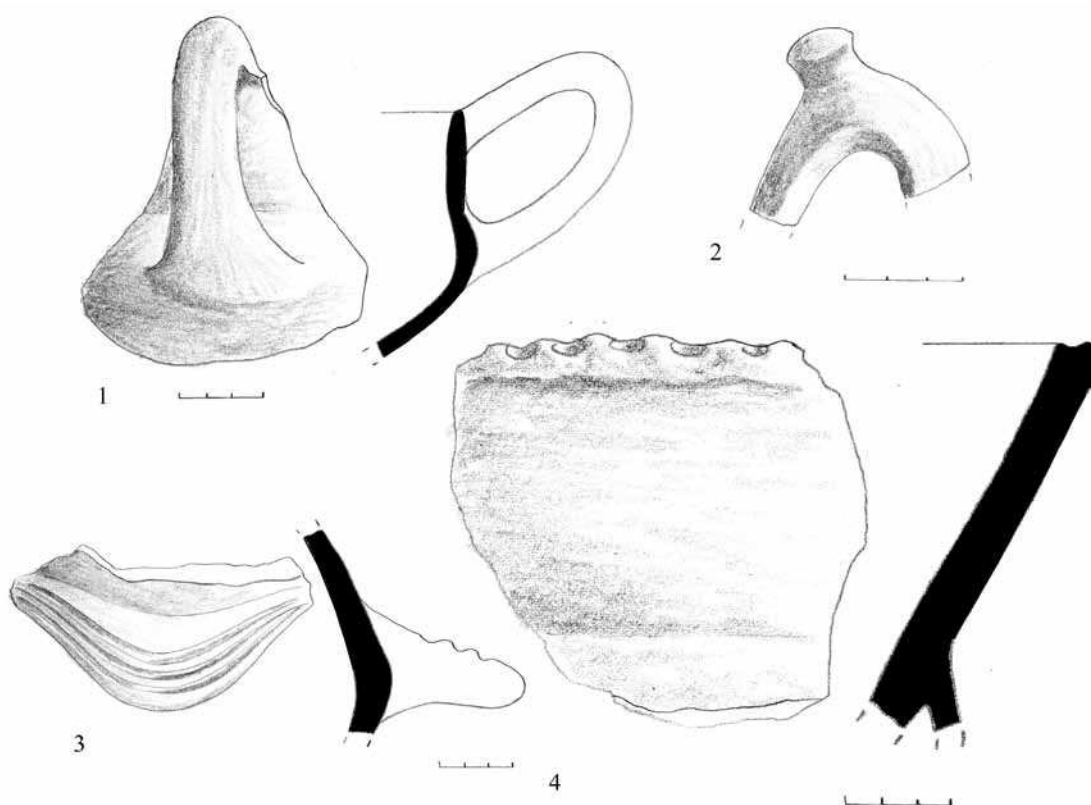
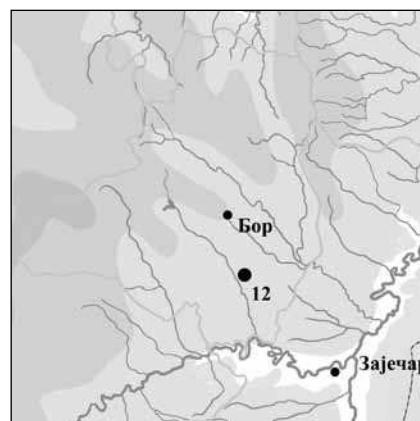
Латенску културу презентују фрагменти здела оштрије S профилације и благобиконична посуда широког отвора (Т. XVII/7-10). Посуде су израђене на витлу, од пречишћене земље, а боја печења им се креће од светлоцрвених до сиво-црвених нијанси.

12. Брестовац, потес Џанов поток

Локалитет непознат.

Са непознатог локалитета на широком потесу Џанов поток у Брестовцу потиче део пехара широког отвора, са цилиндричним вратом и дршком која прелази обод (Т. XVIII/1), затим део лучне дршке са дугмевастим наставком на врху (Т. XVIII/2), језичаста дршка украшена лучним уским канелурама (Т. XVIII/3) и фрагмент коничног лонца са ложиштем, украшен отисцима врха прста по ободу (Т. XVIII/4).

Керамика припада позном бронзаном добу.

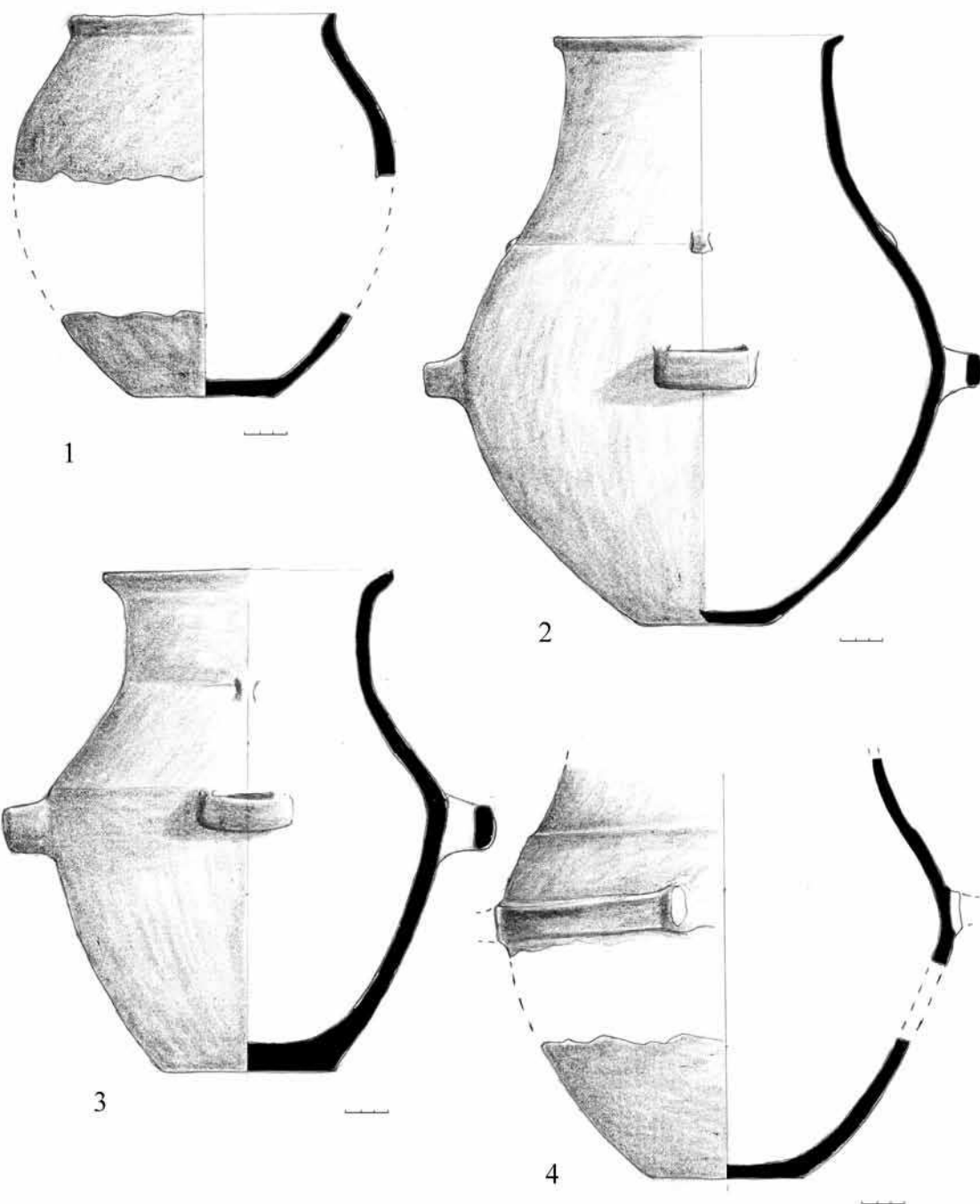
Т. XVIII

БРЕСТОВАЧКА БАЊА

У атару Брестовачке бање регистровано је седам праисторијских локалитета: Борско језеро – некропола, Имање В. Младеновића, Ружана, Селиште – Борско језеро, Трњане, Хајдучка чесма (Огашу Дрики) и један непознати локалитет.

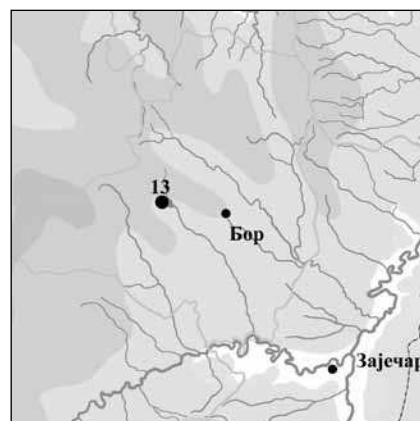
Т. XIX

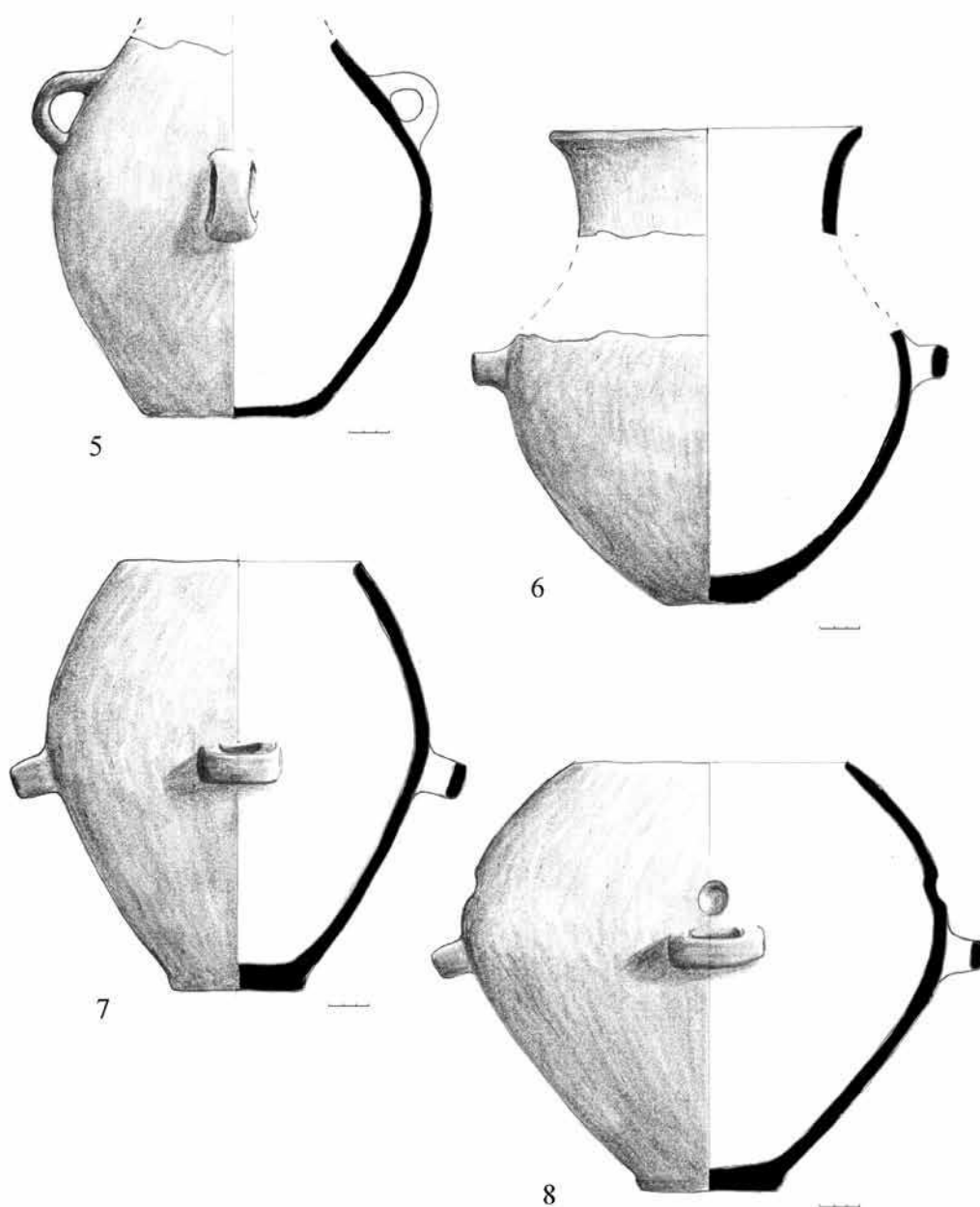
13. Брестовачка бања, локалитет Борско језеро – некропола

(N44°05'29.4899" E022°00'59.8690"), н.в. 450 м.

Некропола спаљених покојника.

Праисторијска некропола се налазила на мањем узвишењу изнад ушћа потока Ваља Жони у Марцелову (Брестовачку) реку. Грбове са спаљеним покојницима уништиле су промене режима нивоа воде у овом вештачком језеру, које је изграђено за водоснабдевање индустрије у Бору. Некропола обухвата површину око

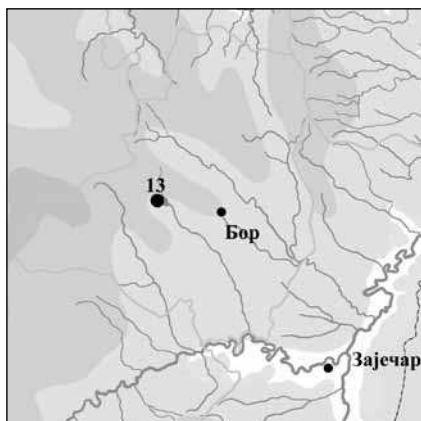

Т. XX

0,12 хектара, а камене конструкције су у неким случајевима видљиве на површини.¹⁹⁶ Откривена су укупно 32 гроба.

Урне су овоидне форме (Т. XX/7-8), понекад са дугим коничним (Т. XX/2-3) или левкастим вратом (Т. XX/6). На неким урнама нема врата, већ се кратки цилиндрични обод надовезује на раме (Т. XX/1). Урне већином имају четири дршке у разним комбинацијама – вертикално постављене лучне дршке, две на рамену, а две на трбуху; хоризонтално постављене дршке на трбуху – или две хоризонтално постављене дршке на трбуху (Т. XX/6). Од украса се јављају пластична кратка ребра на врату (Т. XX/2-3), хоризонталне пластичне траке (Т. XX/4) и јамичаста удубљења (Т. XX/8).

Некропола припада средњем/позном бронзаном добу, односно регионалној варијанти параћинске културе.

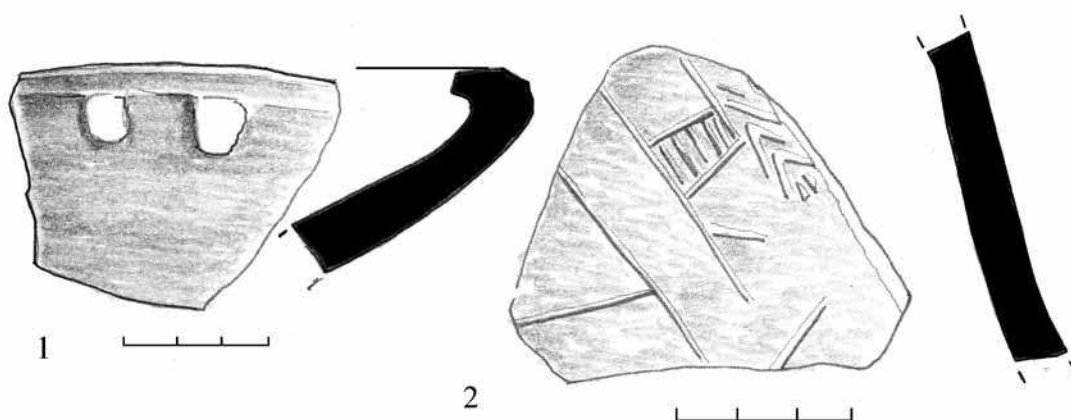

14. Брестовачка бања, локалитет Имање В. Младеновића

Локалитет није убициран.

Са локалитета потичу фрагмент зделе увученог хоризонтално канелованог обода, са кореном хоризонтално постављене дршке испод обода (Т. XXI/1) и фрагмент врата посуде украшен урезаним геометријским орнаментима (Т. XXI/2), који припадају старијем гвозденом добу, односно Басараби култури.

Т. XXI

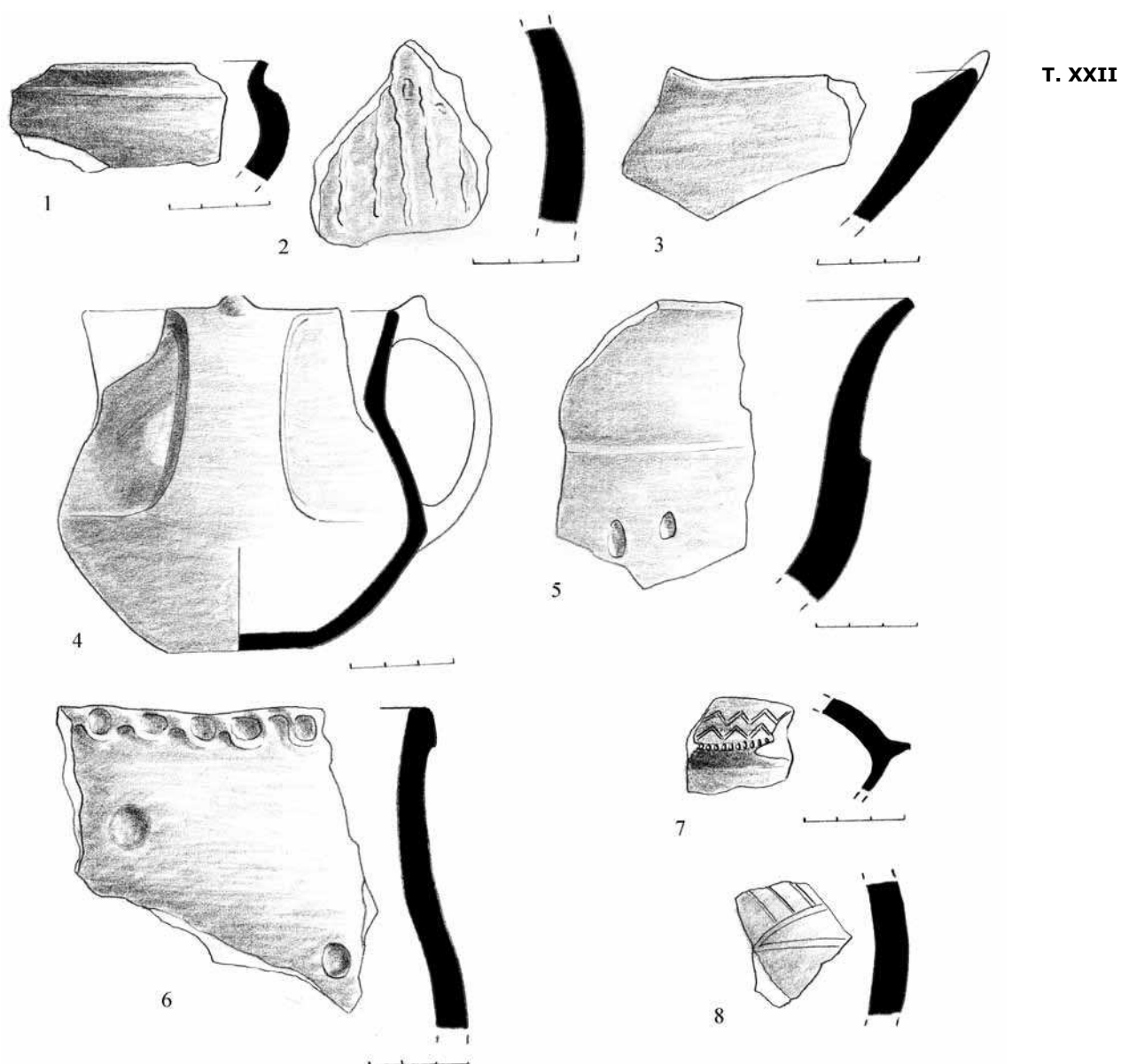
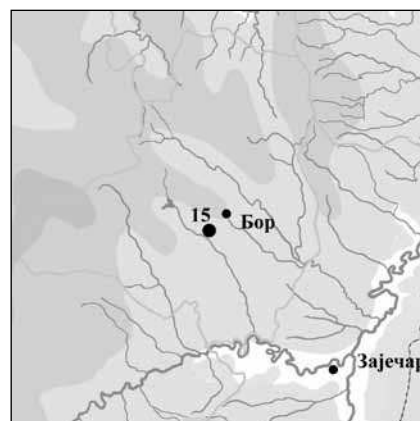
¹⁹⁶ Истраживања су изведена у два наврата 1997 и 2002. године од стране Музеја рударства и металургије у Бору и Центра за археолошка истраживања Филозофског Факултета (Капуран 2011a; *Idem* 2011b).

15. Брестовачка бања, локалитет Ружана

(N 44°03'42.4591" E 022°03'25.0162"), н.в. 340 м.
Висинско насеље.

Вишеслојно праисторијско насеље се налази на месту данашњег Бањског поља, предграђа Бора, на високој тераси изнад десне обале потока Ружана.

На приватној парцели породице Васић током лета 2013. године спроведена су мања сондажна истраживања, која су открила мултикултурну стратиграфску слику на овом локалитету.¹⁹⁷ У најстаријим слојевима

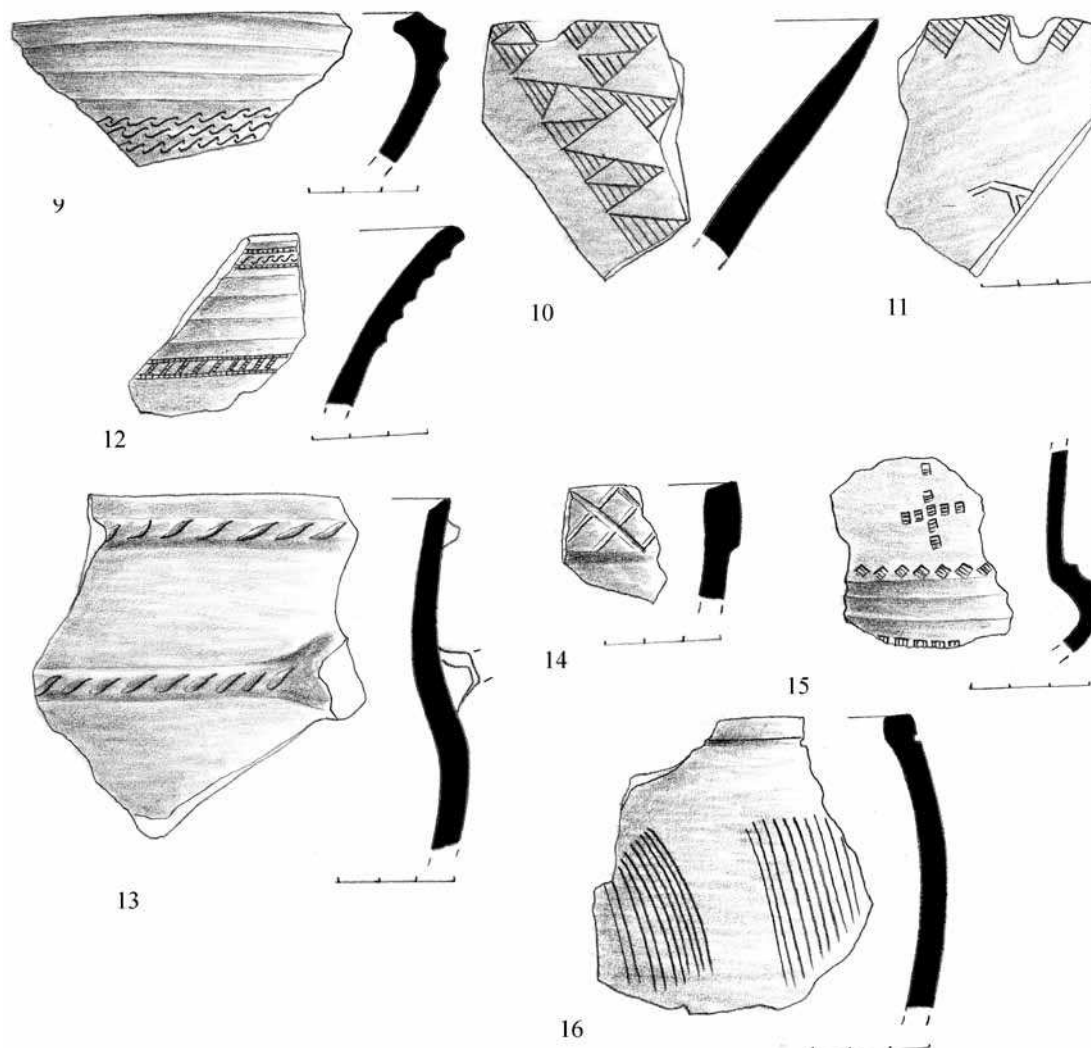
¹⁹⁷ Овим путем желимо да захвалимо породици Васић на великом стрпљењу, помоћи, разумевању и сарадњи без којих ова археолошка истраживања не би могла бити реализована.

који припадају бронзаном добу откривени су бројни налази металичних шљака, који указују на постојање праисторијске металуршке радионице.

Најстарији налази потичу из средњег/позног бронзаног доба, а чине их полулоптасте посуде левкастог или кратког цилиндричног врата (Т. XXII/1, 5), затим зделе троугаоно профилисаног обода са пластичним наставком (Т. XXII/3), биконични пехари левкастог врата, са тракастим дршкама на чијем врху се налази пластични дугметасти наставкак

Т. XXIII

(Т. XXII/4), поклопци са хоризонталним пластичним ребром (Т. XXII/7), као и већи лонци (Т. XXII/6). Керамика је украшена линијски организованим барботином (Т. XXII/2), затим пластичним наставцима и ребрима, јамичастим удубљењима (Т. XXII/5), као и урезима у виду правих или изломљених линија (Т. XXII/7-8). Керамика из старијег гвозденог доба (Басараби култура) представљена је зделама са увученим ободом и амфорама са левкастим вратом, украшеним хоризонталним канелурама, уг-

лавном у комбинацији са утиснутим низовима S мотива, или низовима правоугаоних отисака начињених на зубљеним инструментом (Т. XXIII/9, 12), као и шрафираним везаним троугловима (Т. XXIII/10). Нешто млађем периоду гвозденог доба (злотска група - На D) припадају фрагмент веће овоидне посуде, са правоугаоно задебљаном спољном страном обода, украшеном укрштеним урезаним линијама (Т. XXIII/14) и део цилиндричног дугог врата и наглашеног хоризонтално канелованог трбуха посуде, украшен правоугаоним печатима (Т. XXIII/15). Млађем гвозденом добу, односно латенској култури, припада део овоидног лонца украшен чешљастим орнаментом (Т. XXIII/16).

Најмлађи налази са локалитета припадају касноантичком периоду.

16. Брестовачка бања, локалитет Селиште – Борско језеро

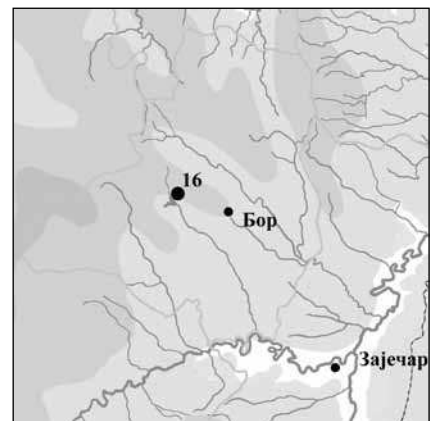
(N 44°05'52.7670" E 022°01'0.8046"), н.в. 450 м.
Висинско насеље.

Локалитет Селиште – Борско језеро налази се изнад ушћа једног мањег потока у Марцелову реку. Реч је о праисторијском насељу, које је потопљено вештачким језером, али се приликом сезонских повлачења воде на широком простору може наићи на бројне налазе керамике, лепа и металичне шљаке. Ово насеље је вероватно имало везе са некрополом на Борском језеру, са којом има и визуелни контакт.

Локалитет је био настањен у старијем неолиту (старчевачка култура), у развијеном/позном енеолиту (Коцофени–Костолац култура), у средње/позно бронзано доба, старије гвоздено доба (Басараби култура), али и у касној антици и средњем веку.

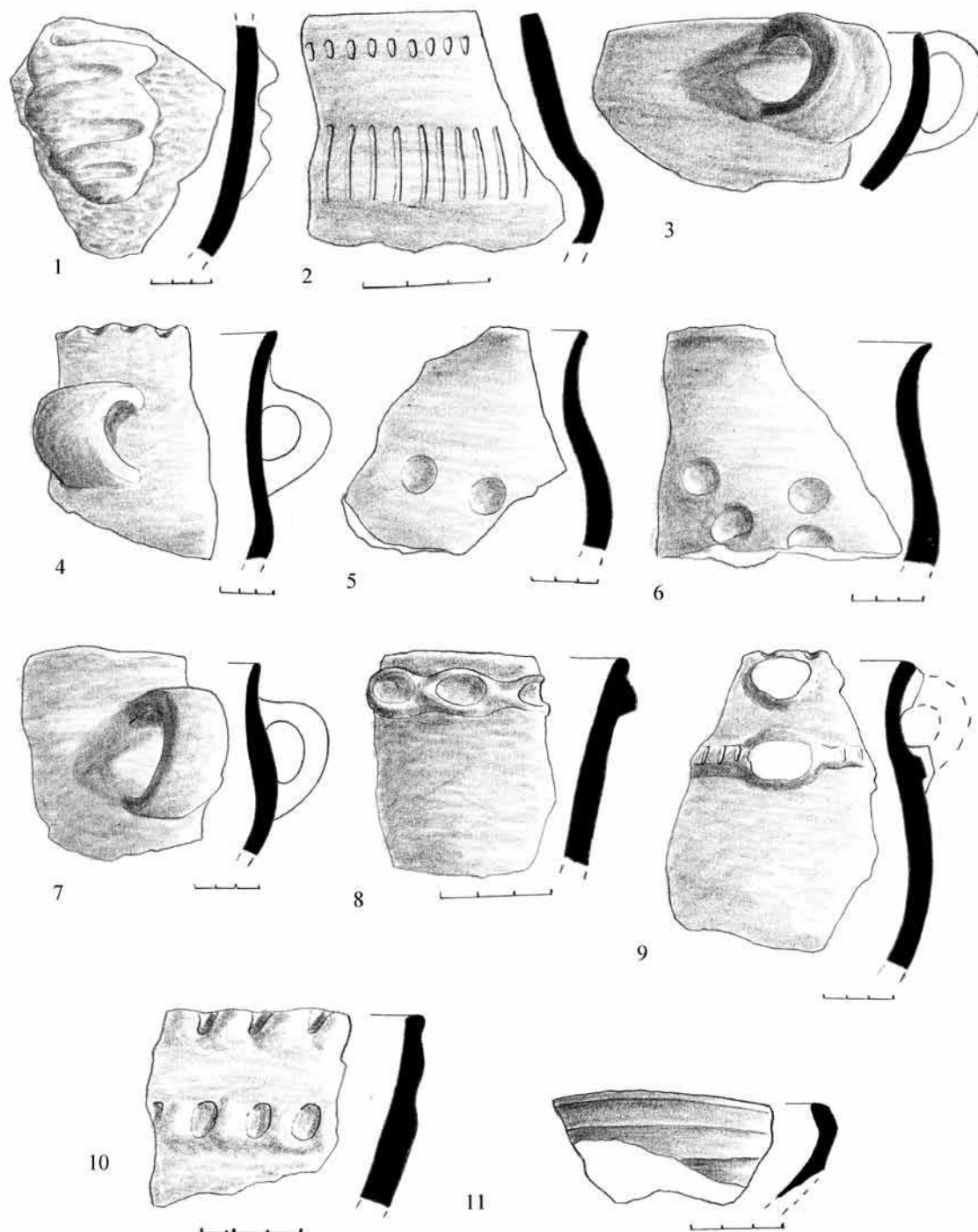
Старчевачкој култури припада трбух посуде украшен пластичним налепцима (Т. XXIV/1), а из енеолита потиче посуда коничног врата украшена низом овалних јамица, чији је трбух украшен низом вертикалних жлебова (Т. XXIV/2).

Бронзаном добу припадају полулоптасте зделе, са тракастом дршком у равни са ободом (Т. XXIV/3), затим дубоке посуде благе S профилације, понекад са тракастом вертикално постављеном дршком на врату (Т. XXIV/4-7), амфоре дугог левкастог врата (Т. XXIV/8) и овоидни и полулоптасти лонци (Т. XXIV/9-10). Украси су ретки, а свде се на јамичаста и овална удубљења (Т. XXIV/5-6, 10) и пластичне траке украшене отисцима врха прста или зарезима (Т. XXIV/8-10).

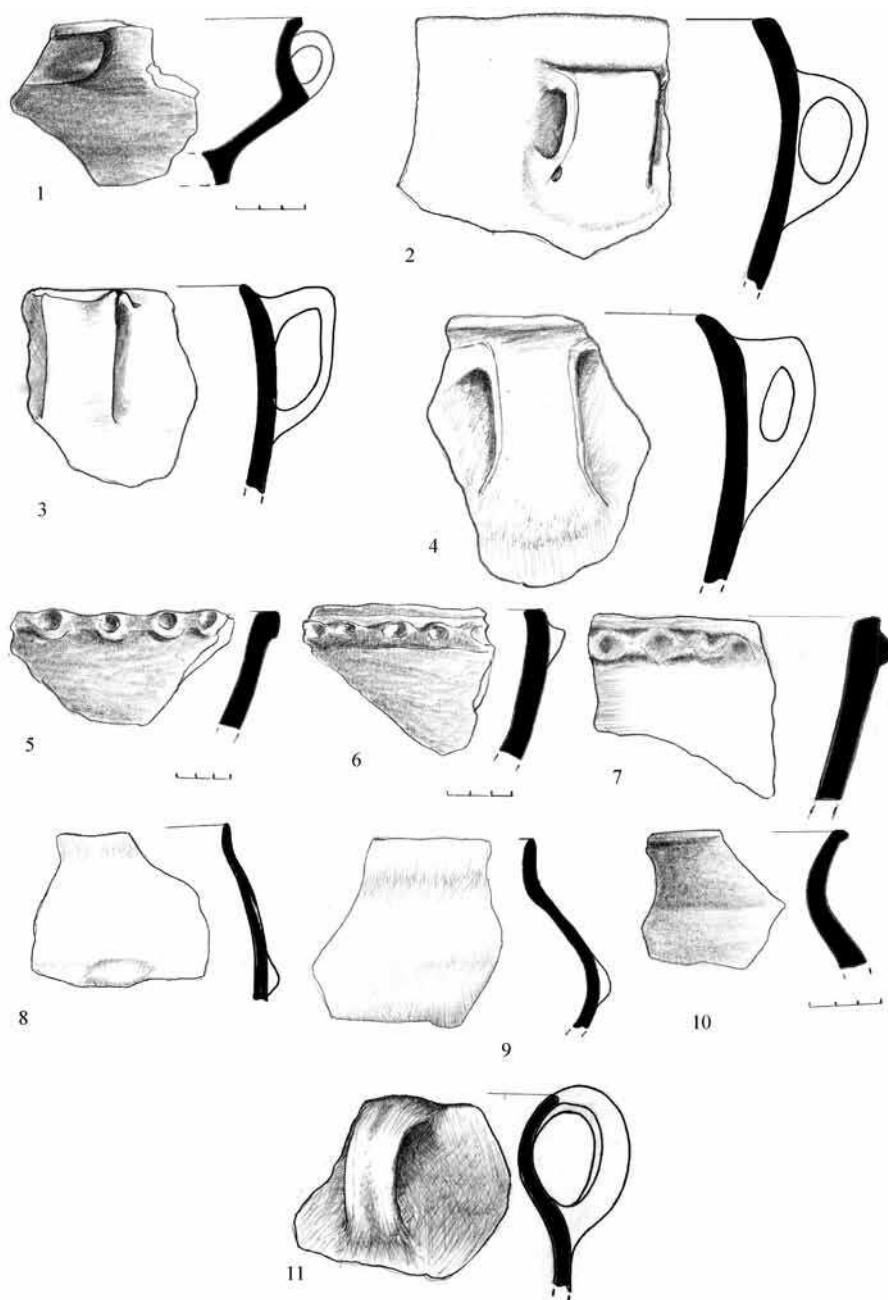
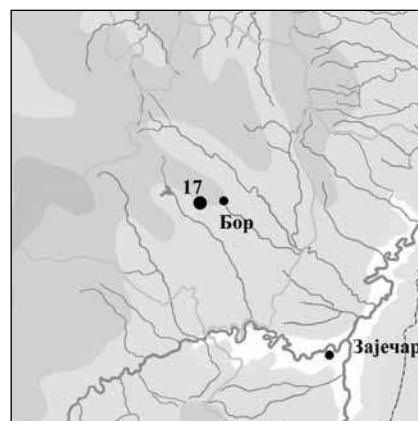
Из старијег гвозденог доба потиче фрагмент зделе увученог хоризонтално канелованог обода (Т. XXIV/11).

Т. XXIV

17. Брестовачка бања, локалитет Трњане
(N44°04'5.9559" E022°03'10.5202"), н.в. 470 м.
Висинско насеље и некропола.

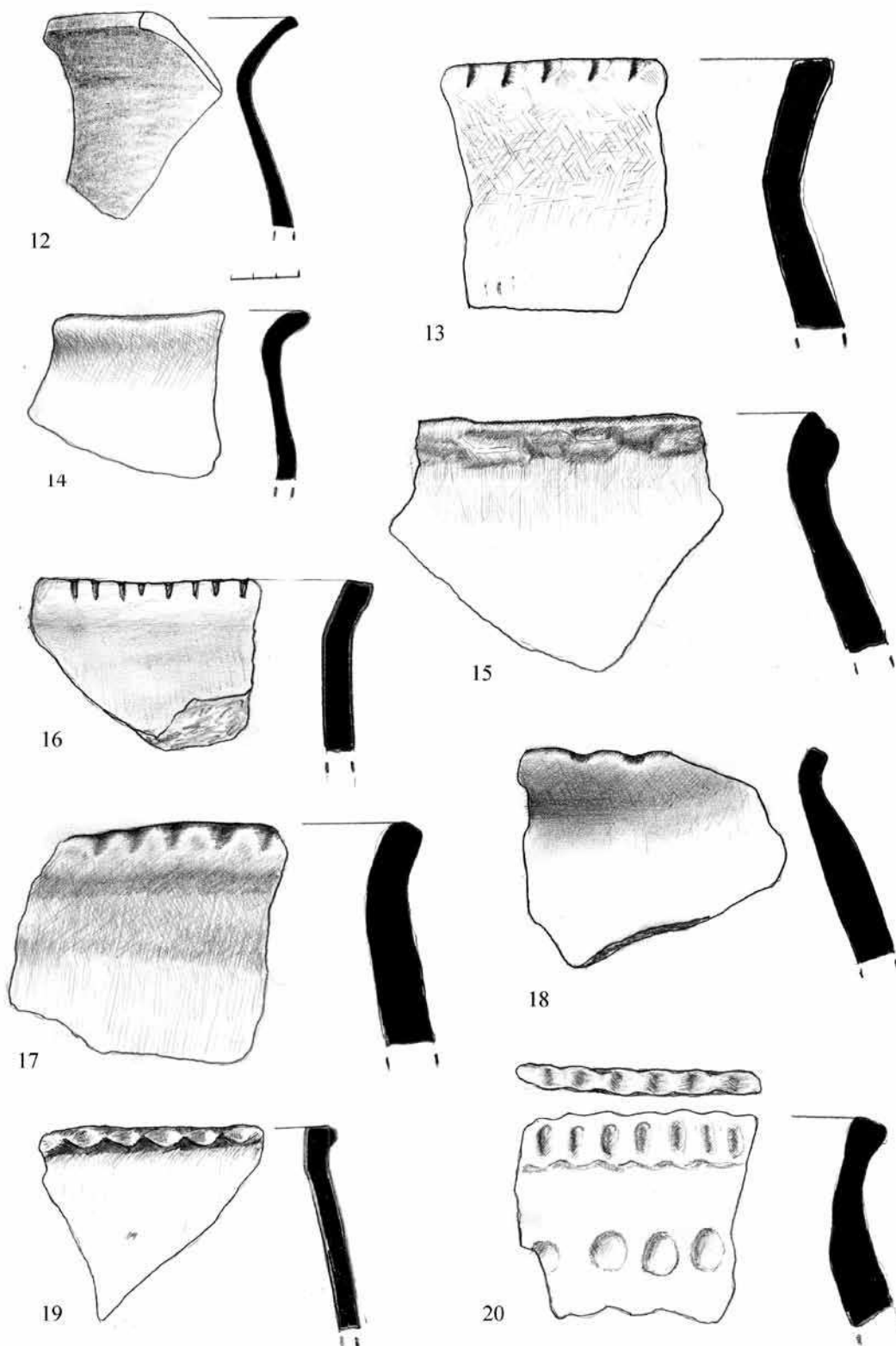
Насеље са некрополом позиционирано је на широком платоу са благим нагибом према југозападу, који је оивичен са два потоцима, а са западне и источне стране је фланкиран са два стеновитим узвишењима. Приближна површина локалитета износи око 3 хектара. Систематска истраживања су обављана у

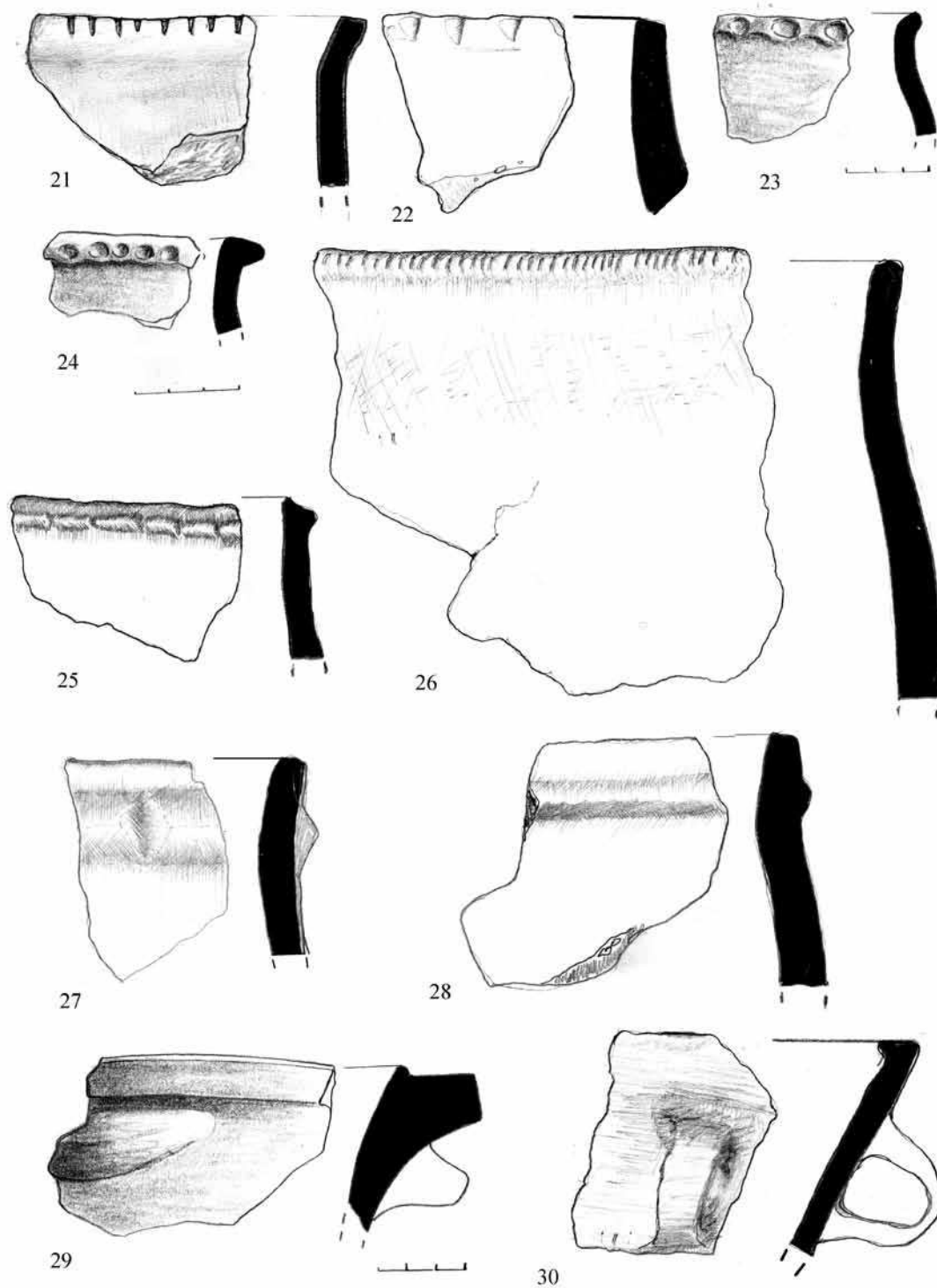
Т. XXV

више наврата, 1985-1989, 1998. и 2003. године. Истраживањима насеља констатовани су остаци горелих кућа са имобилијаром који чине огњишна керамика и друго посуђе, затим алатке израђене од глчаног камена, као и оруђе од окресаног камена. Од металних налаза издвајају се две

Т. XXVI

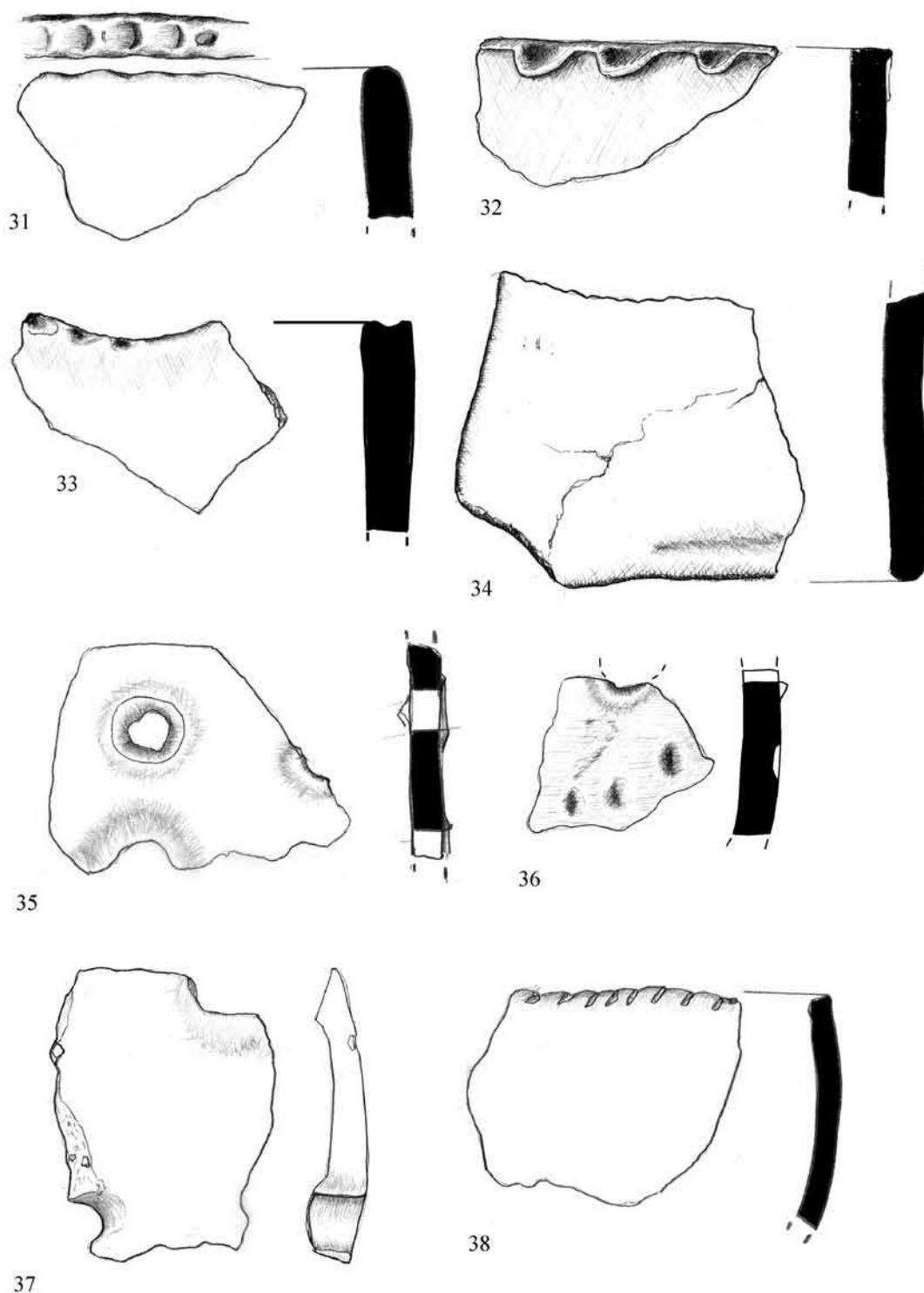
бронзане шиваће игле, а на подницама кућа се налазила и извесна количина металичних шљака. У непосредној близини насеља откривена је и некропола са спаљеним покојницима са 43 кружне камене конструкције на површини око 0,028 хектара (сл. 10). Као најзначајнији прилог у некрополи издваја се један бронзани бодеж, који се према типу може датовати у позно бронзано доба.¹⁹⁸ Током краћег рекогносцирања 2013.

Т. XXVII

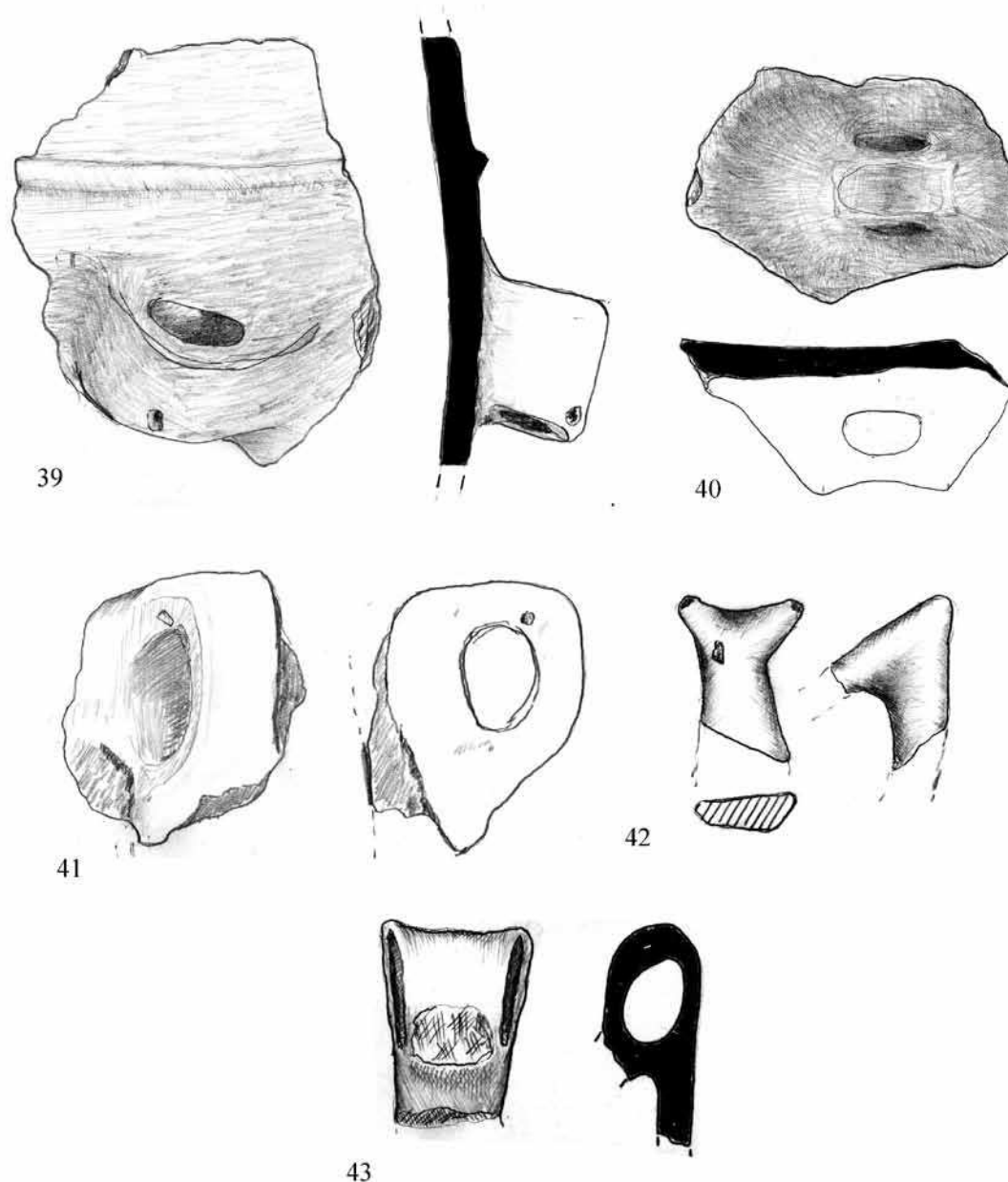
Т. XXVIII

године констатовано је још једно насеље, које се налазило приближно 500 m северозападно од овог локалитета.

Према речима Б. Јовановића, и на оближњем узвишењу Кмпја лу Гаврил, које се налази на западном ободу локалитета, евидентирана је слична керамика, па је могуће да је ова позиција служила као прибе-

жиште у случају опасности. Са локалитета Трњане могућ је визуелни контакт са суседним локалитетом Огашу Дрики, који се налази на супротној страни Брестовачке реке.¹⁹⁹

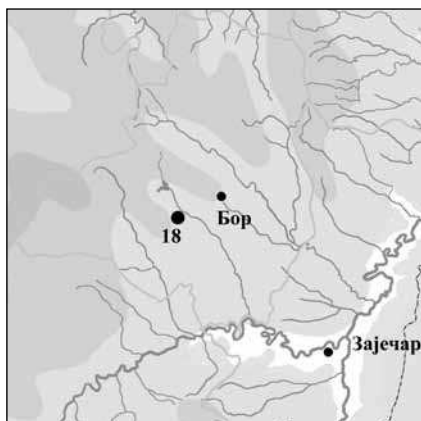
Т. XXIX

Када је реч о керамици из насеља, најзаступљенији типови посуда јесу дубоке овоидне посуде, са тракастим дршкама испод обода (Т. XXV/2-4), затим полулоптасте посуде украшене пластичном траком испод обода (Т. XXV/5-7) и лоптасте посуде (пехари?) цилиндричног или левкастог врата, понекад са лучном дршком која незнатно прелази обод (Т.

¹⁹⁹ Истраживања су трајала од 1985. до 1989. и 1998. године, а једно краће истраживање изведено је и 2002. године од стране М. Лазића (Јовановић, Јанковић 1987/1990; Јовановић, Јанковић 1996; Јовановић 1999; Срејовић, Лазић 1997).

XXV/8-11). У већем броју су заступљене и дубље посуде овоидне форме (лонци и амфоре), са левкастим вратом или благо разгнутим ободом (Т. XXVI). Типолошки се издвајају посуда левкастог врата, са прстенасто профилисаном унутрашњом ивицом задебљаног разгнута обода (Т. XXVII/29) и конична дубља посуда троугласто профилисаног обода, са лучном вертикално постављеном дршком испод обода (Т. XXVII/30). Констатовани су и фрагменти од неколико ложишта-саџака (Т. XXVIII/34-37), а најзаступљеније дршке, поред лучних вертикално постављених, јесу језичасте (Т. XXV/8; Т. XXVI/29), затим полукружне вертикално бушене (Т. XXIX/39-40), коленасто савијене дршке, са рожастим пластичним наставцима на врху (Т. XXIX/42), а неки примерци лучних дршки моделовани су са још једном мањом лучном дршком на врху (Т. XXIX/43). Најчешћи орнаменти на керамици јесу отисци врха прста или зарези по ободу, и пластичне траке, са отисцима или без њих.

Насеље и некропола датују се у средње/позно бронзано доба.

18. Брестовачка бања, локалитет Хајдучка чесма (Огашу дрики)

(N44°03'54.9387" E022°02'23.3316"), н.в. 340 м.

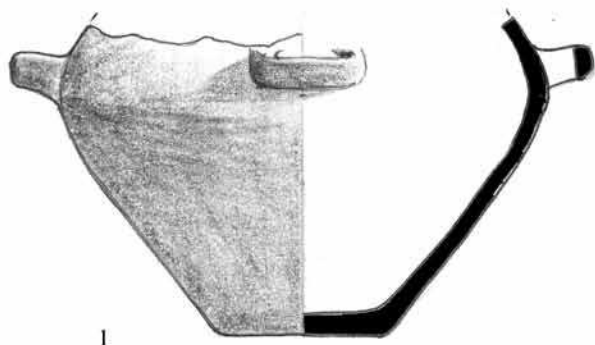
Висинско насеље са некрополом.

Локалитет Хајдучка чесма највероватније чине насеље и некропола, која је истог типа као она на Трњанима. Судаћи према дистрибуцији материјала, насеље се простире на терасастим падинама окренутим ка североистоку, поред извора Хајдучка чесма, изнад десне обале Брестовачке реке. Падина у облику амфитеатра, на којој се локалитет налази, захвата површину од близу 1 хектара и налази се између Брестовачке реке, на истоку, Брестовачког потока, на југу, и Огашу Дрикија, на северној страни. Мањим сондажним истраживањима откривени су гробови са урnama, који типолошки одговарају некрополи на Трњану, са којом ово насеље има визуелни контакт.²⁰⁰

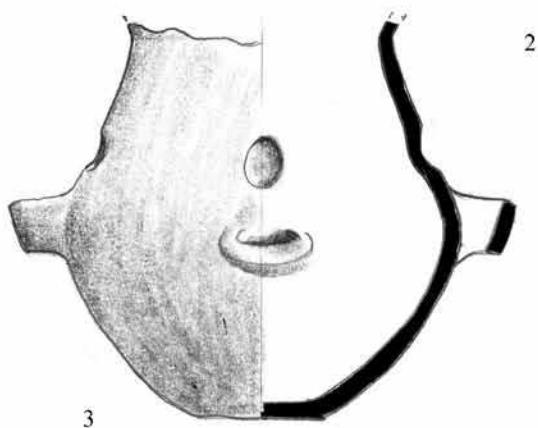
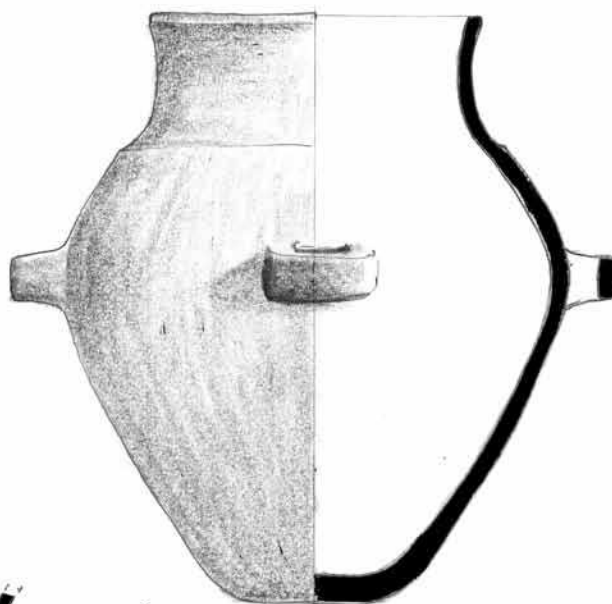
Урне констатоване на локалитету овоидног су облика са левкастим вратом и четири полукружне вертикално бушене дршке на трбуху (Т. XXX/1-3). Једна од њих је украшена јамичастим удубљењима изнад дршки (Т. XXX/3).

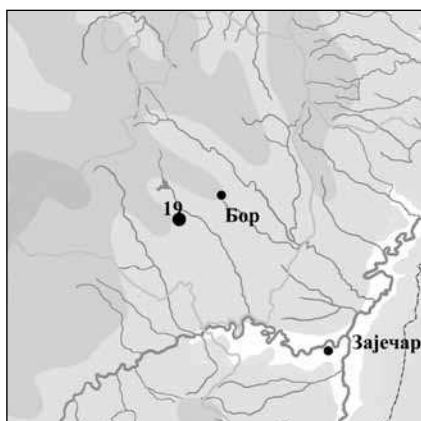
²⁰⁰ Систематска истраживања мањег обима обавио је Музеј рударства и металургије у Бору 1992. године под руководством кустоса Т. Рајковаче (Срејовић, Лазић 1997; Капуран 2011; *Idem* 2011a; *Idem* 2011b).

Локалитет се опредељује у средње/позно бронзано доба, односно регионалну варијанту параћинске културе.

Т. XXX

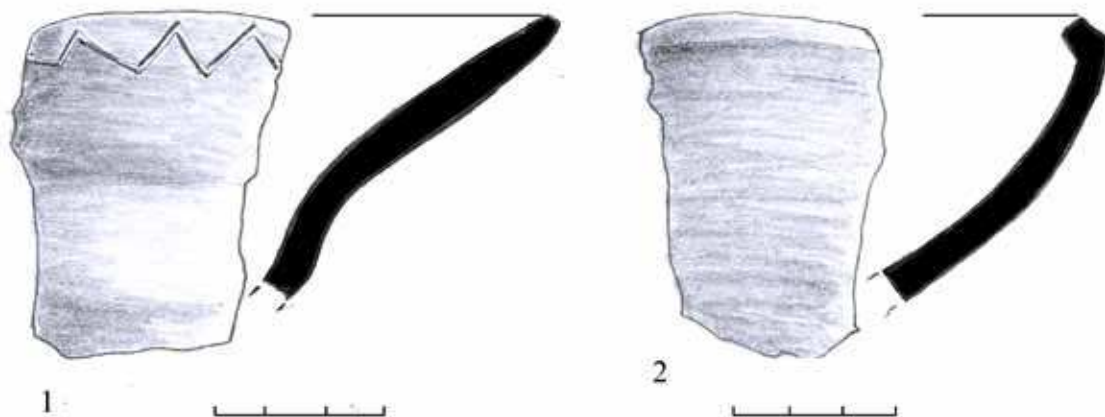

19. Брестовачка бања

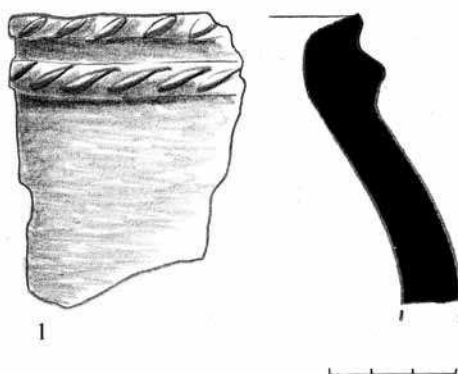
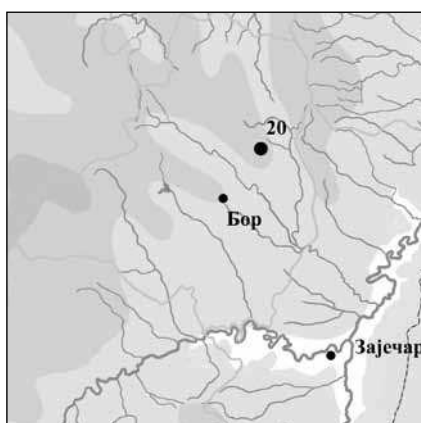
Непознати локалитет.

Са непознатог локалитета у брестовачкој бањи потиче фрагмент зделе полулоптастог реципијента и левкастог врата, који је украшен урезаном изломљеном линијом (Т. XXXI/1) и фрагмент полулоптасте зделе увученог хоризонтално канелованог обода (Т. XXXI/2). Први фрагмент припада развијеном, односно позном енеолиту, односно Коцофени–Костолац култури,²⁰¹ док други вероватно потиче из раног или старијег гвозде-ног доба.

Т. XXXI

Т. XXXII

20. Бучје, локалитет Баре

Локалитет није убициран.

Са праисторијског локалитета у Бучју, који није убициран, потиче фрагмент овоидног лонца, украшен испод обода пластичним хоризонталним тракама са утиснутим косим зарезима (Т. XXXII/).

Фрагмент вероватно датира из металног доба.

²⁰¹ Капуран, Булатовић 2012.

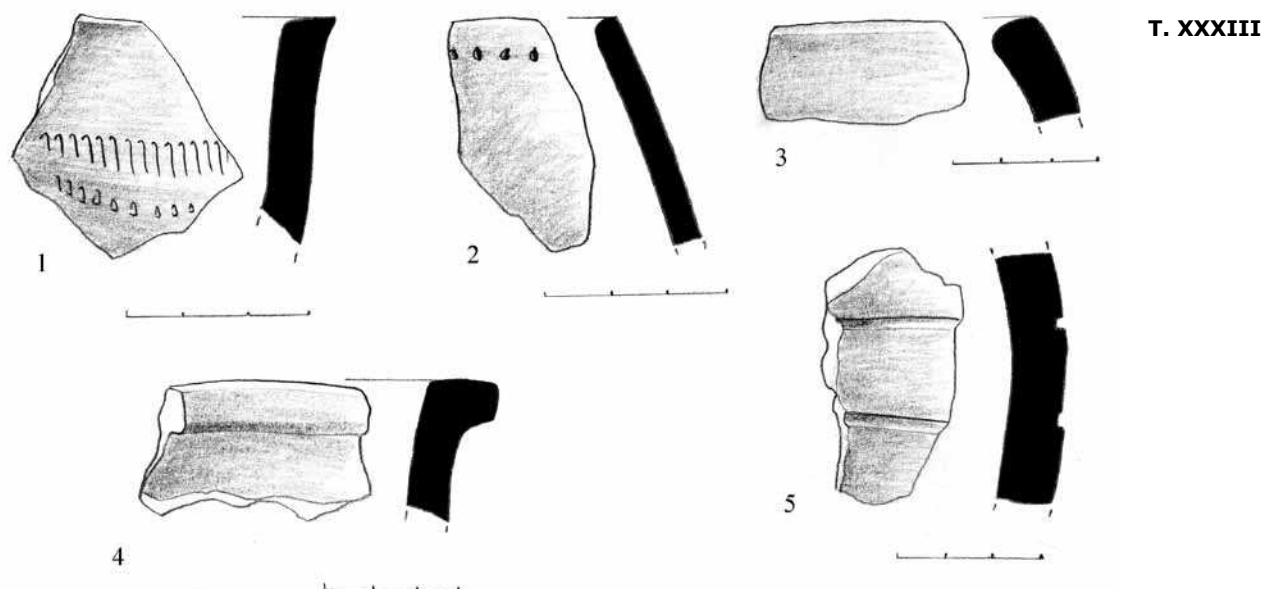
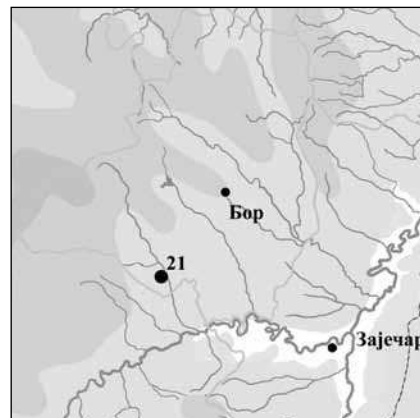
ГОРЊА СТОПАЊА

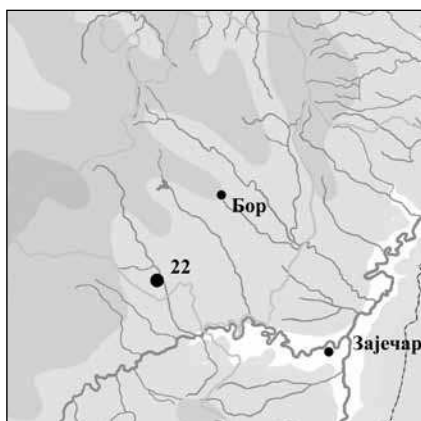
У атару Горње Стопање констатована су два праисторијска локалитета: Имање М. Каракашевића и П. Димитријевића и Шершел.

21. Горња Стопања, локалитет Имање М. Каракашевића и П. Димитријевића

Локалитет није убициран.

Са овог локалитета потичу фрагмент дубље полулопасте посуде украшене низом кратких канелура, испод којих се налази низ троугластих отисака (Т. XXXIII/1), затим две овоидне посуде, од којих је једна украшена низом тачкастих убода (Т. XXXIII/2-3), и пластично наглашен обод лонца (Т. XXXIII/4), који припадају старијем гвозденом добу, док млађем гвозденом добу, односно латенској култури припада фрагмент трбуха посуде украшен паралелним жлебовима (Т. XXXIII/5).

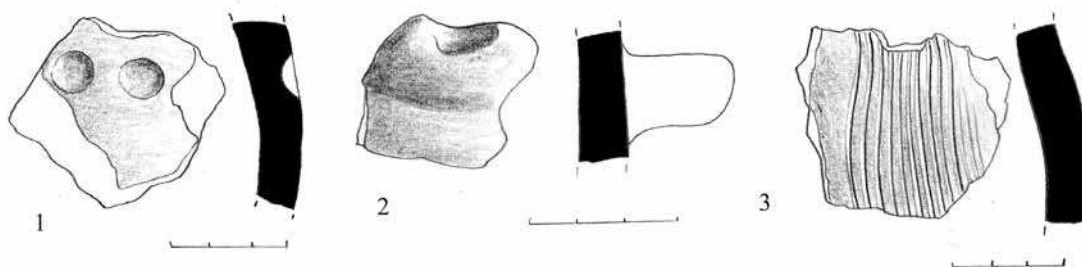
22. Горња Стопања, локалитет Шершел

Локалитет није убициран.

На овом локалитету констатовани су фрагменти керамике који потичу из бронзаног доба и млађег гвозденог доба.

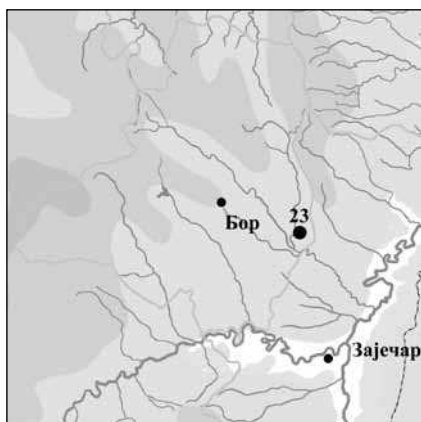
Вероватно средњем, односно позном бронзаном добу припадају фрагмент трбуха посуде украшен јамичастим удубљењима и језичаста дршка са удубљењем на горњој површини (Т. XXXIV/1, 2). Фрагмент трбуха посуде украшен чешљастим орнаментом припада млађем гвозденом добу, односно латенској култури (Т. XXXIV/3).

Т. XXXIV

ДОЊА БЕЛА РЕКА

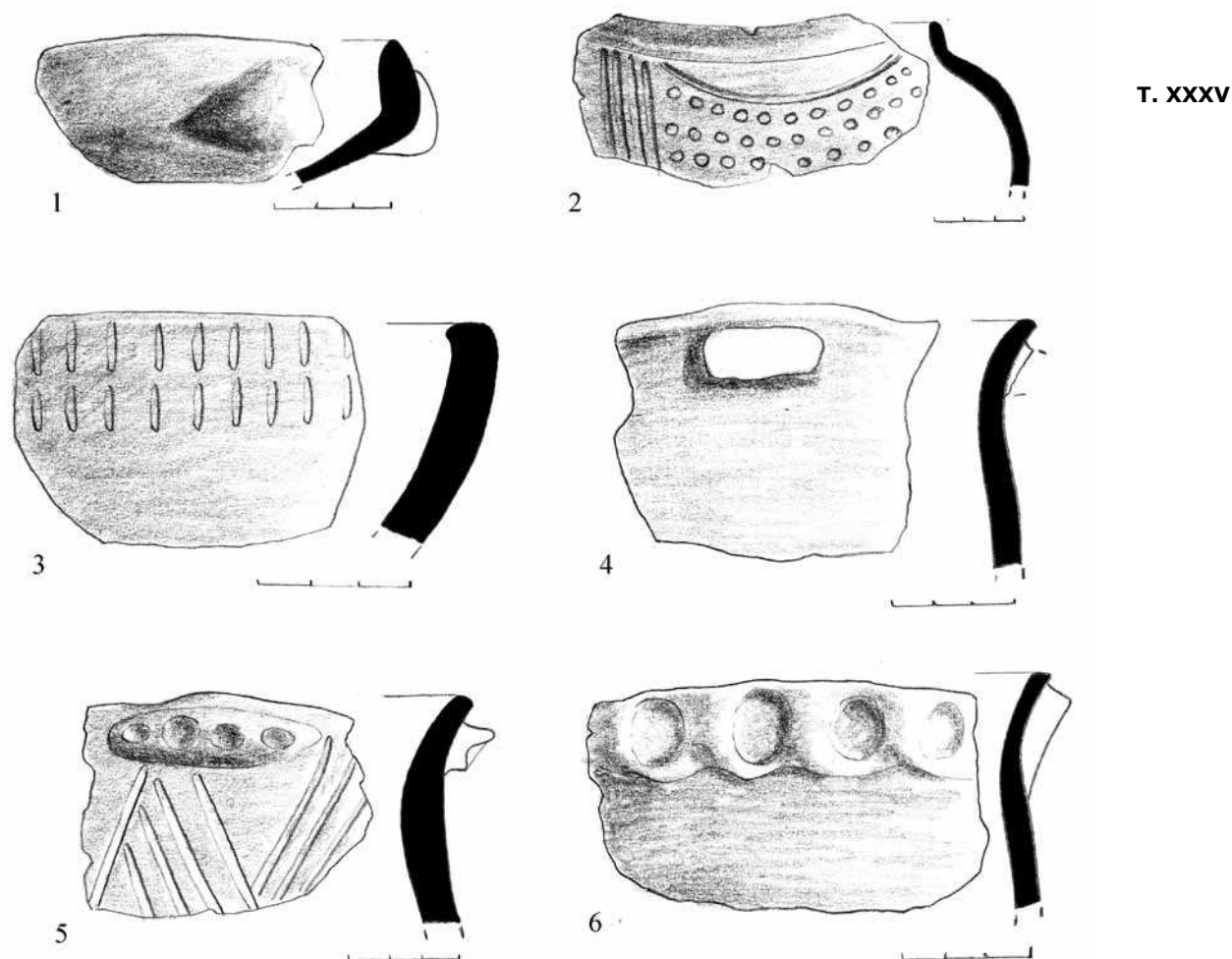
У атару села Доња Бела Река евидентирана су три праисторијска локалитета: Врело, Златков рид и Ланиште.

23. Доња Бела Река, локалитет Врело

Локалитет није убициран.

Са локалитета Врело потичу фрагменти коничне зделе благо увученог обода, са брадавичастом дршком испод обода (Т. XXXV/1) и лоптасте посуде са кратким цилиндричним вратом, украшене урезаним линијама у комбинацији са низовима јамичастих удубљења (Т. XXXV/2), који датирају из старијег енеолита (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс). Фрагменти полулоптасте зделе украшене низовима урезаних црта (Т. XXXV/3) и неколико амфора овоидне форме са благо левкастим вратом (Т. XXXV/4-6), украшених

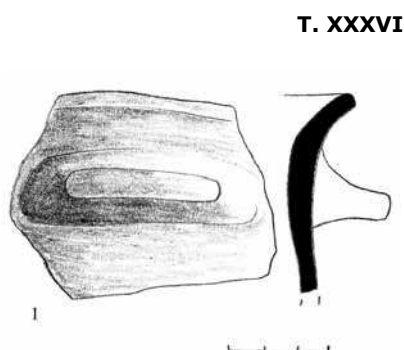
Т. XXXV

урезаним линијама које се преплићу (Т. XXXV/5), или пластичном траком (Т. XXXV/6) припадају развијеном/позном енеолиту, односно Коцофени-Костолац култури.²⁰²

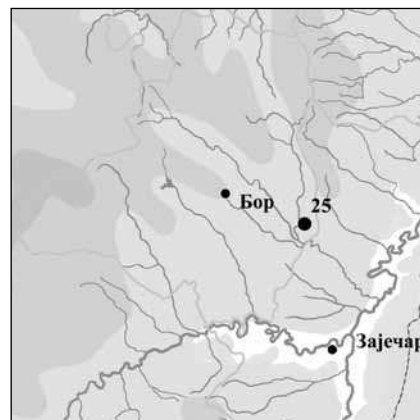
24. Доња Бела Река, локалитет Златков рид

Локалитет није убициран.

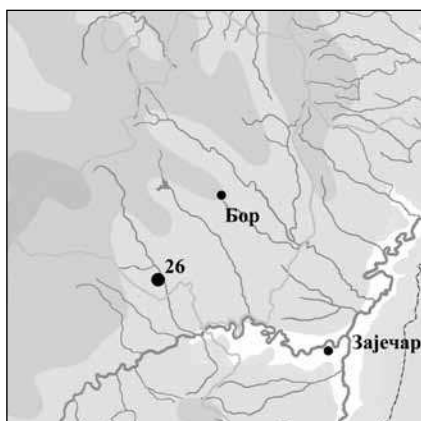
Са локалитета Златков рид потиче фрагмент веће посуде (амфоре) левкастог врата са масивном језичастом дршком испод обода (Т. XXXVI/1). Фрагмент вероватно припада металном добу.

Т. XXXVI

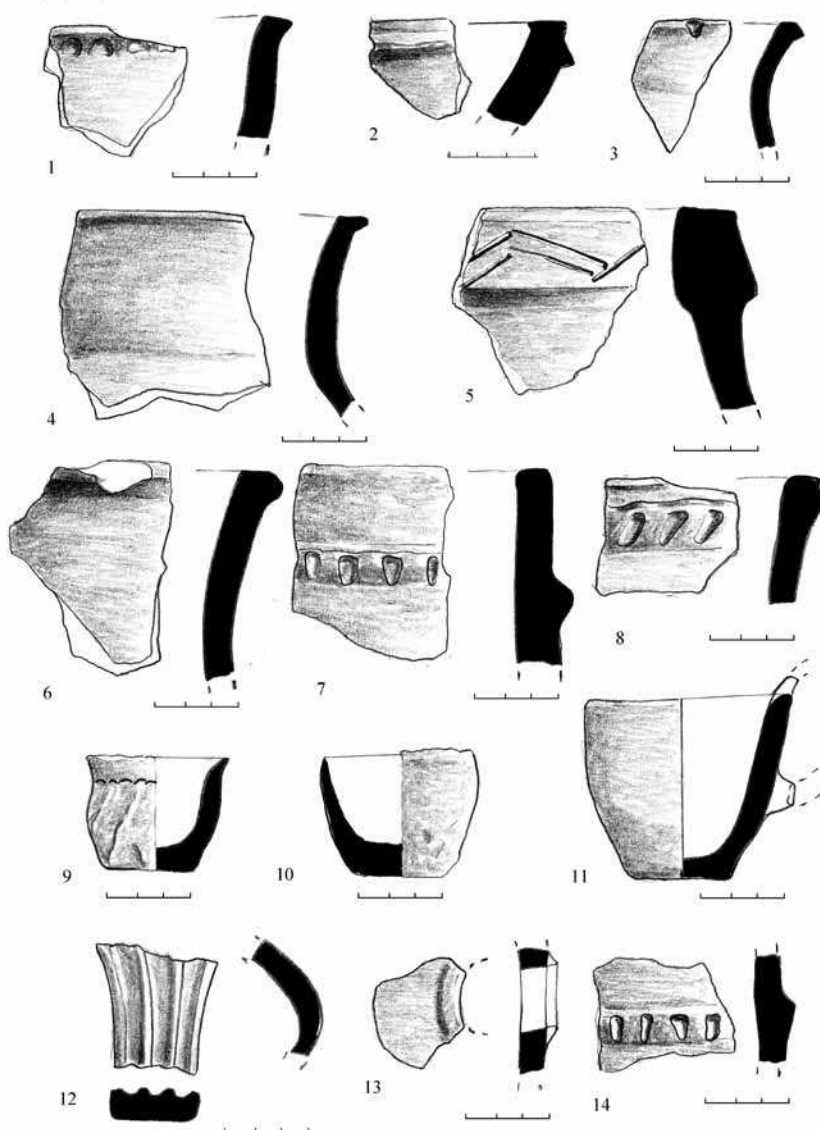
²⁰² Капуран, Булатовић 2012.

25. Доња Бела Река, локалитет Ланиште
Висинско насеље.

На овоме локалитету су током 2013. године извршена мања археолошка сондажна истраживања и том приликом је констатована једна праисторијска јама са фрагментима праисторијске керамике из металног доба.²⁰³ У културном слоју је такође констатован изванредан број фрагмената праисторијске керамике за који није јасно да ли потиче из нижих стратиграфских слојева или је на ово место доспео дејством ерозије са виших ката.

Т. XXXVII

²⁰³ Истраживањима је руководио М. Вуксан из Историјског Музеја у Београду, а обављена су заједно са М. Јовчић и Д. Николић, кустосима Музеја рударства и металургије у Бору.

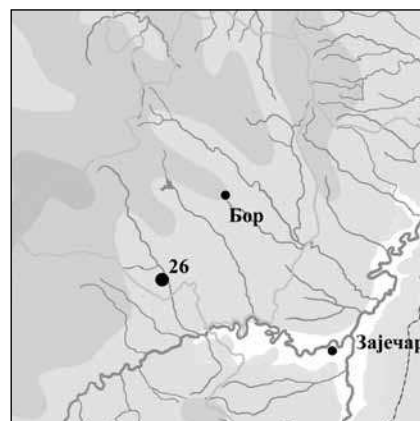
Од форми доминирају амфоре дугог левкастог врата (Т. XXXVII/3-4, 6) и веће посуде вертикалних или благо коничних зидова (Т. XXXVII/5, 7-8, 14) у неким случајевима украшене пластичним тракама са овалним отисцима или изломљеним урезаним линијама (Т. XXXVII/5). Јављају се и полулоптасте чаше (Т. XXXVII/10) и звонасте чаше украшене низом јамичастих удубљења (Т. XXXVII/9), као и високе шоље са дршком која прелази обод (Т. XXXVII/11). Поред наведених примерака јављају се у тракасте канеловане дршке и делови саџака (Т. XXXVII/12-13), а низ јамичастих удубљења констатован је на још једном фрагменту посуде (Т. XXXVII/1). Керамика припада развијеном/позном гвозденом добу.

ДОЊА СТОПАЊА

У атару села Доња Стопања евидентирана су три праисторијска локалитета: Имање Петрујкића, Имање С. Гвозденовића и В. Влауцића и Имање Р. Крцијевић.

26. Доња Стопања, локалитет Имање Петрујкића (N43°58'34.5988" E021°59'25.15.9610"), н.в. 350 м. Висинско насеље на речној тераси.

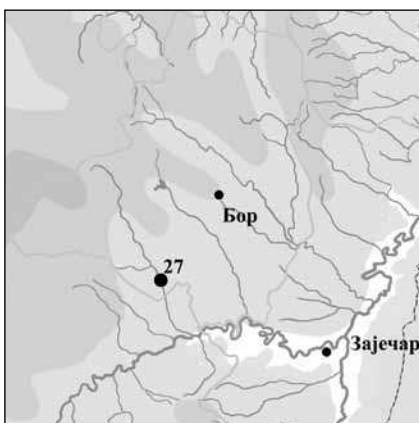
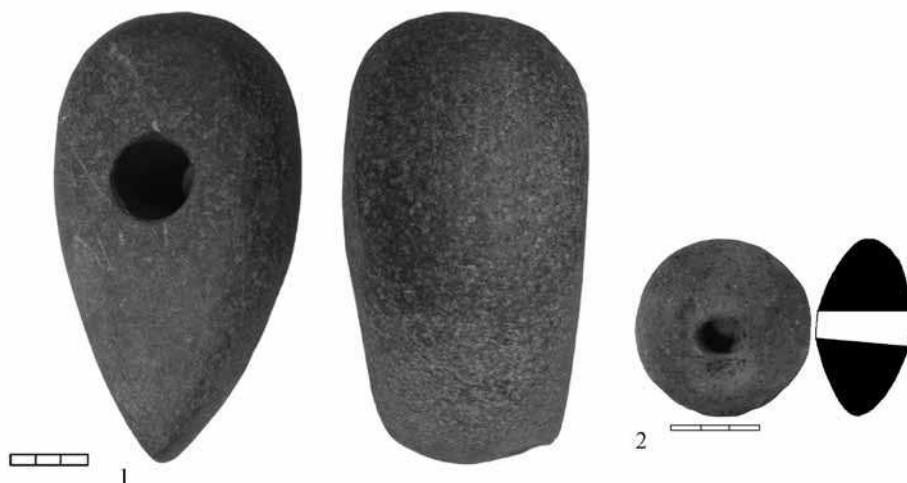
Локалитет се налази са леве стране пута Злот-Подгорац, око 5,5 km од Злота. Заузима простор више речне терасе приближно квадратног облика, површине око 1,8 хектара, која је са три стране окружена вододеринама потока Шершел, док је са западне, приступачне стране оивичена терасастим узвишењем. Након детаљног упознавања са топографијом овог локалитета чини се, мада није у потпуности јасно, да је реч о насељу које је природно заштићено водотоковима са три стране и вештачким изграђеним узвишењем (можда и земљаним бедемом), које гледано са западне стране подсећа на келтска утврђења (опидуме). У ораницама на локалитету нађено је доста атипичних фрагмената керамике који припадају периодима старијег неолита (старчевачка култура), старијег енеолита (Бубањ-Салкуца-Криводол комплекс), бронзаног доба и млађег гвозденог доба, а издвајају се налази глачаних камених перфорираних секира-чекића (Т. XXXVIII/1) и керамичких биконичних пршљенака од печене земље (Т. XXXVIII/2).²⁰⁴

²⁰⁴ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1982. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Булатовић, Капуран, Јовановић 2011; Капуран 20116).

Т. XXXVIII

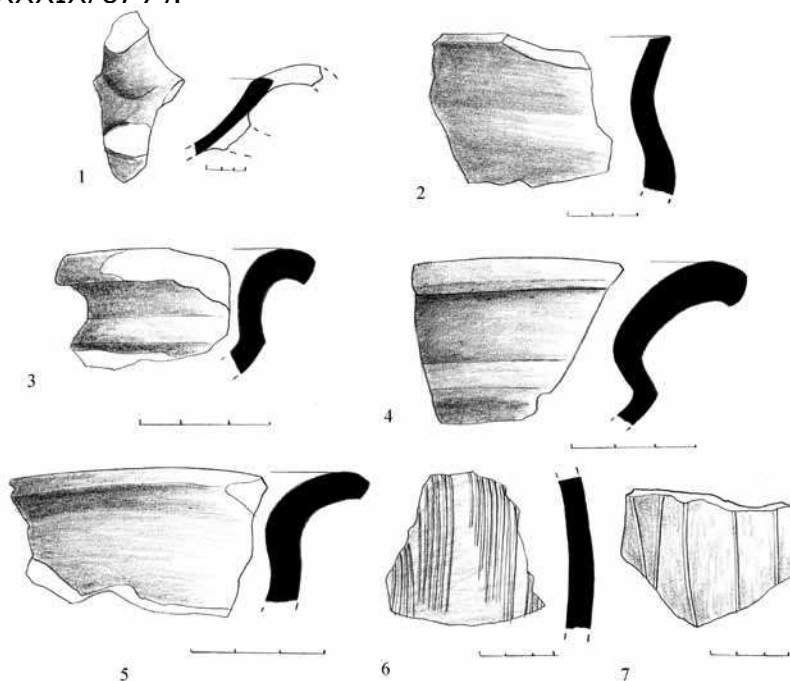
27. Доња Стопања, локалитет Имање С. Гвозденовића и В. Влауцића

Локалитет није убициран.

Са имања С. Гвозденовића и В. Влауцића потичу фрагменти керамике који припадају старијем гвозденом добу и млађем гвозденом добу.

Најмлађој фази старијег гвозденог доба припадају фрагмент плитке шоље са лучном дршком која незнатно прелази обод (Т. XXXIX/1) и дубља посуда благе S профилације (Т. XXXIX/2). Из млађег гвозденог доба датирају зделе оштре S профилације израђене на витлу (Т. XXXIX/3-5) и лонци украшени чешљастим орнаментом или урезаним линијама (Т. XXXIX/6. 7).

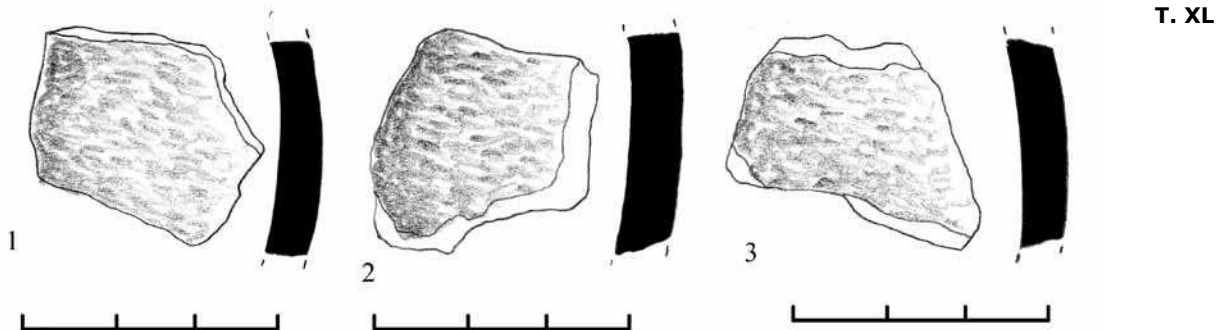
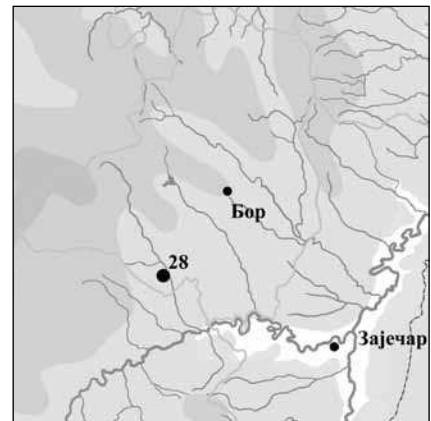
Т. XXXIX

28. Доња Стопања, локалитет Имање Р. Крцијевић
(N43°58'46.3560" E022°59'25.7527").

Насеље на речној тераси окружено водотоковима.

Локалитет се налази на пространој тераси изнад десне обале Злотске реке. Оријентисан је у правцу север-југ. На истоку је оивичен Злотском реком, а са југа, коритом мањег потока. На истоку се такође налази и једно мање узвишење у виду чуке, које је погодно за контролу околног терена.

T. XL

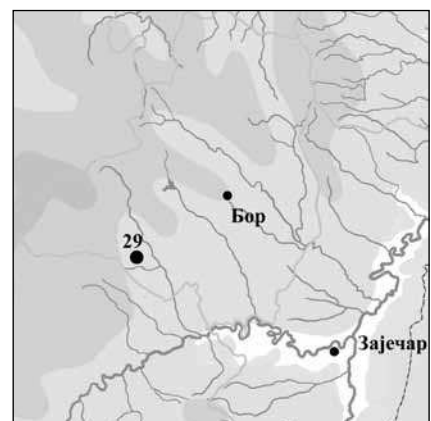
На локалитету су евидентирани фрагменти трбуха посуда, украшени неорганизованим барботином (Т. XL/1-3), који припадају старијем неолиту, односно старчевачкој култури.

ЗЛОТ

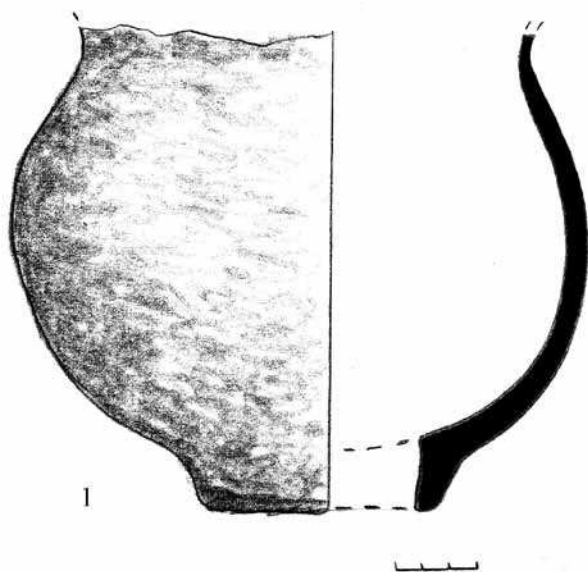
У атару овог села регистровано је осам праисторијских локалитета: Абри изнад Верњикице, Верњикица, Дубрава – Имање С. Драгановић, Злотска (Лазарева) пећина, Кобила – имање Б. Башиновића, Кобила – имање И. Урсловића, Кобила – непознати локалитет и Трвај.

29. Злот, локалитет Абри изнад Верњикице
(N44°01'37.7533" E021°57'21.3230"), н.в. 433 м.
Поткапина.

Ово праисторијско насеље било је смештено испод стенског заклона, који се налазио високо у кањону

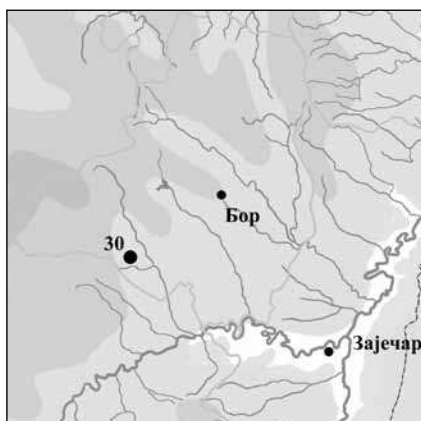

Т. XLI

изнад реке Верњикице. Абри је уништен пробијањем путне стазе за пећину Верњикицу.²⁰⁵

На локалитету је нађен већи фрагмент лоптасте посуде са прстенастом стопом и благо разгнутим ободом (Т. XLI/1). Посуда припада старчевачкој култури, односно старијем неолиту.

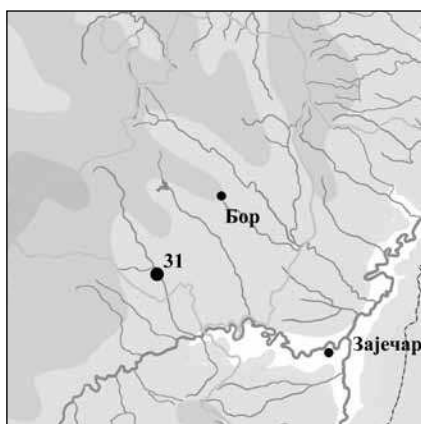

30. Злот, локалитет Верњикица

(N44°01'35.3237" E021°57'17.3834"), н.в. 421 м.

Пећинско станиште.

Реч је о пећинском станишту, које се налази високо у кањону реке. Пећина је истраживана у дубљем делу, близу тунела који спаја горњу и доњу дворану, неколико десетина метара ниже. У археолошким слојевима констатована је керамика развијеног/позног енеолита (Костолац–Коцофени култура), а од пећинске фауне откривени су остаци пећинског медведа.²⁰⁶

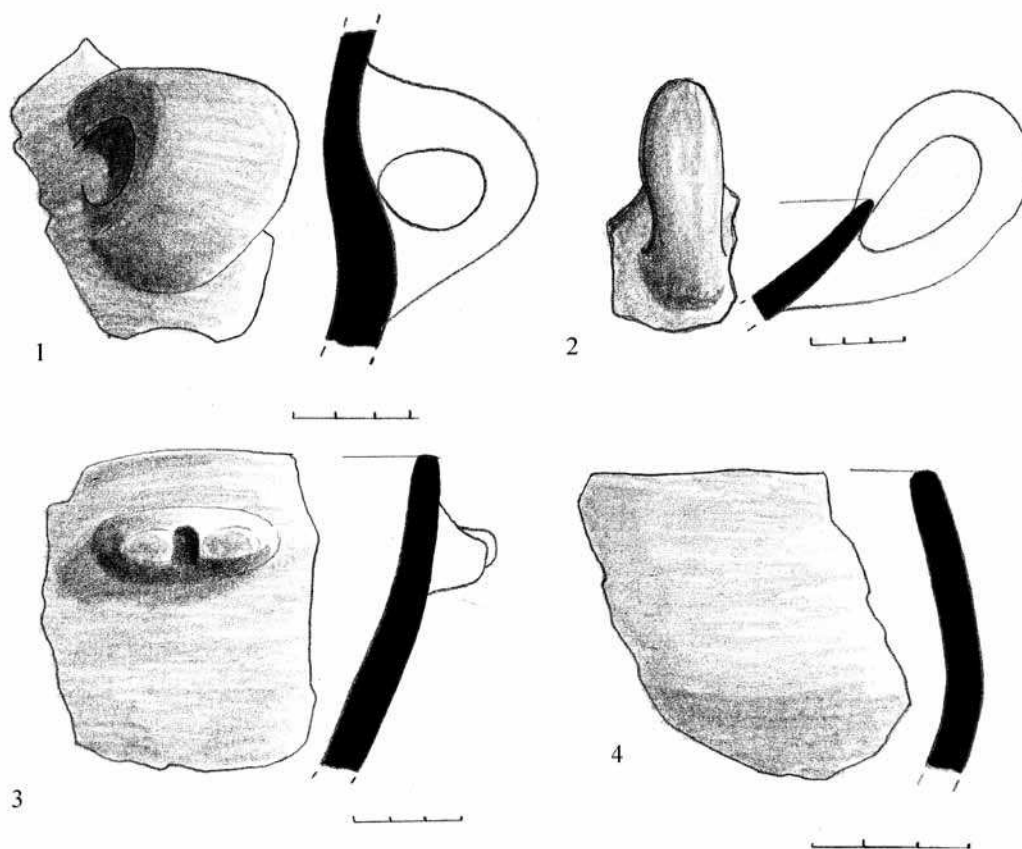
31. Злот, локалитет Дубрава – имање С. Драгановић

Локалитет није убициран.

Са овог локалитета потичу фрагмент трбуха посуде са широком тракастом дршком (Т. XLII/1), који припада средњем/позном бронзаном добу, као и фрагмент плитке шоље са дршком која високо прелази обод (Т. XLII/2), затим фрагмент дубље полулоптасте посуде са језичастом дршком са раседом (Т. XLII/3) и фраг-

²⁰⁵ Материјал је донет у Музеј у Бору 2010. године (Капуран, Булатовић, Јовановић 2011).

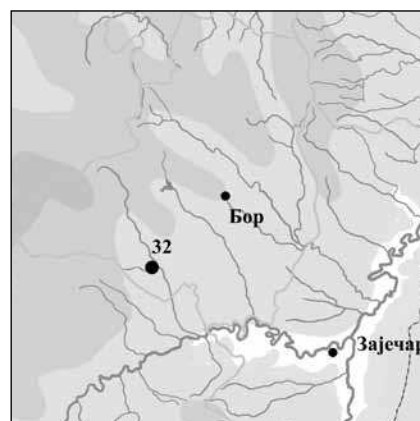
²⁰⁶ Сондажна ископавања испред Музеја рударства и металургије у Бору извео је Т. Рајковача 1995. године (Димитријевић 1997; Ђуровић 1998; Капуран, Булатовић 2012).

мент овоидне дубље посуде (Т. XLII/4), који припадају најмлађој фази старијег гвозденог доба.

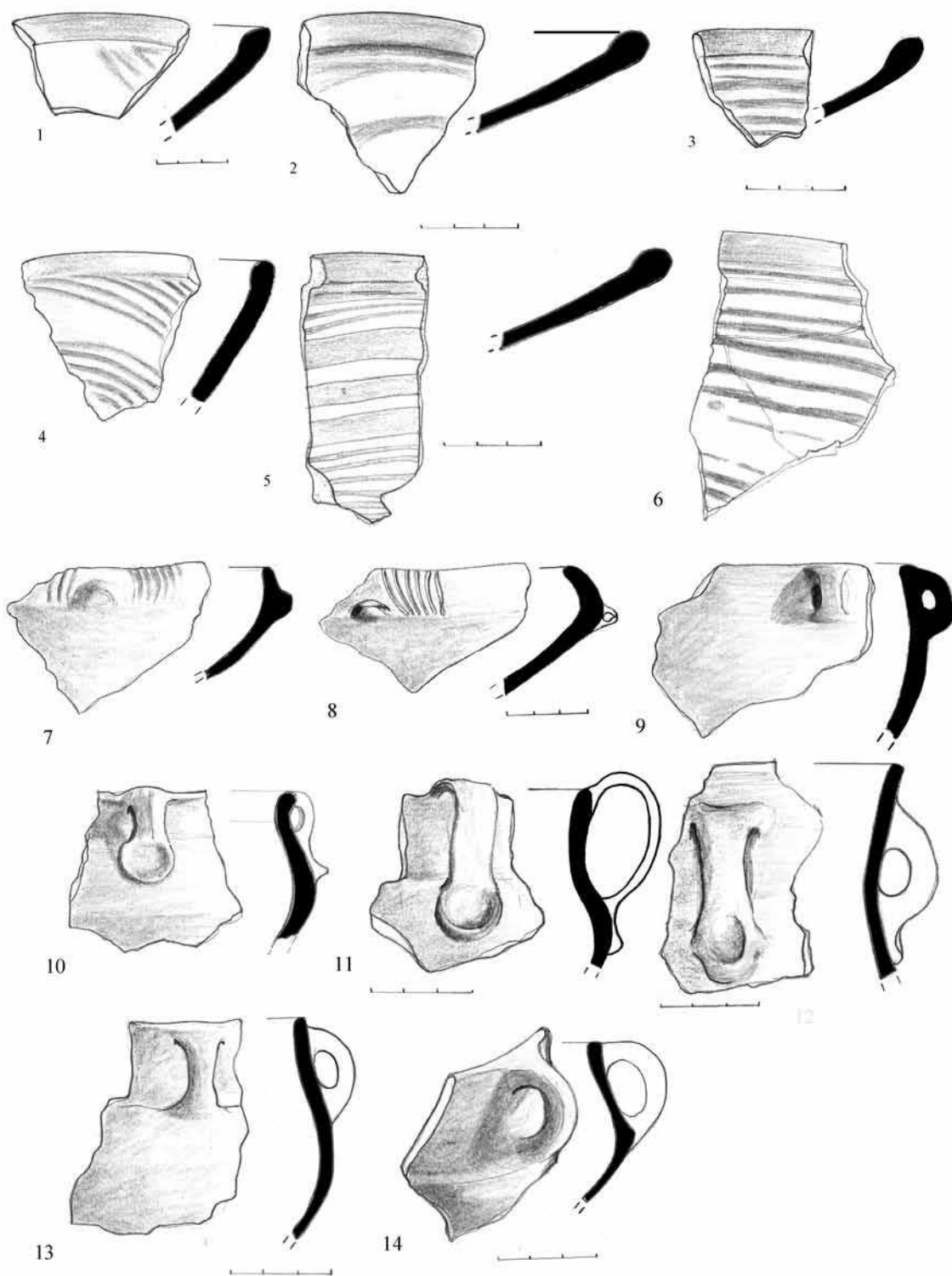
32. Злот, локалитет Злотска (Лазарева) пећина
(N44°01'45.6548" E021°58'4.7232"), н.в. 219 м.
Пећинско станиште.

Пећинско станиште у Злотској, или Лазаревој пећини представља један од најзначајнијих праисторијских локалитета у Србији. Пећина се налази на источном ободу Кучајских планина, неколико десетина метара изнад реке. Насеље је осим пећине заузимало и речну терасу, која се од улаза у пећину пружа према истоку. Према неким мишљењима, као и старим цртежима улаза у пећину, с пролећа се у тунелима ове крашке формације стварао поток, који је излазио кроз главну дворану и уливао се у оближњу реку. У најстаријим хоризонтима у пећини, који припадају старијем енеолиту, откривени су налази бакарних алатки, што може да указује на рану металургију бакра на овим просторима. Слојеви у приступ-

Т. XLIII

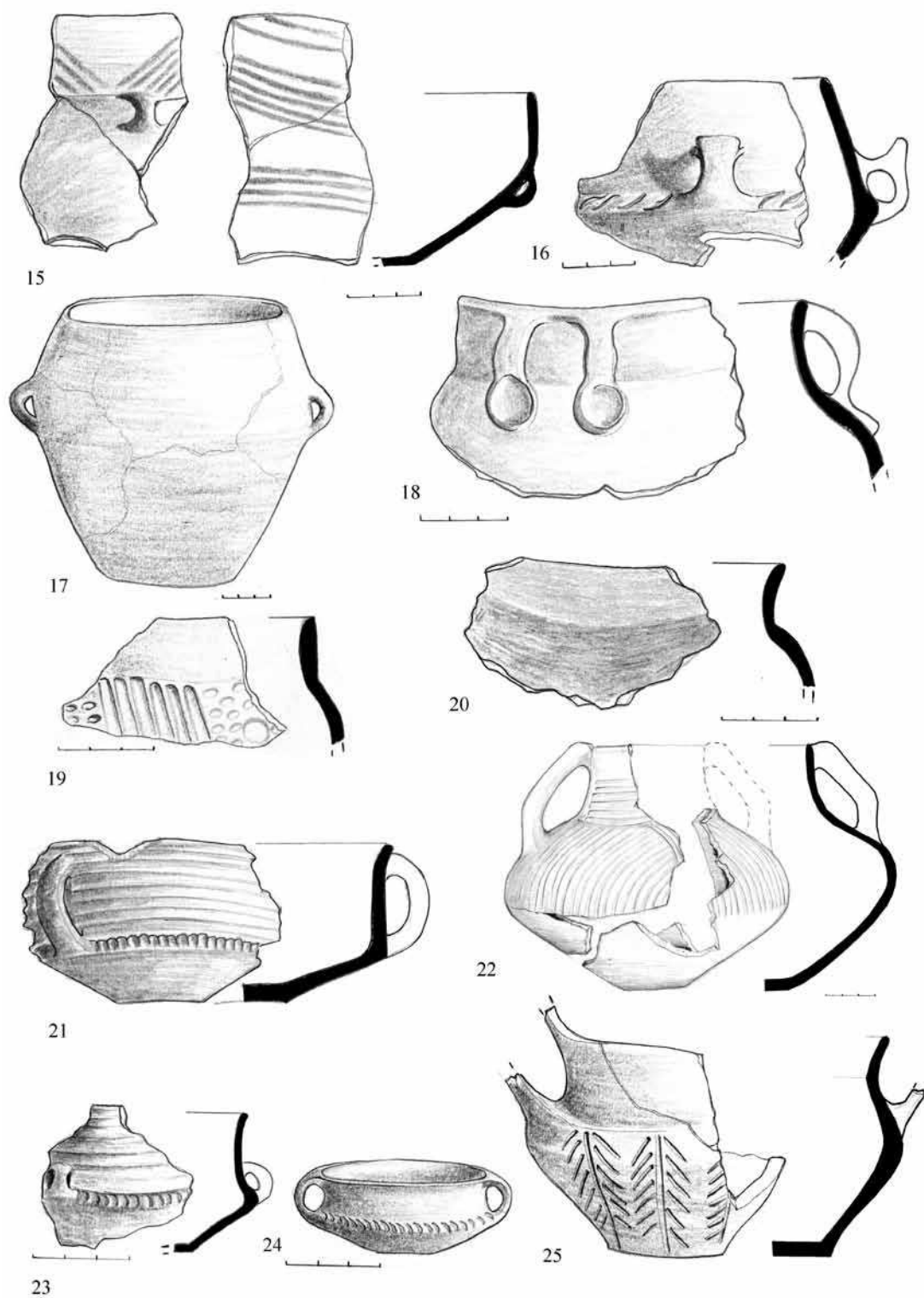
ном делу пећине били су више девастирани од оних на простору даље од пећинског улаза. Од старијих архитектонских објеката откривени су трагови набоја подова кућа и огњишта. Н. Тасић помиње постојање трагова колибе од дрвета из хоризонта старијег гвозденог доба (сл. 5).²⁰⁷ Овај локалитет представља најкомплетније истражено праисторијско пећин-

²⁰⁷ Tasić 1980.

ско налазиште у североисточној Србији. Од фосилне фауне у пећини су откривени остаци пећинског медведа, лава и хијене.²⁰⁸

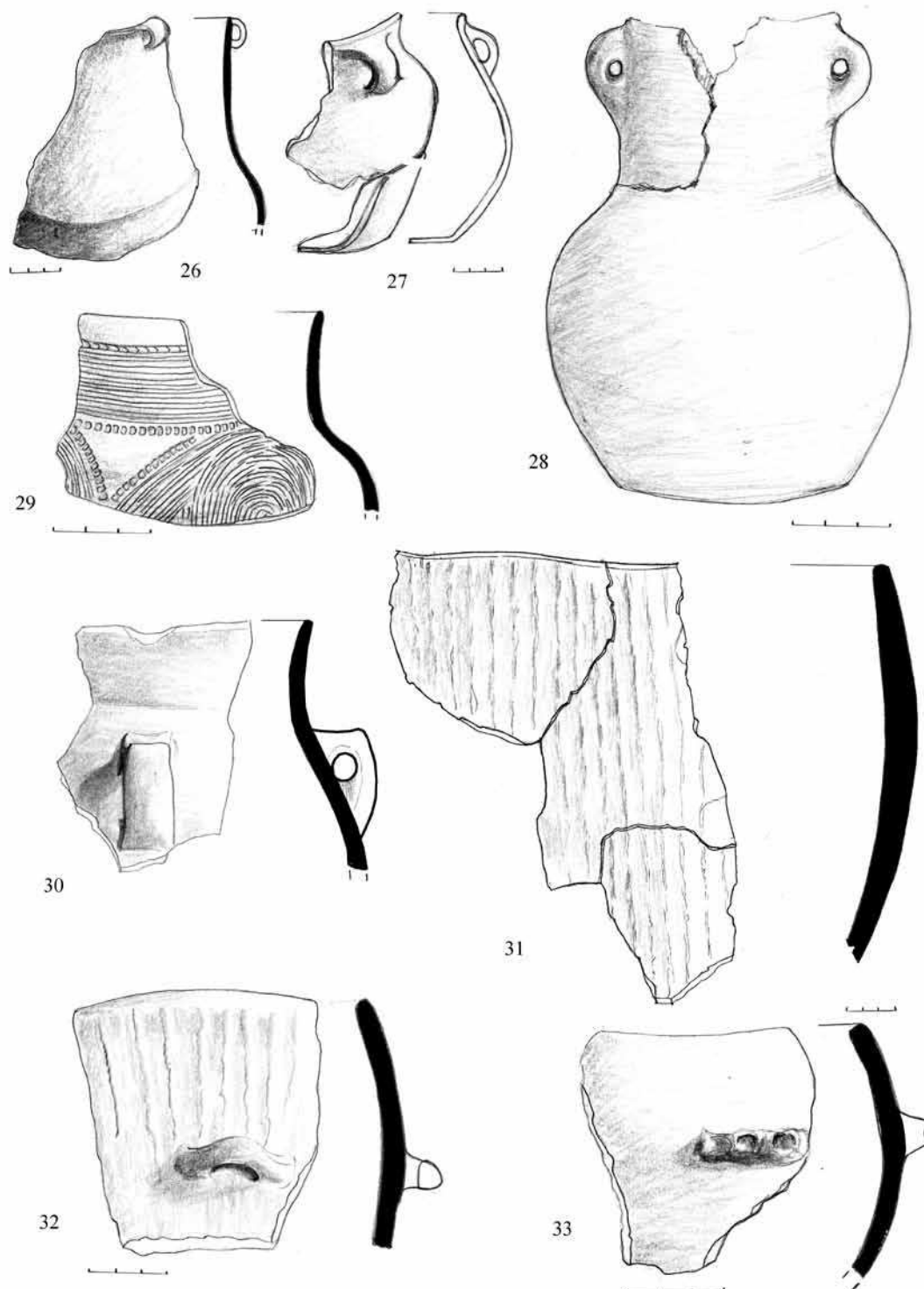
Т. XLIV

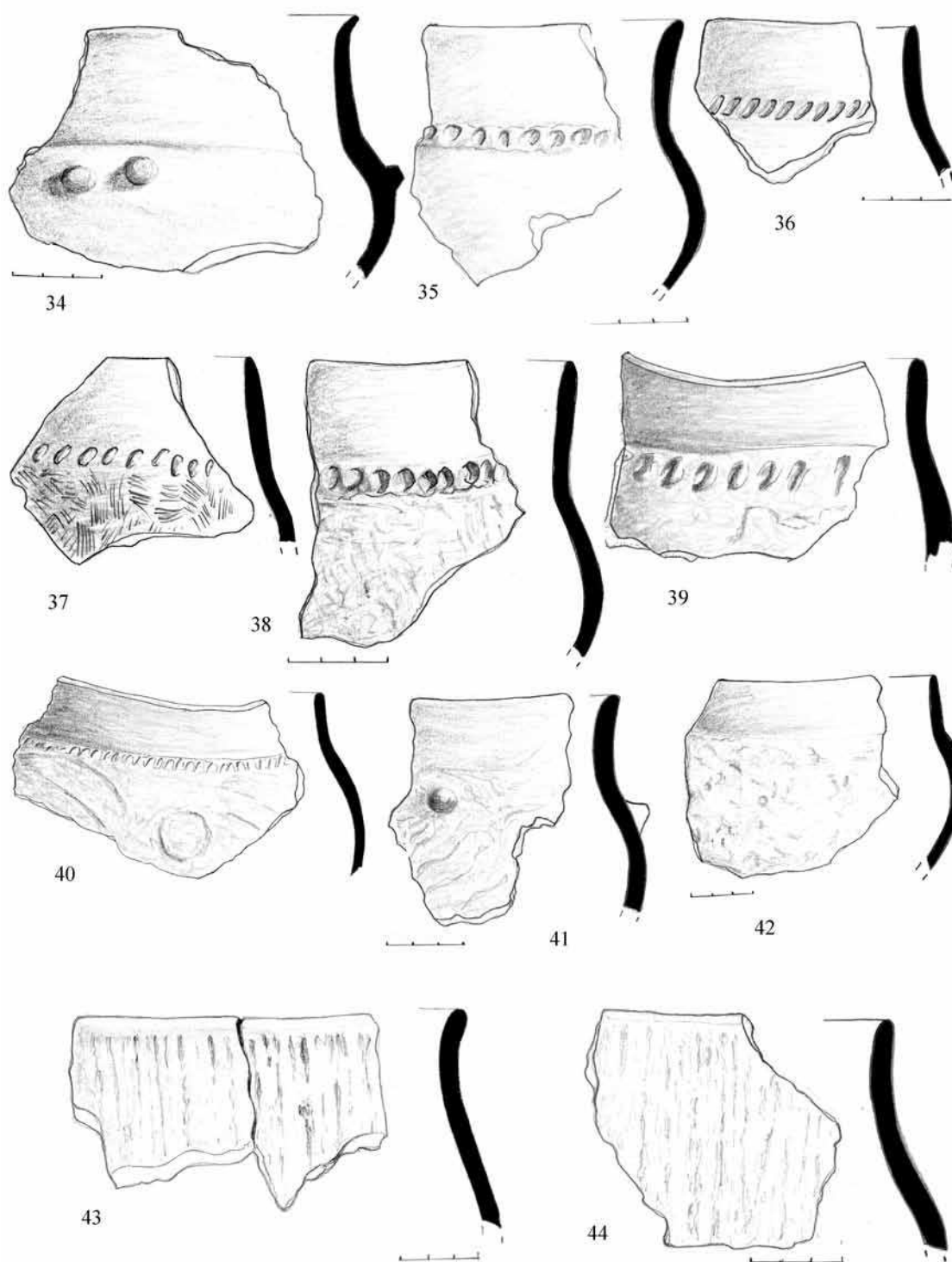

²⁰⁸ Истраживања су вршена 1963–64 и 1968–69. године од стране Н. Тасића (Tasić 1969; Tasić 1982; Tasić 1995, 172-173; Гарашанин 1973; Vasić 1987; Nikolić 2000; Булатовић, Капуран, Јовановић 2011; Капуран, Булатовић 2012).

Током истраживања на локалитету су откривени културни слојеви и налази из старијег енеолита (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс), затим развијеног/позног енеолита (Коцофени–Костолац култура), бронзаног доба (локална варијанта параћинске културе), прелазног периода (На А/В), старијег гвозденог доба (Басараби култура – На С и злотска група – На D) и млађег гвозденог доба (латенска култура).

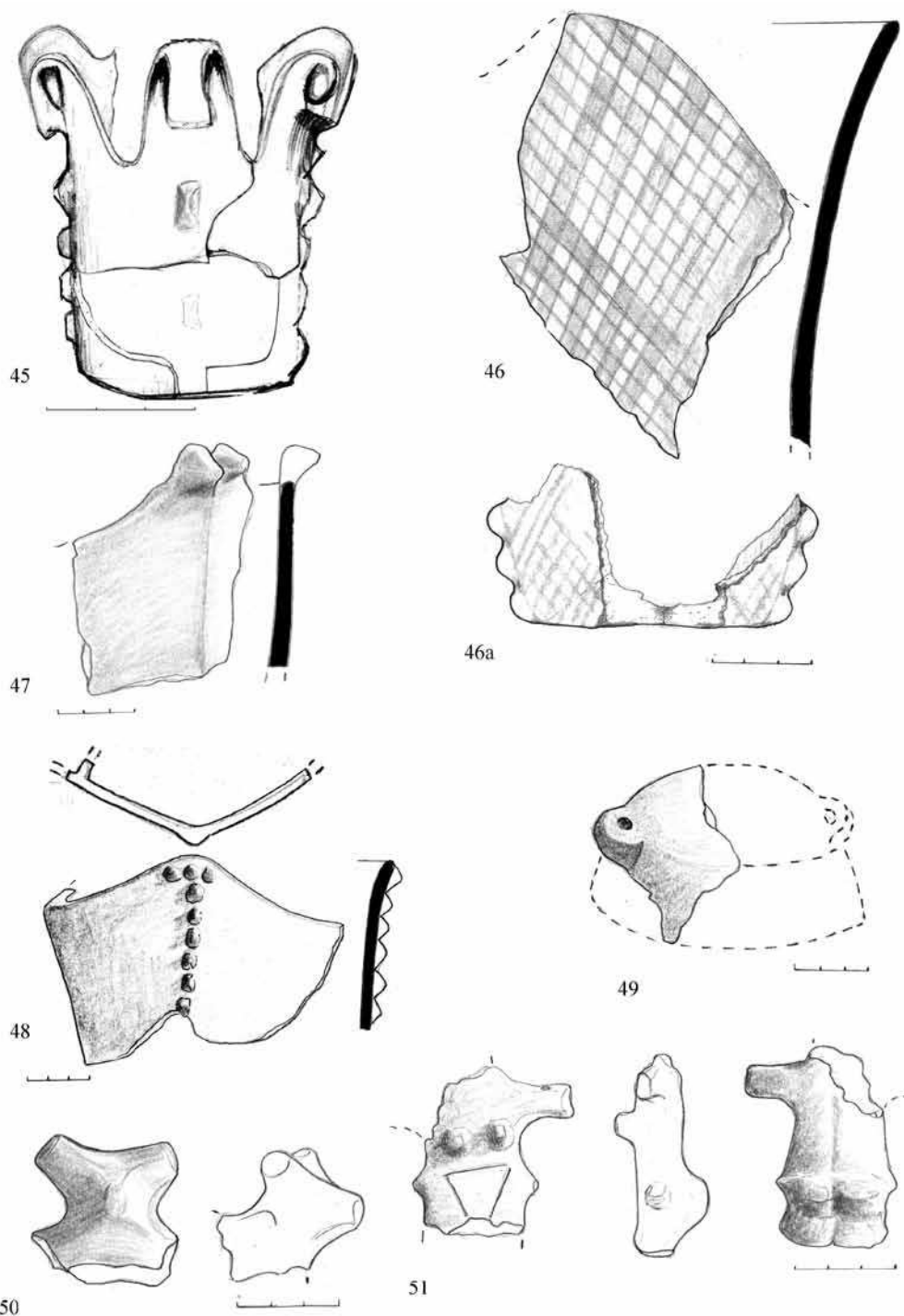
Т. XLV

Културни слојеви у пећини били су поремећени, тако да би свака дистрибуција налаза на основу вертикалне стратиграфије била крајње несигурна. У најстаријим слојевима, дакле, мешају се налази који припадају Бубањ-Хум I култури (Бубањ-Салкуца-Криводол комплекс), са налазима који се сматрају млађим и који припадају тзв. Салкуца IV култури, односно шајбенхенкел (*Scheibhenkel*) хоризонту. Због несигурне

Т. XLVII

стратиграфије не може се рећи да ли су у питању два културна слоја, или су елементи везани за Салкуца IV културу присутни на овим просторима у Бубањ–Хум I култури. Према новијим истраживањима локалитета Велика хумска чука, чини се да је извеснија ова друга опција.²⁰⁹

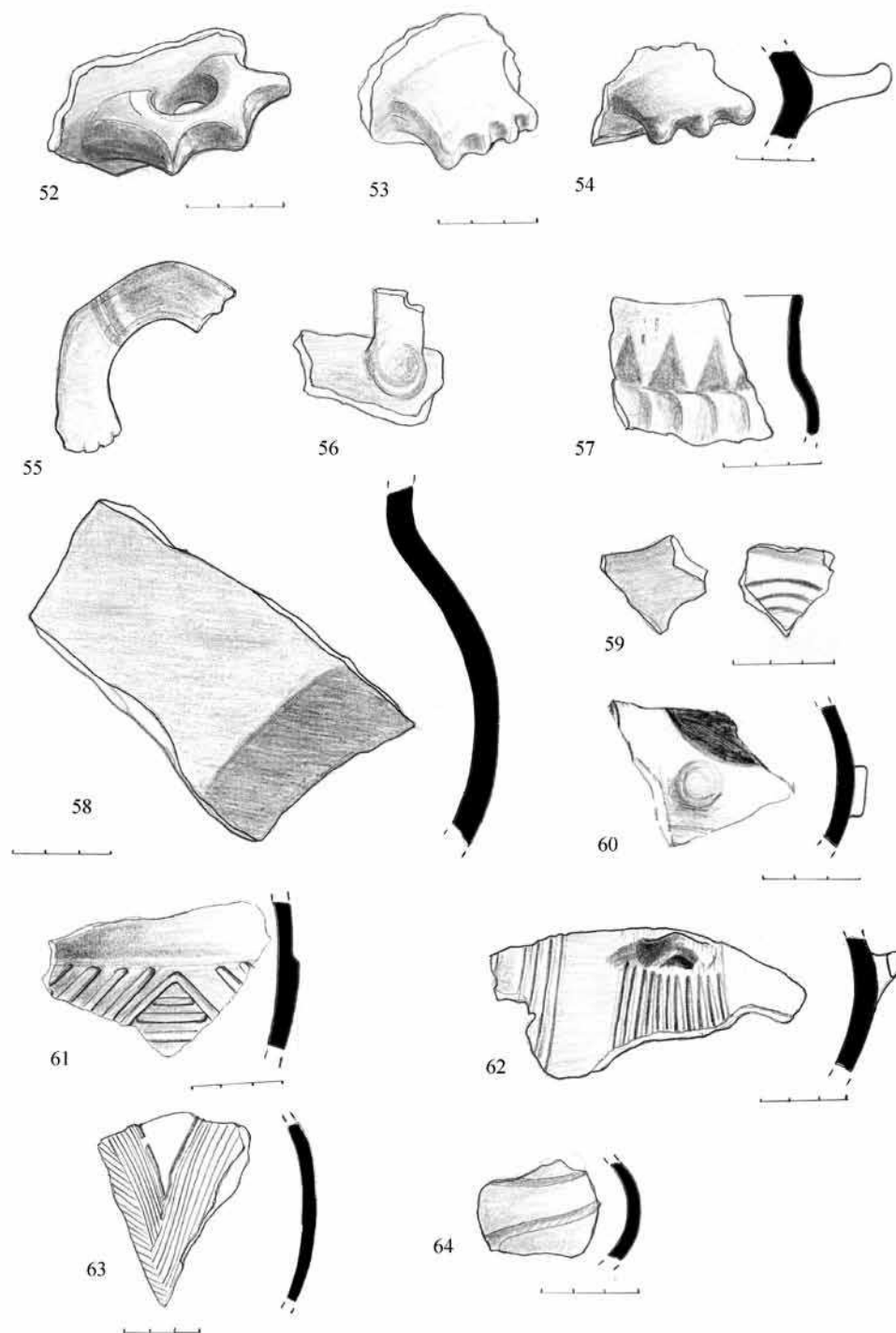
Карактеристичне форме за најстарији период насељавања пећине јесу конични тањери полукружно задебљане унутрашње стране обода,

²⁰⁹ Булатовић, Милановић, у штампи.

чија је унутрашњост често украшена сликаним праволинијским и лучним тракама (Т. XLIII/1-6), затим зделе увученог обода, са тунеластим или језичастим дршкама испод обода, украшене вертикалним уским канелурама (Т. XLIII/7-8), као и пехари са две дршке у равни са ободом, украшени канелурама, јамичастим удубљењима, ширим урезаним линијама и другим орнаментима (Т. XLIII/14; Т. XLIV/19, 21-24). Често се јављају дубоке полулопасте или овоидне посуде са језичастим, затим коленасто савијеним,

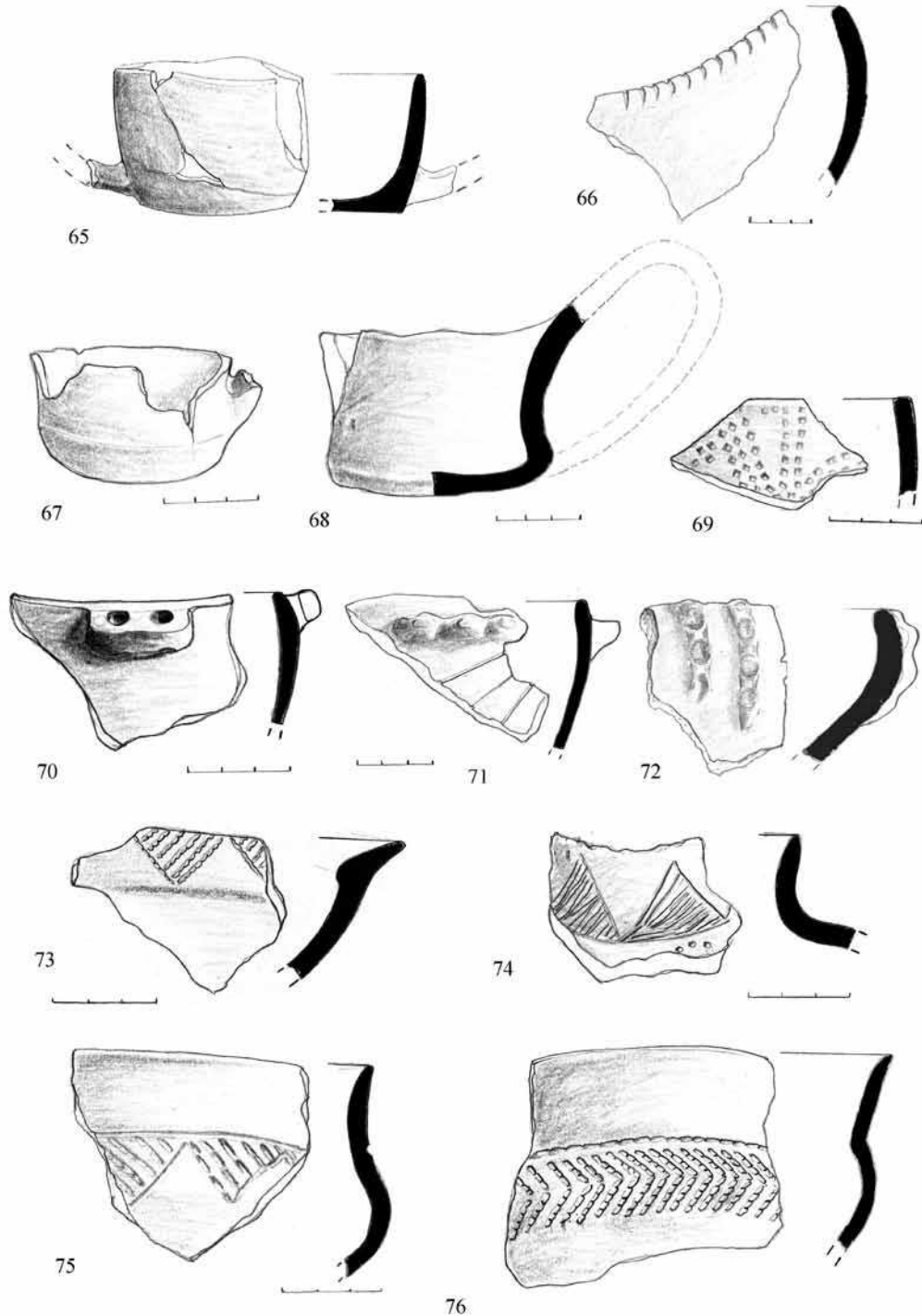
Т. XLVIII

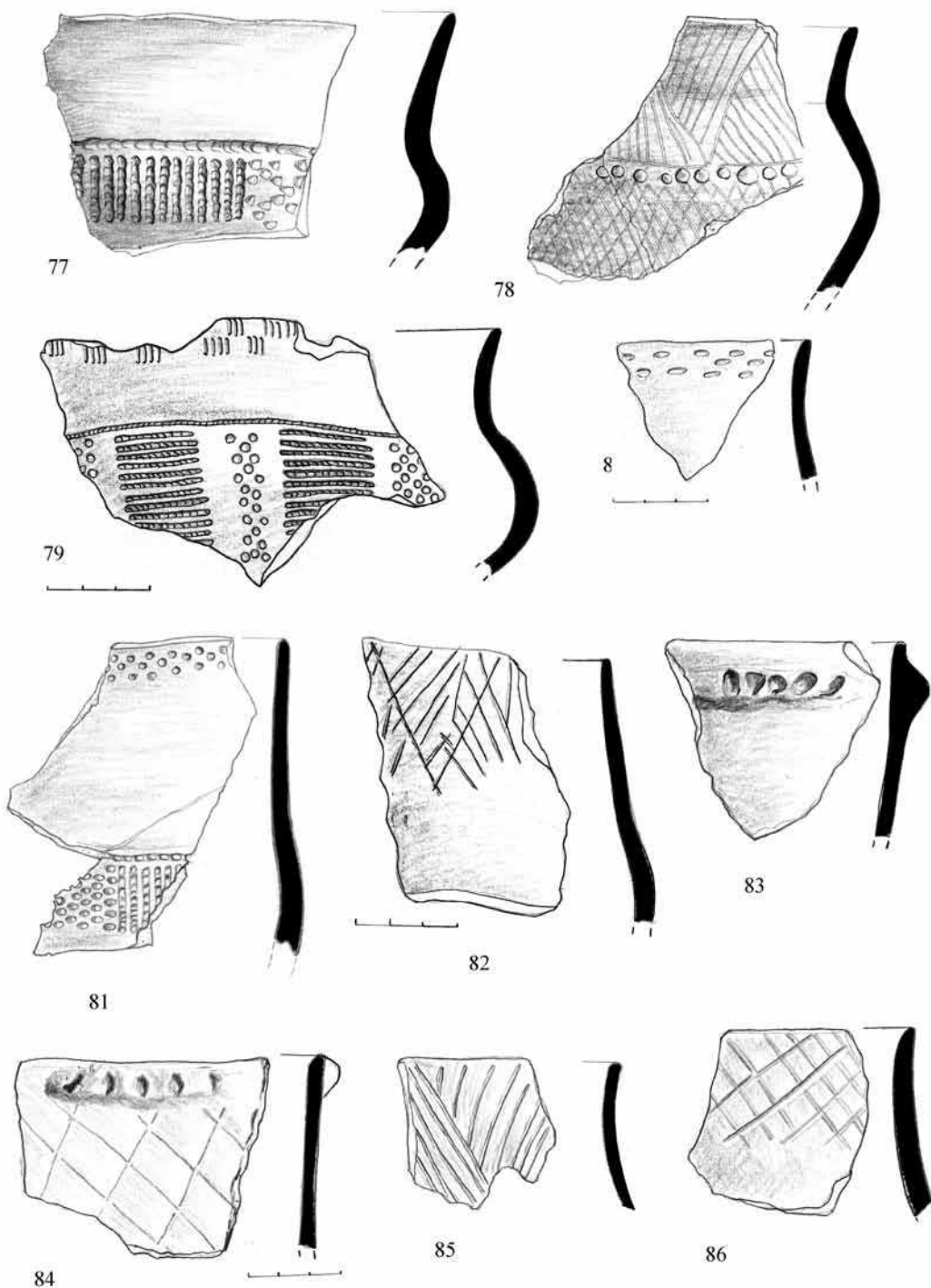

као и кратким лучним вертикално или хоризонтално постављеним дршкама (Т. XLIII/9; Т. XLIV/13, 15, 17; Т. XLV/30, 33), понекад украшене вертикалним линијама изведеним барботином (Т. XLV/31-32, XLVI/43-44). Поред наведених форми, јављају се и дубље биконичне посуде задебљаног трбуха, украшеног косим жлебовима, са коленасто савијеном дршком (Т. XLIV/16), а често су заступљене веће посуде коничног или цилиндричног врата, обично украшене на рамену јамичастим или овалним удубљењима, или барботин украсом на трбуху (Т. XLV/30; Т. XLVI/34-42).

Т. XLIX

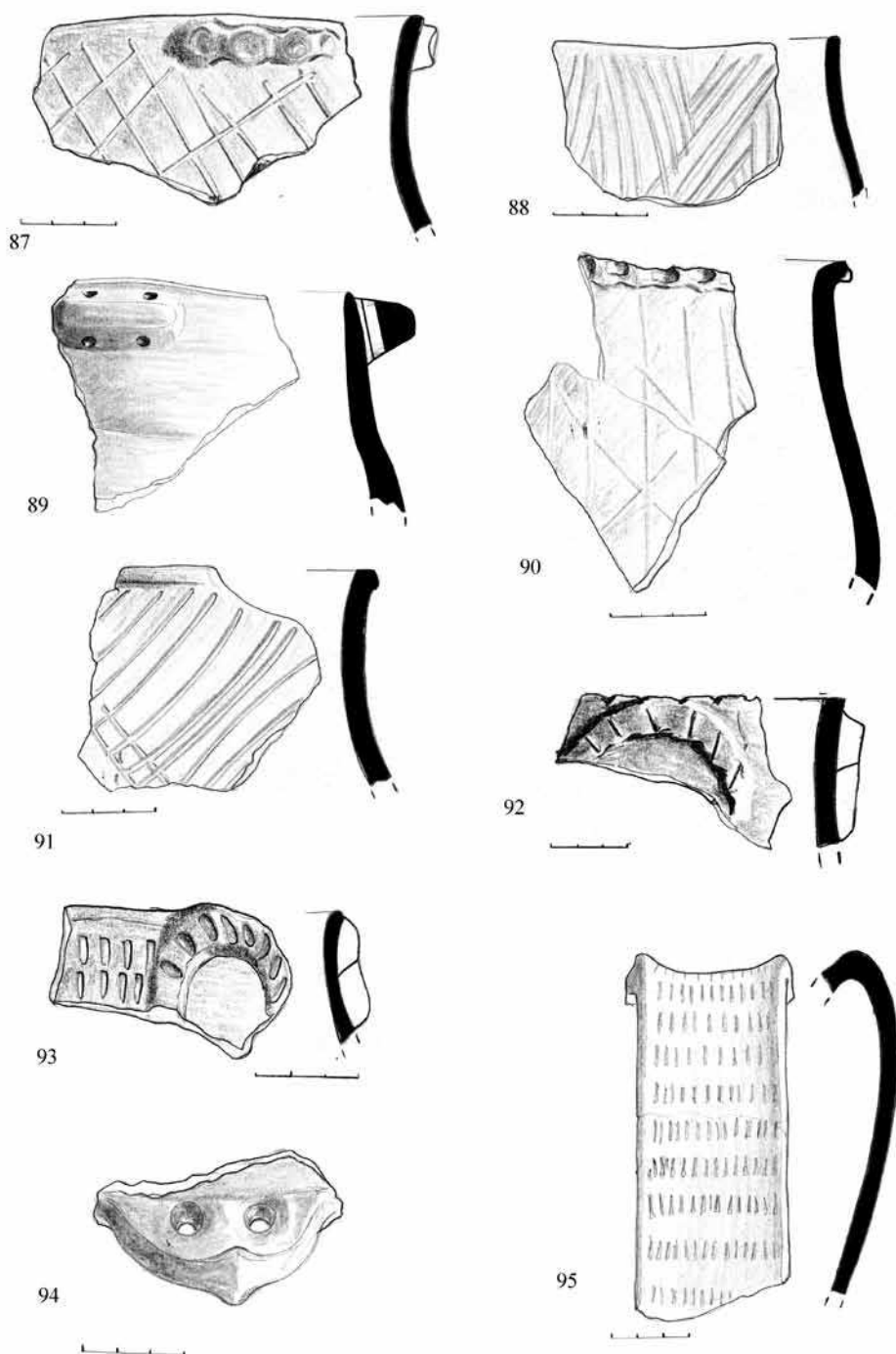

Форме које стилско-типолошки одударају од карактеристичних елемената Бубањ–Хум I културе јесу веће посуде, које формом подсећају на посуде коничног или цилиндричног врата поменуте у претходном делу текста, али се на овим примерцима налазе дршке са плочастим завршетком, познате и као шајбенхенкел (*Scheibhenkel*) тип (Т. XLIII/10-12; Т. XLIV/18; XLVI/36), затим високе посуде са мањим дршкама на дугом цилиндричном врату (тзв. *Milchtopf* тип) (Т. XLV/26-28, сл. 64) и висо-

ке посуде вертикалних или благо левкастих зидова, правоугаоне основе (*lobate* посуде), које су украшене пластичним волутама на угловима, или пластичним налепцима по ивици зидова посуде (сл. 65), а један примерак осликан је на црвеној основи белим укрштеним линијама које формирају мрежу (Т. XLVII/45-48).

Према аналогијама, млађим елементима припада и лоптаста посуда дугог цилиндричног врата чији је трбух украшен урезаним линијама са мотивом концентричних кругова спојених тангентама, које прате овална удубљења, док је врат украшен хоризонталним урезаним линијама које

Т. LI

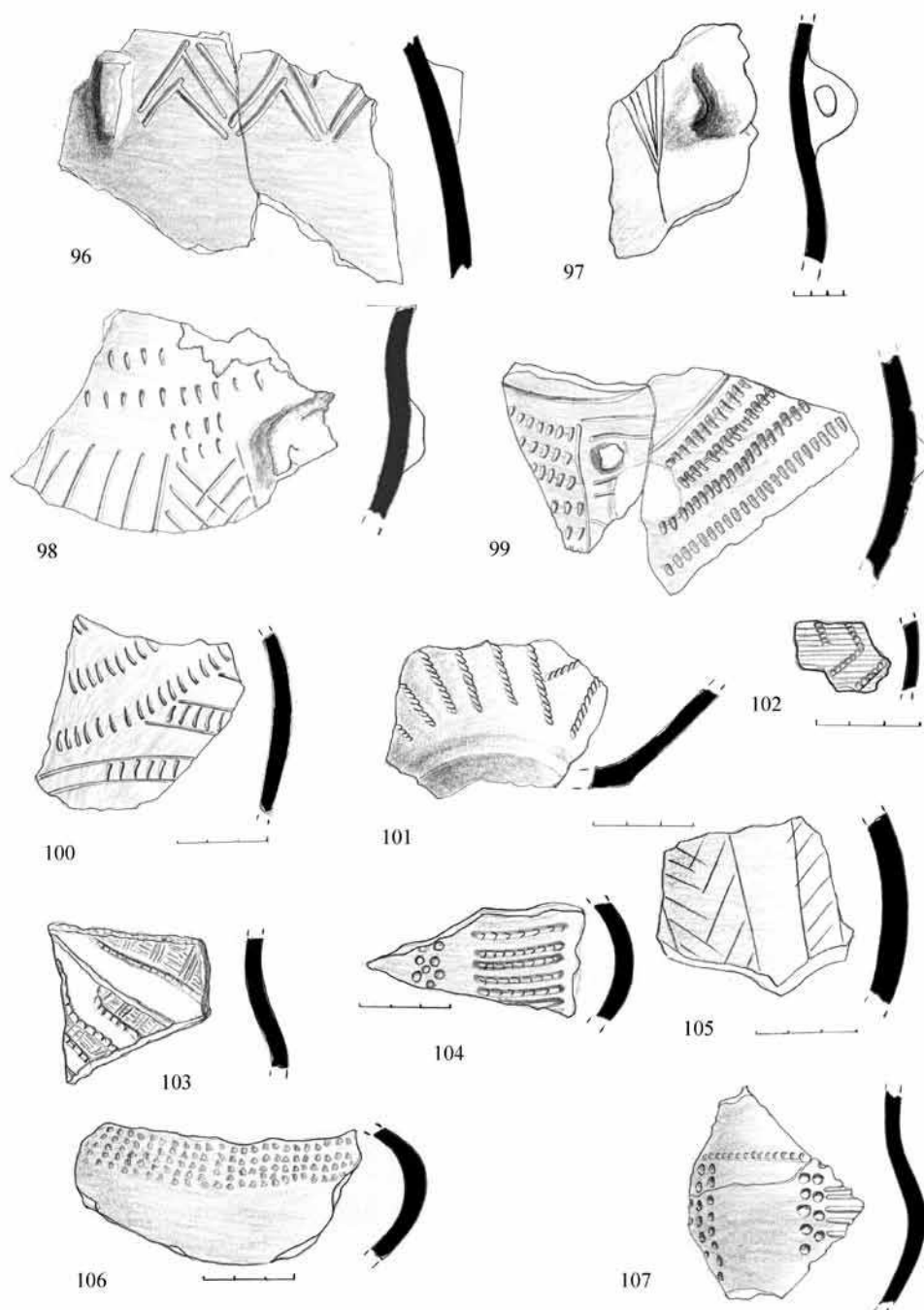

оивичавају овална удубљења (Т. XLV/29), као и посуда украшена комбинацијом дубоких канелура и осликаних троуглова (Т. XLVIII/57).

Технике украшавања које доминирају јесу канеловање (Т. XLIII/7-8; Т. XLIV/19, 21-24; Т. XLVIII/62), сликање и графитирање (Т. XLIII/1-6; Т. XLIV/15; Т. XLVII/46; Т. XLVIII/55, 58-60) и барботин (Т. XLV/31-32; Т. XLVI/38-44), а јављају се и жлебљење (Т. XLVIII/61), урезивање (Т. XLV/29; Т. XLVIII/63), аплицирање (Т. XLVI/40; Т. XLVIII/60) и утискивање (Т. XLVI/35-40).

Дршке су већином лучне, ређе брадавичасте, језичасте или правоугаоне, са три или четири пластична рошчића (Т. XLVIII/52-54).

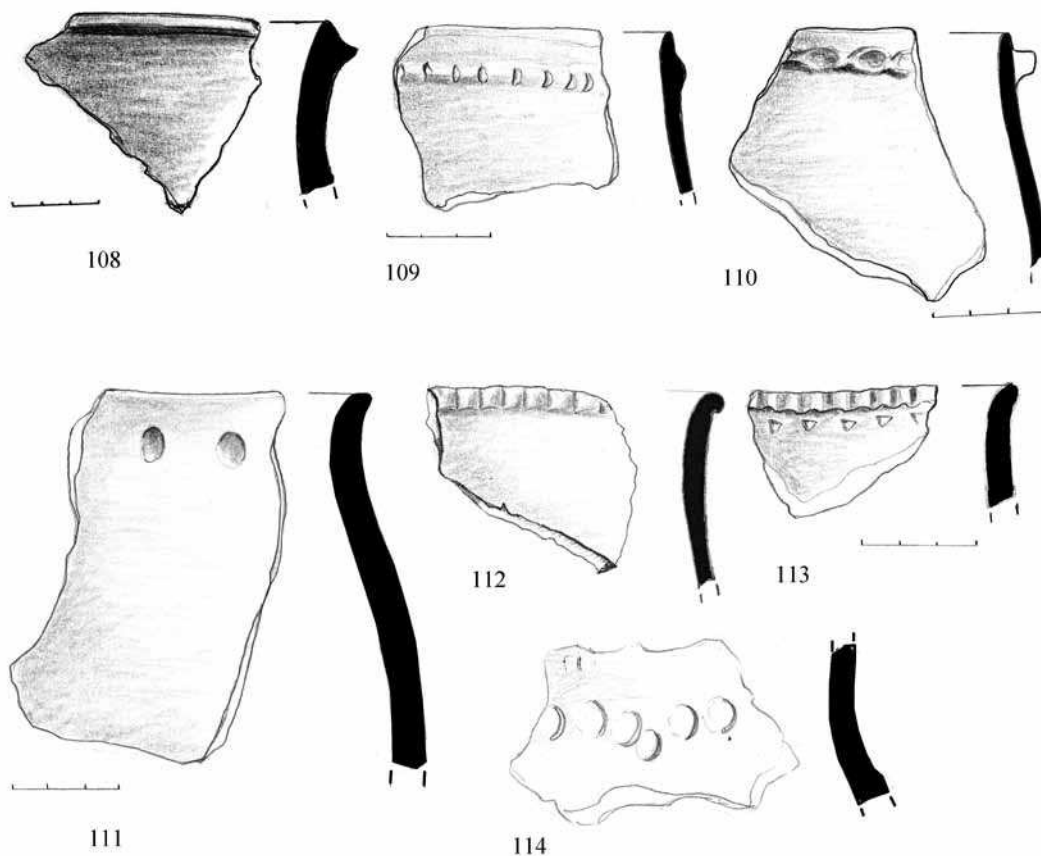
Т. LII

Од осталих налаза јављају се антропоморфне и зооморфне фигурине (Т. XLVII/50-51, сл. 38), калотаста поклопци (Т. XLVII/49), као и оруђе од кости, бакра, рожине, печене земље и камена (сл. 74-77). Од бакра су израђиване мање алатке, као што су игле и пробојци (сл. 57-62), али је констатована и једна равна бакарна секира издужене форме (сл. 56).

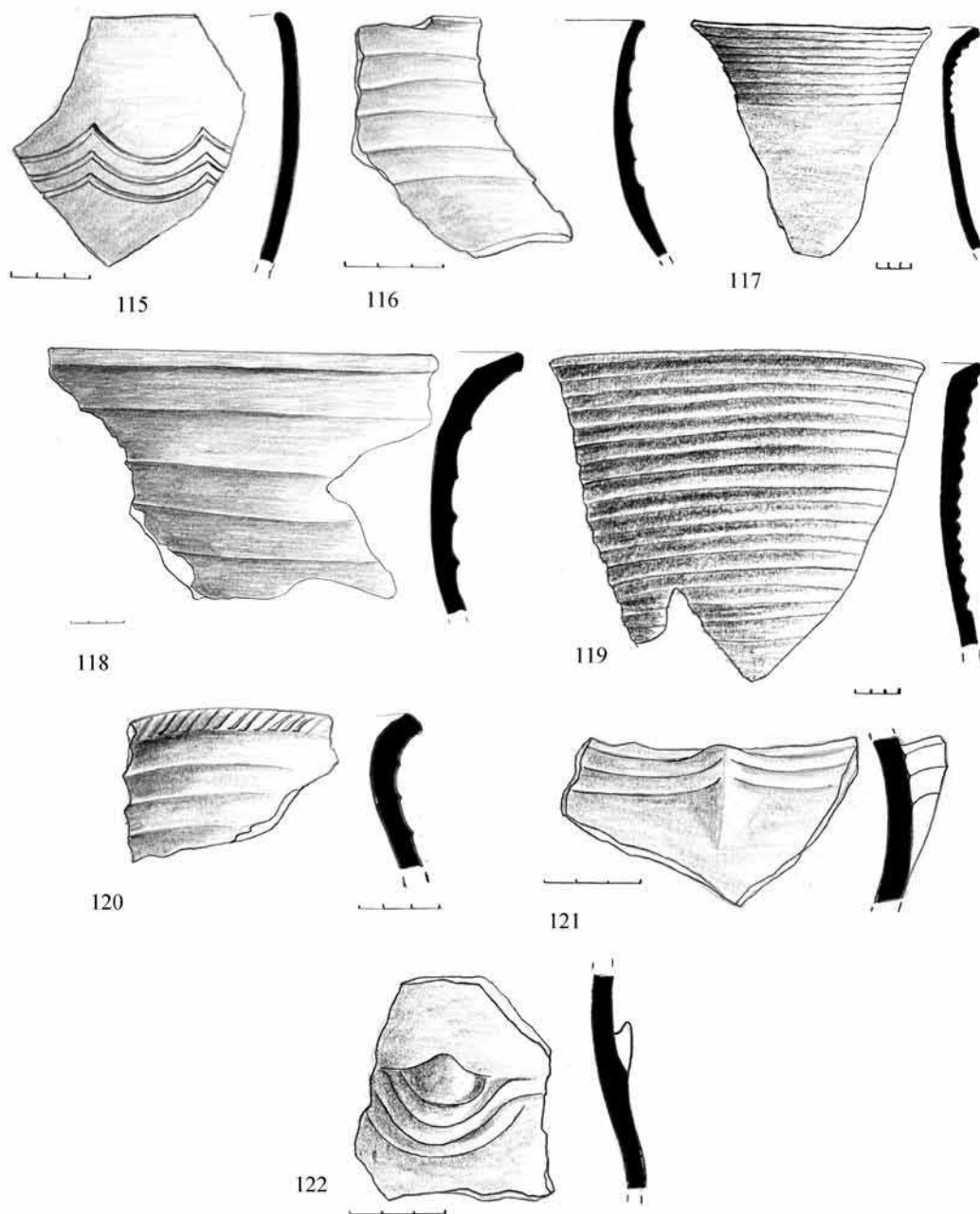
Т. LIII

Керамичке форме са овог локалитета карактеристичне за развијени и позни енеолит, односно Коцофени–Костолац културу, јесу шоље различитих облика, са једном тракастом дршком која високо прелази обод (Т. XLIX/65, 67-68; сл. 73), затим дубоке полулопасте зделе, понекад са благо увученим ободом (Т. XLIX/66, 70-72), дубоке богато украшене зделе благо левкастог врата (Т. XLIX/75-76; Т. L/77-79), крчази са дршком која високо прелази обод, украшени урезима у виду јелове границе (Т. XLIV/25) и амфоре цилиндричног или левкастог дугог врата (Т. L/80-86; Т. LI/87-93). Спорадично се јављају и полулопасте зделе обода моделованог у облику птичје главе (Т. XLIX/73), лоптасте посуде кратког цилиндричног обода, уског отвора (Т. XLIX/74), а констатована је и једна сосијера (сл. 72).

Орнаментика заступљена на овим посудама је разнолика, и у техникама и у мотивима. Од техника су најзаступљеније утискивање и урезивање, а од мотива низови браздастих убода (*Furchenstich*) (Т. XLIX/73,75-

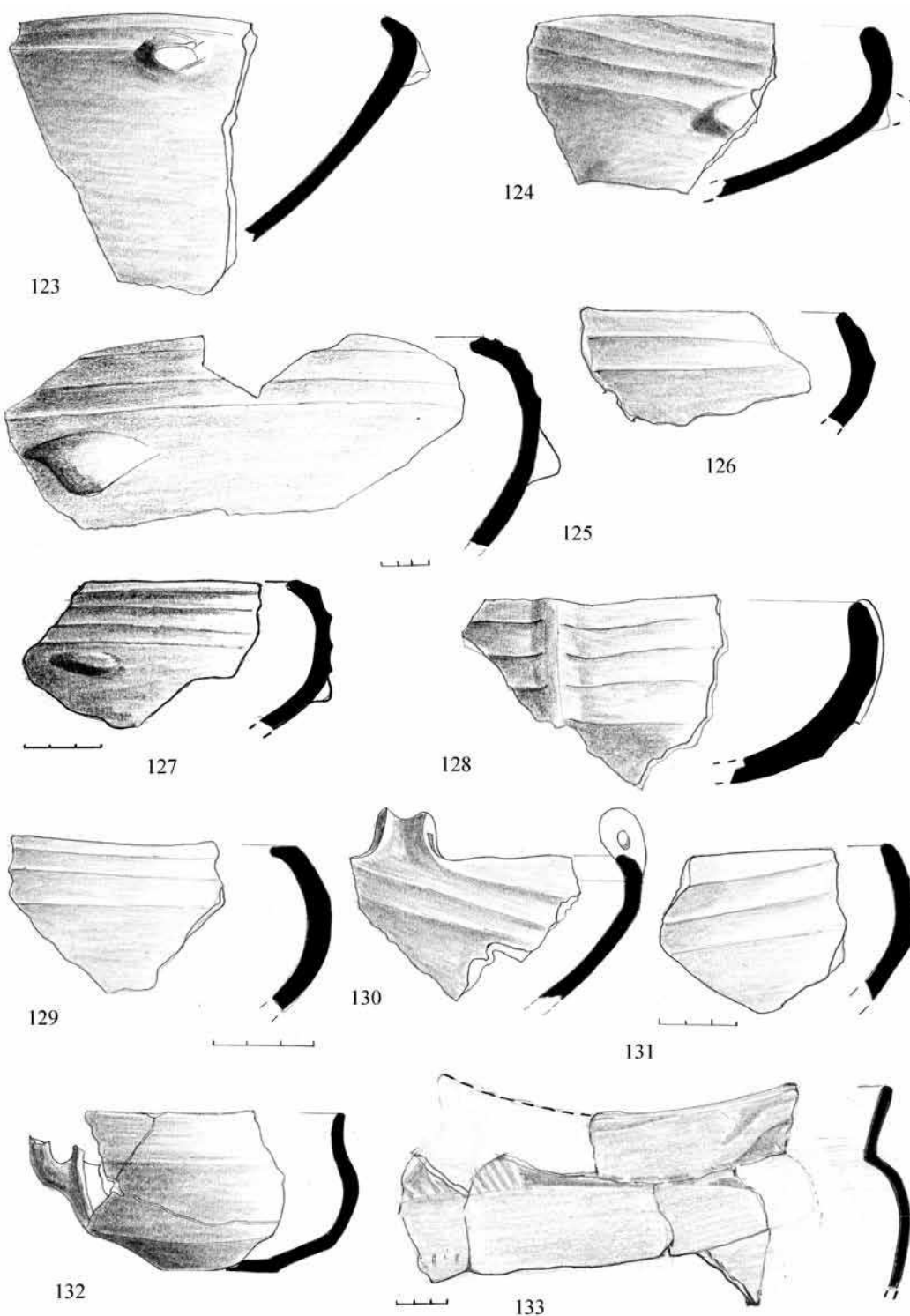

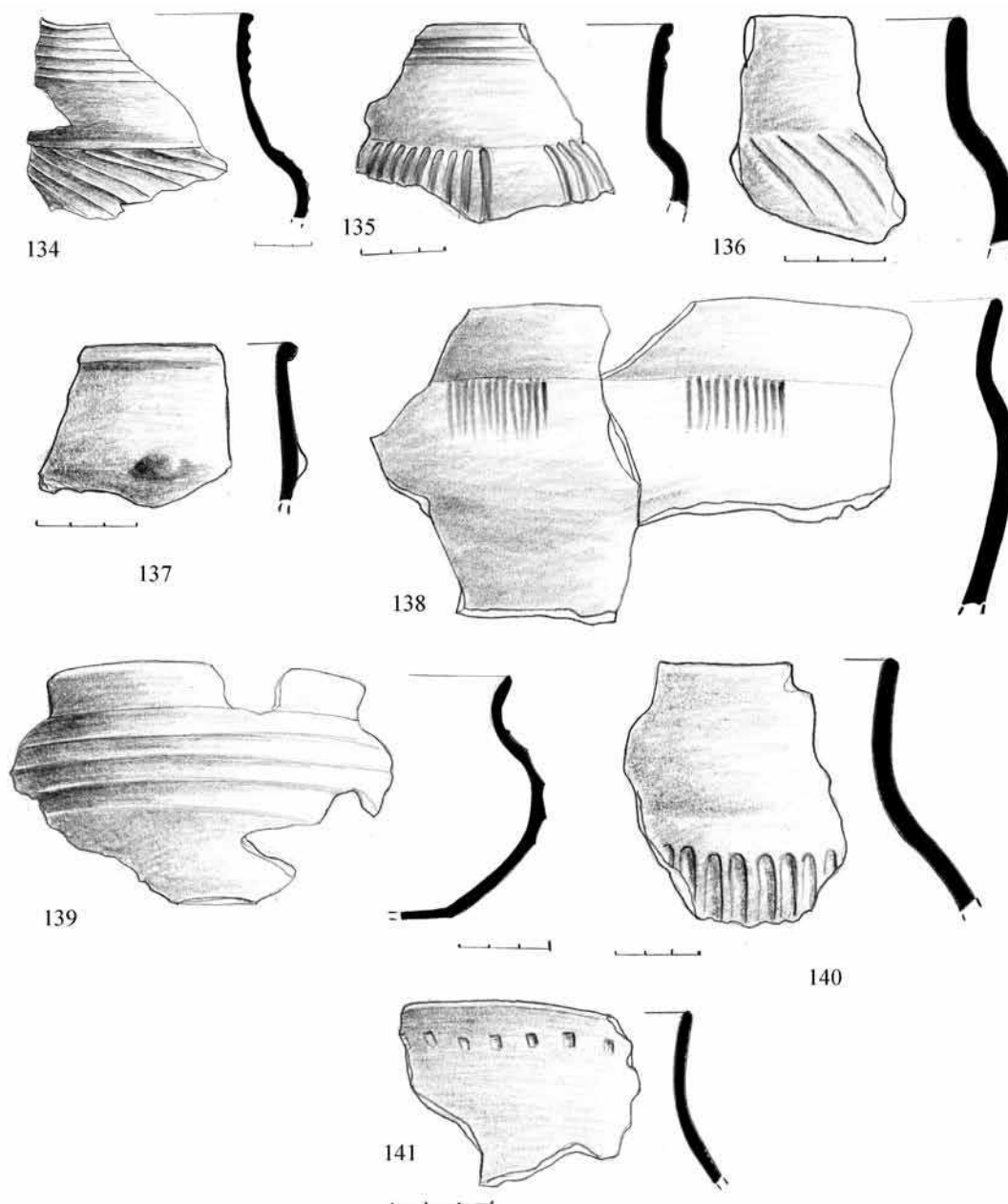
77; Т. L/79; Т. LII/104), и јамичаста, овална или правоугаона удубљења (Т. XLIX/69; Т. L/79-81; Т. LI/93, 95; Т. LII/98-100, 102-104, 106-107), која у неким случајевима формирају геометријске облике (Т. L/77, 79; Т. LII/104) и урезане линије које формирају шрафиране троуглове (Т. XLIX/74; Т. L/78, 82, 85; Т. LI/88; Т. LII/97) и траке (Т. LII/100, 103, 105), или се секу под оштрим углом формирајући широка ромбоидна поља (Т. L/78, 84, 86; Т. LI/87, 90, Т. LII/98). На једном примерку, на доњем делу трбуха посуде уочени су низови отисака начињени врпцом (Т. LII/101).

Најзаступљеније дршке су правоугаоне или језичасте хоризонтално постављене дршке, понекад вертикално перфориране (Т. L/79; Т.

Т. LV

LI/89, 94), и углавном се налазе испод обода посуде, а јављају се и лучне вертикално постављене дршке (Т. LII/97), тракасте високе дршке (Т. XLIX/65-68; Т. LI/95), потковичасте дршке, са отисцима или зарезима (Т. LI/92-93; Т. LII/98), као и дршке у виду пластичних хоризонталних или вертикалних ребара, које су у неким случајевима орнаментисане отисцима различитих облика (Т. L/83-84, 87; Т. LII/96).

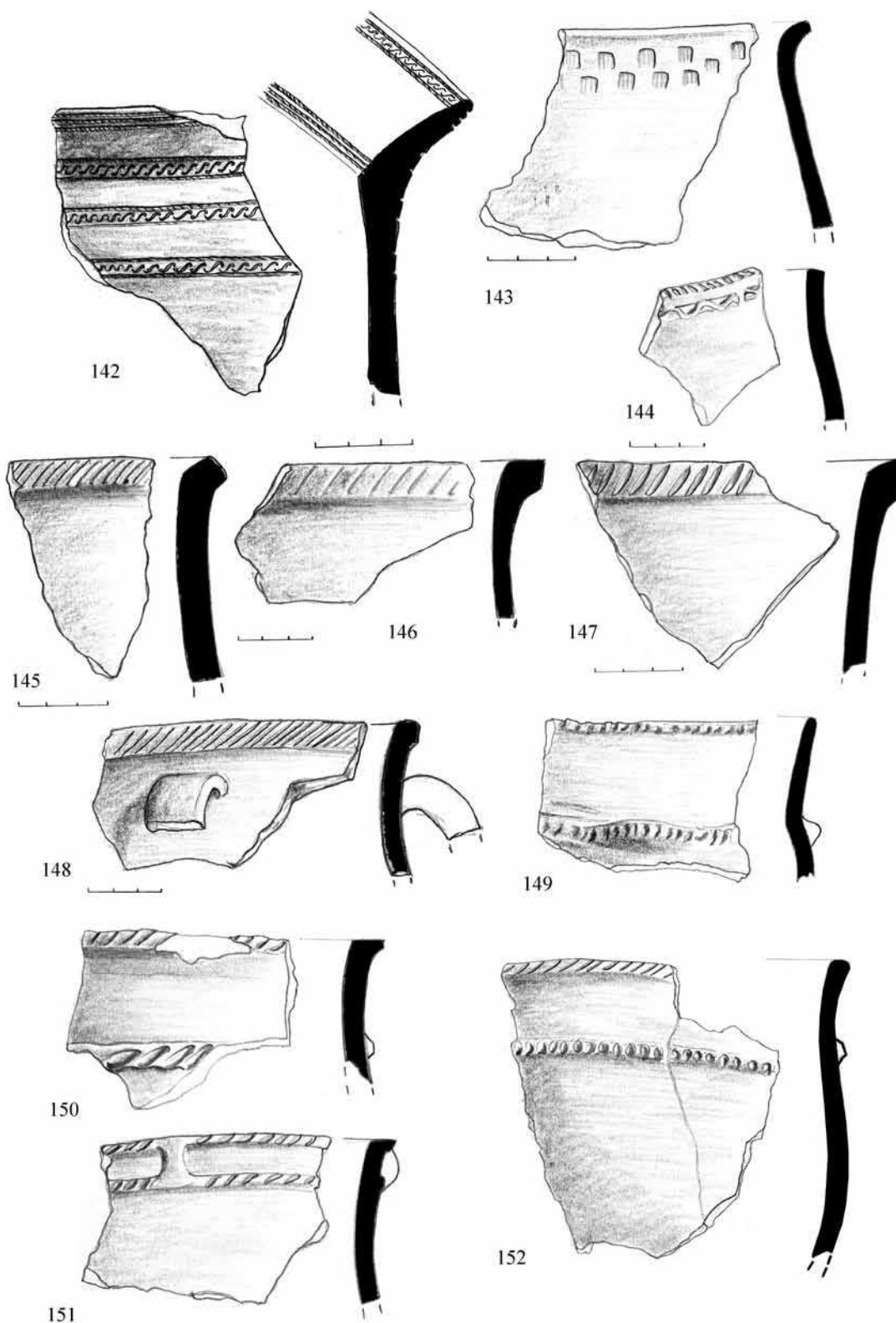

Извесно је да један број налаза припада млађој етапи Коцофени културе, која је дефинисана као Коцофени-Костолац култура, али се услед поремећене стратиграфије не може утврдити да ли сав материјал припада овој култури, или је постојао и њен старији слој.

На локалитету су откривени и налази из бронзаног доба, које чине крушкасти пехари са две дршке у равни са ободом, лоптасте посуде са дршком која високо прелази обод и којој је врх лезасто проширен,²¹⁰ као и веће посуде левкастог дугог врата украшене пластичним тракама или јамичастим удубљењима (Т. LIII/108-114). Како се многи од тих облика задржавају од краја раног, до позног бронзаног доба, једино је сигурно, према дршци са лезастим проширењем на врху и још неким

²¹⁰ Капуран 20116.

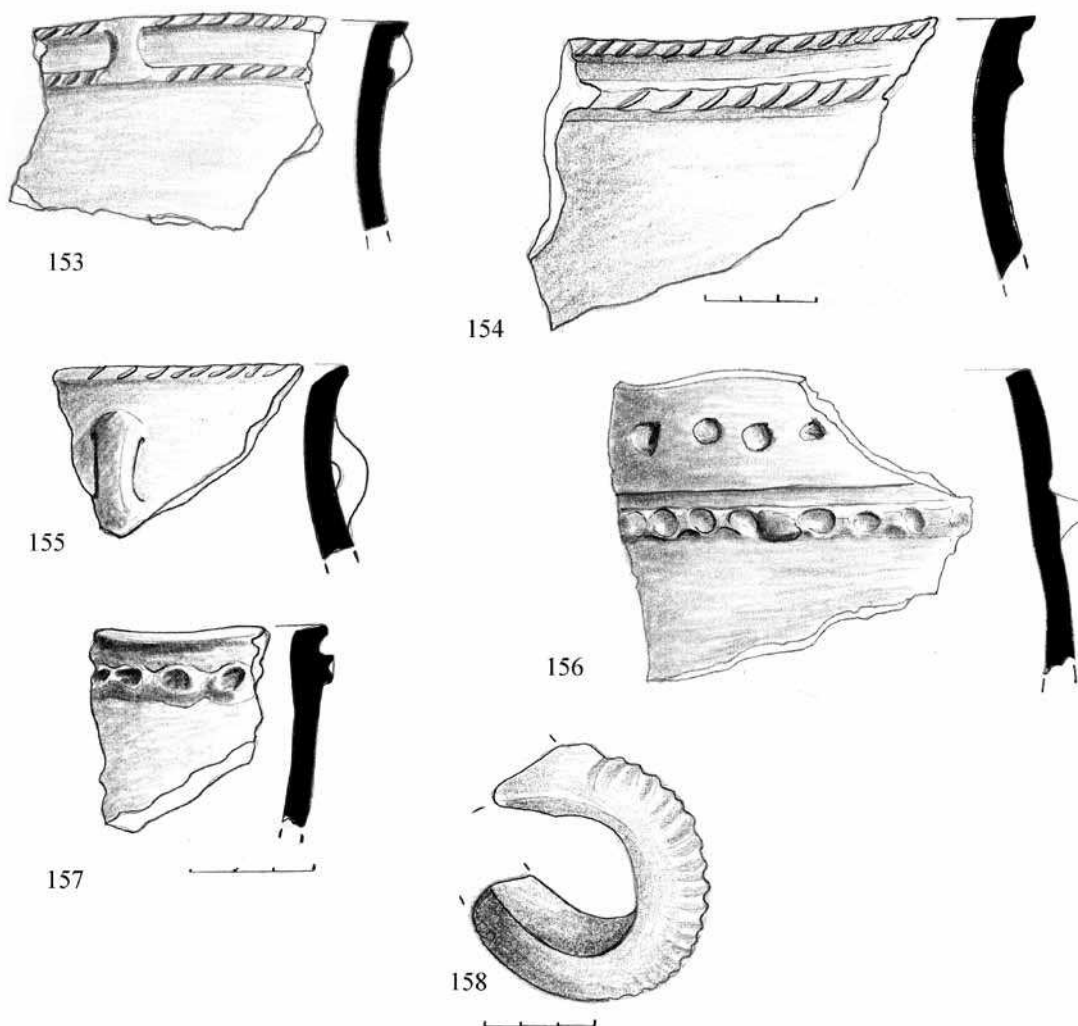
T. LVII

карактеристичним елементима, да је локалитет био настањен и у позно бронзано доба.

Судећи према броју налаза, локалитет је био интензивно настањен у прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба (На А-В) и у старијем

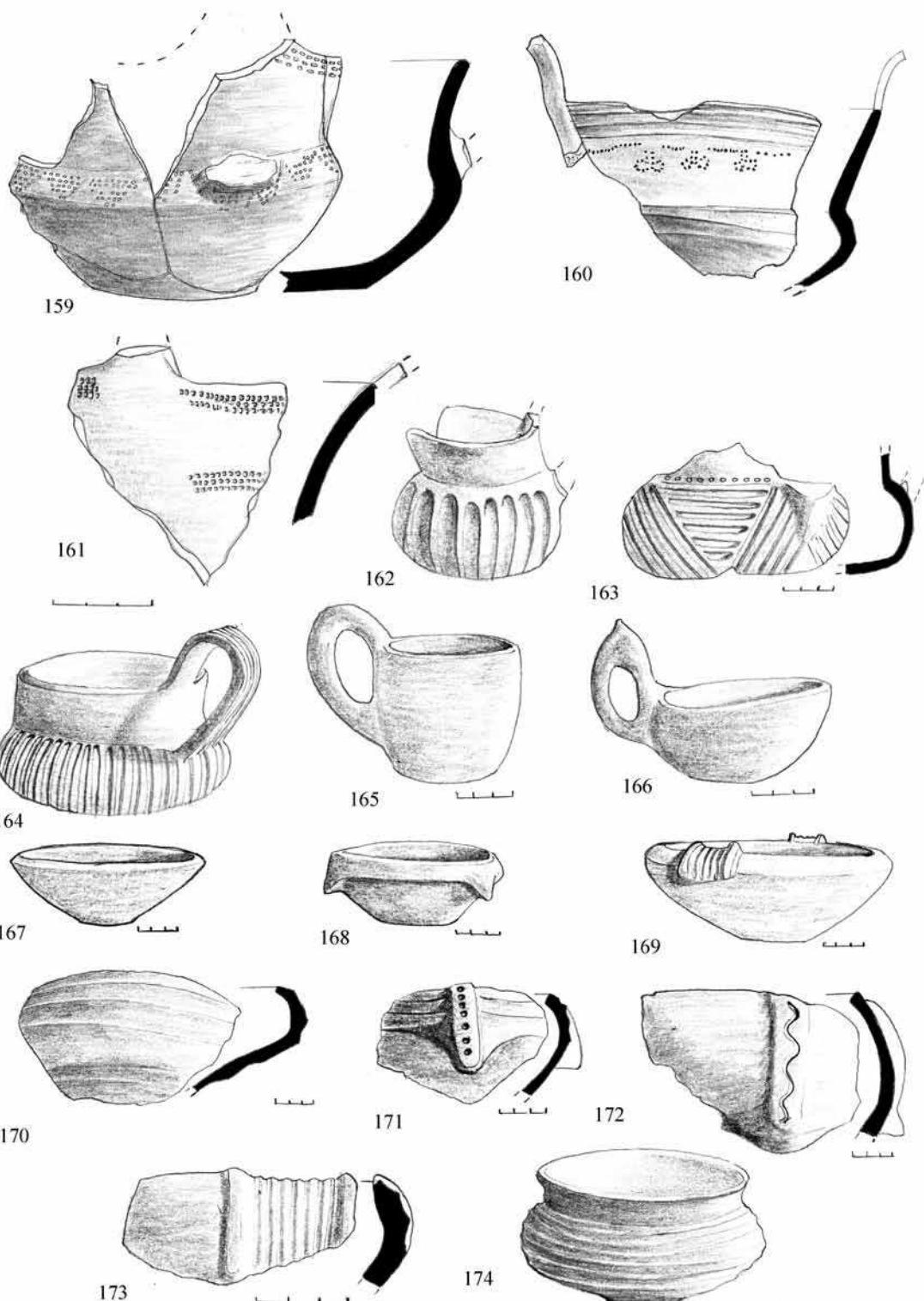

гвозденом добу (На С-D). Најзаступљеније форме из прелазног периода јесу амфоре дугог левкастог врата, са благо разгрнутим ободом (Т. LIV/116-120), а из истог периода, као и из старијег гвозденог доба потичу и зделе увученог, обично канелованог или фасетираног обода (Т. LV/123-131; сл. 92). Истим периодима припадају дубоке полулопасте зделе (Т. LIV/115; Т. LVI/137), затим дубоке зделе са цилиндричним или левкастим вратом (Т. LV/132-133; Т. LVI/139), као и веће посуде широког реципијента, дугог цилиндричног врата (Т. LVI/137, 140). Доминантан орнамент јесу хоризонталне или косе канелуре (ређе вертикалне и лучне), које обично украшавају трбух или врат посуде (Т. LIV/115-121; Т. LVI/134-140), а на зделама, обод посуде (Т. LV/123-131). Осим канелура јављају се правоугаони печати (Т. LVI/141; Т. LVII/143), пластична ребра или брадавичасте и језичасте дршке (Т. LIV/121, 122; Т. LV/125, 127-128; Т. LVII/142). Уз језичасте, присутне су и тунеласте дршке, које се обично налазе на ободу зделе (Т. LV/130). Елементи карактеристични искључиво за старије гвоздено доба, односно Басараби културу, јесу мање амфоре

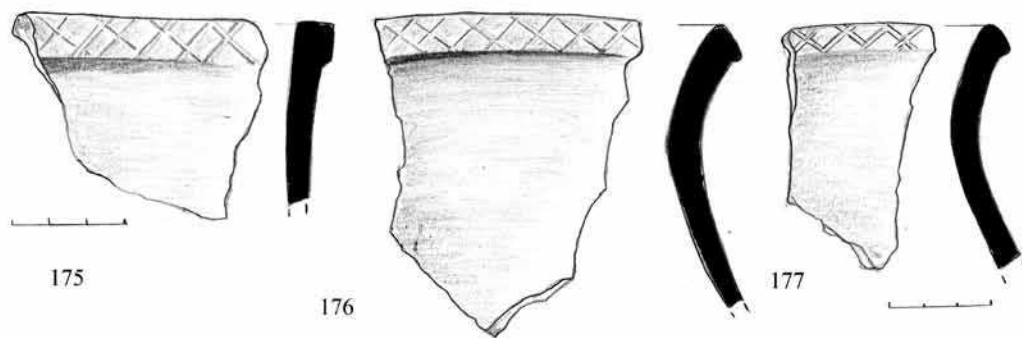

T. LIX

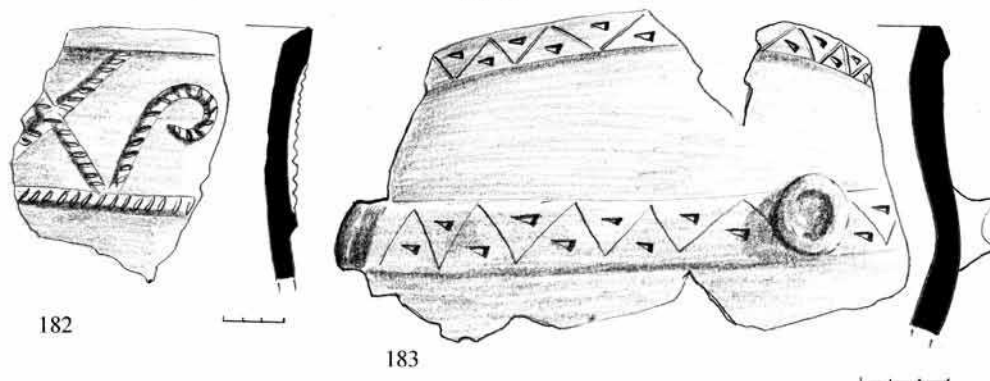
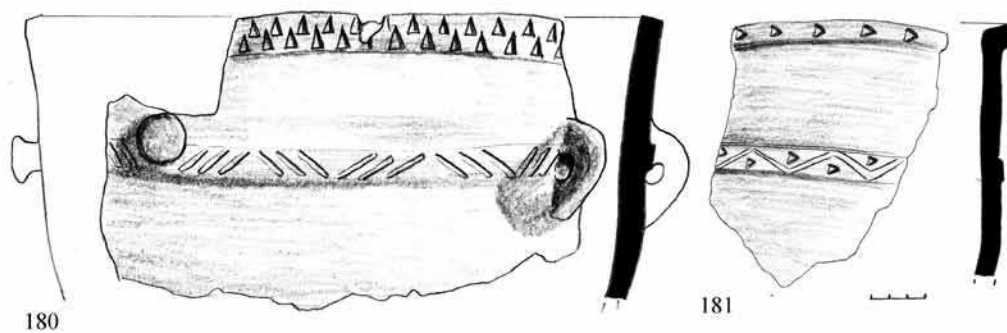
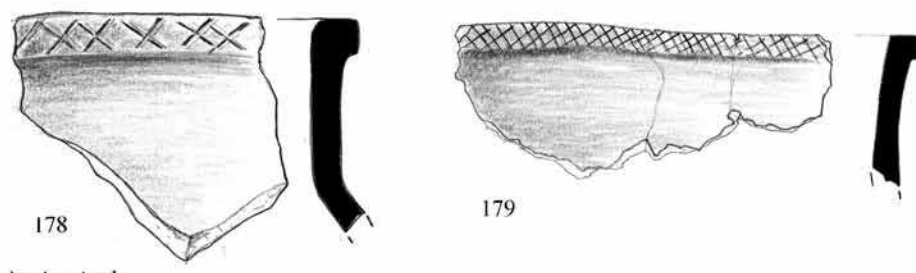

са широким разгнутим ободом и орнамент у виду низова отисака изведених назубљеним инструментом, низова утиснутих S мотива (Т. LVII/142), или таласасте линије (Т. LVII/144). Старијем гвозденом добу припадају и амфоре благо коничног или левкастог врата, са кратким ободом који је

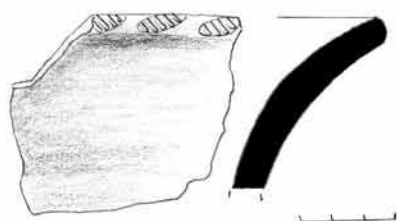
украшен низовима косих црта или зареза (Т. LVII/145-157). Вероватно истом периоду припада лучна дршка украшена попречним канелурама (Т. LVIII/158) и дубока здела левкастог врата украшена белим сликаним геометријским мотивима на црвеној подлози (Т. LV/133). Многе од керамичких форми из претходних периода препознају се и у млађој фази старијег гвозденог доба, чији је културни слој евидентиран у истраживаном делу пећине најудаљенијем од улаза. Осим елемената из претходних

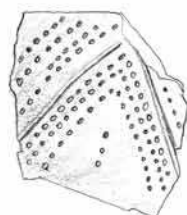
Т. LX

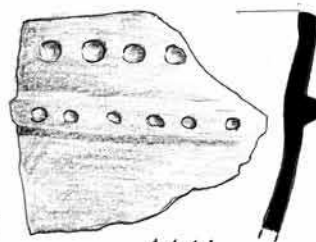
Т. LXI

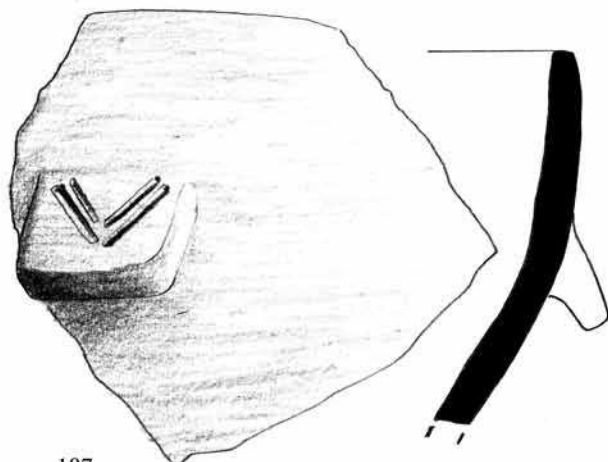
184

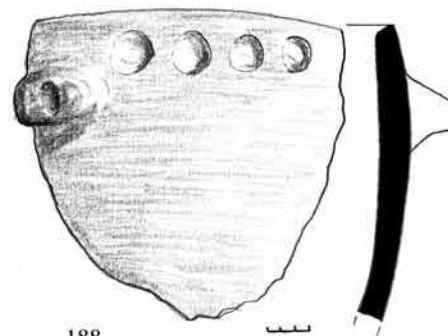
185

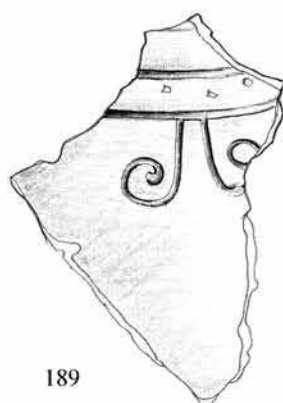
186

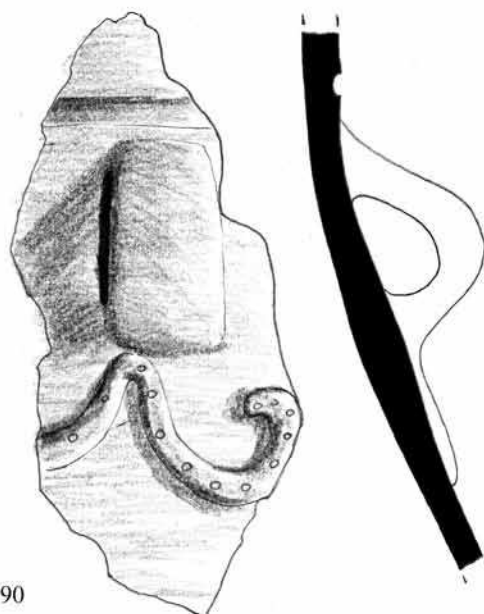
187

188

189

190

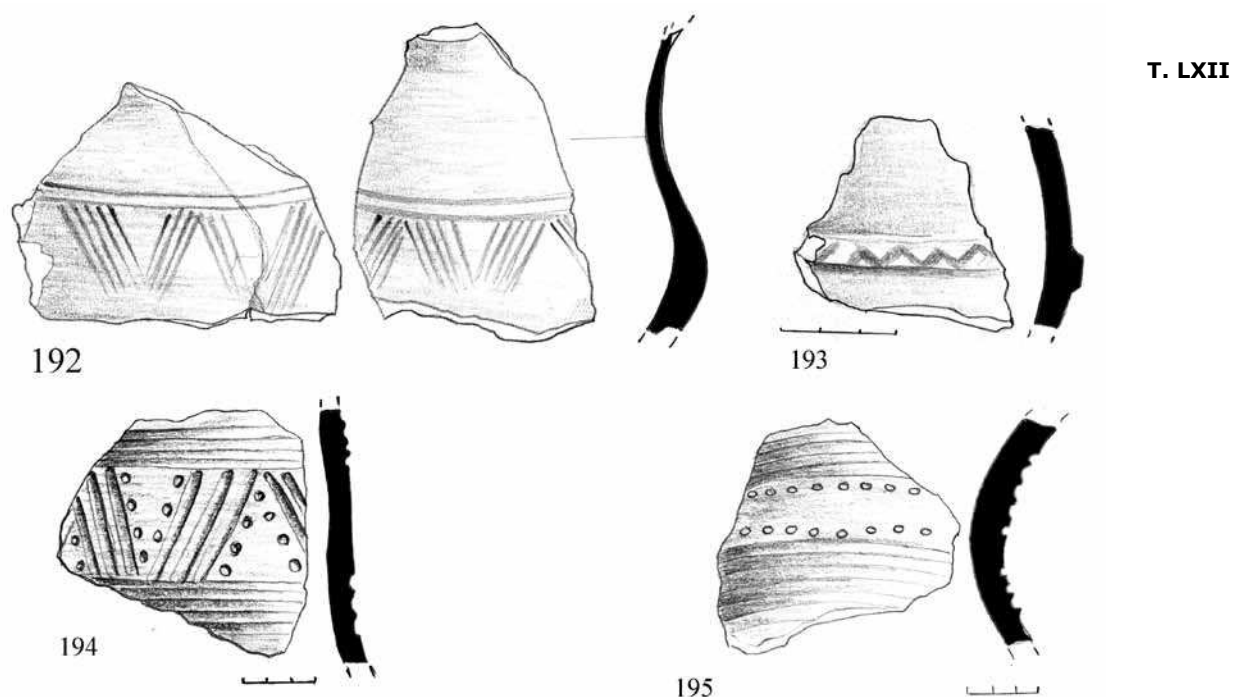

191

периода (Т. LIX/165-167, 170, 173-174 и др.), из овог слоја потичу посуде дугог левкастог врата, са високим дршкама, украшене канелурама и тачкастим убодима (Т. LIX/159-161; Т. LXI/185; Т. LXII/194-195), и ниски пехари и шоље здепастог трбуха и цилиндричног врата са дршком која прелази обод, обично украшени дубљим канелурама (Т. LIX/162-164; сл. 93). Карактеристичне су зделе украшене рожастим дршкама или плас-

тичним вертикалним ребрима која полазе од обода (Т. LIX/168-173), као и лонци и амфоре косо или хоризонтално моделованог кратког обода, украшени урезаним линијама које се секу, изломљеним линијама, троугластим отисцима и пластичним тракама (Т. LX/175-183). Јављају се и орнаменти у виду овалних шрафираних печата (Т. LXI/184), затим јамичастих удубљења (Т. LXI/185, 188) и глчаних линија (Т. LXII/192-193).

Керамика из овог периода је тамномрке или црне боје, углачане површине, углавном fine фактуре. Према стилско-типолошким карактеристикама ова керамика припада злотској групи.

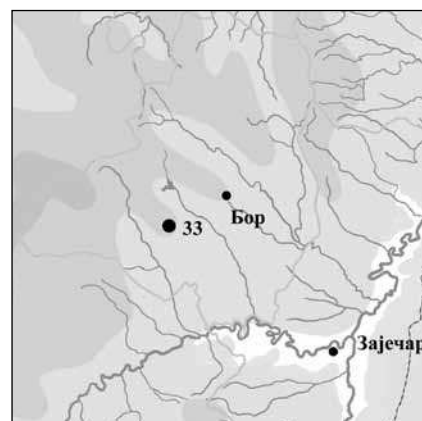
Из млађих периода праисторије (бронзано и гвоздено доба) на локалитету су нађени бројни налази од бронзе и гвожђа (фибуле, игле, појас, орнаменталне плоче, секире, ножеви и др.), затим кости (делови коњске опреме, игле, амулети и др.), као и налази од печене земље, рожине и камена (сл. 79-89).

33. Злот, локалитет Кобила – имање Б. Башиновића

(N44°02'18.6150" E022°00'55.8180"), н.в. 450 м.

Висинско насеље.

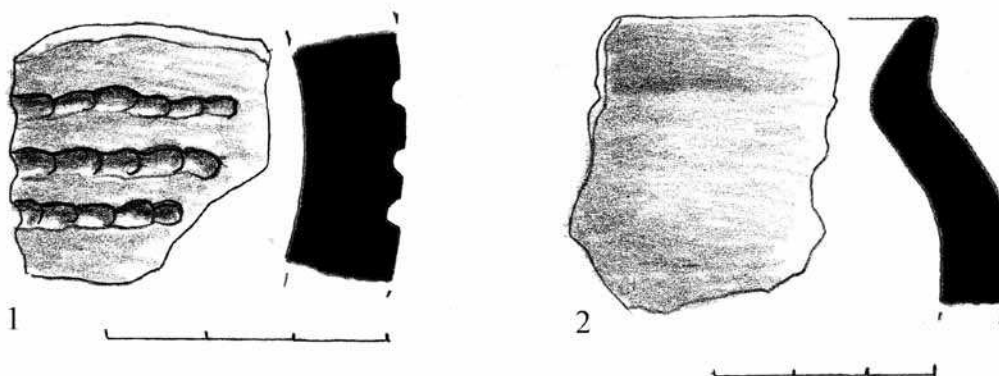
Праисторијско насеље је позиционирано на благо закошеном платоу окруженом двама дубоким во-

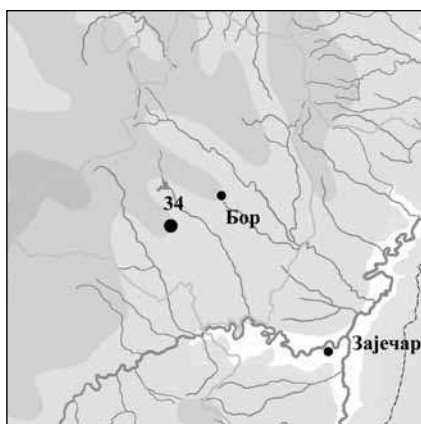

додеринама – Скорушког потока, на северу, и Огашу лу Виње, са југоисточне стране. Плато је оријентисан ка југозападу и отворен је са свих страна, осим са истока, одакле почињу стрми терасисти обронци оближњег узвишења. Локалитет заузима површину око 0,8 хектара.²¹¹

Т. LXIII

Са локалитета потичу фрагменти лоптасте посуде кратког цилиндричног врата (Т. LXIII/2) и трбуха посуде, од којих је други низовима јамичастих удубљења. Налази припадају средњем или позном бронзаном добу.

34. Злот, локалитет Кобила – имање И. Урсловића (N44°02'36.8246" E022°00'37'0932"), н.в. 450 m. Висинско насеље на речној тераси.

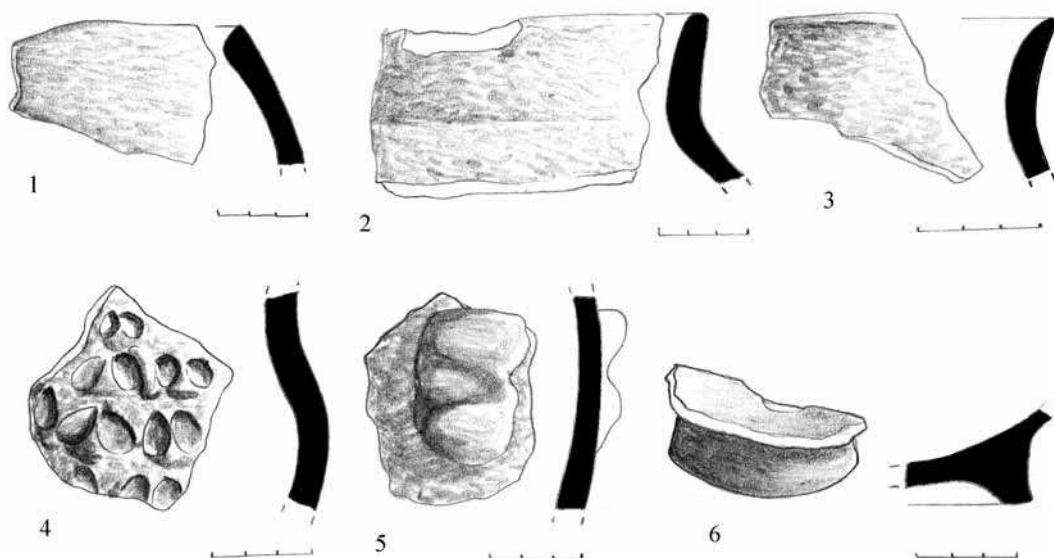
Локалитет се налази на широкој заравњеној речној тераси, неколико десетина метара изнад Скорушког потока, која се у своме залеђу на истоку завршава косином брда Чока Мечи. Локалитет је добро позициониран, осунчан, близу је воде, а заштићен је од утицаја ветра. Речна тераса пружа се у правцу северозапад-југоисток, а процењује се да је насеље могло обухватити око 2 хектара. Са овога места могућ је визуелни контакт са насељима у кањону Ваља Микуљ, као и испред њега. Могуће је да је овај локалитет био истовремен са локалитетом на имању Б. Беширевића, који се налази око 400 m југоисточно.²¹²

На локалитету су евидентирани фрагменти лоптастих посуда, са краћим цилиндричним вратом или без њега, као и прстенасто профилисана стопа посуде (Т. LXIV/1-3, 6), а посуде су орнаментисане пластичним апликама или импресо украсом (Т. LXIV/4-5). Осим наведених налаза,

²¹¹ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1982. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 20116).

²¹² Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1982. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран, Булатовић, Јовановић 2011).

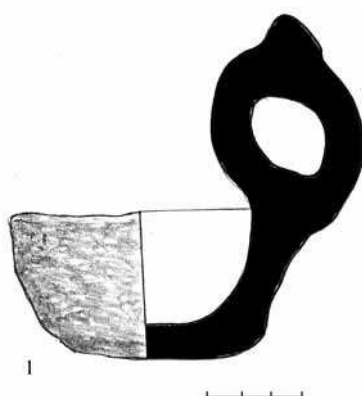
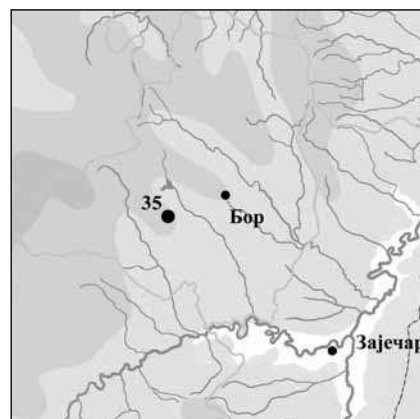
Т. LXIV

који припадају старијем неолиту, односно старчевачкој култури, на локалитету су откривени и налази из средњег/позног бронзаног доба.²¹³

35. Злот, локалитет Кобила

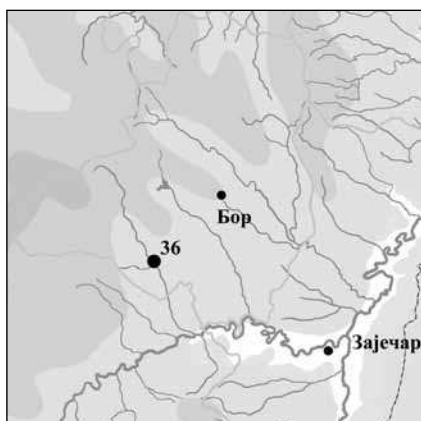
Непознати локалитет.

Са непознатог локалитета у Кобили потиче полулоптаста шоља, са лучном дршком која високо прелази обод, украшеном дугметастим пластичним наставком на врху (Т. LXV/1). Посуда припада позном бронзаном добу, односно регионалној варијанти параћинске културе.

Т. LXV

²¹³ Капуран, Булатовић, Јовановић 2012: 25-38.

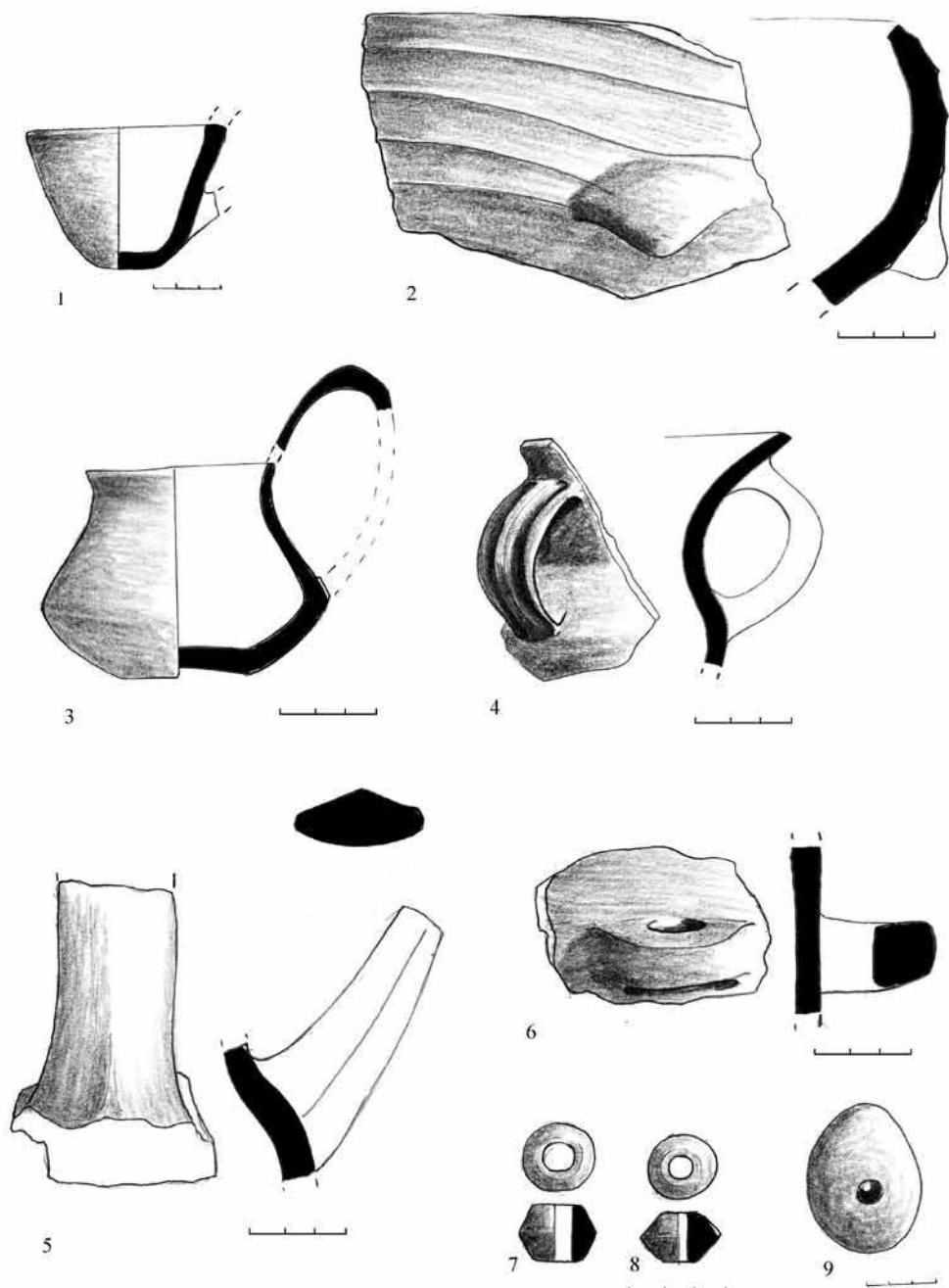
36. Злот, локалитет Трвај

(N44°01'46.2403" E021°58'18.6290"). н.в. 320 м.

Насеље и некропола на речној тераси.

Овај се вишеслојни праисторијски локалитет простира на широком равном платоу непосредно на излазу из Лазареве клисуре. Реч је о широкој речној тераси, окренутој ка истоку, са планинским масивом у залеђу, која је формирана изнад ушћа Бељевине и Ваља Микуља у Злотску реку, у близини Лазареве

T. LXVI

пећине. Насеље је према проценама заузимао површину око 2,5 хектара. Према топографији локалитета, претпоставља се да је насеље имало сезонски карактер.²¹⁴

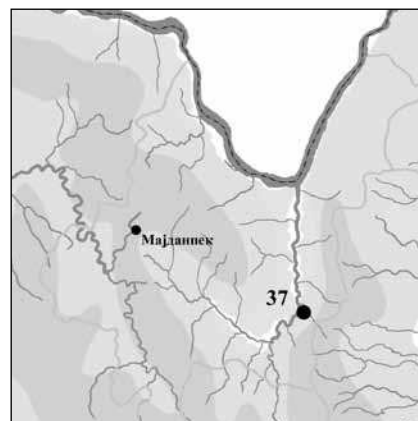
На локалитету су заступљени сви праисторијски периоди од старијег енеолита (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс), преко развијеног/позног енеолита (Коцофени–Костолац култура), средњег/позног бронзаног доба и прелазног периода, до гвозденог доба (Басараби култура, злотска група и латенска култура).

Позном енеолиту припада полулоптаста шоља уског дна, са дршком која прелази обод (Т. LXVI/1), док прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба (рано гвоздено доба) припада здела увученог, косо канелованог обода, са језичастом дршком (Т. LXVI/2). Средњем/позном бронзаном добу припадају полукружна вертикално бушена дршка правоугаоног пресека (Т. LXVI/6), као и лучна дршка овалног пресека са вертикалним пластичним ребром по средини (Т. LXVI/5), док из гвозденог доба датирају фрагмент посуде S профилације левкастог врата, са тракастом дршком испод обода, украшеном уздужним жлебовима (Т. LXVI/4), као и шоља широког трбуха, угнутог дна, са благо разгрнутим ободом и дршком која високо прелази обод (Т. LXVI/3). Осим уломака посуда, на локалитету су евидентирани бронзане фибуле, украсне плоче, игле и врх гвозденог копља (сл. 82, крајња десно; сл. 85, доле десно; сл. 90; сл. 91), као и биконични пршљенци (Т. LXVI/7, 8) и овални хоризонтално перфорирани тег (Т. LXVI/9).

37. Клокочевац, локалитет Кулмја Шкјопулуји, општина Мајданпек

(N44°20'45.3092" E022°11'17.5978"), н.в. 380 м.
Градинско насеље.

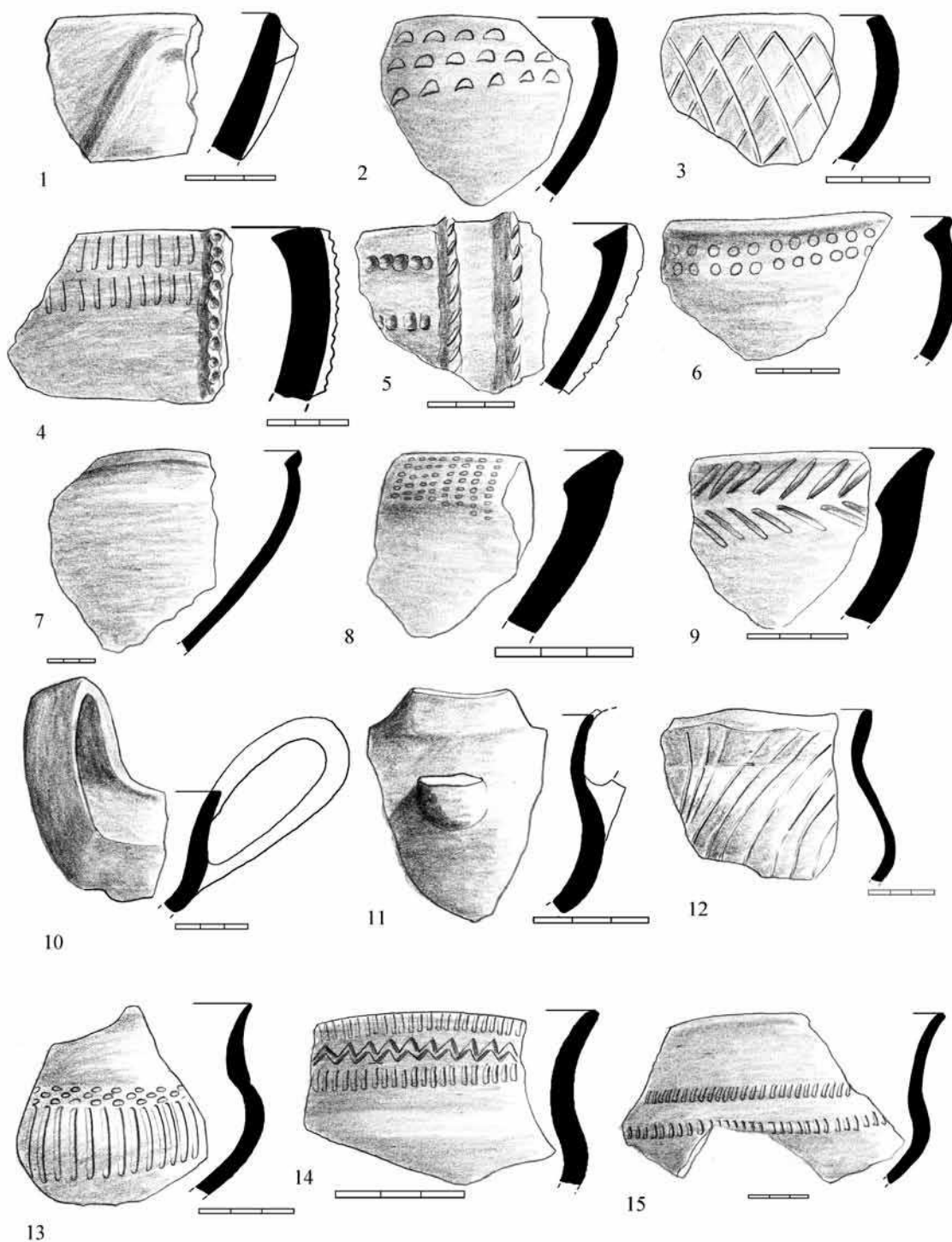
Праисторијско насеље се налазило на стеновитој падини истоименог брда непосредно изнад ушћа Клокочевске реке у Поречку реку, недалеко од савремених кућа у Клокочевцу. Према речима истраживача, стамбени објекти су задњим делом усецани у падину, која се спушта под углом од 45°. Падина је окренута ка југозападу, док је са северозапада заштићена стеновитим гребеном. Због оштрог нагиба терена локалитету је веома тешко прићи. Стамбени објекти налазили су се на шест тераса, које заузимају површину око 0,1 хектара. На око 20 м испод и изнад археолошких сонди примећују се остаци дугачких ровова, али је могуће да ровови потичу из периода Другог светског рата.²¹⁵

²¹⁴ Stanojević 1989-1990; Јевтић 2004; Капуран 20116.

²¹⁵ Локалитет је истраживан 1970. године (Tasić 1982; *Ibid.* 1990; *Ibid.* 1995, 137; Николић 1997; *Ibid.* 2000; Капуран 20116; Капуран, Булатовић 2012).

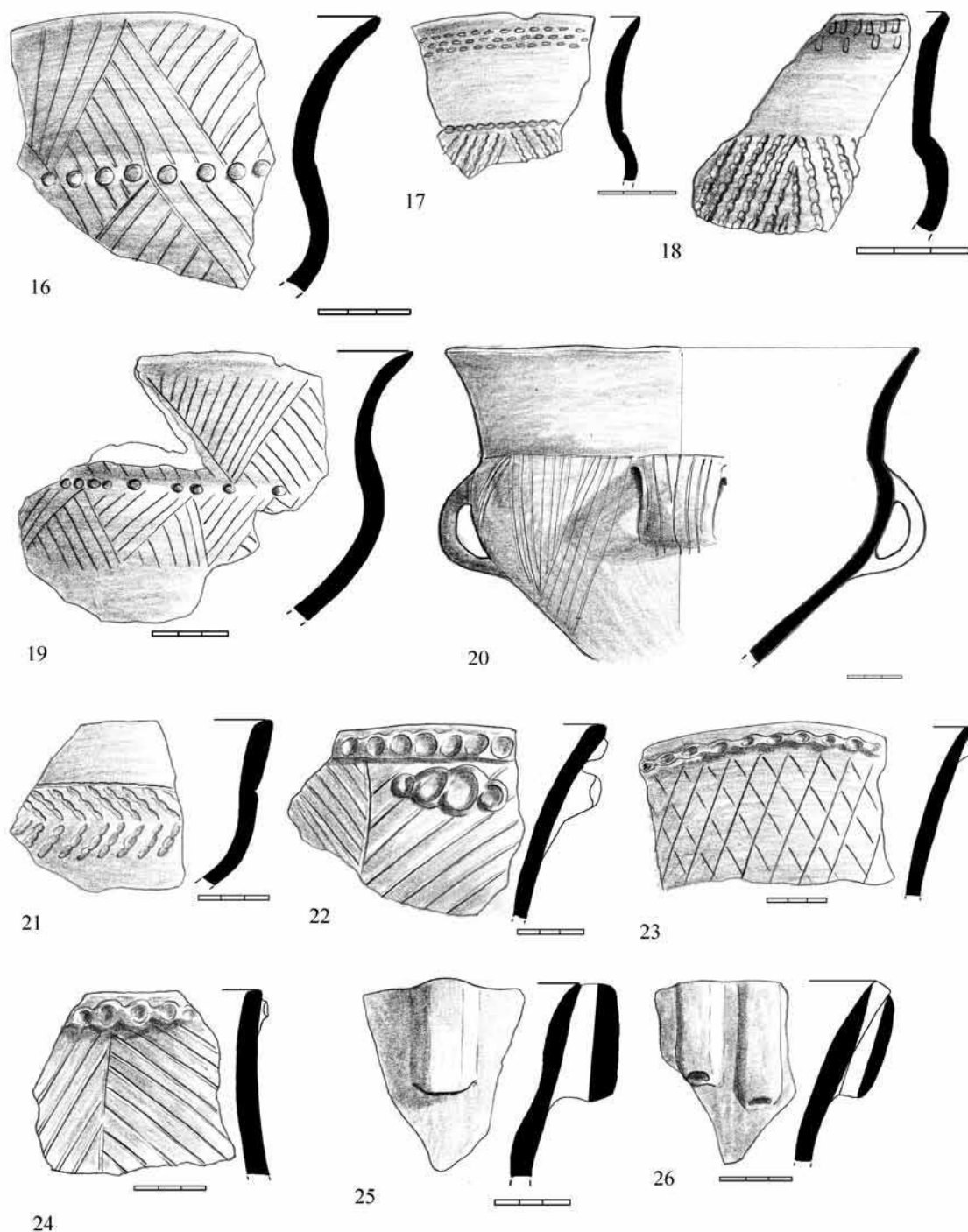
Т. LXVII

Од керамичких форми преовладавају дубоке полулоптасте зделе, понекад са троугласто моделованим ободом (Т. LXVII/1-9; Т. LXVIII/21), затим дубоке зделе благе S профилације, левкастог врата (Т. LXVII/12-20), као и амфоре дугог левкастог врата, често са пластичном хоризонталном траком или тунеластом вертикално перфорираном дршком испод обода (Т. LXVIII/22-26; Т. LXIX/28; сл. 68). Јављају се и посуде благе S профилације, са тракастом дршком која прелази обод (Т. LXVII/10-11; сл. 69) и

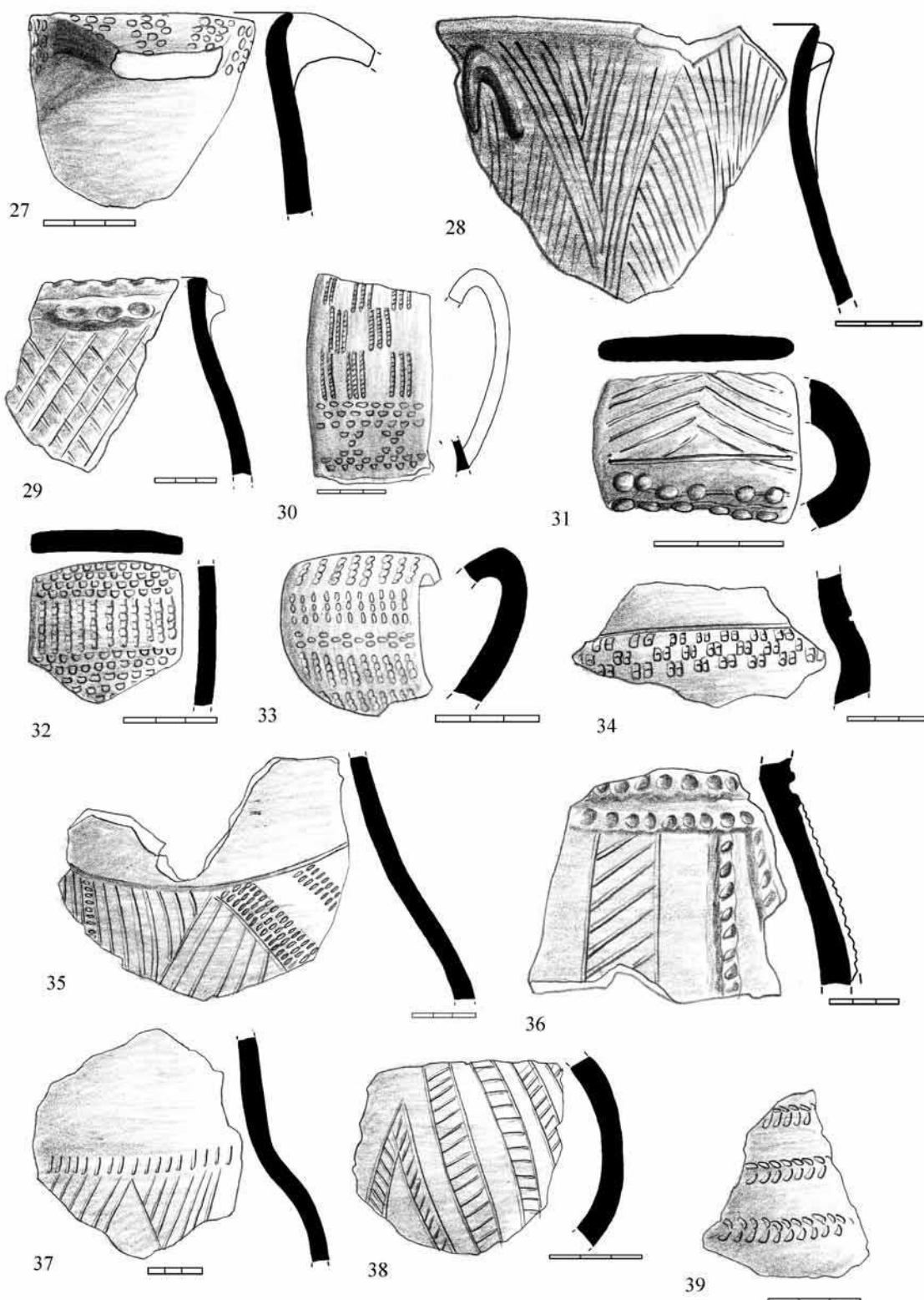
амфоре овоидне форме, коничног врата (Т. LXIX/27, 29). Дршке, осим наведених тунеластих, већином су тракасте, лучног облика (Т. LXVII/10-11; Т. LXIX/27, 30, 32-33; сл. 67), али су констатоване и кратке тракасте (Т. LXVIII/20; Т. LXIX/31) и полумесечасте (Т. LXVII/1; Т. LXIX/28). Орнаменти су разнолики, од урезаних линија које се секу формирајући ромбове (Т. LXVII/3, 12; Т. LXVIII/23; Т. LXIX/29), затим низова овалних, правоугаоних или јамичастих удубљења (Т. LXVII/2, 4-6, 8, 13-15; Т. LXVIII/17-18, Т. LXIX/27, 30, 32-35, 37, 39), урезаних шрафираних или уписаних тро-

Т. LXVIII

Т. LXIX

углова (Т. LXVIII/16, 19, 20, 22, 24; Т. LXIX/28, 35, 37), урезаних трака испуњених урезима (Т. LXIX/36, 38), урезане изломљене линије (Т. LXVII/14), линцен аплика (Т. LXVIII/16, 19; Т. LXIX/31), фурхенштих орнамената (Т. LXVIII/17-18, 21), до пластичних трака украшених отисцима врха прста или зарезима (Т. LXVII/4-5; Т. LXVIII/22-24; Т. LXIX/36).

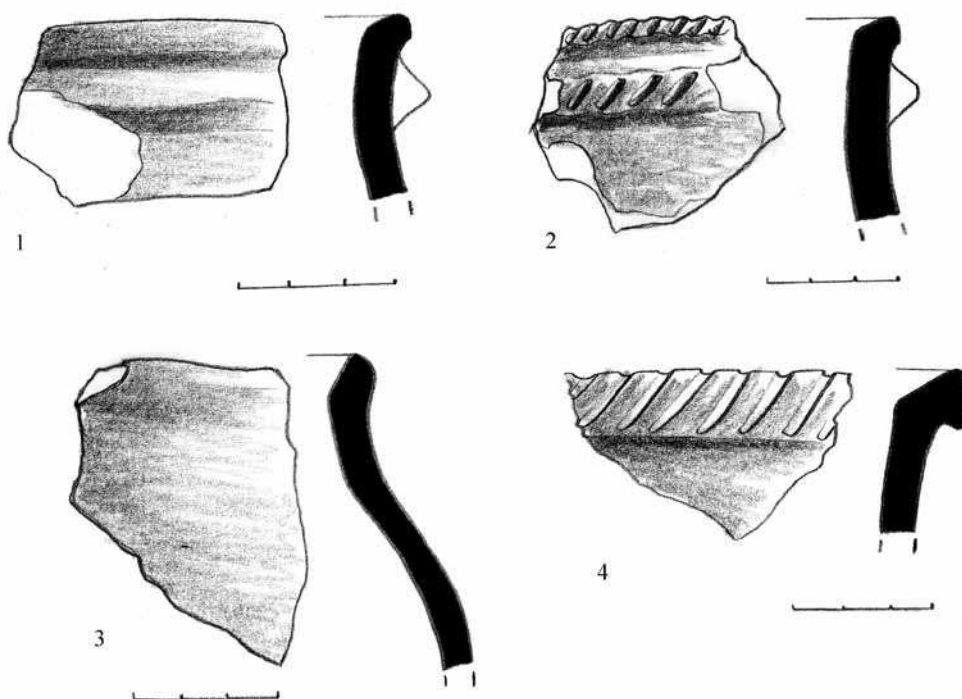
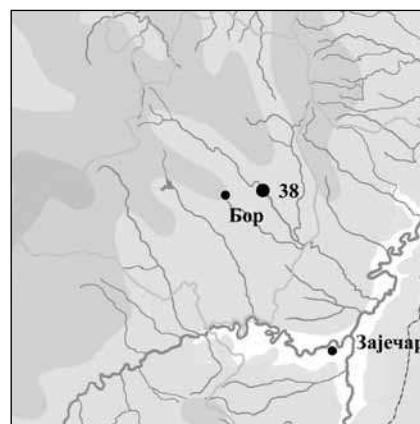
Осим керамике, на локалитету је констатовано бакарно дуго шило са омчасто савијеном главом. Сви налази припадају Коцофени–Костолац култури, односно развијеном/позном енеолиту.

КРИВЕЉ

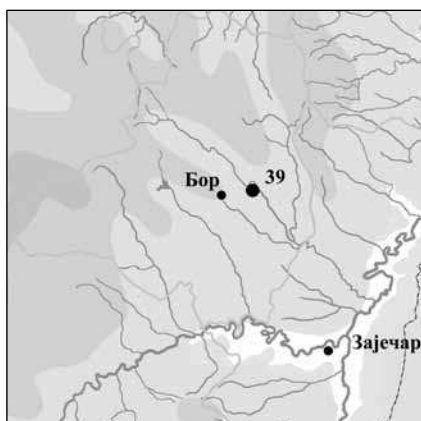
У атару села Кривељ евидентирано је седам праисторијских локалитета: Источно од старог гробља, Имање Б. Николића и Д. Бугарског, Кривељски камен – бунар, Кривељски крш, Старо гробље, Чока лу Балаш и Чока Морминц.

38. Кривељ, локалитет Источно од старог гробља

Локалитет је потпуно девастиран дневним копом, тако да га није могуће прецизно убицирати. На локалитету су евидентирани фрагменти лоптасте посуде цилиндричног врата и кратког благо разгнута обода (Т. LXX/3), затим сличне посуде са језичастом дршком испод обода (Т. LXX/1), као и две веће посуде украшене пластичним тракама са косим урезаним цр-тама (Т. LXX/1-4). Налази припадају старијем гвозде-ном добу.

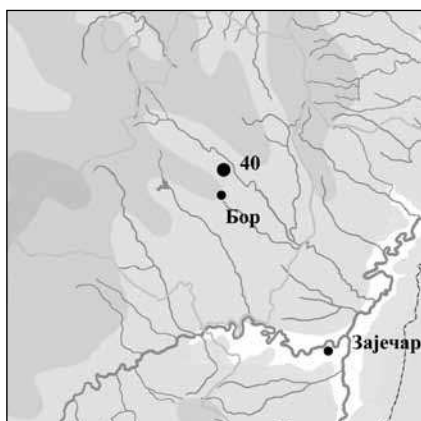
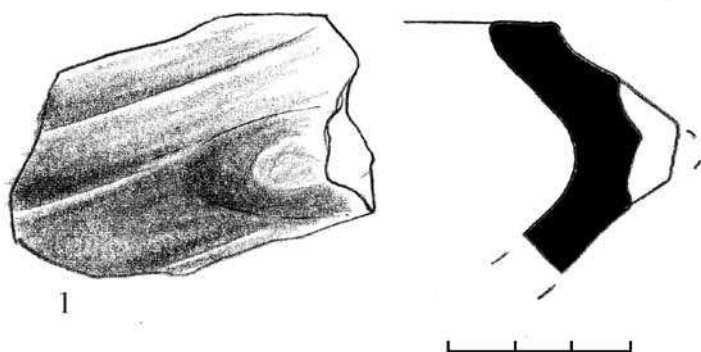
Т. LXX

39. Кривељ, локалитет Имање Б. Николића и Д. Бугарског

Локалитет Имање Б. Николића и Д. Бугарског није убициран. Са овог локалитета потиче фрагмент зделе увученог косо канелованог обода, са језичастом дршком (Т. LXXI/1), који припада прелазном периоду из бронзаног у гвоздено доба, или старијем гвозденом добу.

Т. LXXI

40. Кривељ, локалитет Кривељски камен – бунар (N 44°07'7.9654" E 022°04'27.4192").

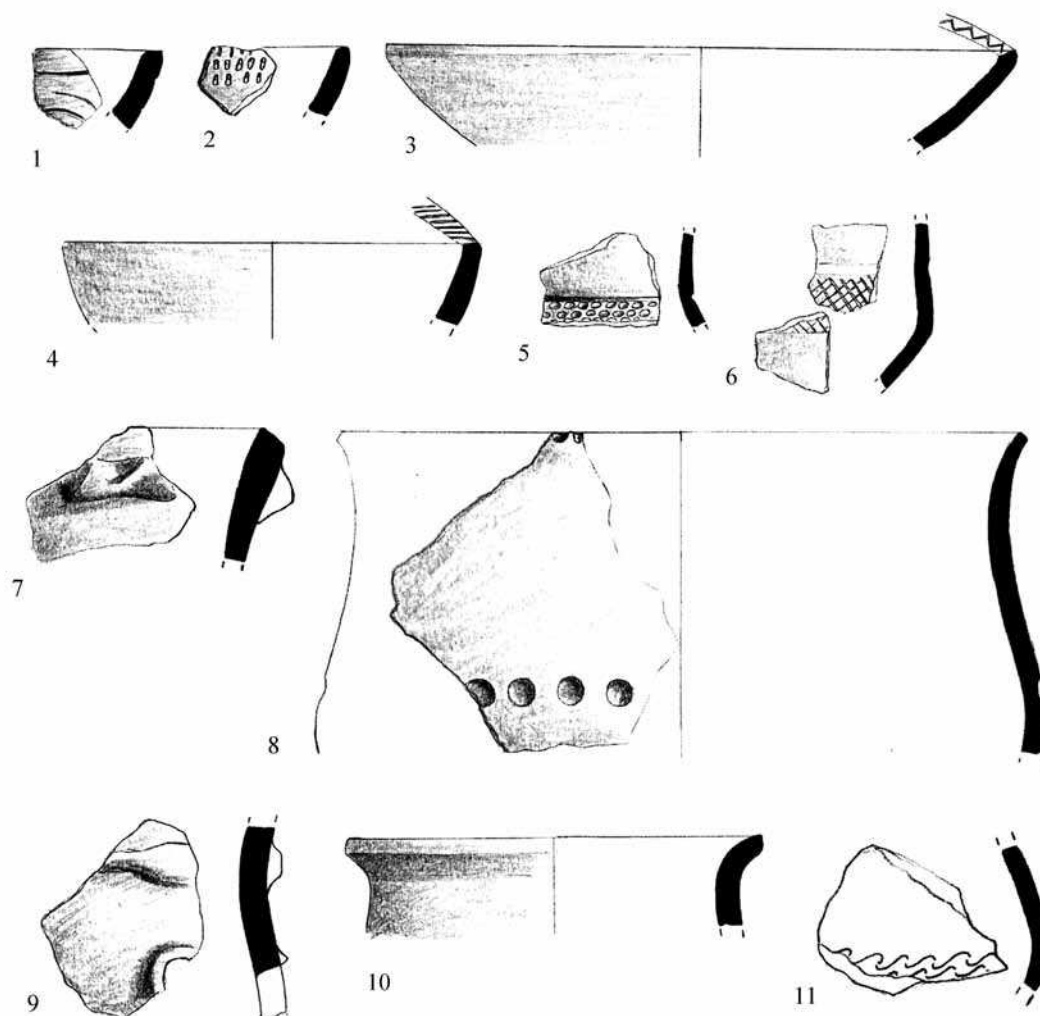
Висинско насеље из позног енеолита и старијег гвозденог доба и некропола из средњег/позног бронзаног доба.

Некропола са спаљеним покојницима откривена је на мањем узвишењу, које се налази приближно 500 m југоисточно од локалитета Чока лу Балаш. Истраживањима су констатоване четири гробне конструкције са урнама. У културном слоју је, такође откривен керамички материјал из позног енеолита, развијеног гвозденог доба и антике. Претходним истраживањима је на истом месту откривена и некропола из средњег века.²¹⁶

Позном енеолиту припадају фрагменти полулоптастих дубоких здела, украшених урезаним линијама или овалним отисцима (Т. LXXII/1-4), као и фрагменти посуда украшени јамичастим удубљењима и урезаним линијама које се секу формирајући ромбоиде (Т. LXXII/5-6). Стилско-типолошке карактеристике керамике подсећају на керамику из културног

²¹⁶ Истраживања су извршена 2012. године од стране М. Вуксана, А. Капурана и И. Јовановића (чланак у припреми).

слоја Бубањ–Хум II културе на локалитету Бубањ, која је евидентирана између слојева културе Коцофени–Костолац и културе Бубањ–Хум III. Из средњег/позног бронзаног доба потичу амфоре левкастог врата, лоптасте дубоке посуде благе S профилације и делови лонца са ложиштем (саџака) (Т. LXXII/7-9). Старијем гвозденом добу, односно Басараби култури, припадају део лонца разгранутог обода и део трбуха посуде украшен утиснутим спојеним S мотивима (Т. LXXII/10-11). Са локалитета потиче и једна бакарна крстаста секира типа *Jászladány* (сл. 55).²¹⁷

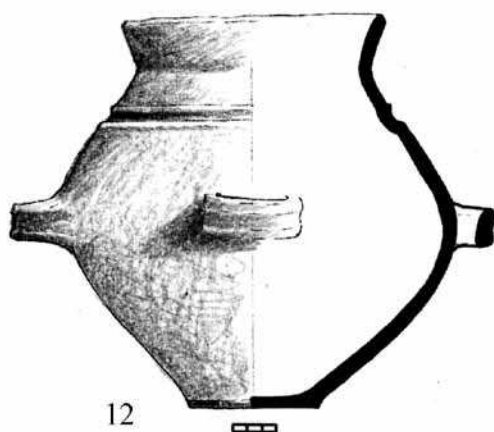
Т. LXXII

На некрополи су откривене четири урне овоидне или лоптасте форме са цилиндричним или левкастим вратом и полукружним вертикално или хоризонтално перфорираним дршкама (Т. LXXIII/12-15). Раме неких урни украшено је већим јамичастим удубљењима или хоризонталним жлебом (Т. LXXIII/12-13, 15). Урне припадају средњем или позном бронзаном добу, односно регионалној варијанти параћинске културе.

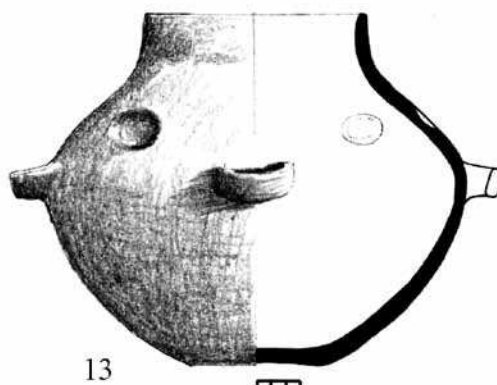
²¹⁷ Stanojević 1984-1986, 13, бр. 17, сл. 7.

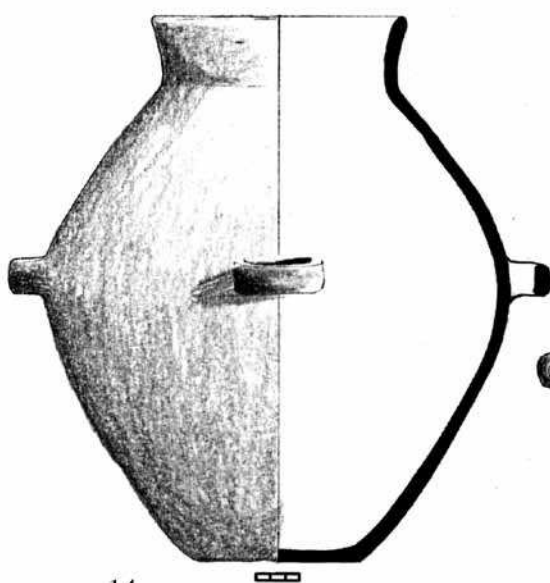
T. LXXIII

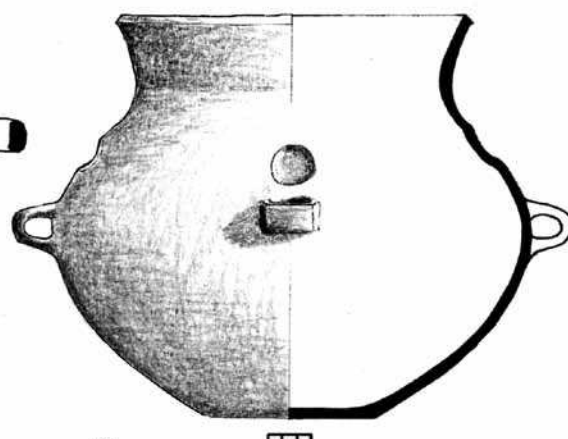
12

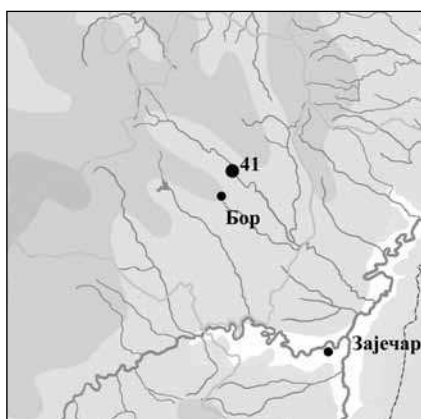
13

14

15

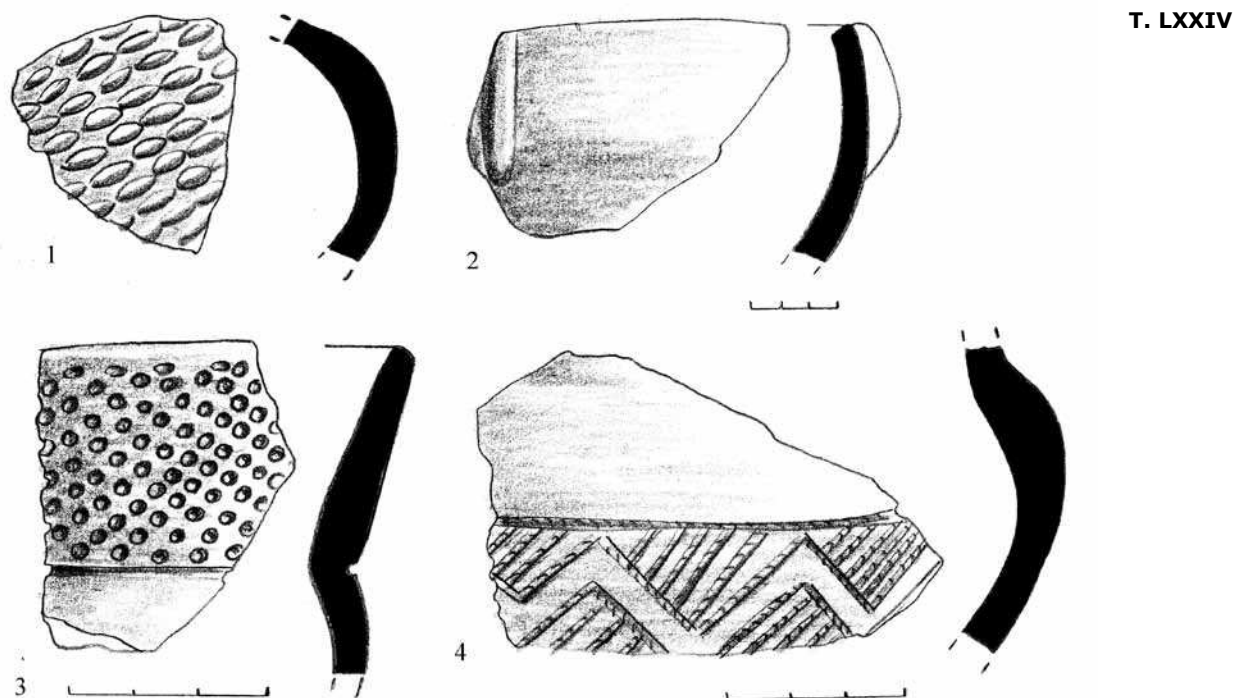

41. Кривељ, локалитет Кривељски Крш
(N44°07'28.3189" E022°04'51.2008"), н.в. 640 м.
Градинско насеље.

Праисторијско насеље било је позиционирано на стеновитом врху мањег брда, које је данас девас-тирано каменоломом. Током антике је на овој стра-тешки важној позицији било подигнуто утврђење, које је, такође, уништено експлоатацијом минерала, али се процењује да се оно простирало на приближно 0,6 хектара. Према откривеним спорадичним фрагментима керамике, насеље припада позном енеолиту, али се претпоставља да је било настањено и у средњем бронзаном добу. Због изузетно повољне стратешке позиције, са које је могуће контролисати околну територију

у ареалу од више десетина километара, локалитет је могао имати изузетан значај, како у праисторији, тако и у каснијим периодима. Са овог локалитета види се већина већих и значајнијих локалитета из енеолита и бронзаног доба у околини Бора.

Т. LXXIV

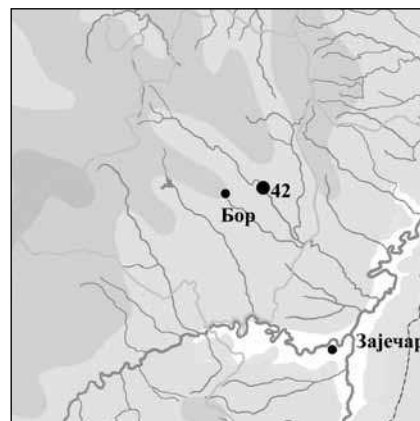
Керамику из позног енеолита (позна Коцофени-Костолац култура) представљају фрагмент полулопасте зделе левкастог врата украшен тачкастим убодима (Т. LXXIV/3), затим фрагмент зделе увученог обода украшен пластичним вертикалним ребрима (Т. LXXIV/2), а заступљени орнаменти јесу импресо орнамент (Т. LXXIV/1) и низови отисака изведених браздастим убадањем (*Furchenstich*), који формирају шрафиране троуглове, између којих се налази празна цик-цак трака (Т. LXXIV/4).

42. Кривељ, локалитет Старо гробље

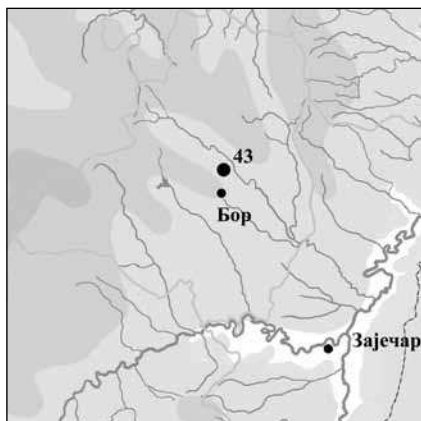
(N44°07'27.2998" E022°06'40.1095"), н.в. 330 м.

Насеље на речној тераси.

Локалитет се налази на тераси изнад леве обале Кривељске реке. Уништен је изградњом дневног копа рудника Кривељ. Истраживањима је утврђено да се испод античке виле рустике налазило праисторијско насеље из старијег (Басараби култура) и млађег гвозденог доба (латенска култура).²¹⁸

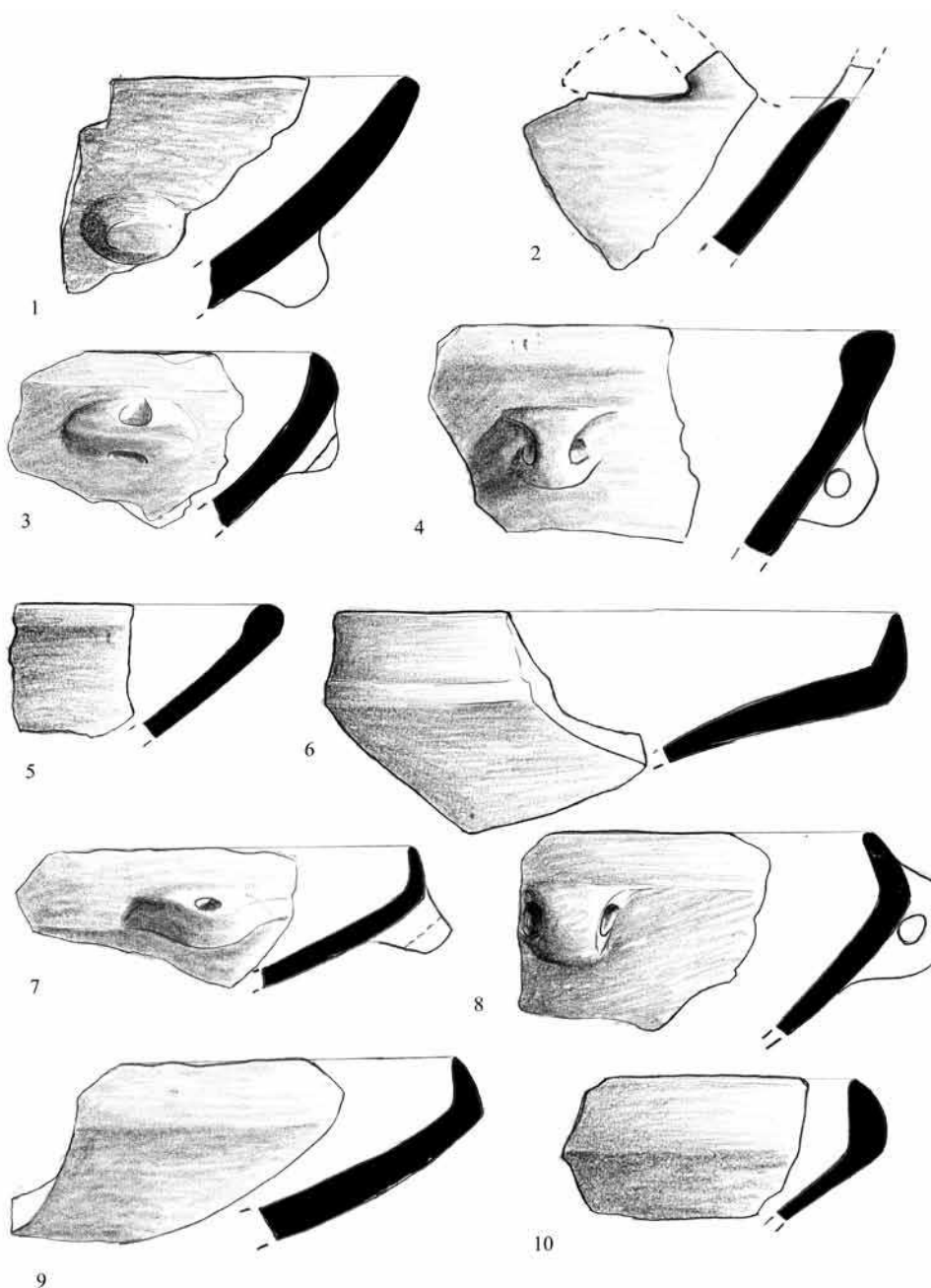
²¹⁸ Заштитна истраживања изведена су 1977–1978. године (Јевтић 1996; Капуран 20116; Булатовић, Капуран, Јовановић 2011).

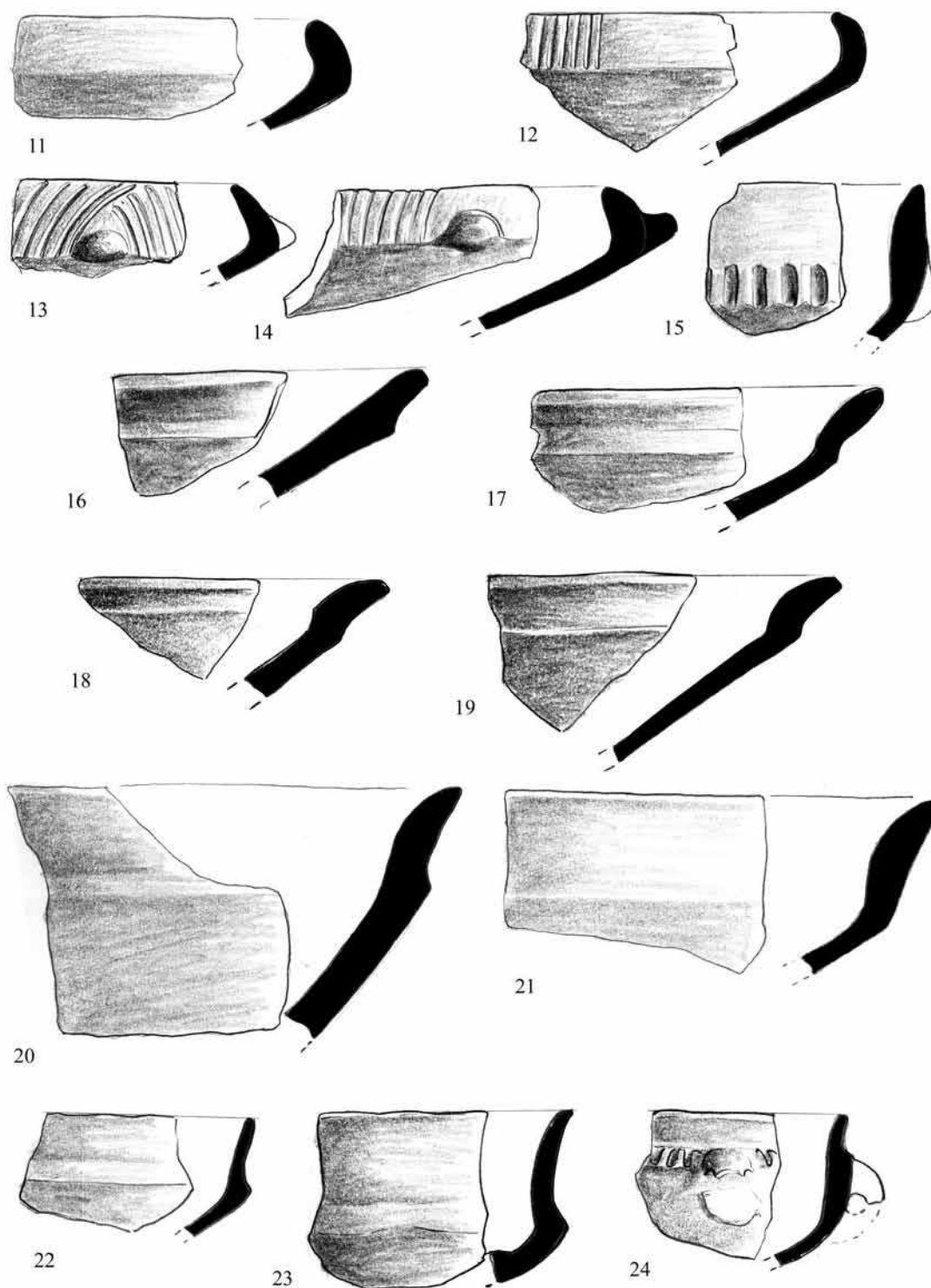

43. Кривељ, локалитет Чока лу Балаш
(N44°07'17.2457" E022°04'11.0490"), н.в. 520 м.
Градинско насеље.

Вишеслојно градинско насеље, које обухвата површину око 0,075 хектара, позиционирано је на елипсоидном узвишењу, неколико десетина метара изнад Кривељског потока. Са три стране је окружено стрмим падинама, осим са југоистока. Локалитет је лако уочљив у околном пејзажу захваљујући доми-

Т. LXXV

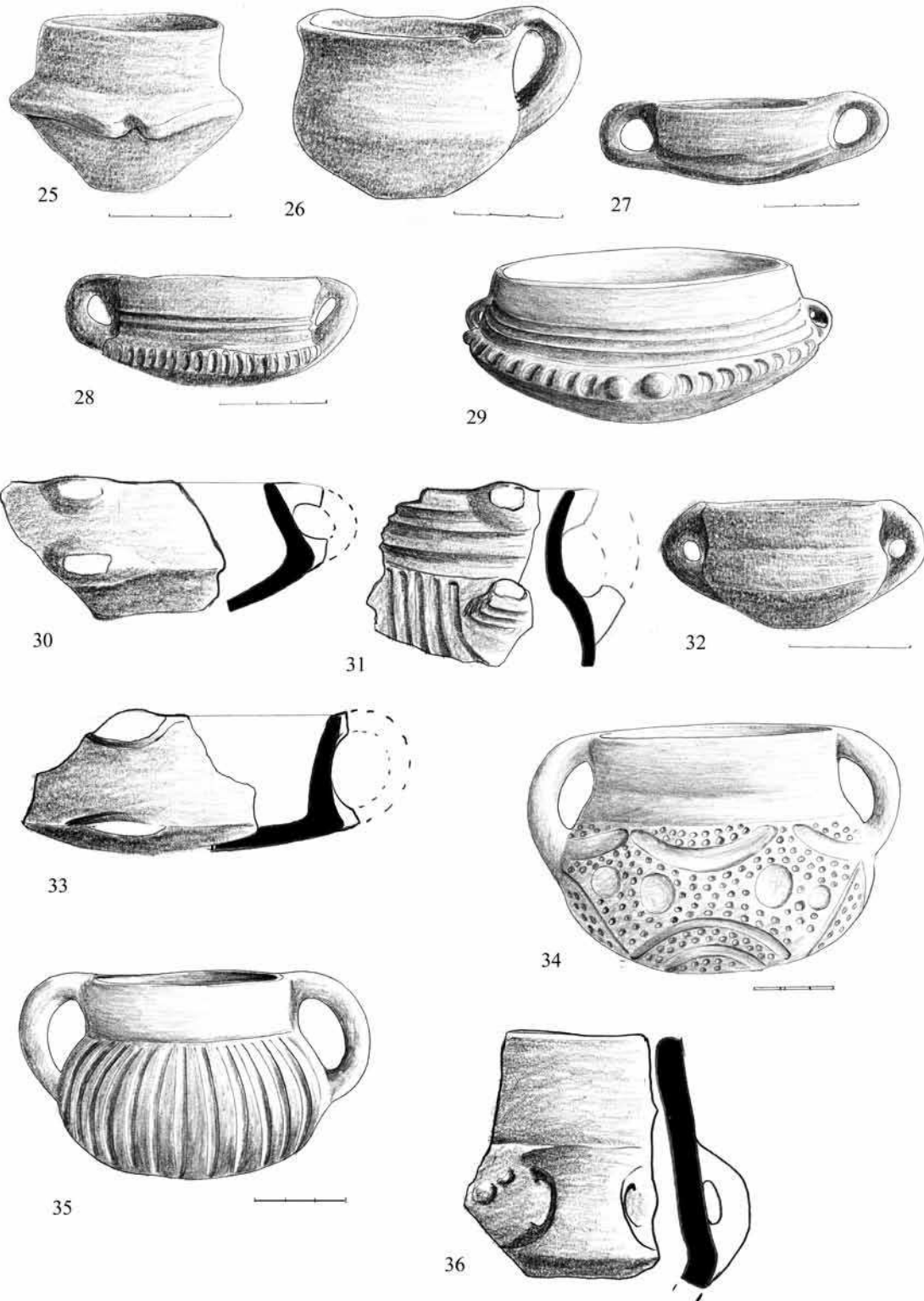

нантној позицији. Локалитет, такође, има и визуелни контакт са локалитетом Кривељски камен, који се налази више десетина метара надморске висине изнад њега, као и са некрополом из средњег/позног бронзаног доба на локацији Бунар. Археолошким истраживањима констатовани су остаци одбрамбеног бедема изграђеног од ломљеног камена са приступне

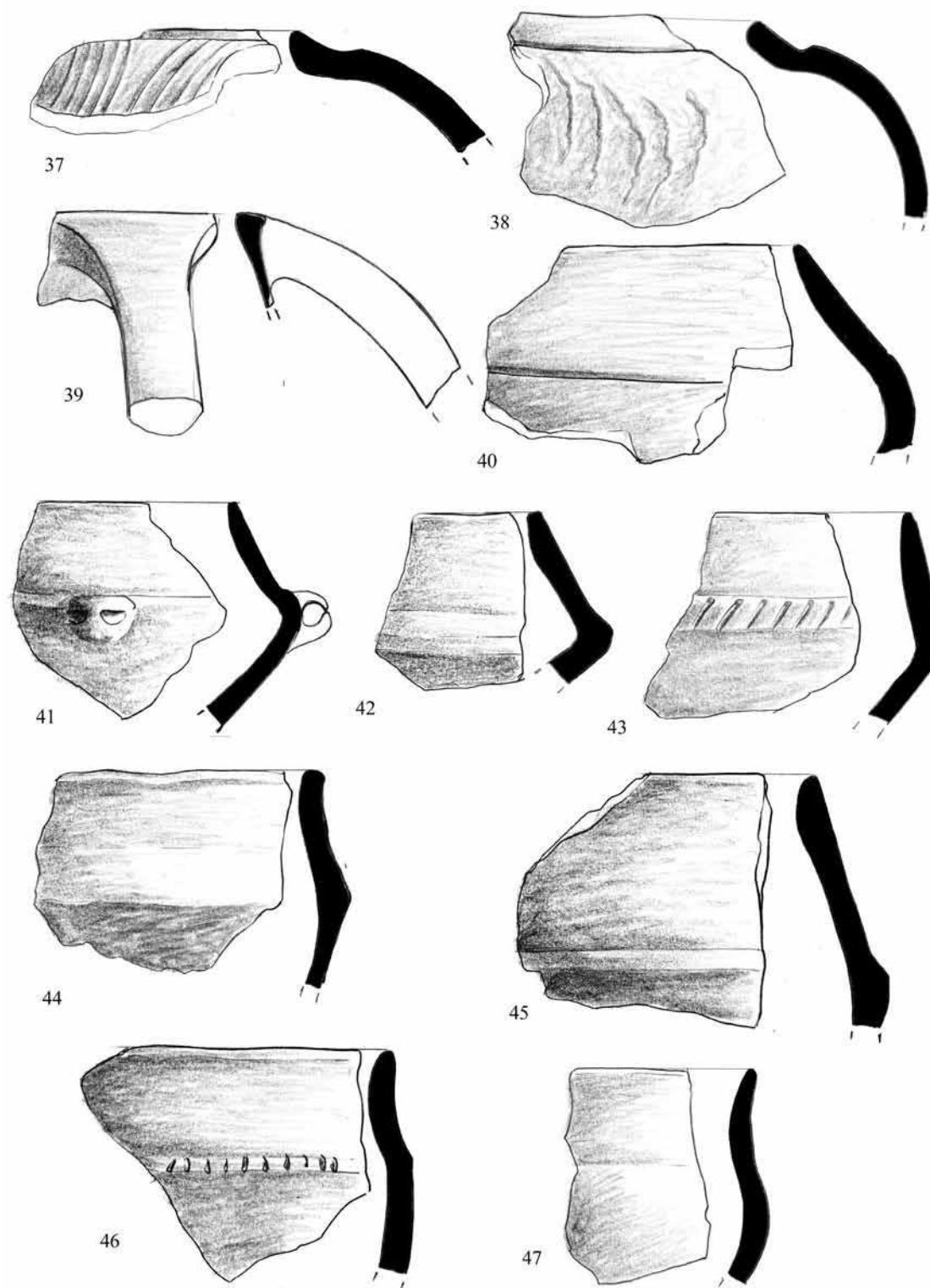
T. LXXVII

стране утврђења, као и трагови подова кућа са остацима пећи и јама из старијих насеља.²¹⁹

²¹⁹ Истраживања су извршена 1971–1972. године (Tasić 1982; *Ibid.* 1995: 138-139; Капуран 20116).

На локалитету су евидентирани покретни налази из старијег енеолита (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс), развијеног/позног енеолита (Коцофени–Костолац култура) и млађег гвозденог доба (латенска култура).

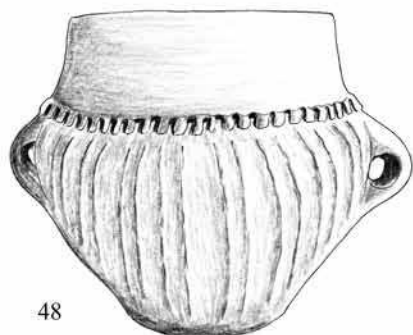

T. LXXVIII

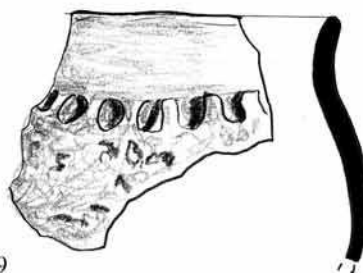

Карактеристичне форме за старији енеолит јесу полулоптасте или коничне зделе увученог обода, често са брадавичастом или језичастом перфорираном дршком испод обода или полукружно задебљане унутрашње стране обода (Т. LXXV/1-10; Т. LXXVI/11-15), затим биконичне зде-

Т. LXXIX

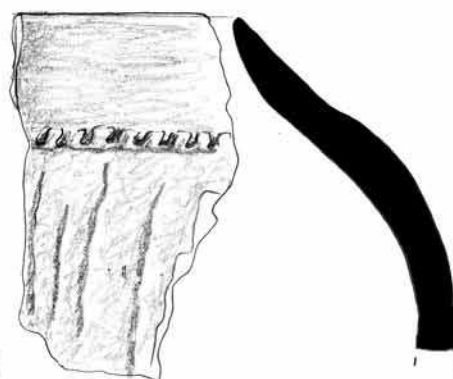
48

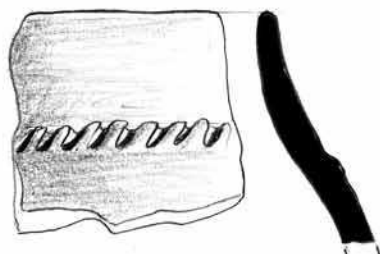
49

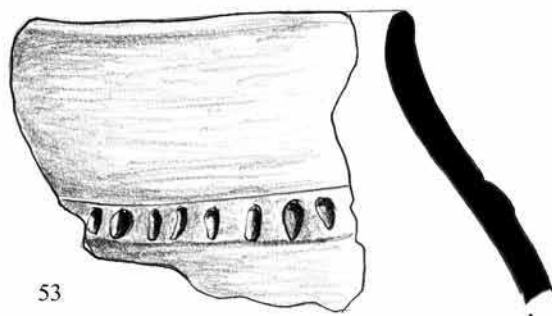
50

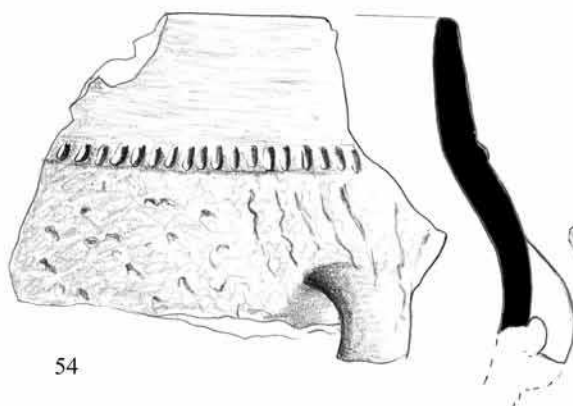
51

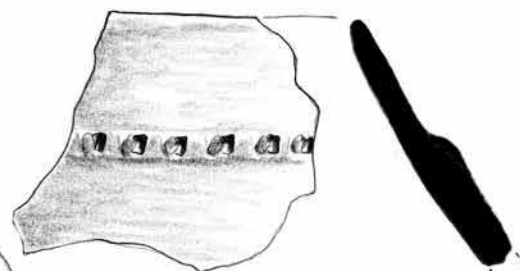
52

53

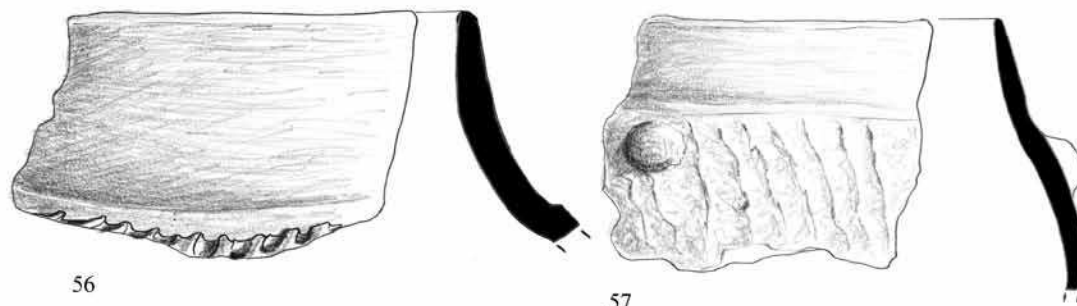

54

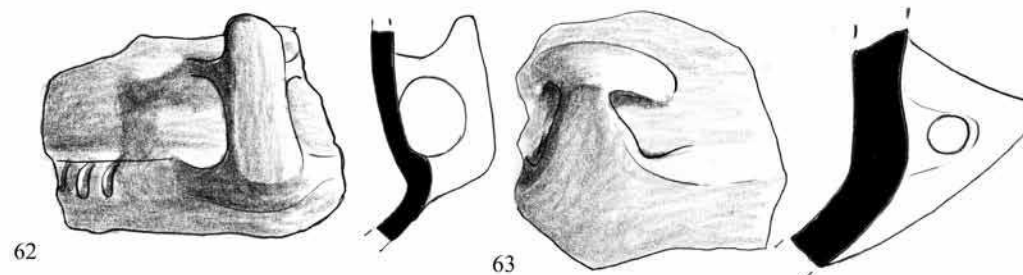
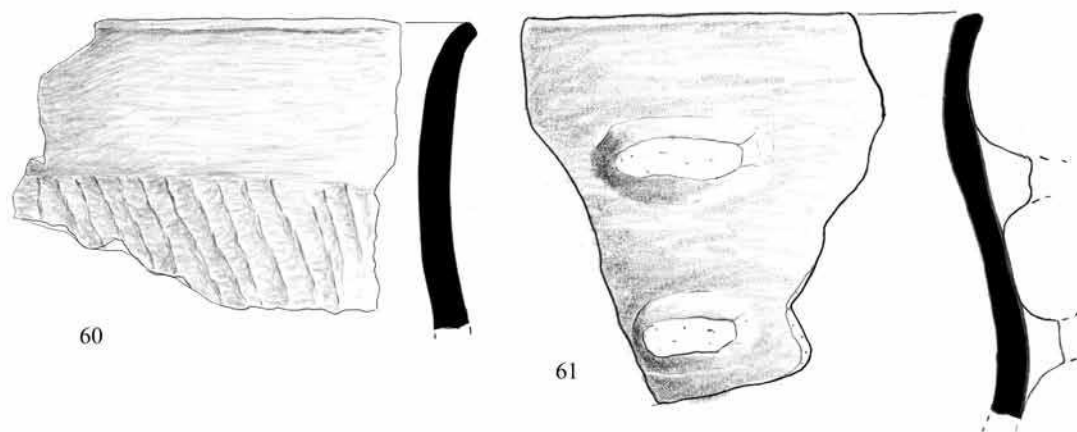
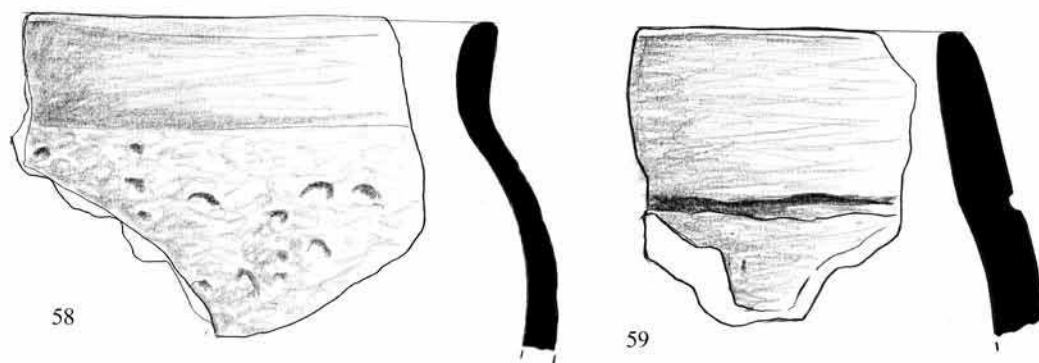

55

ле, левкастог кратког врата (Т. LXXVI/16-24), ниски или виши пехари, са две дршке у равни са ободом (Т. LXXVII/27-35), лоптасте посуде уског отвора (Т. LXXVIII/37-38), као и биконичне и лоптасте дубље посуде, обично украшене барботином, пластичним тракама или низовима овалних или правоугаоних отисака (Т. LXXVII/36; Т. LXXVIII/40-59; сл. 50).

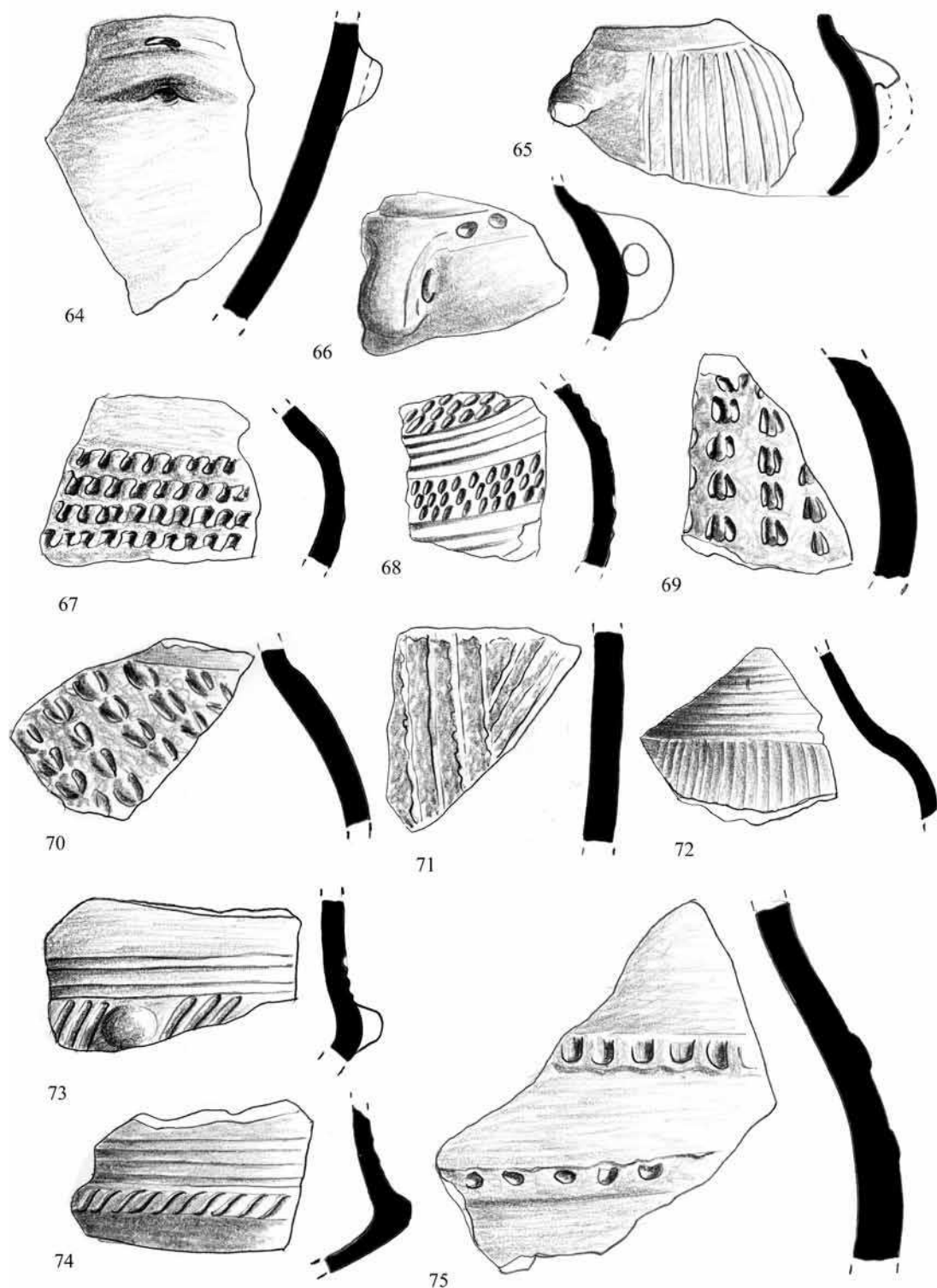

Т. LXXX

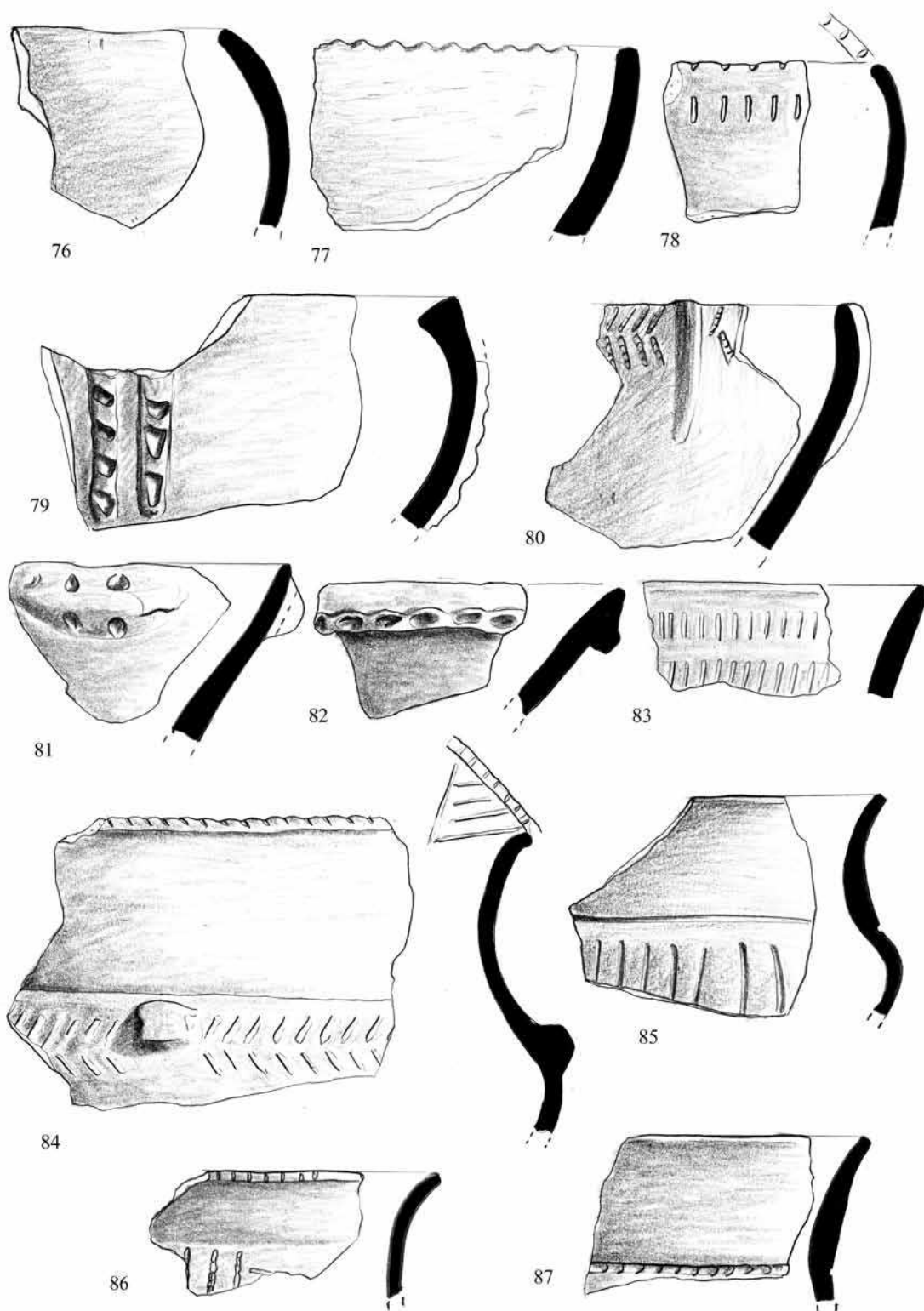
Јављају се и дубоке посуде дужег врата (Т. LXXIX/48; Т. LXXX/60-61), затим амфоре уског отвора, са дршкама које спајају обод и трбух посуде (Т. LXXVIII/39), а вероватно том периоду припадају и биконична шоља са једном дршком (Т. LXXVII/26), биконична посуда цилиндричног врата, са хоризонталним пластичним ребром и језичастим дршкама (Т. LXXVII/25),

Т. LXXXI

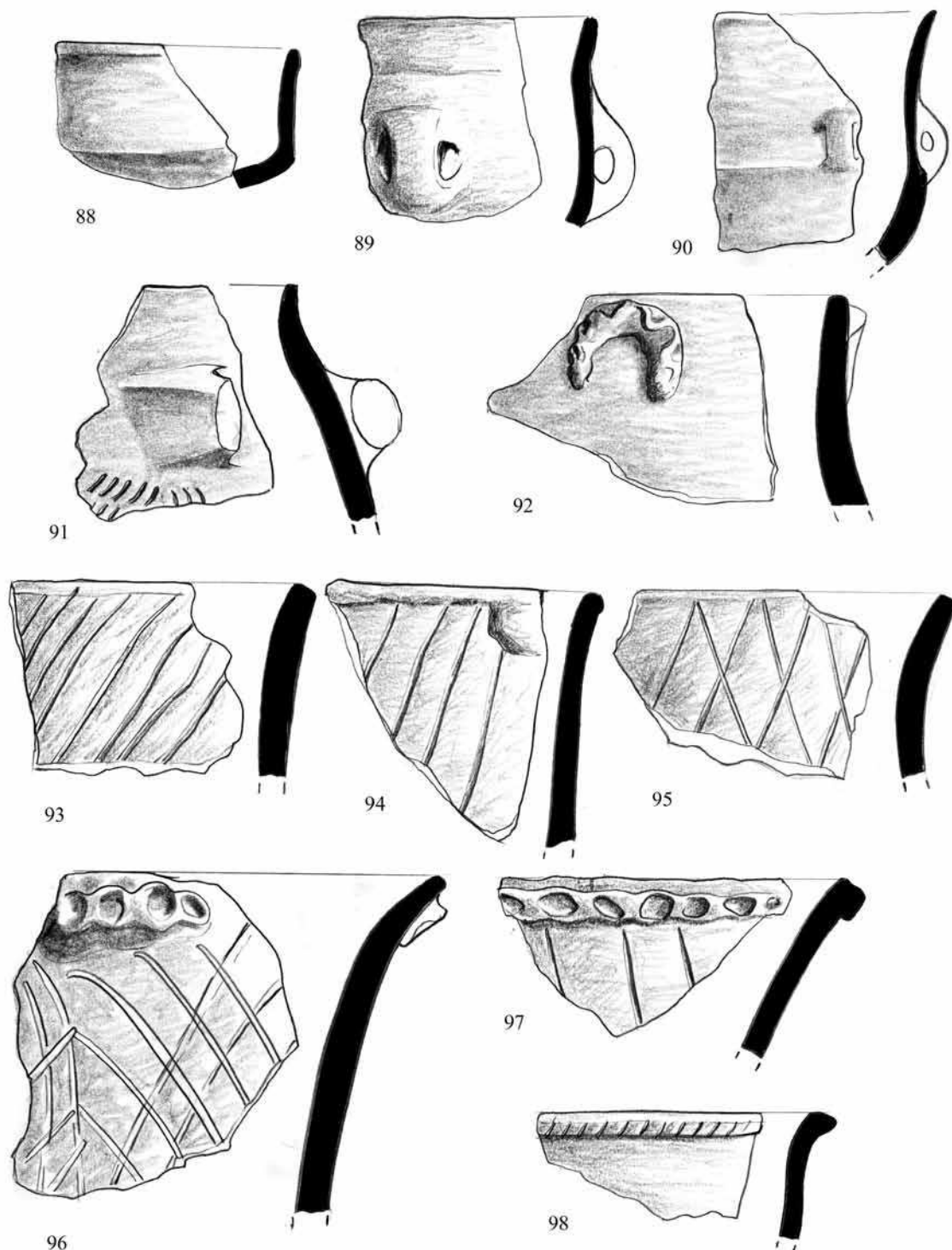
као и конична посуда, са лучном дршком постављеном на обод посуде (Т. LXXV/2). Осим поменутих дршки, карактеристична је коленасто савијена дршка са пластичним наставком на врху и троугласта, хоризонтално перфорирана дршка (Т. LXXX/62-63).

Т. LXXXII

Од орнамената доминирају канелуре, којима су украшени ободи или трбуси посуда (Т. LXXVI/12-15; Т. LXXVII/28-29, 31, 34-35; Т. LXXXI/62, 65, 68, 72-74), барботин распоређен у линије (Т. LXXVIII/37-38; Т. LXXIX/48, 51, 54; Т. LXXX/57, 60; Т. LXXXI/71), низови отисака различитих облика (Т. LXXVI/24; Т. LXXVII/34, 36; Т. LXXVIII/46; Т. LXXIX/48-56; Т. LXXXI/66-68, 75), штапање (Т. LXXXI/69-70), а присутан је, у мањој мери, и неорганизовани барботин (Т. LXXIX/49-50, 54; Т. LXXX/58).

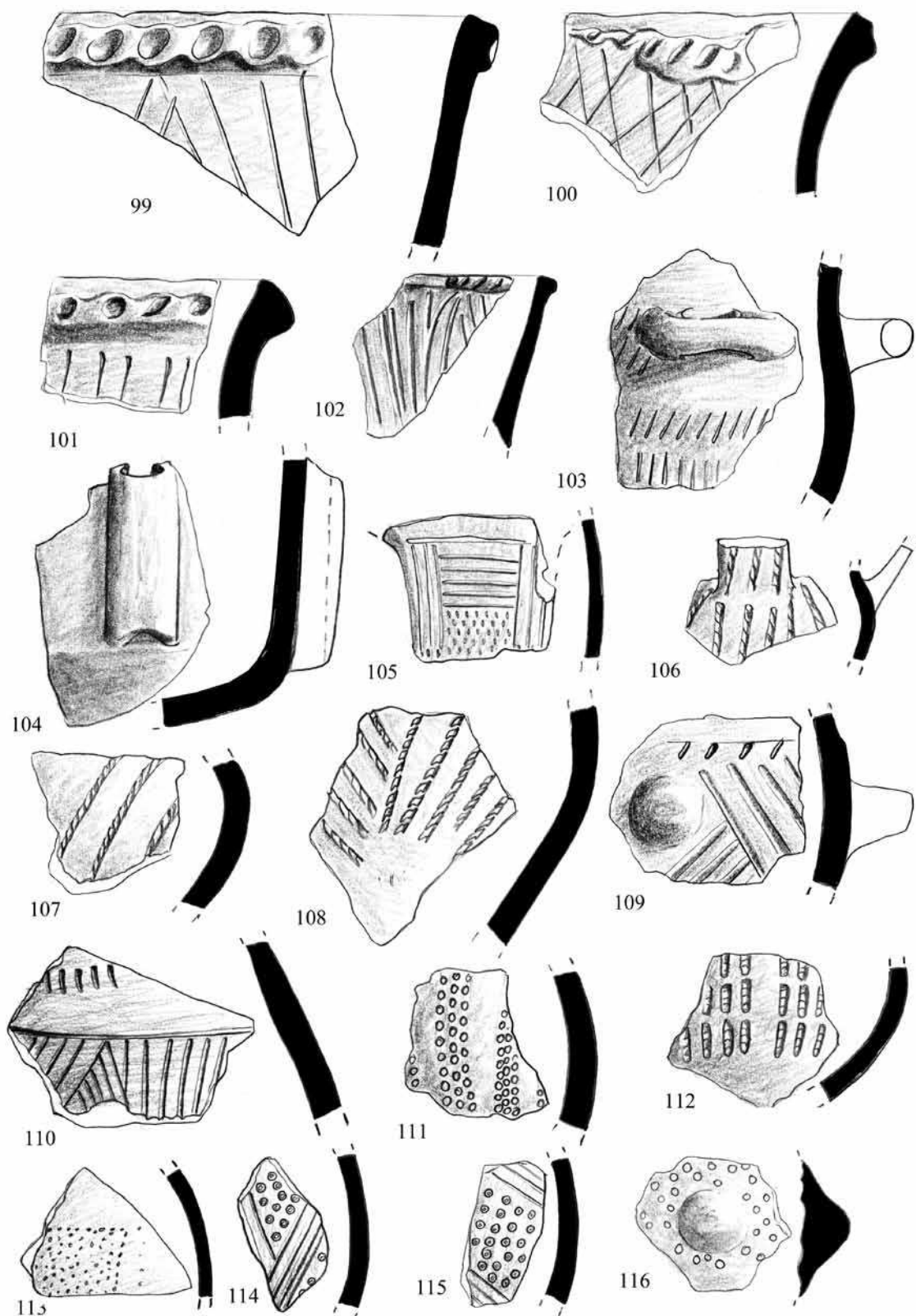
Т. LXXXIII

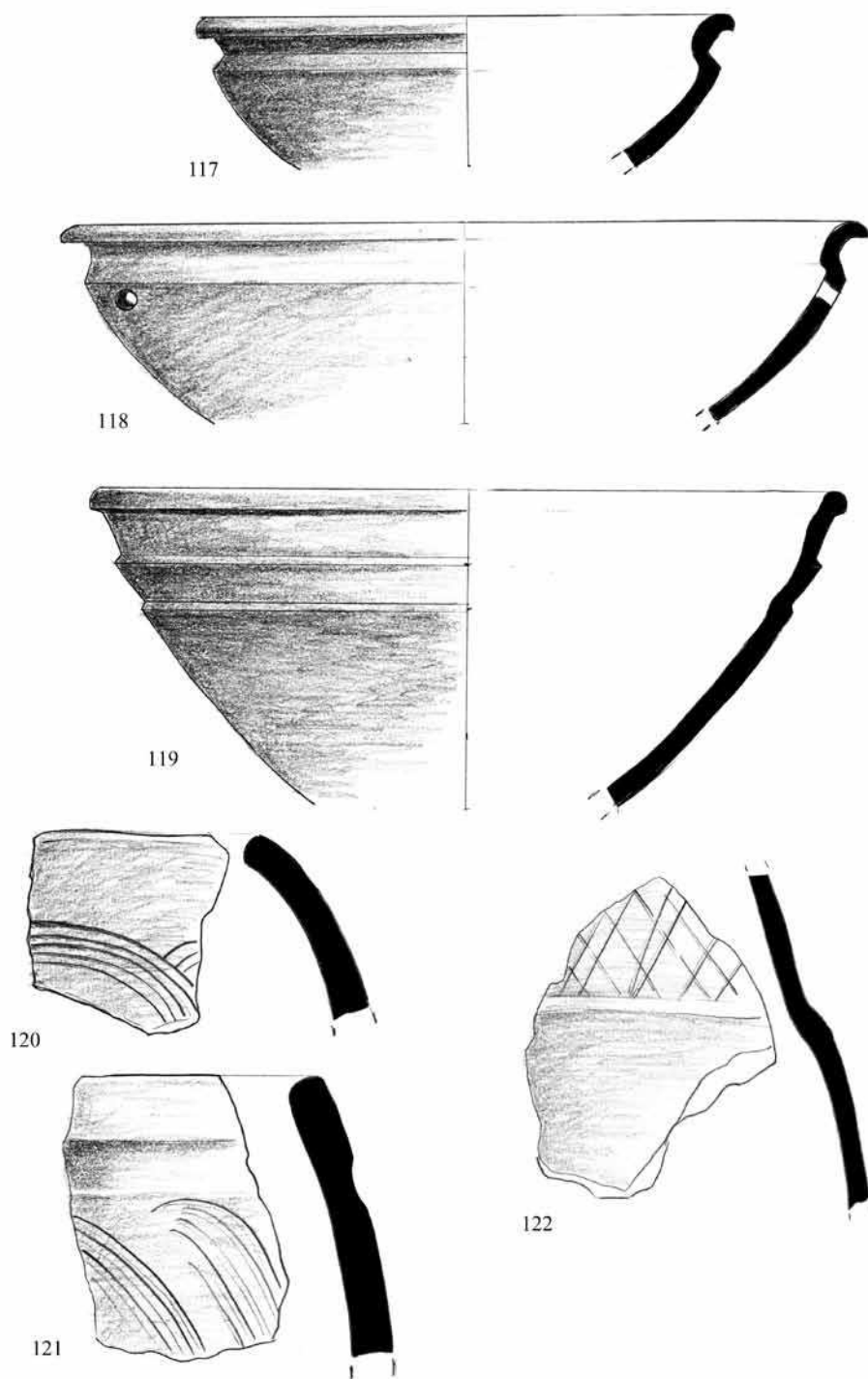
Осим керамике, на локалитету су евидентиране и антропоморфне фигурине (сл. 51, 52), зооморфни жртвеник (сл. 53), као и оруђе од окресаног камена и кости.

Т. LXXXIV

Када је реч о керамичким формама из развијеног/позног енеолита, доминирају дубоке полулоптасте зделе, често украшене пластичним вертикалним ребрима (Т. LXXXII/76-81; сл. 71), затим дубоке, богато украшене посуде левкастог врата (Т. LXXXII/83-87) и амфоре дугог левкастог врата, обично са пластичном траком или ребром, са отисцима врха прста испод обода (Т. LXXXII/82; Т. LXXXIII/92-97; Т. LXXXIV/99-102). Осим поменутих форми јављају се и биконична посуда цилиндричног врата (Т.

Т. LXXXV

LXXXIII/88), као и полулоптасте и овоидне посуде левкастог или цилиндричног врата (Т. LXXXIII/89-91, 98).

Орнаментика на овим посудама је разнолика: заступљено је урезивање (шрафирани троуглови, кратке црте, линије које се секу формирајући ромбове (Т. LXXXII/78, 83-85; Т. LXXXIII/91, 93-97; Т. LXXXIV/99-103, 105, 109-110, 114-115), затим отискивање различитих облика (Т. LXXXII/77-79, 82, 84, 86-87; Т. LXXXIII/96-98; Т. LXXXIV/102, 105, 109, 111-116), а јављају се браздасто убадање (*Furchenstich*) (Т. LXXXII/80, 86; Т. LXXXIV/112) и шнур орнамент (Т. LXXXIV/106-108).

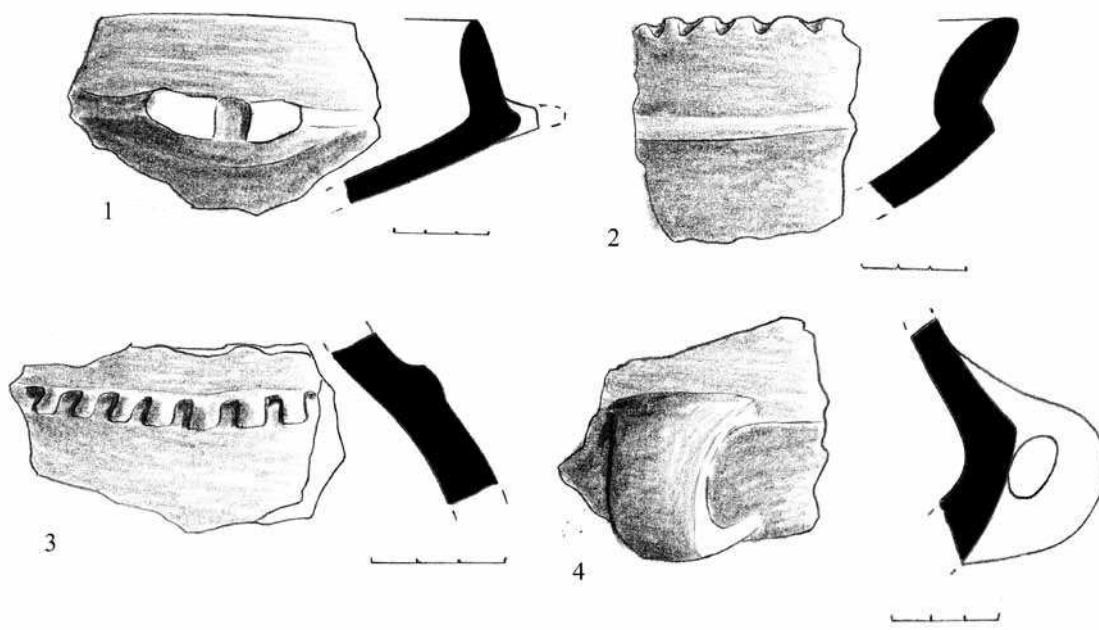
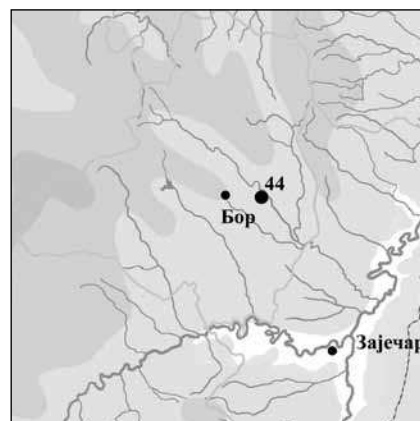
На локалитету су евидентирани и налази који припадају латенској култури, а чине их полулоптасте зделе и зделе оштрије S профилације израђене на витлу (Т. LXXXIV/117-119), као и руком рађени овоидни лонци, украшени чешљастим орнаментом (Т. LXXXIV/120-121). Од осталих орнамената констатоване су глачане линије на врату посуде која је израђена на витлу (Т. LXXXIV/122).

44. Кривељ, локалитет Чока Морминц

(N44°07'50.3049' E022°06'3.2170"), н.в. 300 м.

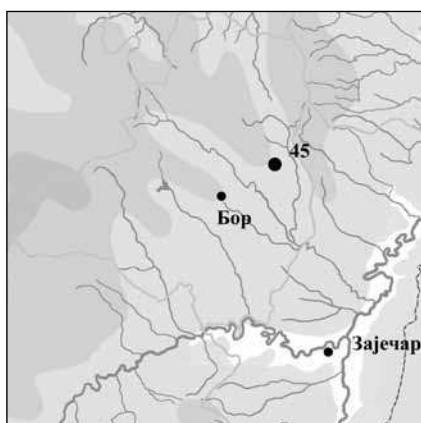
Висинско насеље.

Овај праисторијски локалитет је позициониран на мањем узвишењу неколико десетина метара изнад леве обале Кривељске реке, повезаним уским седлом са брдом у залеђу, у данашњем центру села Кривељ. На обрађеним парцелама у двориштима кућа могу се видети фрагменти енеолитске керамике.²²⁰

Т. LXXXVI

Налази припадају старијем (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс) и развијеном/позном енеолиту (Коцофени-Костолац култура). Од керамичких форми из старијег енеолита евидентиране су биконичне зделе коничног или левкастог врата (Т. LXXXVI/1-2), а орнаменти се свде на пластичне траке, украшене правоугаоним отисцима и овалне отиске по ободу посуде (Т. LXXXVI/3-4). Дршке су кратке, лучне, вертикално постављене или језичасте, вертикално перфориране (Т. LXXXVI/1, 4).

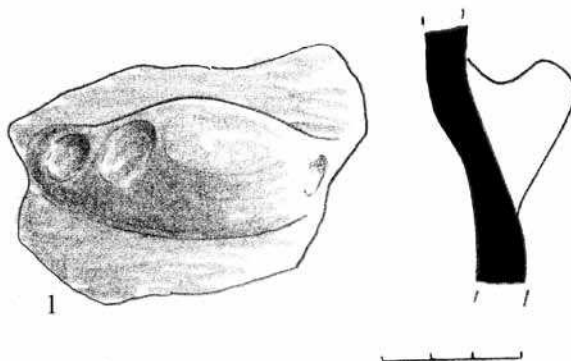

45. Лука, локалитет Требућ – имање И. Адамовића

Локалитет није убициран.

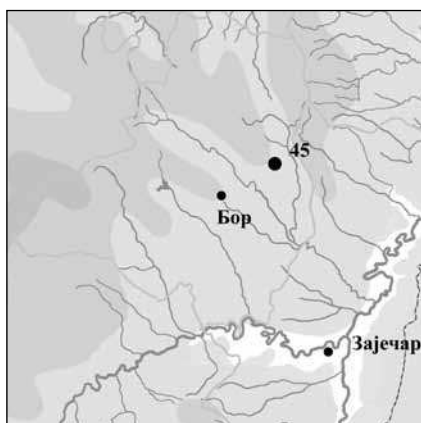
Са локалитета потиче фрагмент трбуха лонца са језичастом дршком, која је украшена јамичастим удубљењима (Т. LXXXVII/1). Фрагмент вероватно припада средњем или позном бронзаном добу.

Т. LXXXVII

МАЈДАНПЕК (град)

У околини Мајданпека евидентирана су четири праисторијска налазишта: Језеро (Камени рог), Капетанова пећина, Кљанц и Рајкова пећина.

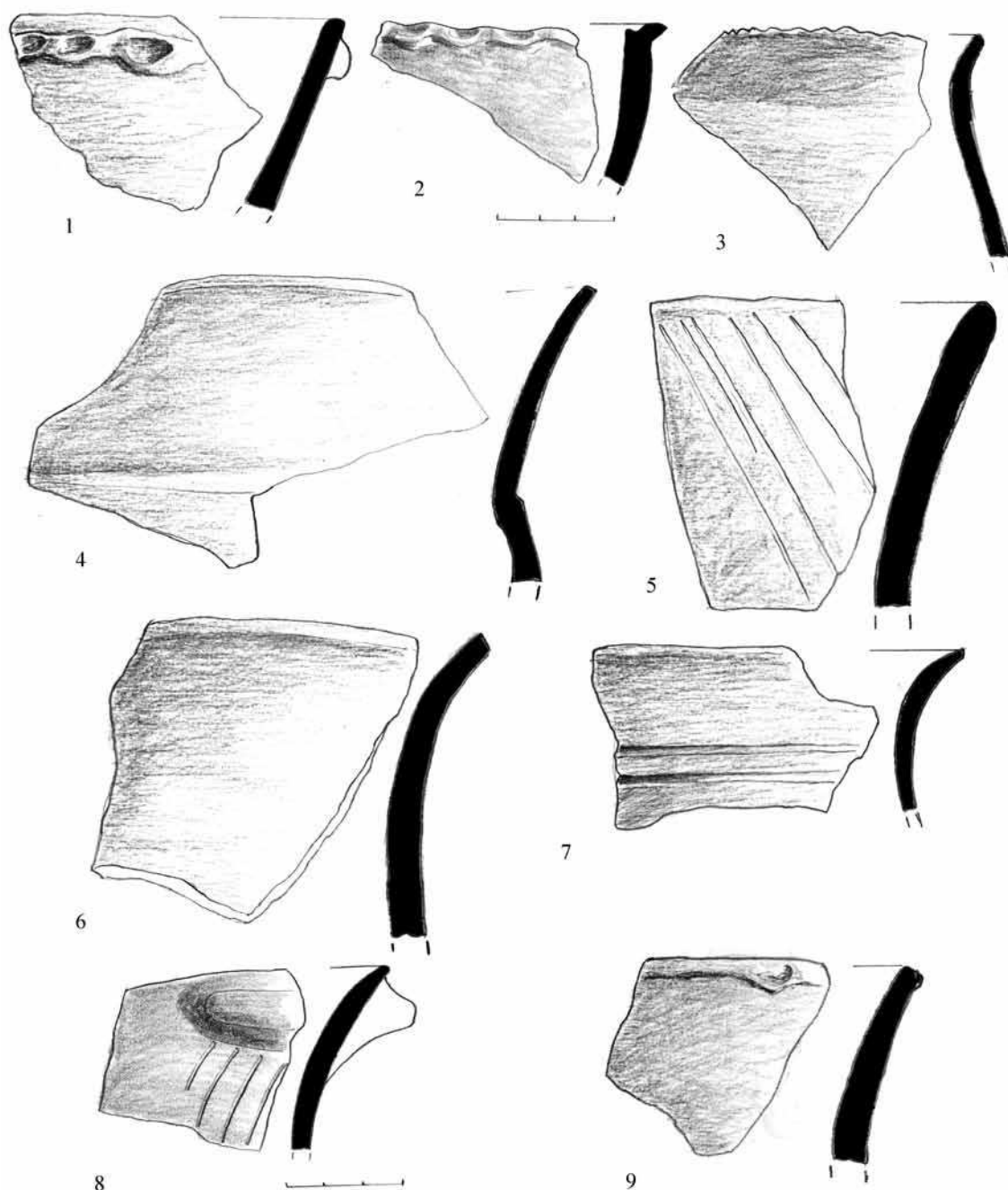

46. Мајданпек, локалитет Језеро (Камени рог)

(N44°26'23.1501" E021°57'19.4225"), н.в. 462 м.
Висинско насеље.

Праисторијско и средњовековно насеље налазила су се изнад данашњег вештачког језера, које је у

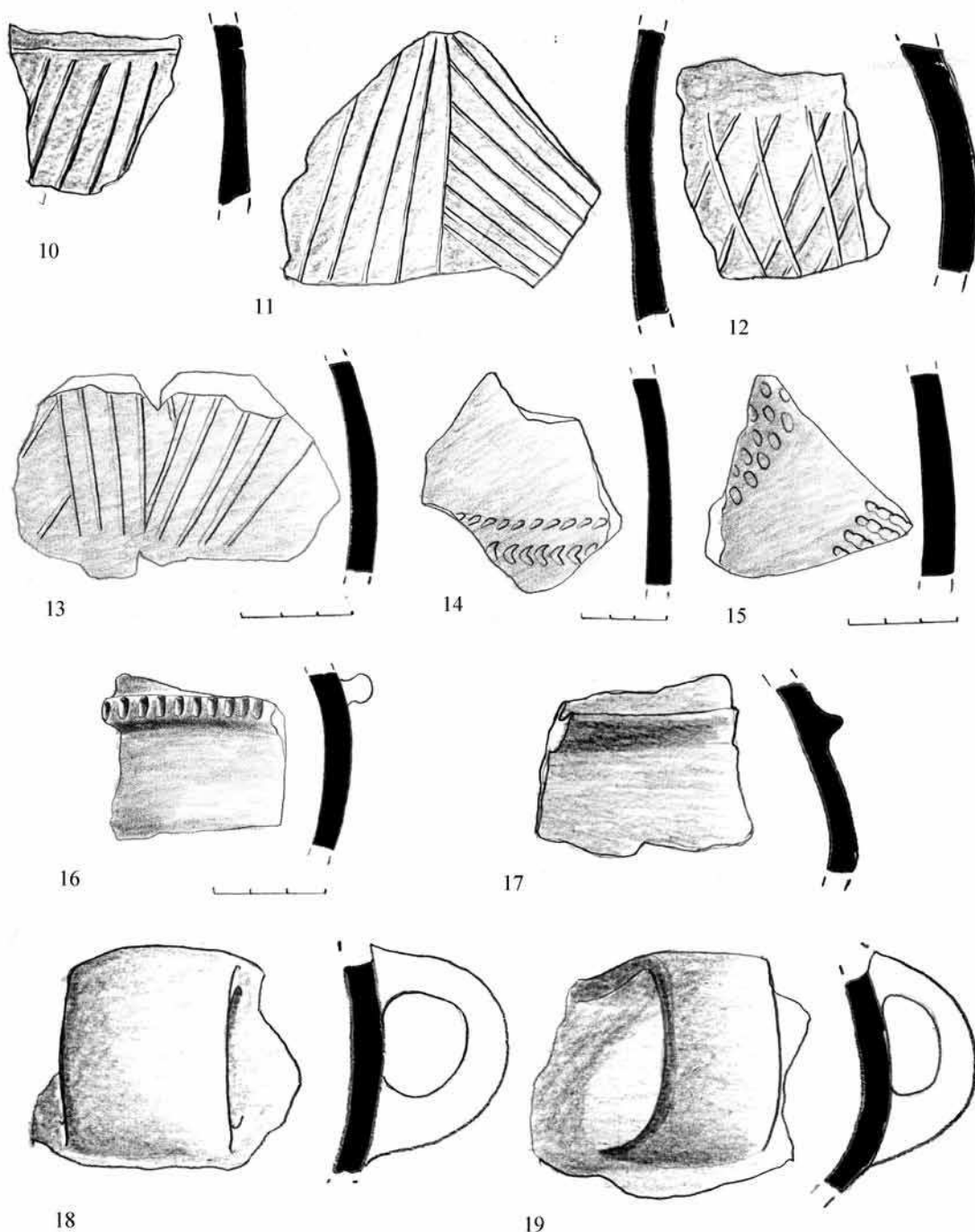

прошлости представљало десну обалу изворишта Малог Пека. Са северне стране локалитета налазе се мањи поток и више извора воде. Стеновити врх узвишења послужио је као подлога за подизање стамбених објеката усечених у кречњачку подлогу, што је уобичајено и на другим локалитетима из развијеног и позног енеолита (Коцофени-Костолац култура). На овом простору, укупне површине 0,2 хектара, постоје три терасе на којима је вероватно подигнуто насеље, будући да се у џеповима између стена и сада има керамике. Због непосредне близине Рајкове пећине препоставља се да је насеље било настањено у зависности од сезоне.²²¹

²²¹ Систематска ископавања обавио је Т. Рајковача 1995. године, испред Музеја рударства и металургије у Бору (Николић 1997; *Idem.* 2000; Капуран 2011б; Капуран, Булатовић 2012).

Т. LXXXIX

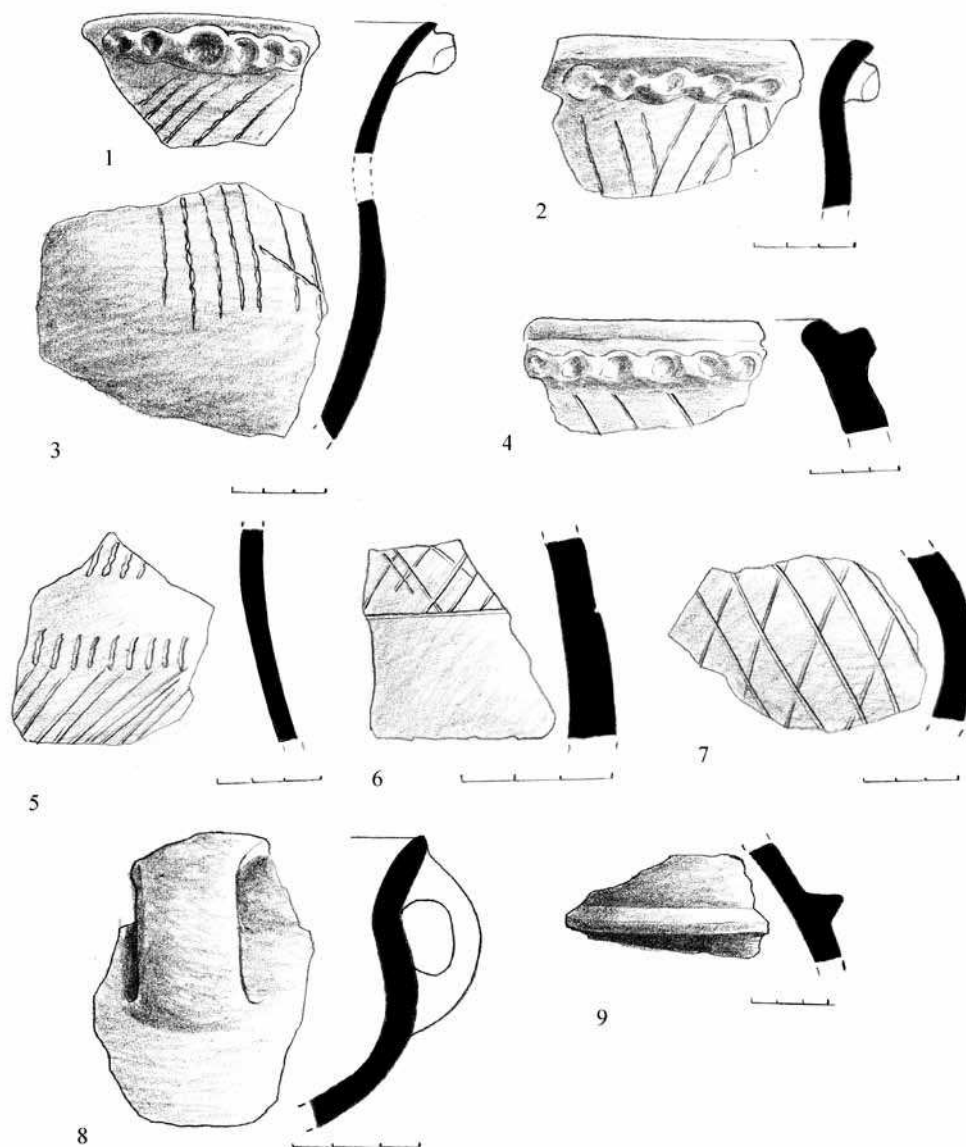
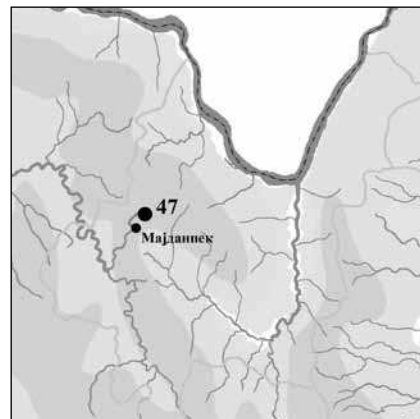
Основне керамичке форме са локалитета представљају амфоре дугог левкастог врата, често украшене пластичним тракама или ребрима испод обода (Т. LXXXVIII/5-9), али и полулоптасте зделе, овоидне веће посуде благо разгрнутог обода (Т. LXXXVIII/1-3) и полулоптасте зделе левкастог врата (Т. LXXXVIII/4). Најзаступљенији орнаменти јесу урезане линије (Т. LXXXVIII/5, 7-8; Т. LXXXIX/10-13) и низови овалних или полумесечастих мотива (Т. LXXXIX/14-15), а јавља се и браздасто убадање (*Furchenstich*).

Неколико фрагмената, као што су фрагменти трбуха украшени пластичним тракама са отисцима или ребрима (Т. LXXXIX/16-17), као и

две масивније лучне кратке дршке тракастог пресека (Т. LXXXIX/18-19) припадају средњем/позном бронзаном добу.

47. Мајданпек, локалитет Капетанова пећина
(N44°27'13.3941" E021°59'26.3022"), н.в. 570 м.
Пећинско станиште.

Пећинско станиште налазило се на улазу у Капетанову пећину, лоцираној на врху стеновите падине потковичастог облика изнад потеса званог Капетанске ливаде. Цео простор веома подсећа на локалитет Кулмја Шкјопулуји код Клокочевца, тако да не треба ис

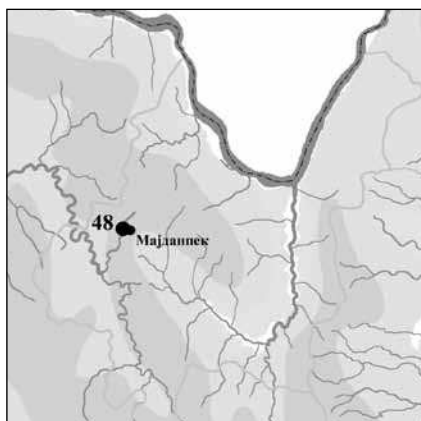

Т. XC

меном формирао културни слој из развијеног/позног енеолита, дебљине приближно 3 м.²²² Осим налаза из енеолита, на локалитету су констатовани и налази из средњег, односно позног бронзаног доба.

Карактеристичне енеолитске форме (Коцофени-Костолац култура) јесу амфоре дугог левкастог врата, са пластичним ребрима и тракама испод обода (Т. ХС/1-2), а орнаменти који се користе јесу урезане линије (Т. ХС/2, 4-7) и браздасто убадање (Т. ХС/1, 3).

Из бронзаног доба потичу пехар кратког левкастог врата, са тракастом дршком (Т. ХС/8), и фрагмент трбуха посуде, украшен хоризонталним ребром (Т. ХС/9).

48. Мајданпек, локалитет Кљанц

(44°25'48.7010" E021°56'36.4036"), н.в. 530 м.
Висинско насеље.

Локалитет се налази североисточно од центра Мајданпека, на брду изнад Новог гробља, на више десетина метара изнад леве обале корита Малог Пека. Открио га је мештанин М. Кобау, а касније је и археолошки истраживан. Осим у праисторији, локалитет је био насељен и током антике. Спада у групу насеља из развијеног енеолита, позиционираних на стеновитим

ланицама изнад река. Са ове позиције одлично се контролише простор на којем се данас налазе копови бакра и злата. Насеље Кљанц је у визуелном контакту са суседним локалитетом Језеро.²²³

На локалитету су евидентирани налази из развијеног/позног енеолита (Коцофени-Костолац култура)²²⁴ и касне антике.²²⁵

Енеолиту припадају полулоптасте зделе, у неким случајевима благо увученог, или троугаоно профилисаног обода (Т. ХСИ/1-7), затим зделе левкастог врата (Т. ХСИ/9), као и амфоре дугог левкастог врата или оvoidне форме (Т. ХСИ/9-15). Најзаступљеније технике орнаментисања су утискивање, односно убадање (овални, правоугаони, троугаони и кружни отисци, коси убоди) (Т. ХСИ/3, 7-8, 10-14; Т. ХСИ/17-19) и урезивање (линије које се секу формирајући ромбоиде, шрафирани троуглови) (Т. ХСИ/1, 4-5, 9; Т. ХСИ/15-17). Јављају се и браздасто убадање (Т. ХСИ/2, 10; Т. ХСИ/20) и пластична ребра (Т. ХСИ/6).

²²² Систематска ископавања обавио је Т. Рајковача 1996. године, испред Музеја рударства и металургије у Бору (Николић 1997; Капуран 20116; Капуран, Булатовић 2012).

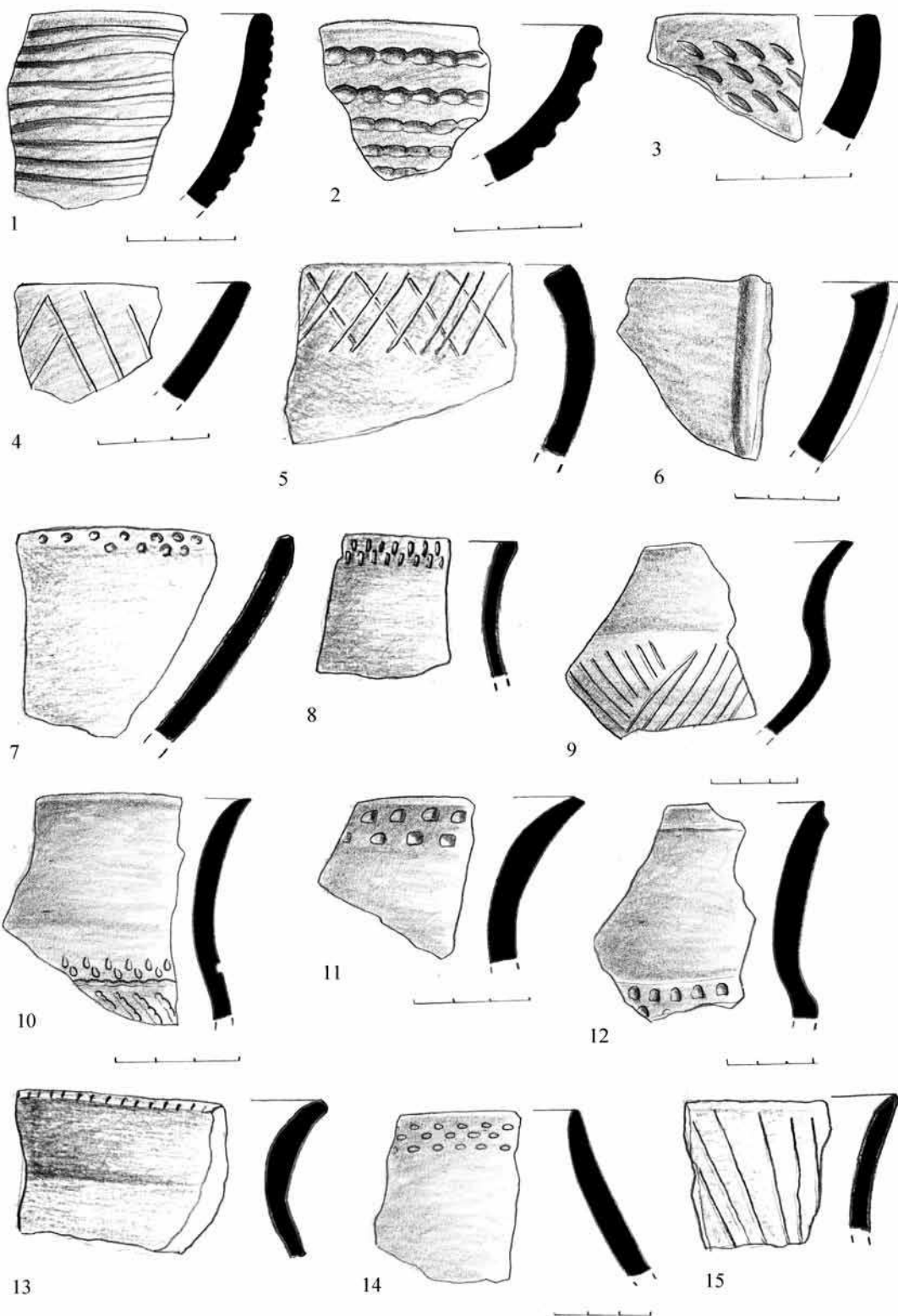
²²³ Рекогносцирање и систематско истраживање извели су 1992. године Т. Рајковача и П. Дурлић.

²²⁴ Николић 1997; Капуран 20116; Капуран, Булатовић 2012.

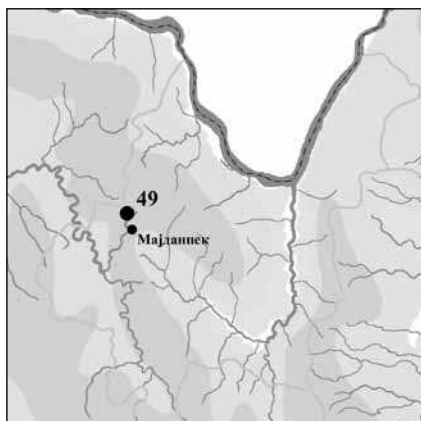
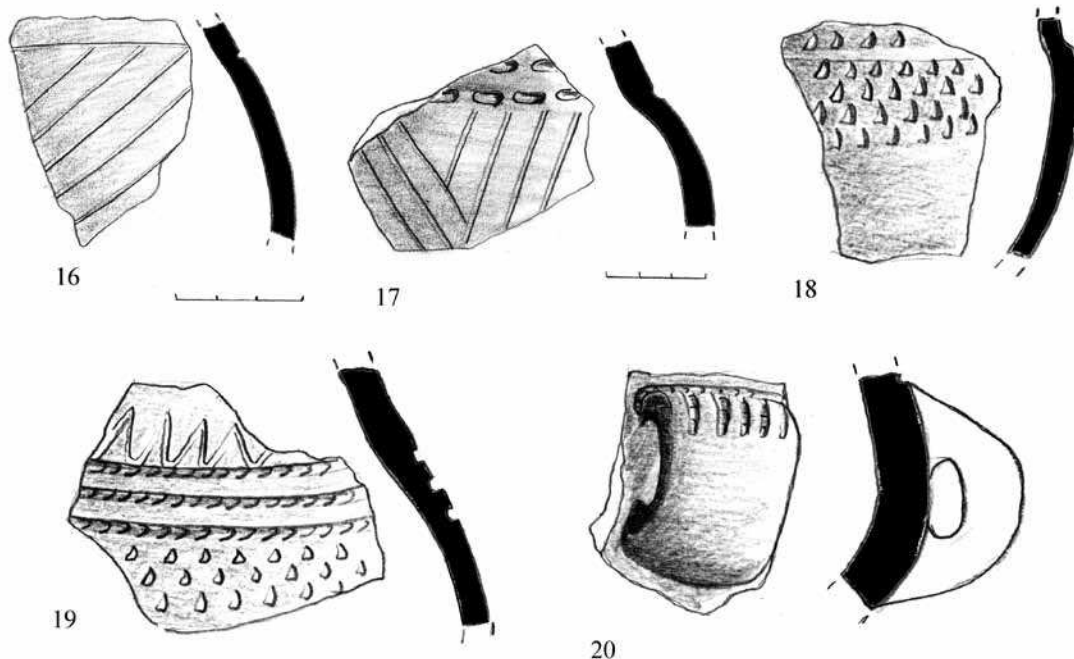
²²⁵ Ружић 1995.

Т. ХСІ

Т. ХСII

49. Мајданпек, локалитет Рајкова пећина
(N44°26'25.8116" E021°57'57.4030"), н.в. 520 м.
Пећинско станиште.

Станиште се највероватније налазило на самом улазу у Рајкову пећину, која је око 100 м удаљена од оближњег потока и око 200 м од Малог Пека. На неколико стотина метара ка западу налази се локалитет Језеро. Истраживањима је констатован само културни слој из развијеног или позног енеолита, односно Коцофени–Костолац културе.²²⁶ Ово насеље је можда служило и као сезонско, зимско станиште житеља локалитета Језеро. Постоји могућност да се друго праисторијско насеље налазило и на стрмини изнад пећине.²²⁷

МАЛИ КРИВЕЉ

У Атару села Мали Кривељ евидентирана су два праисторијска локалитета: Ваља Маре – код воденице и Ваља Маре – циглана.

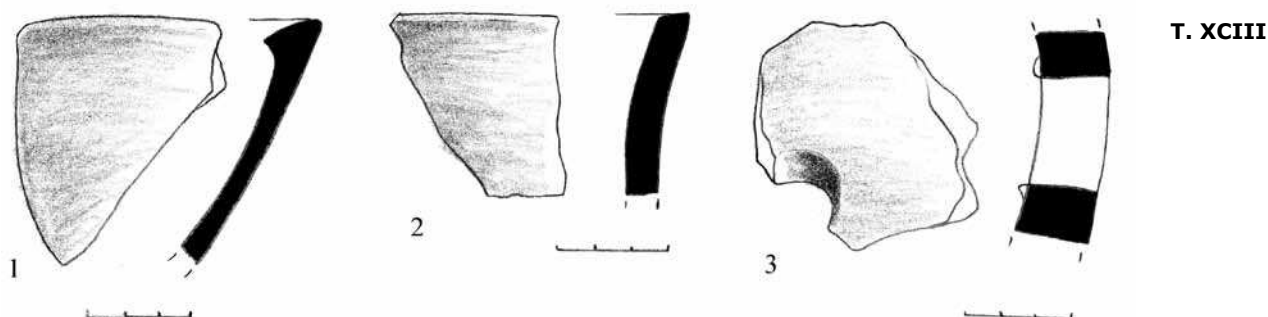
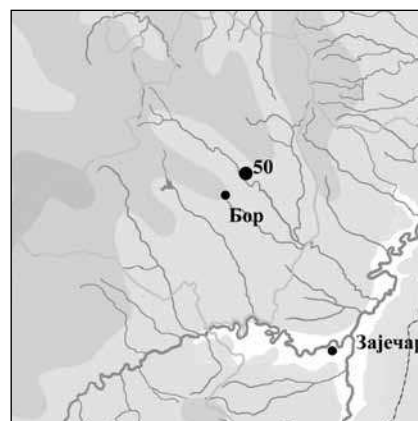
²²⁶ Археолошка истраживања је 1995–1996. године обавио Т. Рајковача.

²²⁷ Николић 1997; Капуран 2011б; Капуран, Булатовић 2012.

50. Мали Кривељ, локалитет Ваља Маре – код воденице

(N44°08'5.4199" E022°04'44.7820"), н.в. 370 м.
Висинско насеље на речној тераси.

Локалитет је позициониран на левој обали Кривељске реке, на месту где се уска речна долина шири и формира две мање речне терасе. У источном залеђу локалитета налази се брдо Чока Иван, а само насеље окренуто је ка југозападу. Локалитет је данас зарастао у вегетацију те га је тешко убицирати. Судаћи према конфигурацији речне терасе, процењује се да је насеље заузимало око 0,8 хектара.²²⁸

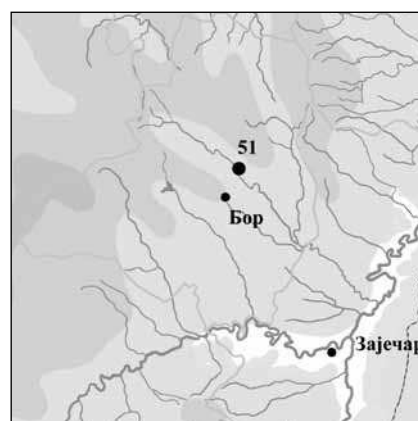

На локалитету су евидентирани налази из развијеног или позног енеолита (полулоптаста здела троугласто моделованог обода (Т. ХСІІІ/1) и средњег/позног бронзаног доба (Т. ХСІІІ/2-3).

51. Мали Кривељ, локалитет Ваља Маре – циглана

(N44°08'27.3656" E022°04'2.9027"), н.в. 380 м.
Висинско насеље.

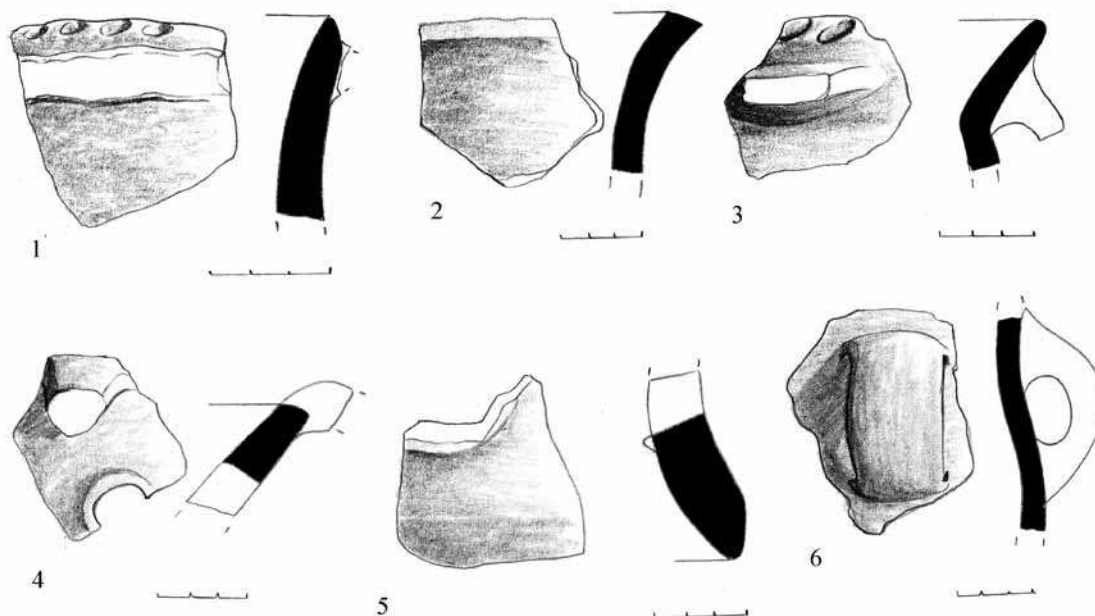
Локалитет се простира на благом узвишењу изнад падине, око 50 м изнад леве обале Кривељске реке. Плато се спушта ка локалном путу Мали Кривељ –Кривељ, и омеђен је са истока уском котлином потока, а са запада, долином Кривељске реке. Локалитет је уништен експлоатацијом глине за потребе циглане. Процењује се да се насеље простирало на приближно 0,3 хектара. Визуелно је повезано са насељем на Кривељском камену.²²⁹

²²⁸ Локалитет је посећен у два наврата, рекогносцирањима изведеним 1983. и 2010. године (Капуран 20116).

²²⁹ Локалитет је посећен у два наврата, рекогносцирањима 1983. и 2010. године (Капуран 20116).

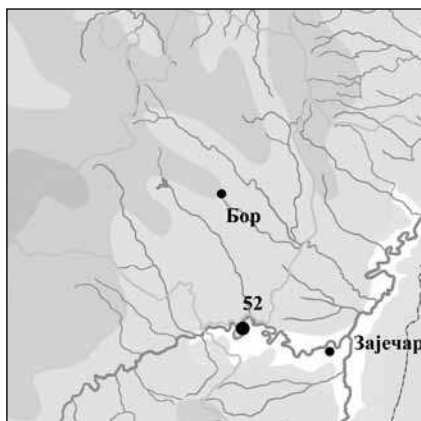
Т. XCIV

На локалитету су констатовани покретни налази из средњег/позног бронзаног доба, које чине амфоре левкастог врата (Т. XCIV/1-3), лонци са ложиштем (Т. XCIV/4-5) и посуде са масивнијим кратким лучним вертикално постављеним дршкама на трбуху (Т. XCIV/6). Од орнамената су присутни низови јамичастих удубљења (Т. XCIV/1, 3).

МЕТОВНИЦА

У атару села Метовница евидентирана су три праисторијска локалитета: Кот 1, Кот 2 – Р. Радуловић и Мускол.

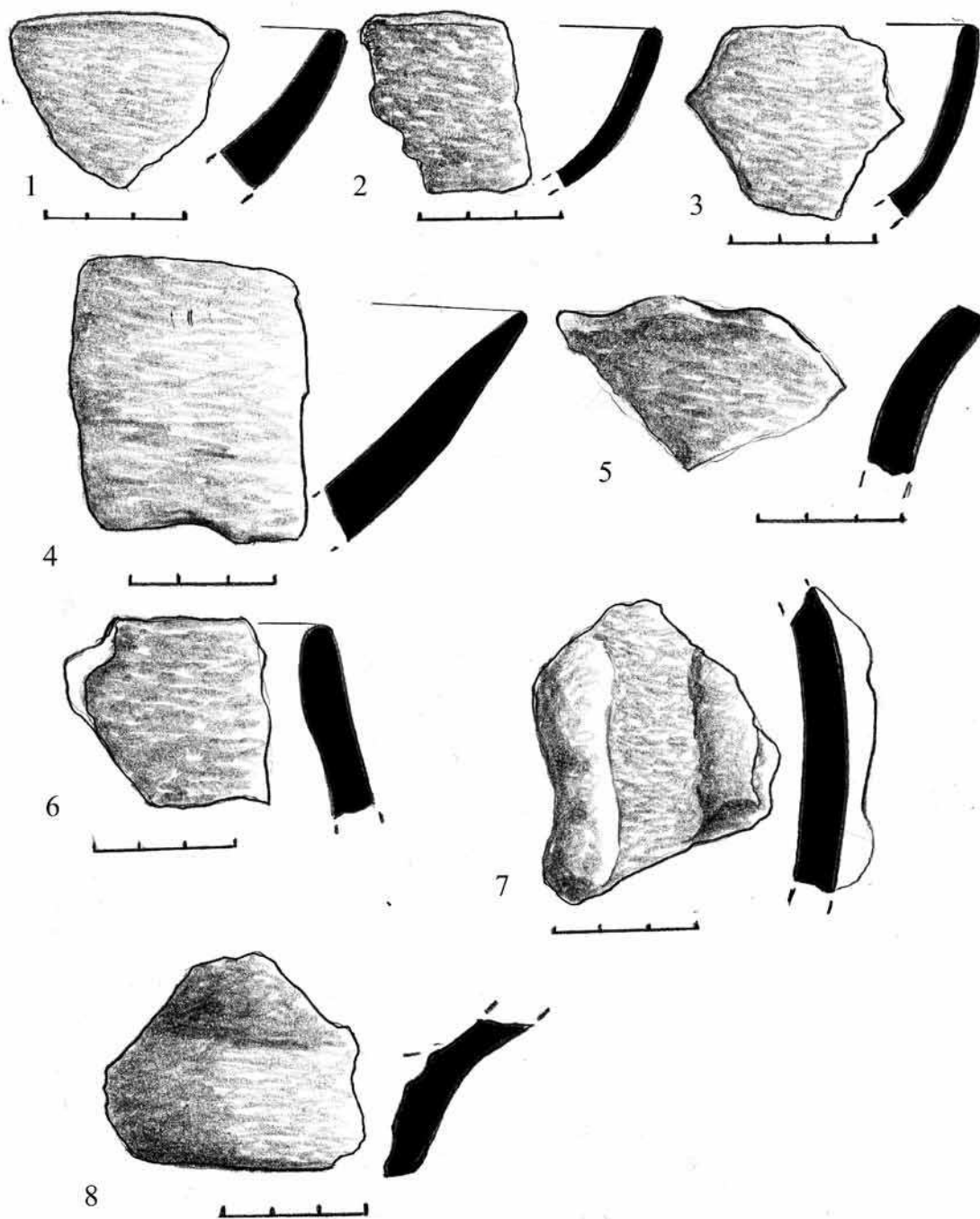
52. Метовница, локалитет Кот 1

(N43°55'25.3739" E022°08'41.3462"), н.в. 170 м.

Висинско насеље на речној тераси.

Вишеслојно праисторијско насеље на потесу Кот налази се унутар широке долинске заравни где Црни Тимок прави велики меандар, на око 2 km узводно од Гамзиградске бање. Насеље је позиционирано на речној тераси непосредно изнад леве обале Црног Тимока. Окренуто је ка истоку, односно потесима Баба Јона и Мустафа и заузима простор 1,5 хектара. Таква

позиција и непосредна близина воде вероватно су погодиле развоју земљорадње.²³⁰

На локалитету су евидентирани налази из старијег неолита (старчевачка култура) и раног/средњег бронзаног доба.

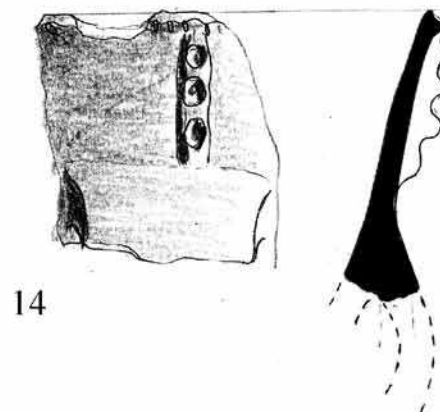
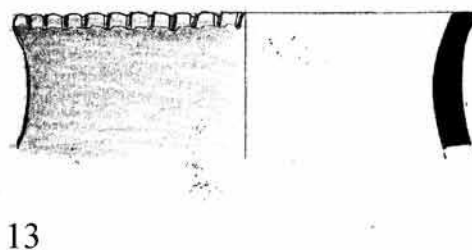
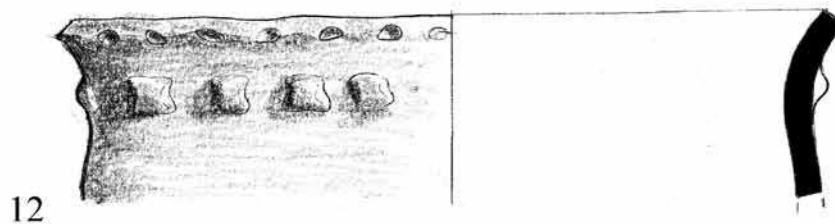
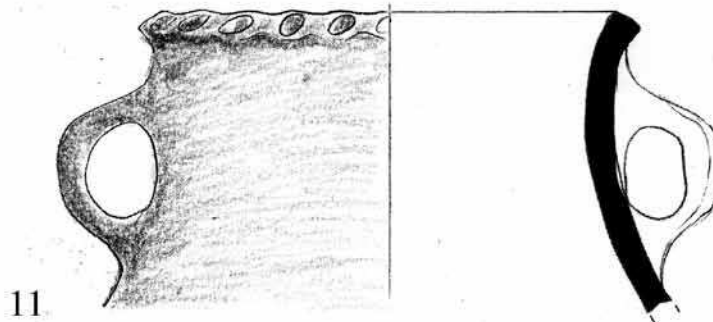
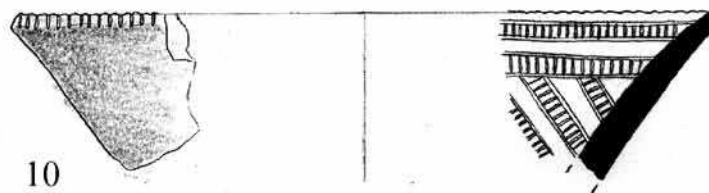
Неолиту припадају полулопасте посуде грубе површине (Т. ХСV/1-4), лоптасте дубље посуде, понекад благо разгнута, таласасто

²³⁰ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1981–1983. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 2011б). Сондажна археолошка ископавања изведена су 2012. године, а чланак о резултатима ископавања је у припреми.

моделованог обода (Т. ХСV/5-6), као и фрагменти дна и трбуха посуда украшени пластичним вертикалним апликама (Т. ХСV/7-8).

Раном/средњем бронзаном добу припадају фрагмент плитке калотасте зделе правоугаоно задебљане унутрашње стране обода (Т. ХСVІ/9),

Т. ХСVІ

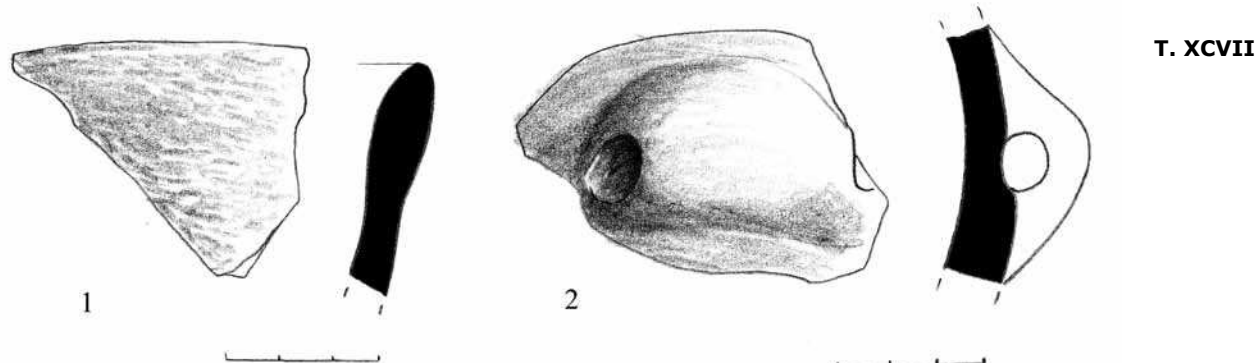
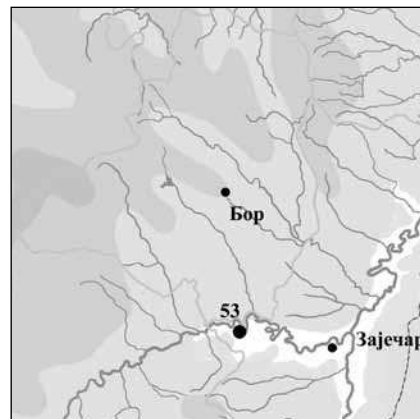
фрагмент амфоре левкастог врата, украшен са унутрашње стране урезаним линијама које формирају траке испуњене попречним цртама (Т. ХСVI/10), као и фрагменти лонаца украшени пластичним тракама са јамичастим удубљењима или пластичним правоугаоним апликама (Т. ХСVI/11-14).

53. Метовница, локалитет Кот 2 – Р. Радуловић

Локалитет није убициран.

Локалитет се налазио на једној од речних тераса леве обале Црног Тимока, око 1 km узводно од локалитета Кот 1. Због велике ерозије није лоцирана тачна позиција овог насеља из старијег неолита, са кога, поред керамике, потичу и налази глечаних каменних секира, које је И. Јанковић видео приликом рекогносцирања, а налазе се код власника имања.

Са овог локалитета старчевачке културе потичу фрагмент дубље полулопасте посуде грубе површине и фрагмент трбуха посуде са тунеластом хоризонтално перфорираном дршком (Т. ХСVII/1-2).

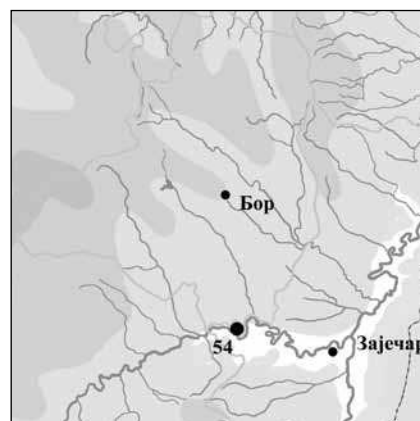

54. Метовница, локалитет Мускол

(N43°55'6.2007" E022°07'52.3104"), н.в. 180 m.

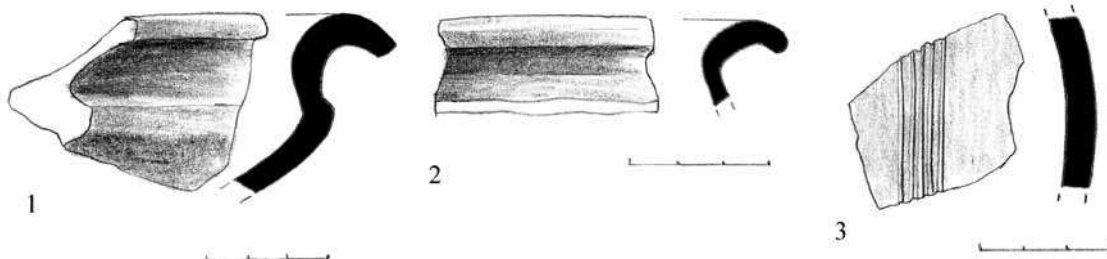
Равничарско насеље.

Локалитет је позициониран на потесу Кот, на речној тераси изнад леве обале Црног Тимока, на месту где формира велики меандар, 3 km узводно од Гамзиградске бање (имање М. Ђулиновића). Оријентисан је ка југозападу, односно потесу Баба Јона, и простире се на око 1,2 хектара. Локалитету је визу-

елно доступан локалитет Мустафа, на супротној обали Црног Тимока.²³¹ Поред атипичних фрагмената керамике из неолита (старчевачка култура) и бронзаног доба (средње/позно бронзано доба) на овоме локалитету је откривен већи број фрагмената керамике из млађег гвозденог доба, односно латенске културе.²³²

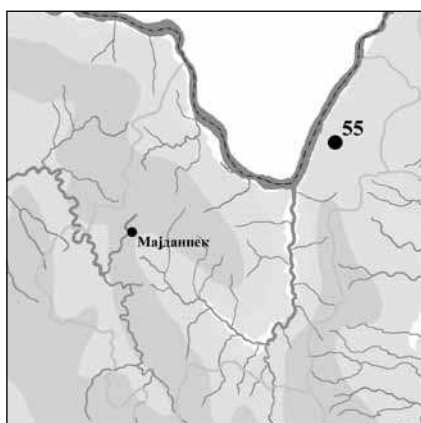
Т. ХСVIII

Латенској култури припадају фрагменти здела оштре S профилације, израђених на витлу (Т. ХСVIII/1-2), и ручно рађеног лонца украшеног чешљастим орнаментом (Т. ХСVIII/3).

МИРОЧ

На Мирочу, у општини Мајданпек евидентирана су два праисторијска локалитета: Михаилов понор и Пећина код Трајанове табле.

55. Мироч, локалитет Михаилов понор

Праисторијско култно место.

Локалитет се налази у склопу крашке формације са великим бројем вртача, недалеко од села Мироч. Највероватније представља неку врсту сакралног места, а чини га систем кенотафа, кружних камених конструкција, у којима се у већем броју похрањивала керамика и различити предмети од метала, а у мањем броју остаци људских скелета. До сада је истражено седам камених конструкција.²³³

Са локалитета потиче керамика из позног бронзаног доба (Жуто брдо–Гирла Маре култура), затим из развијене фазе старијег гвозденог доба (Басараби култура) и позне фазе старијег гвозденог доба (злотска група), као и метални налази из старијег гвозденог доба.

²³¹ Рекогносцирања је 1982. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године.

²³² Капуран 2011б; Булатовић, Капуран, Јовановић 2011.

²³³ Истраживања обављају М. Пековић и М. Јевтић од 2006. године до данас (Пековић 2007; Пековић, Јевтић 2007; Јевтић 2006).

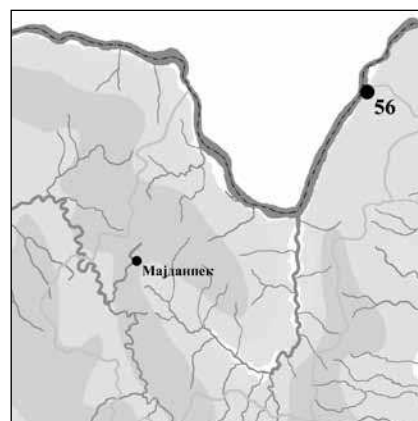

56. Мироч, локалитет Пећина код Трајанове табле

(N44°56'21.84" E022°30'53.54"), н.в. 90 м.

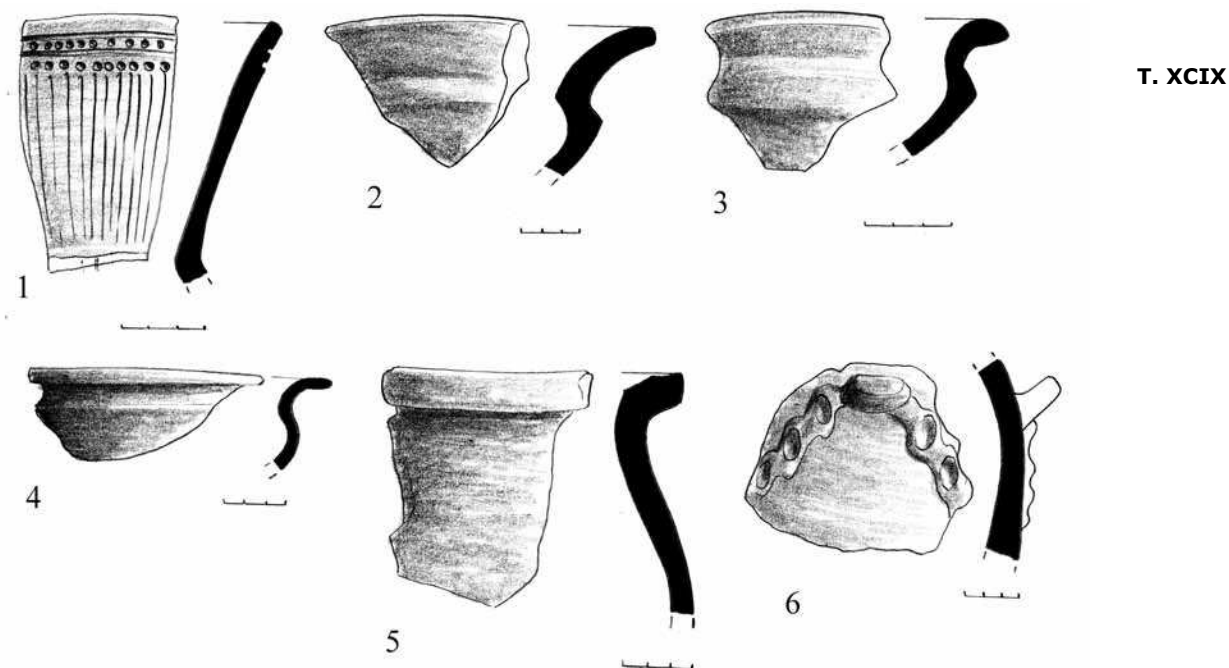
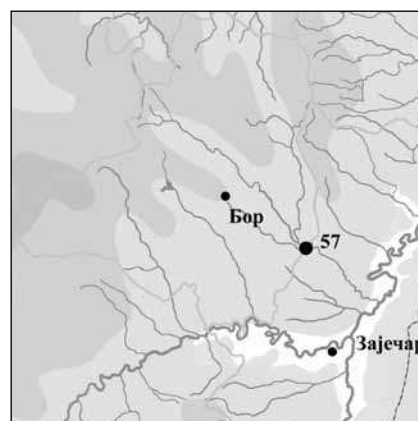
Пећинско станиште.

Пећина се налази у саставу карстне формације Голог Брда. Претпоставља се да је у својој прошлости била проточна. Позиционирана је на око 25 м изнад Трајанове табле, на десној обали Дунава. Свод пећине је шаторастог облика висине око 5 м.²³⁴ Према покретним остацима материјалне културе пећина је била насељена у развијеном/позном енеолиту (Коцофени-Костолац култура) и старијем гвозденим добу. Малих је димензија, али је сува, те је вероватно представљала погодно место за живот.²³⁵

57. Рготина, локалитет Бела стена

Висинско насеље.

Локалитет Бела стена није убициран. Са локалитета потичу фрагмент посуде дугог левкастог врата украшен урезаним линијама и тачкастим убодима (Т. ХСІХ/1), затим лонца кратког разгрнутог обода (Т. ХСІХ/5) и трбуха лонца украшеног пластичним тракама и брадавичастом дршком (Т. ХСІХ/6), који припа-

Т. ХСІХ

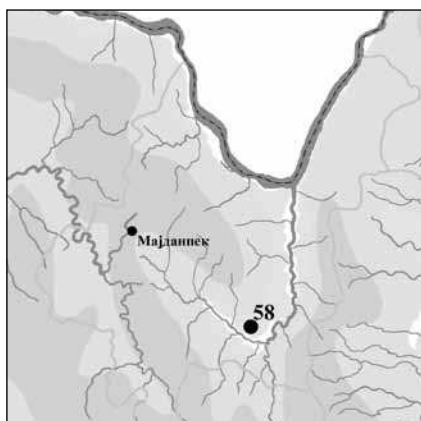
²³⁴ Истраживања су извели 2004–2006. године Д. Борић, Т. Рајковача и А. Капуран.

²³⁵ Капуран, Јевтић, Борић 2007; Капуран 2011б.

дају позној фази старијег гвозденог доба (злотска група), као и фрагменти здела оштре S профилације, израђених на витлу (Т. XCIX/2-4), из латенског периода.

РУДНА ГЛАВА

У општини Мајданпек, у атару села Рудна Глава регистрована су три праисторијска локалитета: Букова глава – Шетаће, Дневни коп и Кузњица.

58. Рудна Глава, локалитет Букова глава – Шетаће

(N44°23'7.2981" E022°04'13.6272"), н.в. 500 м.
Висинско насеље са елементима градине.

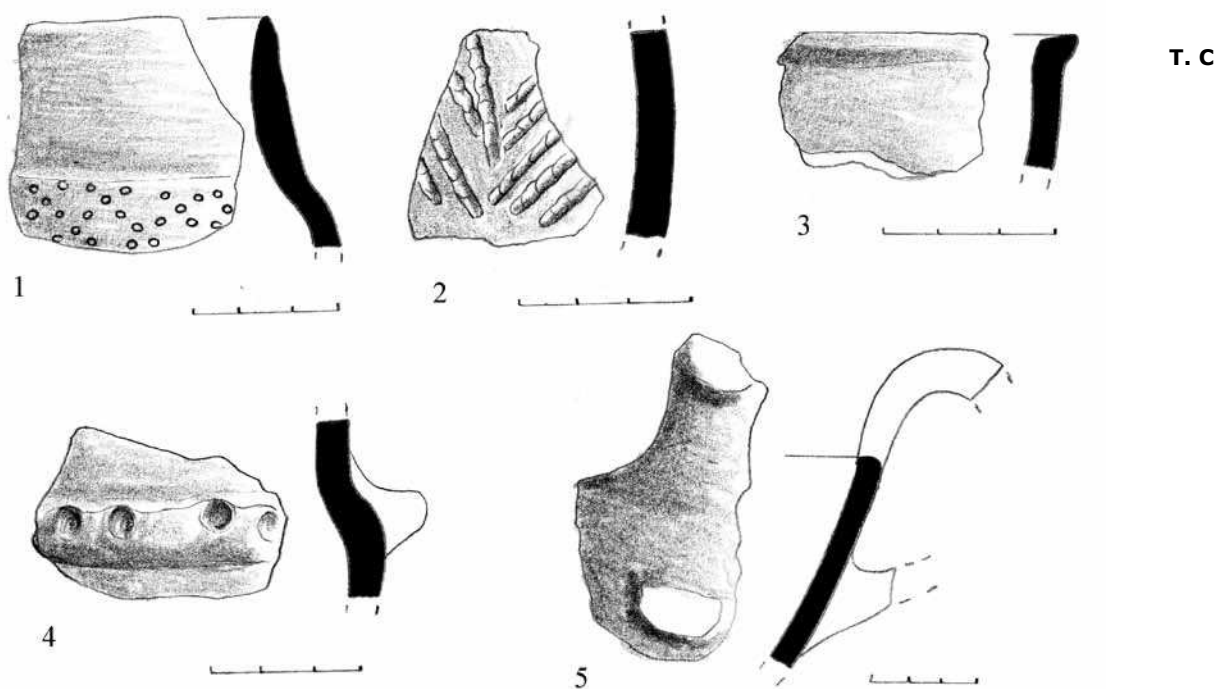
Праисторијско насеље је позиционирано на врху узвишења које је са три стране природно заштићено стрмим падинама, док је са западне, приступне стране повезано са суседним узвишењем прелазом у виду седла. Процењује се да је насеље обухватало површину од око 0,22 хектара. Окружено је двема дубоким вододеринама насталим дејством потока Огашу Хајдук и Мала Близна. Рекогносцирањима и археолошким истраживањима утврђено је да се на овом месту, поред насеља из старијег гвозденог доба, налазио и утврђени антички локалитет (каструм?), вероватно због експлоатације руда којима ово подручје обилује. Локалитет се налази у близини комуникационог правца, који води долином Поречке реке.²³⁶

На локалитету су приликом рекогносцирања евидентирани налази из развијеног, односно позног енеолита (Коцофени–Костолац култура), старијег гвозденог доба (Басараби култура) и касне антике.

Из енеолита потичу фрагмент дубље посуде цилиндричног врата, украшене тачкастим убодима који формирају геометријске облике (Т. С/1), и фрагмент трбуха посуде украшен браздастим убадањем (*Furchenstich*) (Т. С/2).

Гвозденом добу припадају фрагмент полулоптасте зделе кратког разгранутог обода, затим трбуха лонца са језичастом дршком и пластичном траком, који су украшени јамичастим удубљењима, и фрагмент коничне шоље, са дршком која прелази обод (Т. С/3-5).

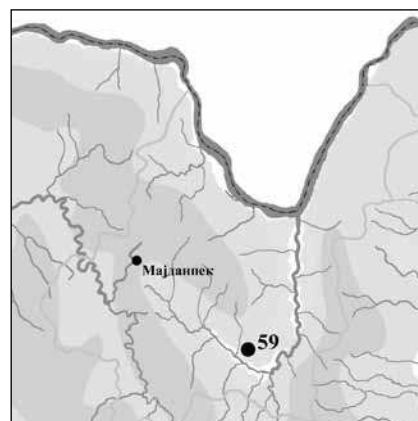
²³⁶ Истраживања је обавио Музеј рударства и металургије у Бору 1969. године, а рекогносцирање је 2004. године обавио М. Пековић (Кондић 1990; Пековић 2007).

59. Рудна Глава, локалитет Дневни коп
(N44°19'59.8176" E022°06'11.3435"), н.в. 411 м.
Праисторијски рудник бакра.

Локалитет се налази изнад села Рудна Глава, на месту где је на површини у прошлости постојала већа концентрација малахита. Истраживањима су констатована праисторијска вертикална окна у којима је вршена експлоатација руде бакра (сл. 3, 8, 9).²³⁷ Локалитет представља један од најстаријих рудника бакра на територији Европе, а најстарији апсолутни датуми сведоче да је рудник експлоатисан већ у време винчанске културе.²³⁸

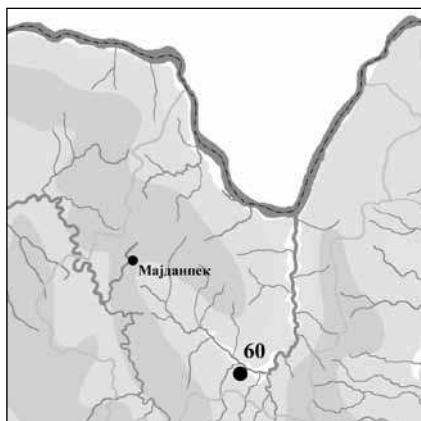
Осим великог броја алатки од ројине и камена, на локалитету је нађено и неколико остава посуда, као и један зооморфни жртвеник (сл. 22-35).²³⁹

²³⁷ Истраживања је обавио Б. Јовановић (Jovanović 1971a; *Idem* 1982).

²³⁸ Boric 2009: 194, tab. 1.

²³⁹ Опширније о руднику видети у посебном поглављу наставку књиге.

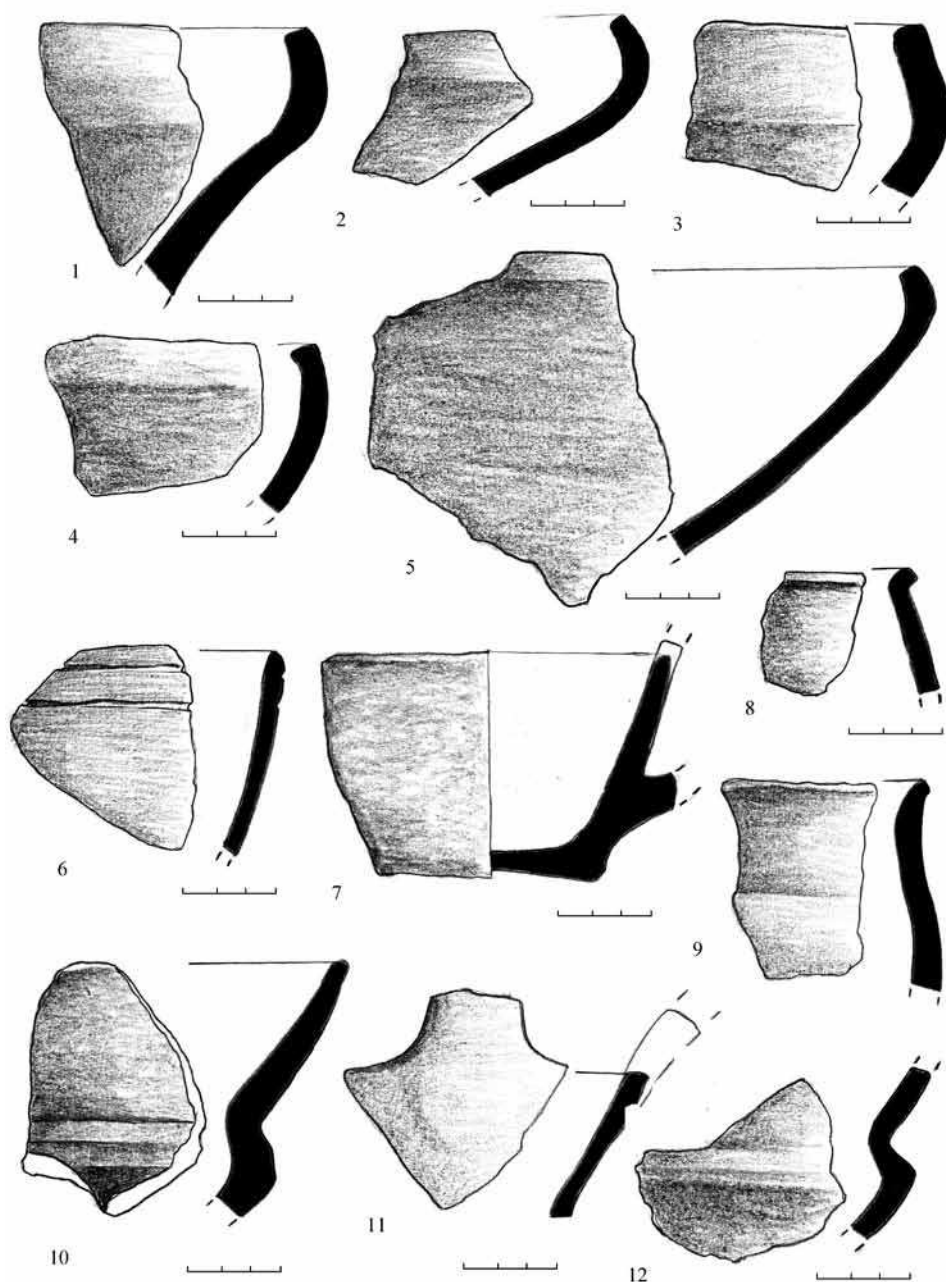

60. Рудна Глава, локалитет Кузњица

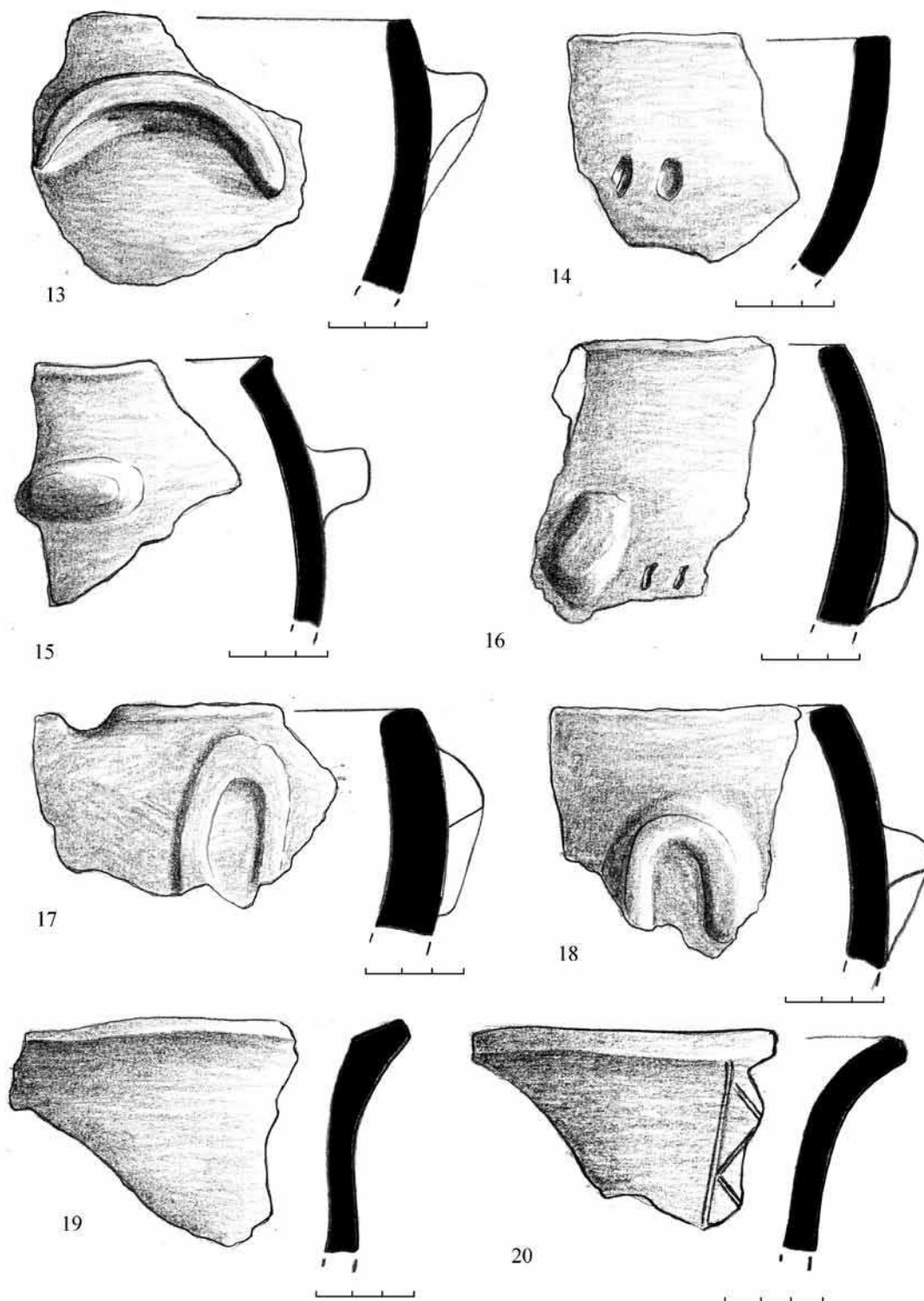
(N44°18'49.1856" E022°06'8.0565"), н.в. 320 м.
Висинско градинско насеље.

Праисторијско насеље се налазило на платоу на врху узвишења, око 1 km низводно од села Рудна Глава, изнад места где се мањи поток улива у Шашку реку. Локалитет је визуелно повезан са праисторијским рудником Дневни коп. Судаћи према дистри-

Т. С1

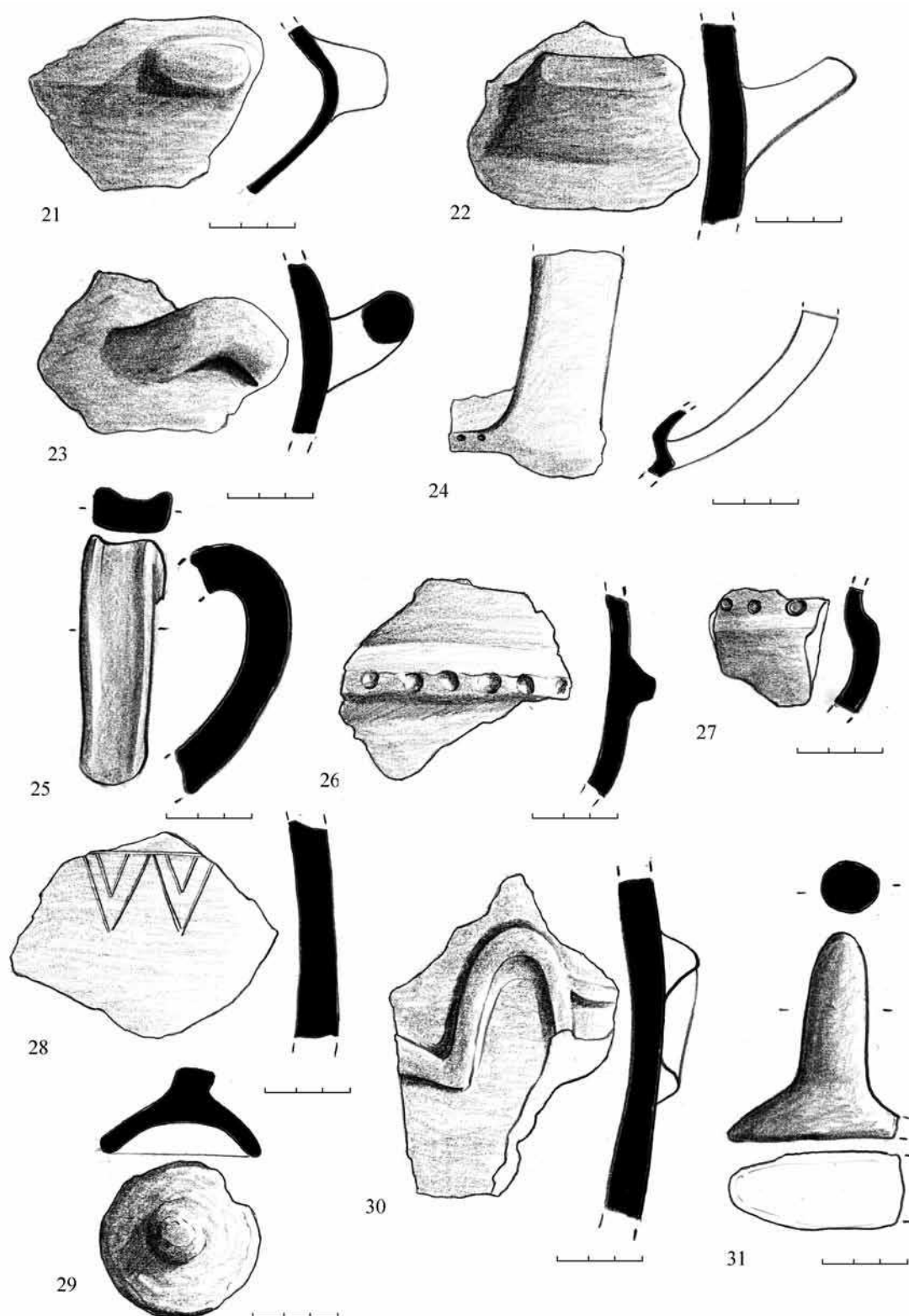

буцији керамичког материјала и фрагмената кућног лепа, који се и данас могу наћи на ораницама, насеље је заузимало велику површину. Овом локалитету се може прићи једино са јужне стране, на којој је седлом повезан са брдом у залеђу, док је са осталих страна окружен стрмим пади-

Т. СIII

нама. На седлу су констатовани остаци земљаног бедема, који је насељу пружао додатну заштиту.²⁴⁰

²⁴⁰ Систематска истраживања извели су 1971. године Б. Јовановић и И. Јанковић (Јовановић 1972; Капуран 20116).

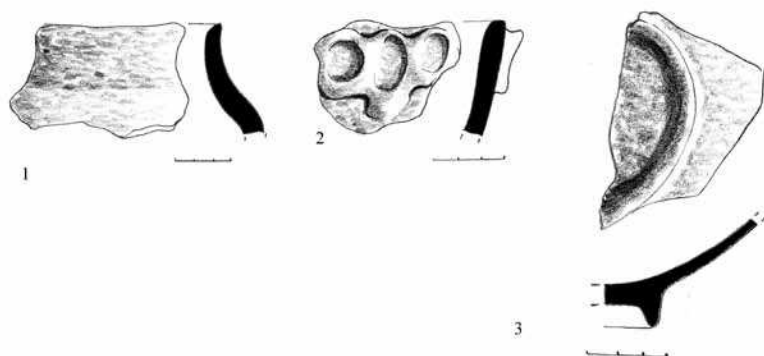
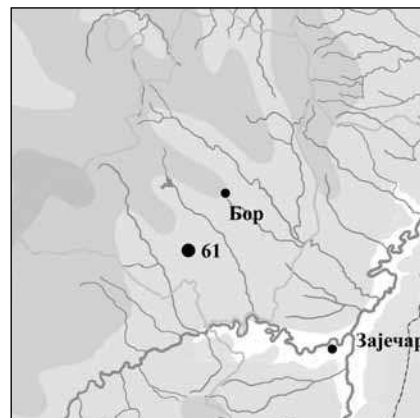
Сви налази који потичу са локалитета опредељени су у позну фазу старијег гвозденог доба, односно у злотску групу.

Од керамичких форми доминирају коничне и полулоптасте зделе увученог обода (Т. CI/1-5), затим посуде дугог левкастог врата, са дршкама које високо прелазе обод (Т. CI/10-12), као и полулоптасте дубље посуде (Т. CI/6; Т. CII/13, 18). Осим наведених форми, јављају се и амфоре левкастог врата и благо разгрнутог обода (Т. CII/19-20), коничне шоље (Т. CI/7) и дубље посуде благе S профилације (Т. CI/8-9). Најзаступљенији орнаменти су низови убода или отисака различитих облика (Т. CII/14, 16; Т. CIII/24, 26-27), затим урезане праве линије, изломљене линије или уписани троуглови (Т. CI/6; Т. CIII/20, 28) и фасетирање (Т. CI/10, 12). Честе су брадавичасте, потковичасте и полумесечасте дршке (Т. CII/13, 15-18; Т. CIII/21-22, 30), а јављају се и тракасте и правоугаоне дршке (Т. CI/7, 11; CII/22, 24-25) и једна лучна, хоризонтално постављена дршка (Т. CIII/23).

Осим фрагмената посуда, на локалитету су евидентирани један калотаста минијатурни поклопац са ваљкастом дршком (Т. CIII/29) и гладлица за керамику од печене земље (Т. CIII/31).

61. Смолница, локалитет Извор Несторовог потока
(N44°59'42.9565" E022°02'57.0832"), н.в. 340 м.
Висинско насеље.

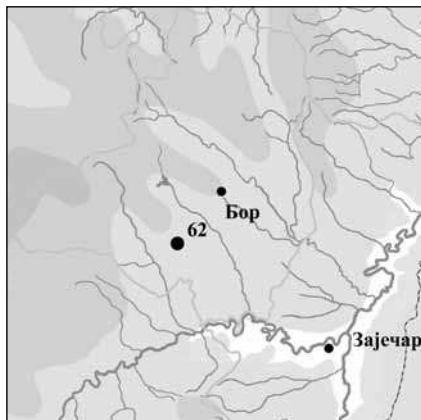
Праисторијско насеље је позиционирано на платоу који се уздиже западно од Џановог поља, на неколико десетина метара изнад мањег потока. Висинска позиција омогућава добар преглед околног терена, а близина воде пружа погодности коришћења комбиноване сточарско-аграрне економије.²⁴¹

Т. CIV

²⁴¹ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1982. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран, Булатовић, Јовановић 2010; Капуран 20116).

Са овог локалитета потичу фрагменти лоптасте посуде кратког цилиндричног врата (Т. CIV/1), затим полулоптасте дубље посуде украшене пластичним апликацијама које формирају кругове (Т. CIV/2) и прстена-стог дна посуде (Т. CIV/3). Налази припадају раном неолиту, односно старчевачкој култури.

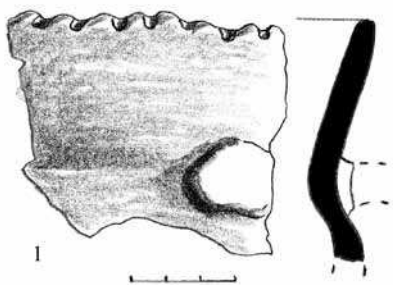

62. Смолница, локалитет Шетаће

(N44°01'46.3822" E022°02'6.5135"), н.в. 436 м.

Градинско насеље.

Праисторијско и античко градинско насеље подигнуто је на источном од два већа купаста узвишења над ушћем Огашу Лупсе у реку Кобила. Узвишење је природно заштићено стрмим падинама са три стране, осим са југозапада. На истом месту је током IV века н.е. изграђено античко утврђење, које је вероватно било повезано са металургијом. Због велике ерозије и грађевинских активности током антике, праисторијска стратиграфија није сачувана. Процењује се да је насеље заузимало површину од приближно 0,3 хектара.²⁴²

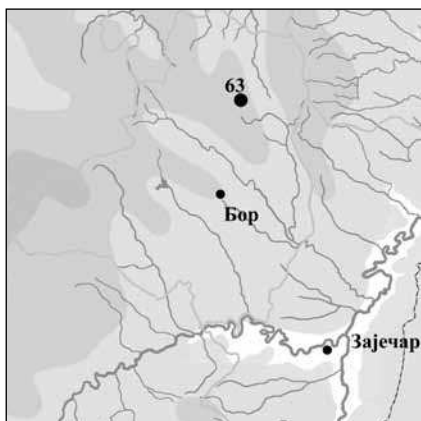

Т. CV

Са локалитета потиче фрагмент лонца левкастог врата, са кореном дршке овалног пресека (Т. CV/1), који вероватно припада бронзаном добу.

ТАНДА

У атару села Танда евидентирана су два праисторијска локалитета: Барне воде и Мали визак.

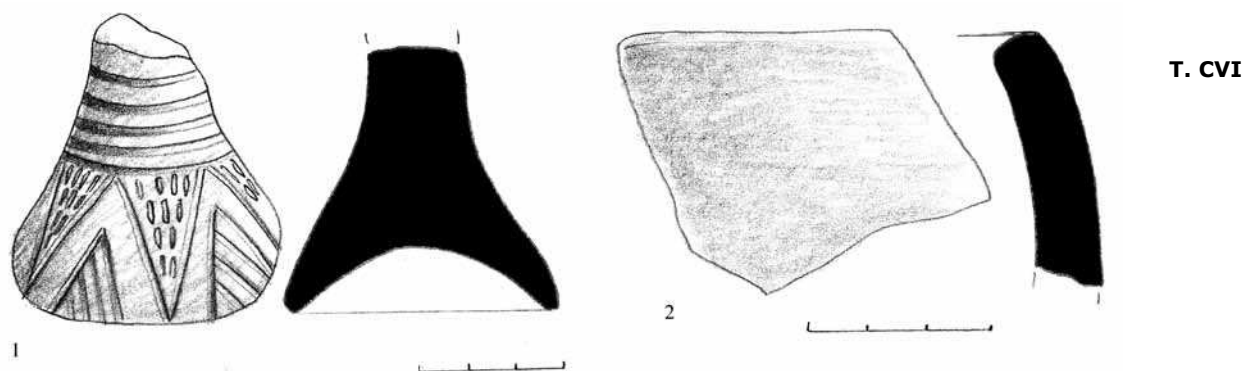
63. Танда, локалитет Барне воде

Локалитет није убициран.

Са локалитета потичу фрагментовани део стилизоване фигурине, са коничним шупљим доњим делом, украшен наспрамним урезаним шрафираним или пунктираним троугловима са белом инкрустацијом,

²⁴² Систематска ископавања је 2008. године извршио Музеј рударства и металургије у Бору, са М. Вуксаном (Капуран 20116).

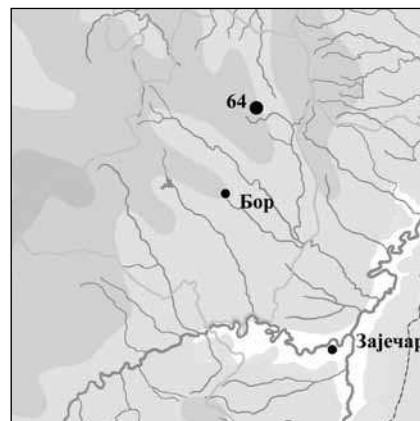
који формирају цик-цак траку (Т. CVI/1) и обод полулоптасте дубље посуде (Т. CVI/2). Судаћи према стилско-типолошким карактеристикама чини се да налази припадају гвозденом добу.²⁴³

64. Танда, локалитет Мали визак

(N44°11'39.6143" E022°08'27.9651"), н.в. 850 м.

Висинско насеље.

Локалитет се налази источно од планинског масива Стол, на купастом стеновитом узвишењу, које је са свих страна заштићено стрмим литицама, тако да се претпоставља да је насеље имало функцију „прибежишта“ у случају опасности. Са северне стране узвишења налази се депонија шљаке, која вероватно потиче од металуршких активности током средњег века, али није искључено да је део шљаке и из праисторијског периода. Локалитету је тешко прићи због густе вегетације којом је окружен.²⁴⁴

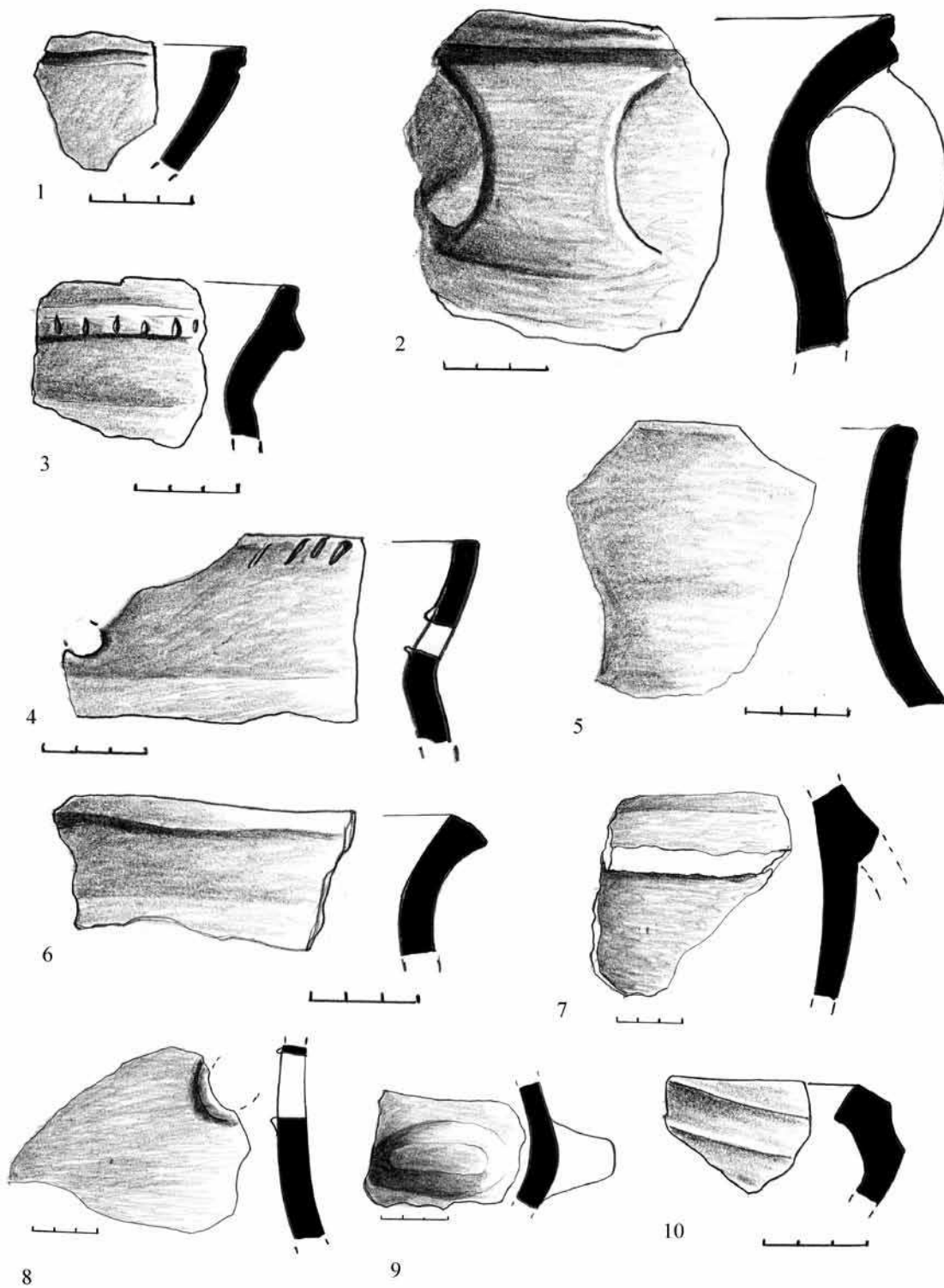

Налази са локалитета опредељују се у бронзано доба, старије гвоздено доба, антику и средњи век. Из бронзаног доба потичу полулоптасте зделе благо наглашеног обода (Т. CVII/1), веће посуде левкастог врата, понекад са масивном дршком или пластичном траком испод обода (Т. CVII/2-6), лонци са ложиштем (Т. CVII/7-8) и трбух посуде са правоугаоном дршком (Т. CVII/9). Из раног или старијег гвозденог доба потиче фрагмент зделе косо канелованог увученог обода (Т. CVII/10).

²⁴³ Batović 1979: LXXXVII/2.

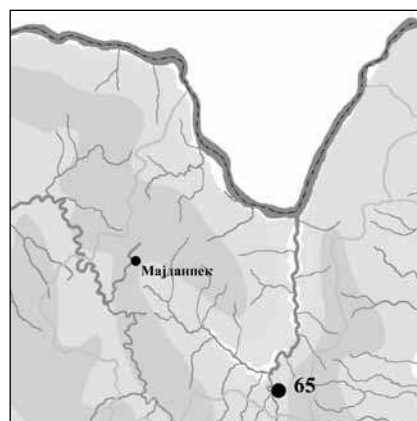
²⁴⁴ Рекогносцирање су обавили М. Јевтић и А. Капуран 2010. године (Капуран 20116).

T. CVII

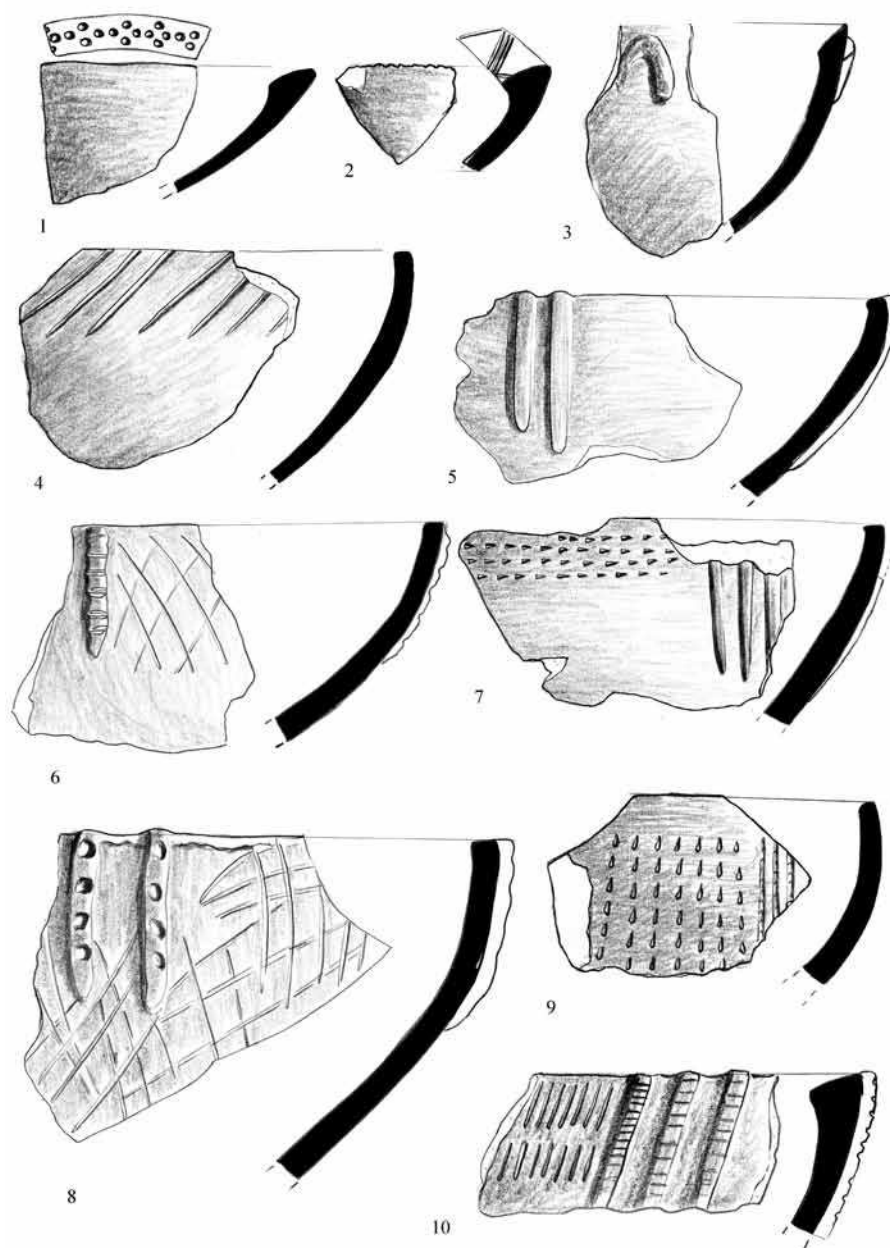

**65. Црнајка, локалитет Пјатра Кости, општина
Мајданпек**

(N44°17'22.2616" E022°08'54.1233"), н.в. 230 м.
Градинско насеље.

Праисторијско насеље подигнуто је на десној обали изнад ушћа Лева реке у Црнајку, у селу Црнајка, а окренуто је ка истоку.²⁴⁵ Приступ локалитету је отежан са свих страна – са три стране је заштићено стрмим падинама и коритом река, док је са западне

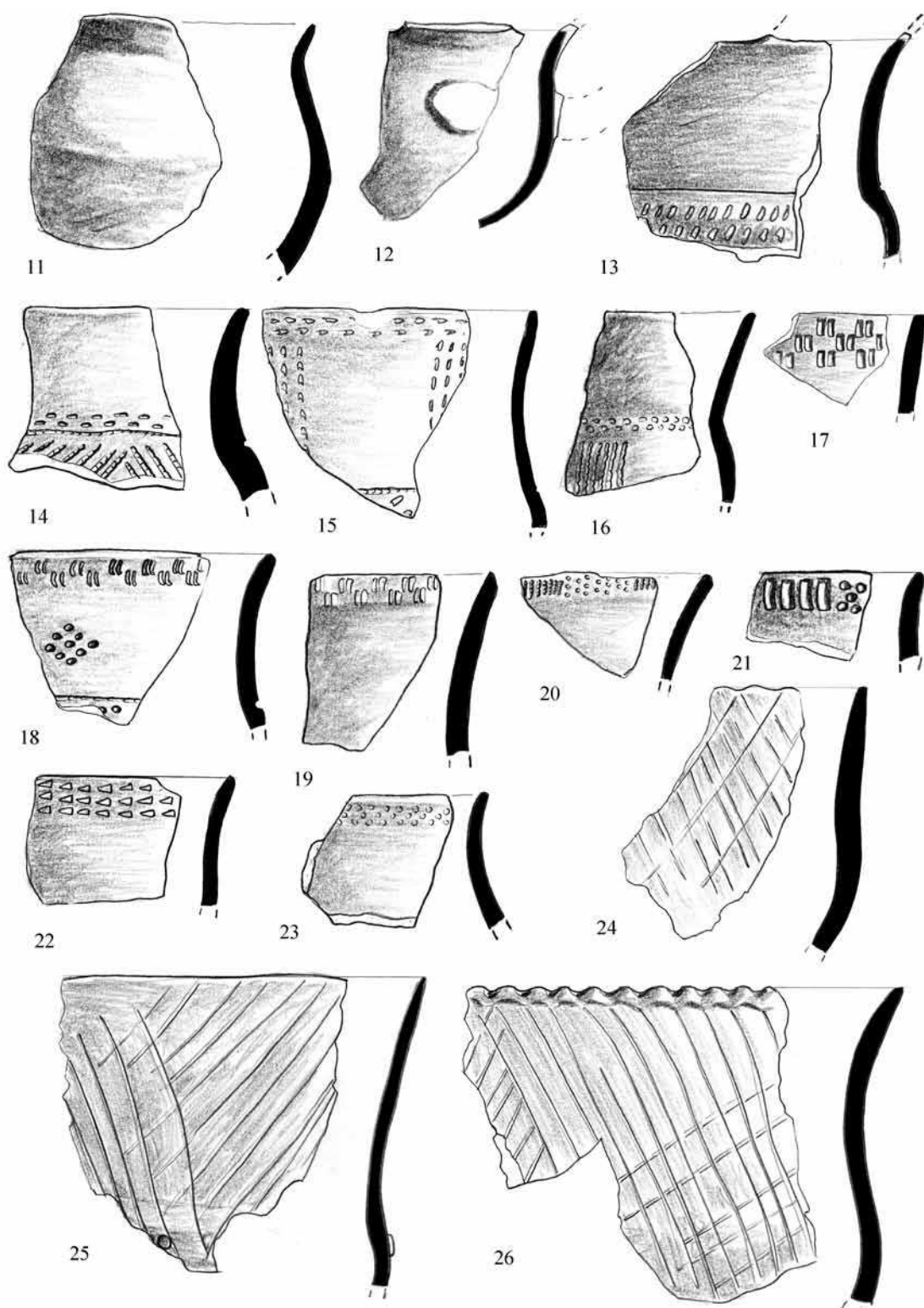

T. CVIII

²⁴⁵ Систематска истраживања изведена су 1971. године (Tasić 1982).

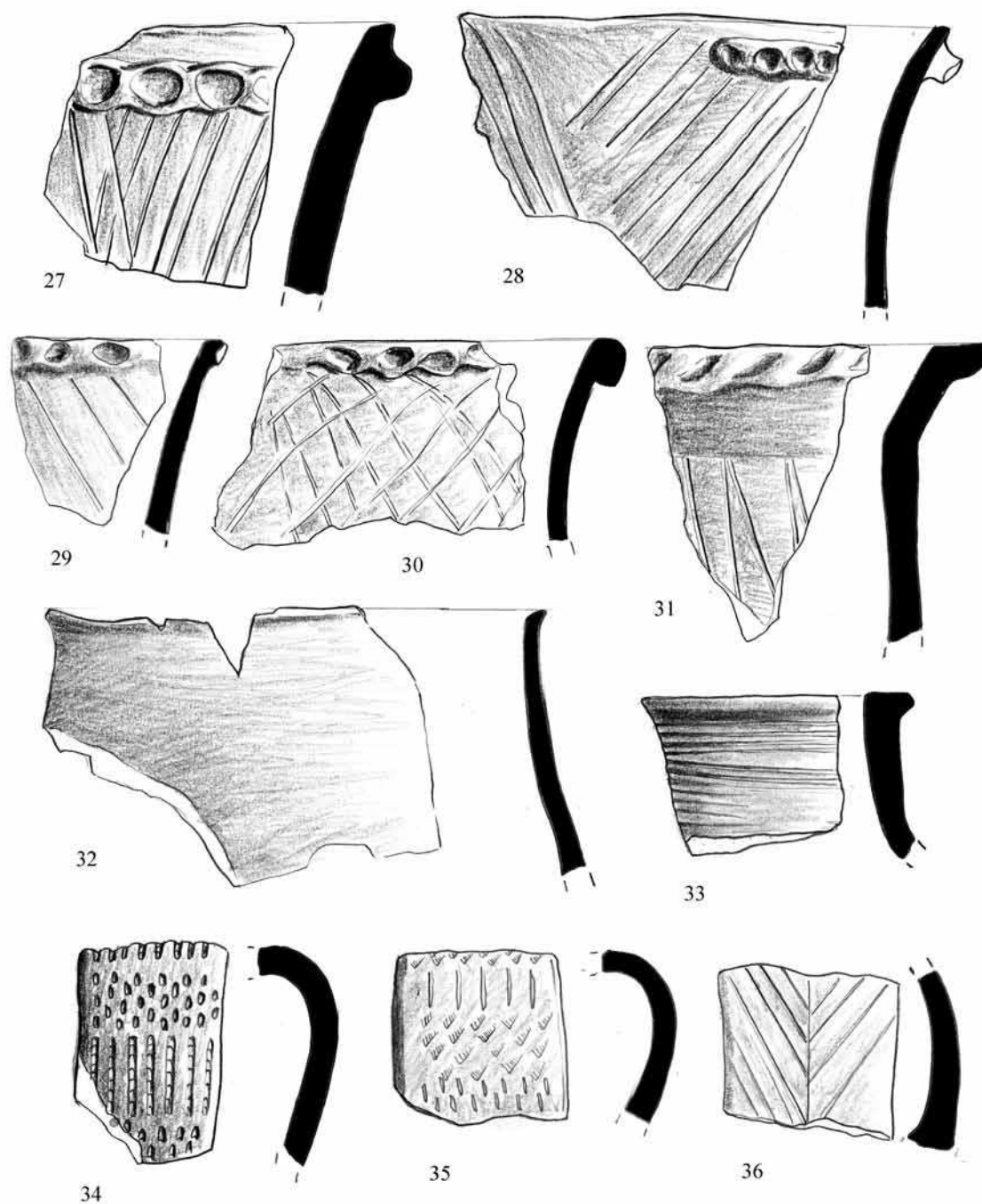
Т. СІХ

стране оивичен стенским масивом са стрмим литицама. Захвата површину око 0,25 хектара. Откривене куће биле су усецане у стрму падину, као и на другим градинским локалитетима Коцофени–Костолац културе (Кулмја Шкјопулуји, Кљанц, Језеро и др.).²⁴⁶

²⁴⁶ Tasić 1995; Николић 1997; *Idem* 2000; Капуран, Булатовић 2012.

Осим налаза из развијеног/позног енеолита (Костолац–Коцофени култура), на локалитету су евидентирани и фрагменти керамике из млађег гвозденог доба (латенска култура).²⁴⁷

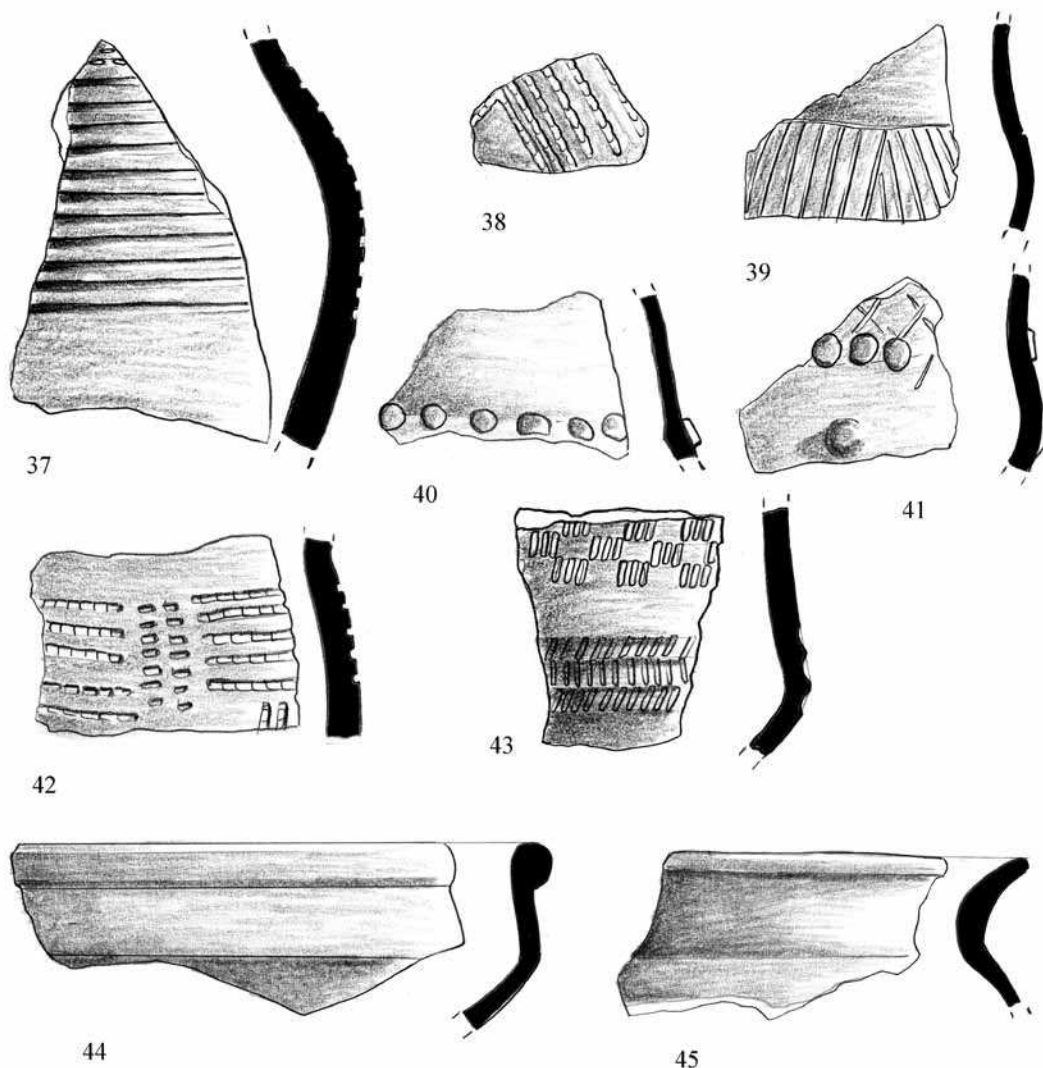
Већину форми из енеолита чине полулоптасте зделе, понекад са троугласто профилисаним ободом, често украшене вертикалним пластичним ребрима од обода према дну (Т. CVIII/1-10), затим пехари или шоље благе S профилације, са дршком која високо прелази обод (Т. СІХ/11-12; сл. 66), зделе левкастог врата (Т. СІХ/13-26) и амфоре дугог левкастог

²⁴⁷ Капуран 20116.

или цилиндричног врата (Т. СХ/27-33). Преовладавају лучне вертикално постављене дршке тракастог пресека (Т. СІХ/12-13; Т. СХ/34-36), а јављају се и потковичасте дршке (Т. СVІІІ/3). Најчешће технике орнаментисања јесу урезивање и убадање. Урезани мотиви су већином праве линије, које се често укрштају формирајући ромбове (Т. СVІІІ/8; Т. СІХ/24-26; Т. СХ/27-31) или чине хоризонталне низове (Т. СVІІІ/4, 10; Т. СХ/35). Убоди су тачкастог (Т. СVІІІ/1; Т. СІХ/16-18, 20-21, 23), овалног (Т. СІХ/14-16; Т. СХ/34) троугластог (Т. СVІІІ/7, 9; Т. СІХ/22) или правоугаоног облика (Т. СІХ/13, 17-19, 21; Т. СХІ/42, 43). Јављају се и троугласто утискивање, са попречним шрафурама (Т. СХ/35), и линцен апликације (Т. СІХ/25; Т. СХІ/40-41), а браздасто убадање (*Furchenstich*) је веома чест украс на керамици са овог локалитета (Т. СVІІІ/9; Т. СІХ/14-16; Т. СХ/34; Т. СХІ/38, 42).

Са локалитета потичу фрагменти зделе цилиндричног врата, кружно задебљаног обода и посуде благе S профилације, израђених на витлу (Т. СХІ/44-45), који припадају млађем гвозденом добу.

Т. СХІ

ШАРБАНОВАЦ

У атару села Шарбановац регистрована су четири праисторијска локалитета: Велика падина, Ла Бунар, Пунђилов поток и Селиште.

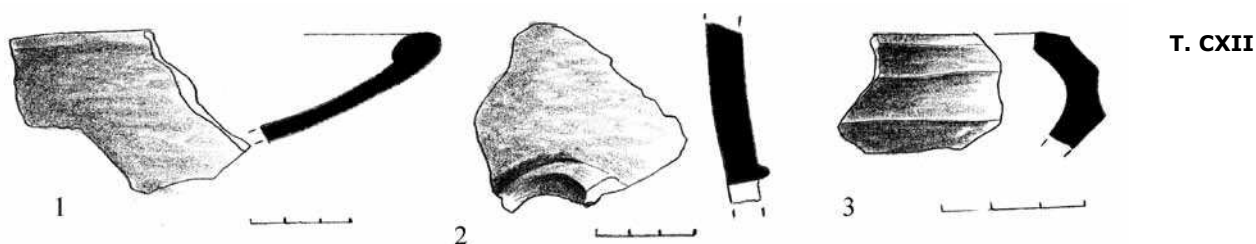
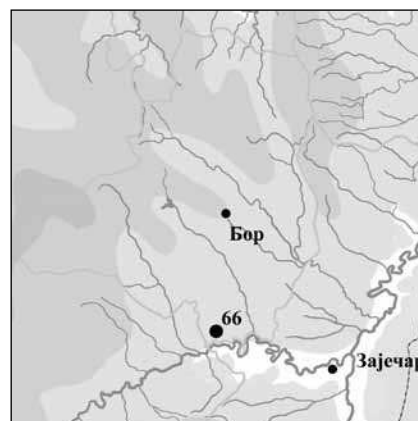
66. Шарбановац, локалитет Велика падина

(N43°55'5922" E022°05'317151"), н.в. 380 м.

Равничарско насеље.

Праисторијско насеље се налазило на јужном крају брда Велика падина, на десној обали Шарбановачке реке близу њеног ушћа у Црни Тимок.²⁴⁸ Данас је изнад њега изграђено викенд-насеље. У профилу укопа за септичку јаму у једној од околних башти, на релативној дубини око 0,5 м констатован је дебео слој уситњеног лепа, који представља хоризонт становања.

Са овог локалитета могућ је визуелни контакт са локалитетом Селиште, на супротној обали Црног Тимока.²⁴⁹

Т. СХII

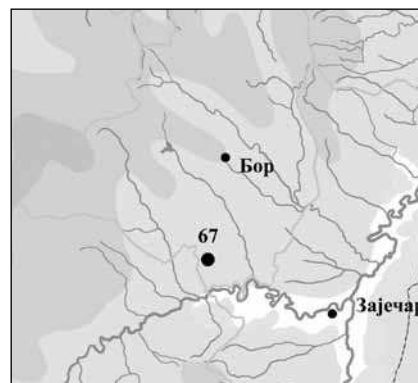
Налази припадају старијем енеолиту (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс), бронзаном добу и раном или старијем гвозденом добу. Из енеолита датира фрагмент плитког тањира са полукружно задебљаном унутрашњом страном обода (Т. СХII/1), из бронзаног доба вероватно потиче део лонца са ложиштем (Т. СХII/2), док фрагмент зделе увученог хоризонтално канелованог обода (Т. СХII/3) потиче из раног или старијег гвозденог доба.

67. Шарбановац, локалитет Ла Бунар

(N43°57'5.3308" E022°04'9.4107"), н.в. 260 м.

Висинско насеље.

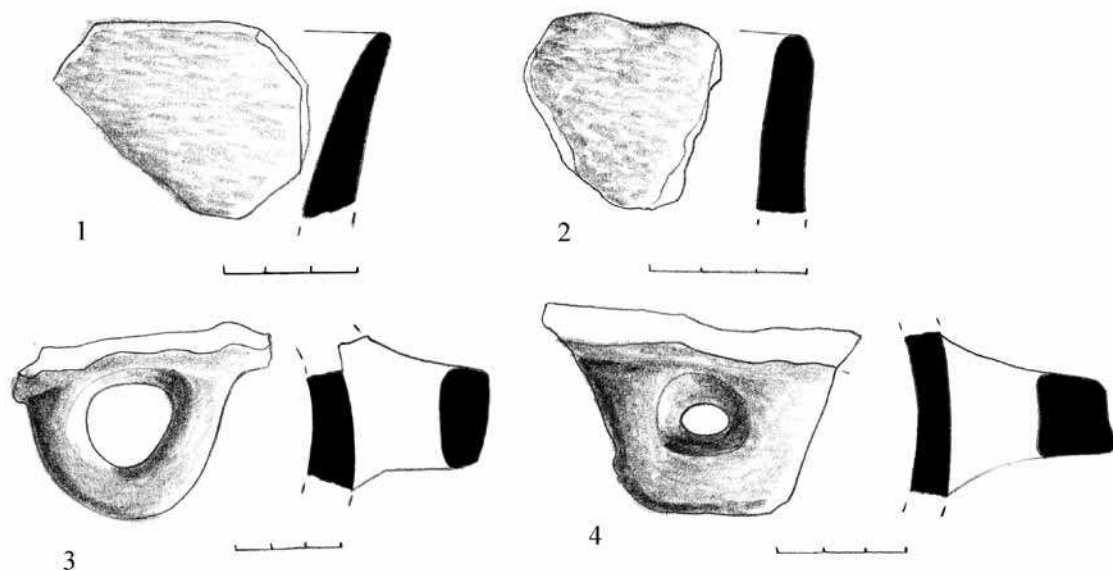
Локалитет се налази на благој падини ка западу, која се завршава вертикалним одсеком према

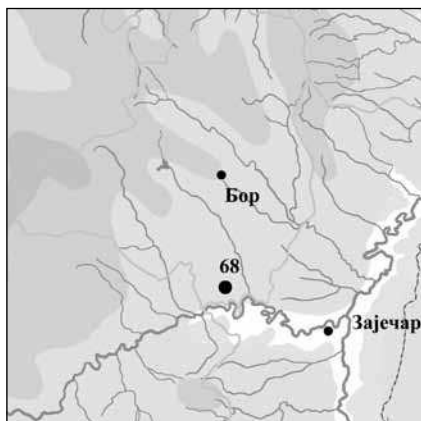
²⁴⁸ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1981–1983. године.

²⁴⁹ Локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 20116).

Т. СХIII

Сувом потоку. Овај потес представља обронак брда Вантулиш, и налази се неколико километара јужно од Шарбановца. Откривени налази керамике и лепа указују да су на овоме месту постојали стамбени објекти са надземном архитектуром, која највероватније припада развијеном бронзаном добу.²⁵⁰ Осим налаза из бронзаног доба, на локалитету су откривени и фрагменти керамике из неолита, односно старчевачке културе (Т. СХIII/1-2). Из бронзаног доба потичу препознатљиве правоугаоне вертикално перфориране (Т. СХIII/4) и хоризонтално постављене дршке тракастог пресека (Т. СХIII/3).

68. Шарбановац, локалитет Пунђилов поток

(N43°56'2.6342" E022°07'2.7018"), н.в. 200 м.

Равничарско насеље.

Локалитет је позициониран на речној тераси, на благој падини изнад обале Пунђиловог потока. Праисторијско насеље било је подигнуто близу његовог ушћа у Тимок, а окренуто је ка истоку. Локалитет се данас налази испод воћњака и кућа неколико сеоских домаћинстава. Вероватно је најзанимљивији део локалитета остао испод дела воћњака на уздигнутој тераси изнад потока.²⁵¹ Покретне археолошке налазе

са овога локалитета чине атипични фрагменти керамике и неколико камених фрагментованих праисторијских жрвњева. Налази припадају

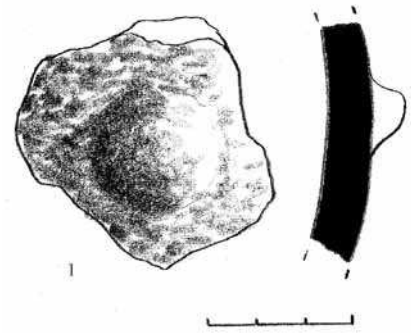
²⁵⁰ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1981–1983. године, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 2011б; Капуран, Булатовић, Јанковић 2011).

²⁵¹ Рекогносцирања је 1982. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године.

неолиту (старчевачка култура) и бронзаном добу (Т. СХIV/1).²⁵²

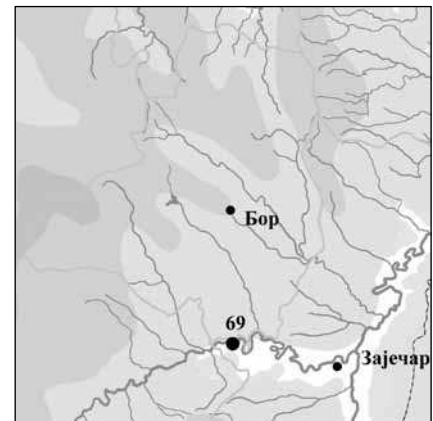
Т. СХIV

69. Шарбановац, локалитет Селиште

(N43°55'26.1778" E022°05'31.7151"), н.в. 380 м.
Равничарско насеље.

Праисторијско насеље се налазило на речној тераси неколико десетина метара од десне обале Црног Тимока на парцели Ј. Балановића. Локалитет је пресечен регионалним путем Параћин–Зајечар. Оријентисан је ка северу и са њега се види локалитет Велика падина. Претпоставља се да се праисторијско насеље ширило и низ Тимок, пошто му је у залеђу простор ограничен стрмим падинама Баба Јоне. Приликом посете локалитету сакупљени су налази са ораница површине око 0,75 хектара.²⁵³

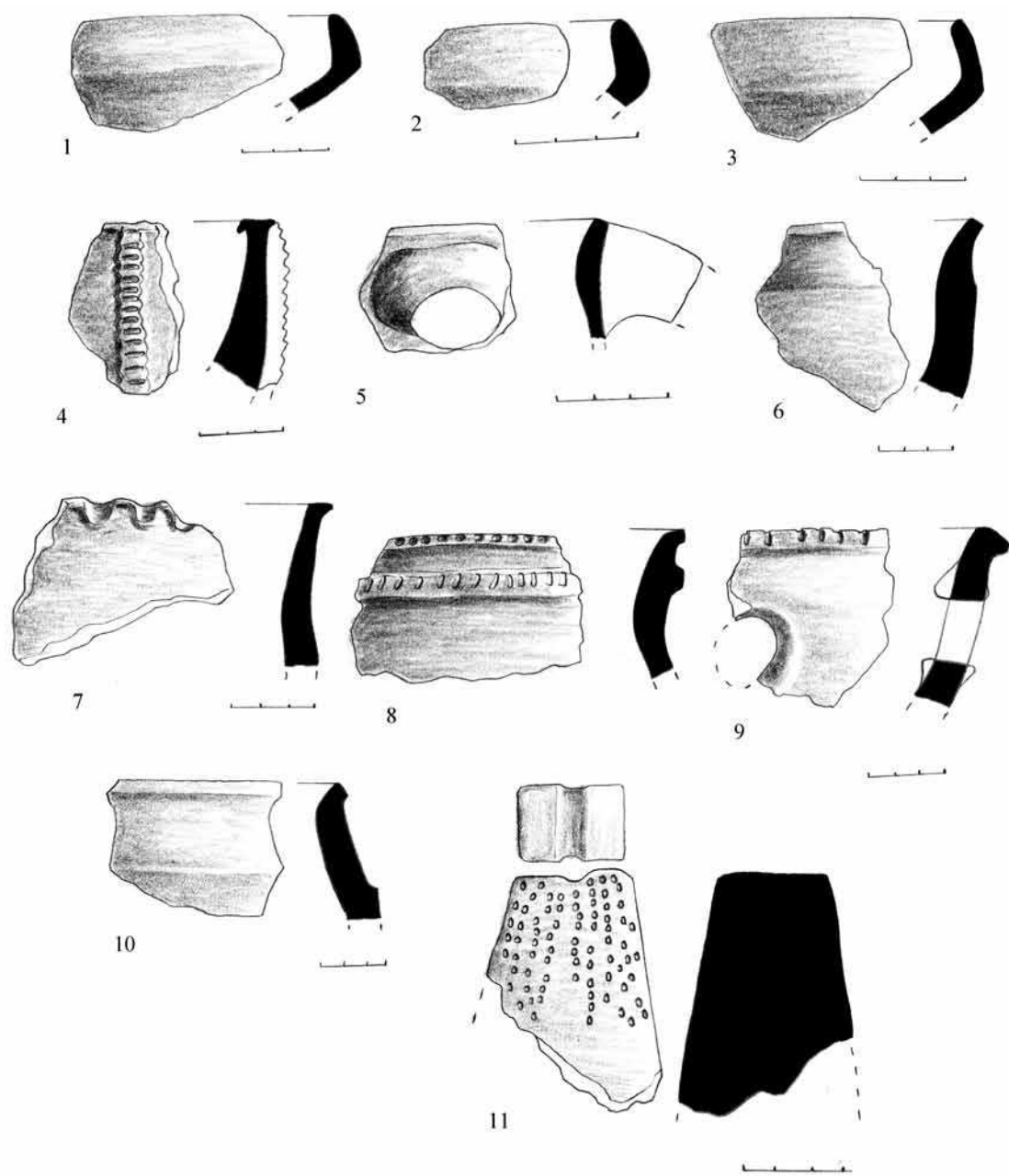
Налази припадају старијем енеолиту (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс), затим развијеном/позном енеолиту (Коцофени-Костолац култура), као и бронзаном или гвозденом добу.

Из старијег енеолита потичу фрагменти трију здела увученог обода (Т. СХV/1-3), док фрагмент полулоптасте дубоке посуде са вертикалним пластичним ребром (Т. СХV/4) датира из развијеног/позног енеолита. Бронзаном добу припадају део пехара са дршком у равни са ободом (Т. СХV/5) и део стањеног и благо разгранутог обода полулоптасте посуде (Т. СХV/6). Фрагменти лонаца и саџака украшених пластичним тракама (Т. СХV/7-9) вероватно припадају бронзаном или гвозденом добу, док део коничног врата посуде, са наглашеним ободом и раменом (Т. СХV/10), и пирамидални тег украшен пунктирањем (Т. СХV/11) вероватно припадају старијем гвозденом добу.

²⁵² Капуран, Булатовић, Јовановић 2011.

²⁵³ Рекогносцирања је 1981–1983. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран, Булатовић 2012).

T. CXV

ЛОКАЛИТЕТИ ИЗВАН ТЕРИТОРИЈЕ ОПШТИНА БОР И МАЈДАНПЕК²⁵⁴

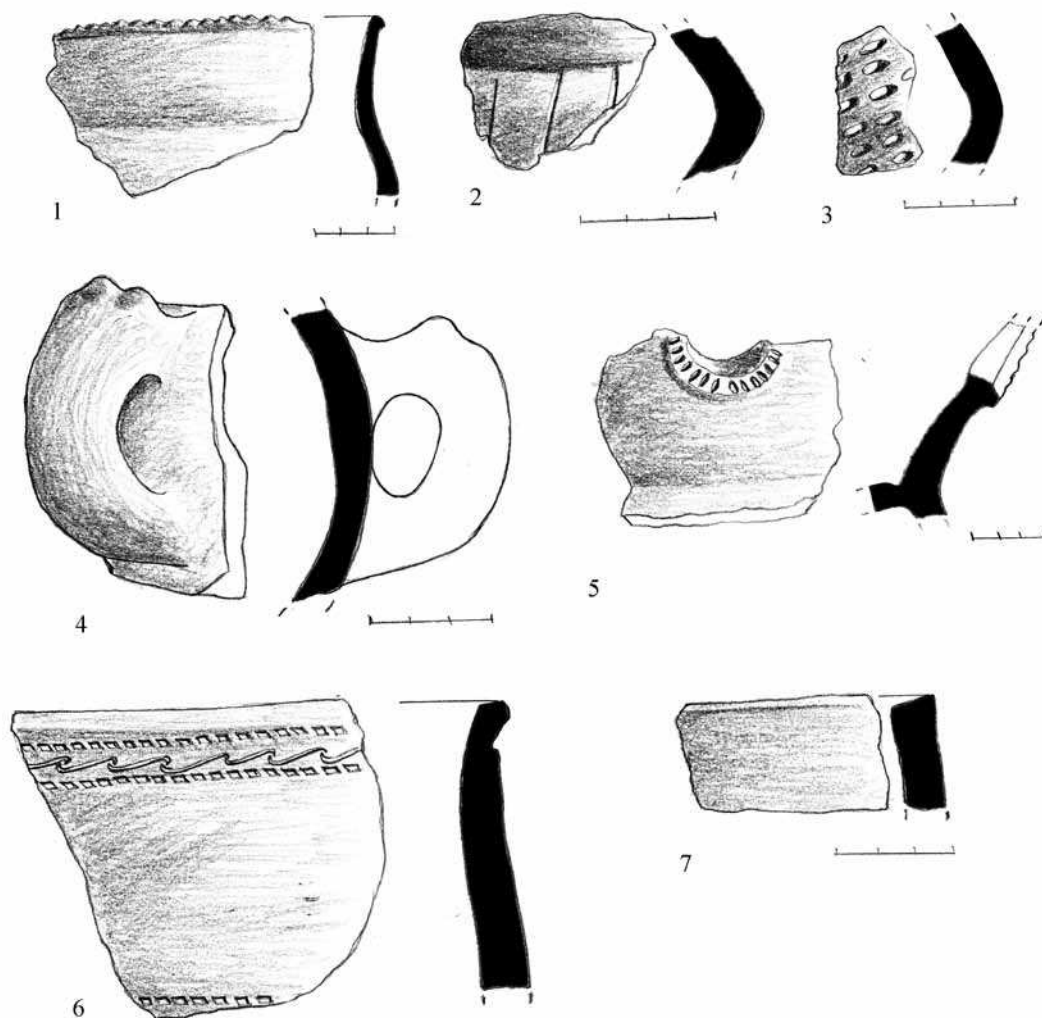
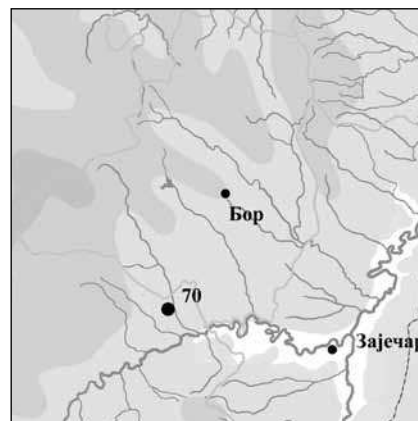
БОЉЕВАЦ

70. Бољевац, Боговина, локалитет Боговинска пећина

(N43°53'48.9463" E021°55'51.5578"), н.в. 268 м.

Пећинско станиште и висинско насеље испред пећине.

Боговинска пећина се налази у источном подножју источног Кучаја и има сложен систем канала распоређених у три нивоа, укупне дужине 584 м. На улазном делу пећине у највећем броју су концентрисани налази керамике који су у њу допели из природног

Т. СХVI

²⁵⁴ Археолошка грађа која потиче са ових локалитета налази се у Музеју рударства и металургије у Бору, па су из тог разлога локалитети уврштени у ову књигу.

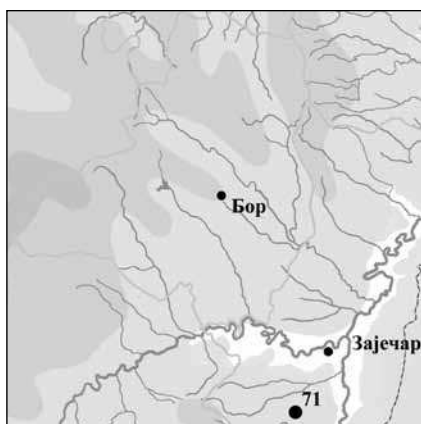
отвора, односно из насеља које се формирало изнад улаза. Ово насеље на отвореном било је смештено на неколико тераса непосредно изнад потока, а његов тип карактеристичан је за позни енеолит у североисточној Србији.²⁵⁵

Са локалитета потичу фрагменти дубље посуде цилиндричног врата, чији је обод украшен јамичастим удубљењима (Т. СХVI/1), затим део оштрије профилисаног трбуха посуде, украшен вертикалним урезаним линијама (Т. СХVI/2), као и трбух посуде украшен низовима косих убода (Т. СХVI/3). Они припадају развијеном/позном енеолиту (Коцофени–Костолац култура). Констатовани су и фрагмент трбуха посуде, са масивном лучном дршком са два пластична рожаста наставка на врху (Т. СХVI/4), и део саџака (Т. СХVI/5), који вероватно припадају бронзаном добу, као и фрагмент обода посуде украшен низом правоугаоних отисака начињених на зубљеним инструментом у комбинацији са утиснутим спојеним S мотивима (Т. СХVI/6) и фрагмент обода и цилиндричног врата посуде (Т. СХVI/7), који припадају старијем гвозденом добу.

ЗАЈЕЧАР

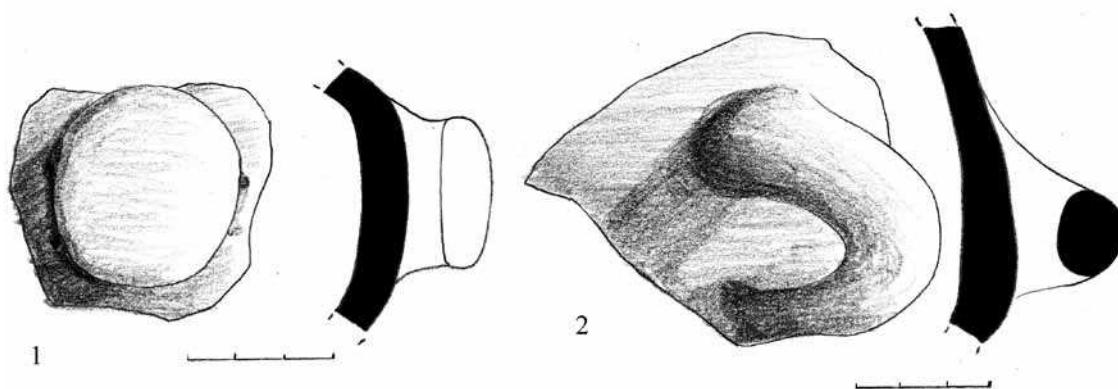
71. Зајечар, Бачевица, локалитет Мечкин врх

Локалитет Мечкин врх није прецизно убициран, а налази се око 10 km јужно од Зајечара.

Са локалитета потичу фрагмент трбуха посуде, са кружном вертикално перфорираном дршком (Т. СХVII/1) и део трбуха посуде са лучном вертикално постављеном дршком кружног пресека (Т. СХVII/2), који припадају старијем енеолиту, односно Бубањ–Салкуца–Криводол комплексу.

Т. СХVII

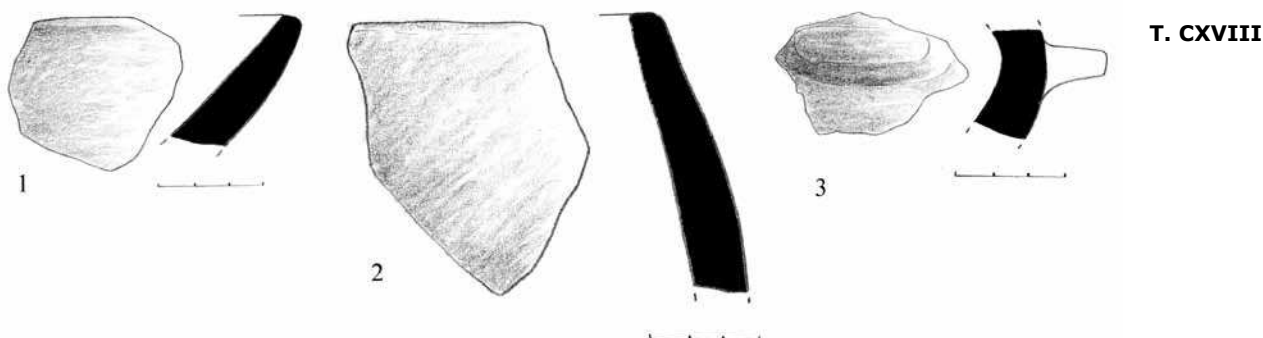
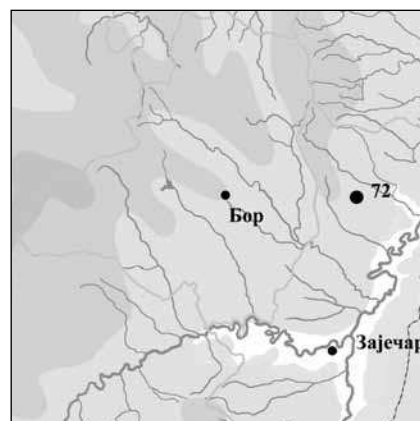

²⁵⁵ Рекогносцирање је обавио И. Јанковић 1981–1983. године (Ђуровић 1998; Капуран, Булатовић 2012).

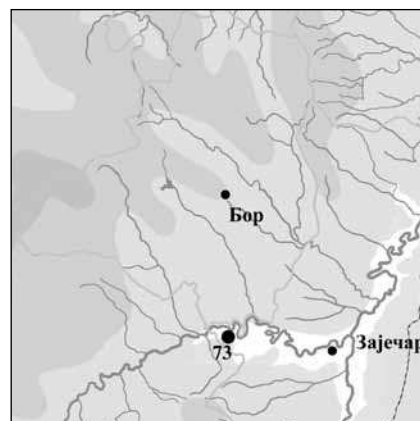
72. Зајечар, Глоговица, локалитет Селиште

Локалитет Селиште није убициран, а са њега потичу фрагменти обода коничне зделе (Т. СХVIII/1) и дубље овоидне посуде (Т. СХVIII/2), као и фрагмент трбуха посуде дебљих зидова, са тањом језичастом дршком (Т. СХVIII/3). На овом локалитету је нађена и бронзана секира-келт (сл. 78, лево), датована у крај позног бронзаног и почетак раног гвозденог доба,²⁵⁶ па се може претпоставити да и керамика припада истом периоду, мада према стилско-типолошким карактеристикама није могуће прецизније дефинисати ни њено културно, ни хронолошко опредељење.

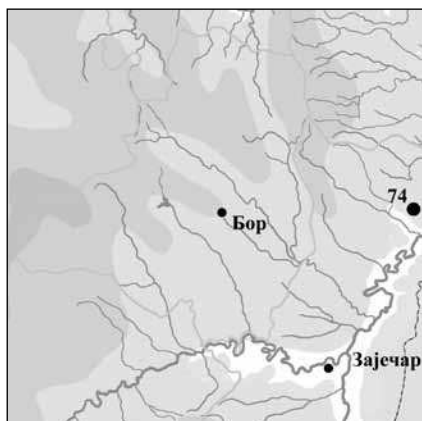
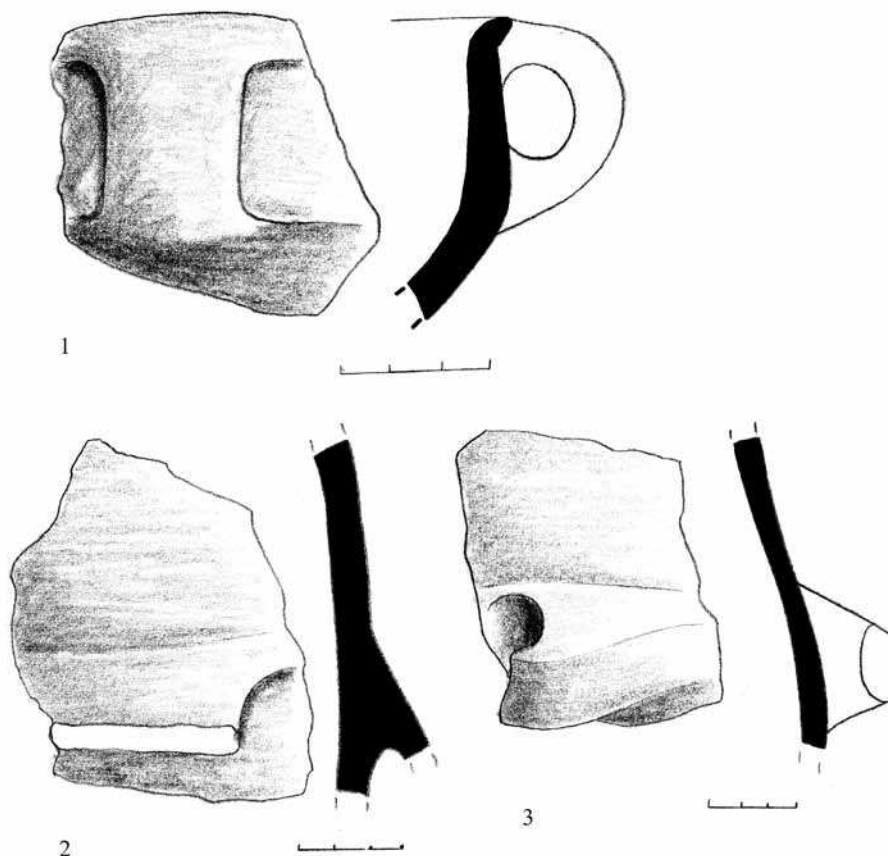
73. Зајечар, локалитет Манастирине – Баба Јона

Локалитет Манастирине – Баба Јона није убициран, а судећи према налазима припада развијеном бронзаном добу. Са локалитета потичу фрагмент биконичног пехара са тракастом дршком (или дршкама) која је у равни са ободом (Т. СХIX/1), затим фрагмент саџака (Т. СХIX/2), као и део трбуха посуде, са језичастом вертикално перфорираном дршком (Т. СХIX/3).

²⁵⁶ Јевтић 2004, 135, сл. 67.

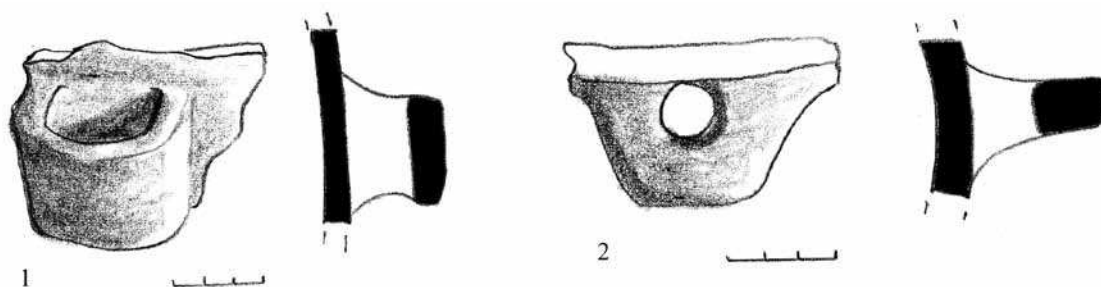
Т. СХІХ

74. Зајечар, Пожаревац , локалитет Мали Јасеновац

Локалитет Мали Јасеновац није убициран, а са њега потичу хоризонтално постављена дршка тракастог пресека (Т. СХХ/1) и трапезоидна вертикално перфорирана дршка правоугаоног пресека (Т. СХХ/2). Налази припадају развијеном бронзаном добу.

Т. СХХ

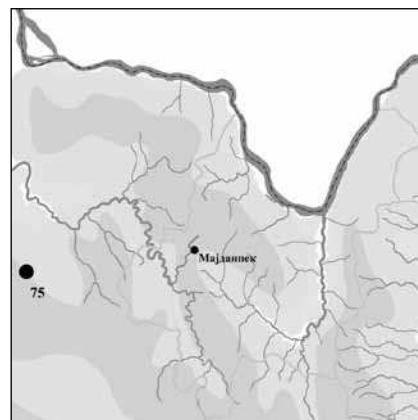

КУЧЕВО

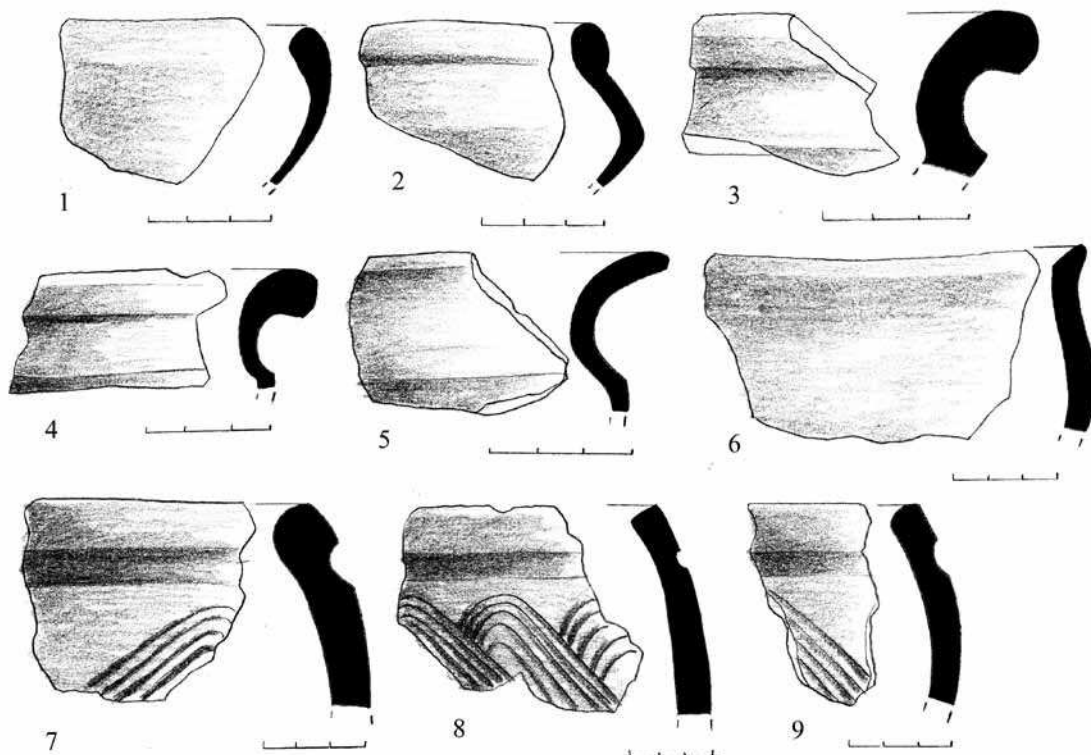
75. Кучево, Сена, локалитет Шетаће

Градинско насеље.

Локалитет се налази на језичастом узвишењу у селу Сена, на десној обали Пека, које је са три стране заштићено стрмим падинама, док је са југа повезано са залеђем уским приступним коридором. На врху локалитета налази се издужени плато на коме су приликом систематских истраживања евидентирани покретни налази из млађег гвозденог доба (латенска култура) и периода римске доминације.²⁵⁷

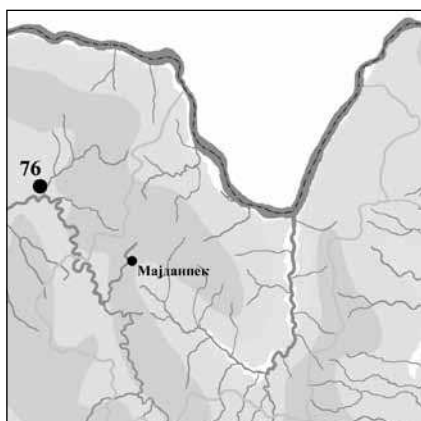

Осим здела оштре S профилације (Т. СХХI/3-5), које су карактеристичне за латенски период, евидентиране су полулоптасте и биконичне зделе полукружно задебљаних обода (Т. СХХI/1-2), затим здела благе S профилације, са уским косо профилисаним ободом (Т. СХХI/6), као и фрагменти ситуластих лонаца, са хоризонталним жлебом испод обода, украшени чешљастим орнаментом (Т. СХХI/7-9).

Т. СХХI

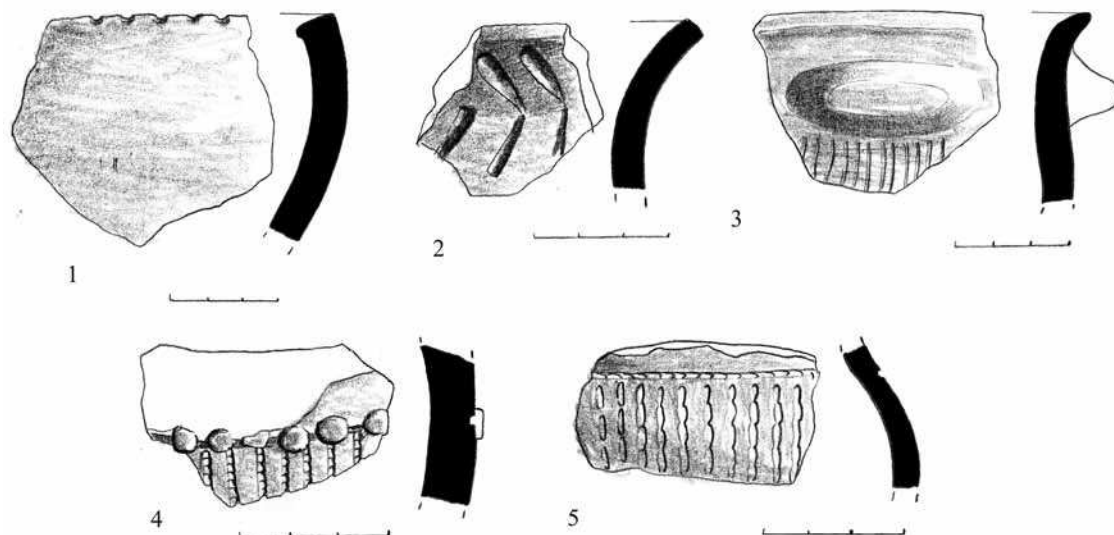
²⁵⁷ Булатовић, Капуран, Јовановић 2011: 122.

76. Кучево, Нересница, локалитет Велика чука
(N44°26'53.4259" E021°43'42.7172"), н.в. 240 м.
Градинско насеље.

Локалитет Велика чука се налази на двојном узвишењу позиционираном на десној обали Пека, десетак метара изнад корита реке. Прилаз локалитету је најлакши са западне стране, кроз увалу фланкирану двама природним купастим узвишењима, из које се излази на широки плато у облику лингуле, на коме се налази још једно узвишење. Са овог платоа могућа је контрола долине Пека. Керамички материјал прикупљен на површини потиче из ровова које је начинила Војска Србије.²⁵⁸

Т. СХХII

Налази припадају развијеном, односно позном енеолиту (Коцофени-Костолац култура), а чине их фрагмент полулопасте зделе чији је обод украшен јамичастим удубљењима (Т. СХХII/1), затим фрагмент дубље зделе благе S профилације, са језичастом дршком испод обода, украшен урезаним вертикалним паралелним линијама (Т. СХХII/3), фрагмент амфоре левкастог дугог врата са утиснутим овалним и троугаоним отисцима испод обода (Т. СХХII/2), као и фрагменти трбуха двеју посуда, украшени линцен апликацијама у комбинацији са низовима начињеним техником браздастог убадања (*Furchenstich*) (Т. СХХII/4), односно хоризонталним низом у комбинацији са вертикалним низовима начињеним истом техником (Т. СХХII/5).

²⁵⁸ Рекогносцирање је 1971. године обавио И. Јанковић, а локалитет је посећен и 2010. године (Капуран 2011б; Капуран, Булатовић 2012).

ДОДАТАК

РУДНА ГЛАВА – ПРАИСТОРИЈСКИ РУДНИК БАКРА

У планинској области североисточне Србије, на размеђи планина Лисковац, Мали крш и Дели Јован, налази се један од најстаријих рудника бакра у Европи. Рудник је смештен при врху главице једног од изданака планинског масива Горњани, изнад насеља Рудна Глава и Шашке реке. Ово лежиште магнетита и халкопирита експлоатисано је и током XX века, а рудник је затворен због нерентабилности крајем 60-их година истог века. Експлоатација магнетита у овом руднику обављана је на два нивоа – у јама и у дневном копу, који је много интересантнији са археолошког аспекта, мада су остаци старијих окана (вероватно античких) повремено откривани и у јама.²⁵⁹ Дневни коп чини уздужни укоп оријентисан правцем северозапад-југоисток, који лежи на југоисточној падини главице Рудна глава, непосредно испод њеног врха. Усечен је дубоко у брдо, тако да су му стране скоро вертикалне.

Прва информација о присуству праисторијских заједница на овом локалитету била је случајан налаз жртвеника са протомима, који је откривен у старом рударском окну на дубини од 12 м. Захваљујући том налазу 1968. године отпочела су археолошка ископавања, којима је откривена површина од приближно 550 м².²⁶⁰ На локалитету је током археолошких истраживања откривено преко 40 праисторијских рударских окана, пречника 0,8-2 м, док је њихова дубина варирала, у зависности од тога колико је дубоко било могуће пратити руду. Окна су била укована са приступних платформи, на којима је и откривен највећи број покретних археолошких налаза.

Ово лежиште није било тешко уочити у праисторији, јер је магнетитна руда у комбинацији са халкопиритом формирала тзв. „гвоздени шешир“, лако уочљив црвенкасти појас на масивној уздигнутој чуки. Рудне жиле било је лако пратити, јер се јасно познавала граница раздвајања између руде и кречњачке подлоге, нарочито на већој дубини. Рудно тело се разбијало ручним каменим батовима различитих димензија и облика, израђеним од речних облутака, који су у великом броју евидентирани на локалитету. Да би се олакшало разбијање рудног тела, коришћена је техника наизменичног загревања и наглог хлађења зидова окна, приликом чега би долазило до прскања блокова руде, што је омогућавало знатно лакшу експлоатацију.²⁶¹ Осветљивање дубљих окана вршило се, вероватно, лучем или буктињама, а могуће је да су у ту сврху служили и „жртве-

²⁵⁹ Jovanović 1982: 1.

²⁶⁰ Истраживања су обавили стручњаци Археолошког института у Београду и Музеја рударства и металургије у Бору, под руководством Б. Јовановића и З. Станојевић (Jovanović 1982: 4, нап. 3).

²⁶¹ Jovanović 1982: 64.

ници“ са јеленским роговима у чијим је рецепијентима, претпоставља се, горела нека врста масноће, док је фитиљ од биљних влакана стварао пламен. Одвајање јаловине од бакарних минерала малахита и азурита, међутим, обављано је тек на дневном светлу на површини, јер у окнима није било довољно светла ни простора за ту активност. Сепарацијом корисне руде стварали су се услови за њену даљу обраду, као што је туцање или млевење, док се не добију ситни фрагменти или прах. Такви комадићи и налази оксидне и карбонатне руде у праху констатовани су на бројним насељима позне (Фафос, Дивостин, Горња Тузла, Селевац, Плочник), али и ране фазе винчанске културе (Беловоде).²⁶² На Беловодама су малахит и, ређе, азурит констатовани још од ране винчанске културе, као и ситнији украсни предмети (перле и амулет од малахита),²⁶³ док је најстарија бакарна алатка – длето, која је констатована на Плочнику – датована калибрираним AMS датумом у најмлађу фазу винчанске културе, односно другу четвртину V миленијума пре н.е.²⁶⁴

И на Рудној глави је на дну једног окна евидентирана остава руда малахита и азурита тежине око 30 kg, што уз велики број камених батова и алатки од јелењих рогова указује на то коликог су интензитета били радови у том праисторијском руднику. Осим наведених налаза, на локалитету су констатоване и оставе керамике са каменим и коштаном алаткама, као и оставе камених и коштаних алатки, без посуда.²⁶⁵ Остава 1 је датована калибрираним датумом у трећу четвртину VI миленијума пре н.е.,²⁶⁶ што одговара раној винчанској култури, а садржавала је амфору са једном дршком (крчаг) украшену спиралама изведеним канеловањем и биконични лонац са четири полумесечасте дршке. И остале три оставе керамичких посуда имале су сличан инвентар – амфоре цилиндричног дужег врата, са две или четири дршке (неке су украшене плитким канелурама) и биконични лонац, а у остави 3 су се поред керамике налазили и камени бат и жртвеник са јелењом главом. Остава 4 је садржавала биконични лонац и три камена бата. Посуде нађене у оставама на Рудној глави према стилско-типолошким карактеристикама сличне су примерцима из Дивостина II,²⁶⁷ са Гривца (хоризонт V),²⁶⁸ из Винче, фаза IIa,²⁶⁹ а сви наведени хоризонти хронолошки одговарају периоду од последње четвртине VI, до средине V миленијума пре н.е.²⁷⁰ То се, међутим, не подудара са апсолутним датумом оставе 1, што се може објаснити не-

²⁶² Jovanović 1982: 65; Šljivar et al. 2006: 252, 255.

²⁶³ Šljivar et al. 2006: 252-253, pl. I/8, II/1.

²⁶⁴ Borić 2009: tab. 2, tab. 3/OxA 14685. Датум се односи на слој изнад слоја са бакарном алатком, па је могуће да је алатка и нешто старија.

²⁶⁵ Jovanović 1982: 45-52.

²⁶⁶ Borić 2009: tab. 2, tab. 3/OxA 14677.

²⁶⁷ Madas 1988: fig. 6.2/2, 6.4/22.

²⁶⁸ Nikolić 2004: 310, 312, 314.

²⁶⁹ Garašanin 1979, sl. 13/30, 31.

²⁷⁰ Borić 2009: tab. 4/OxA 14693, 14694, 14705, tab. 7/Hd 16639.

адекватним узорком, мада и у случају да узорак није припадао остави 1 остаје отворено питање овог прилично раног датума за праисторијско рударство, који, међутим, неки аутори не искључују.²⁷¹

Жртвеник са протомима у облику главе јелена из оставе 3, која је датована апсолутним калибрираним датумима у почетак V миленијума пре н.е.,²⁷² познат је из Винче, као и са Градца у Злокућанима,²⁷³ епонимном налазишту градачке варијанте винчанске културе, чијим се носиоцима, иначе, и приписује рударство на Рудној глави.²⁷⁴

Судећи према низу апсолутних датума са Рудне главе, тај рудник је престао да се експлоатише у другој четвртини V миленијума пре н.е. Тај податак изненађује, јер је на тој територији откривен велики број бакарних предмета из старијег енеолита, односно БСК комплекса. Дилему о пореклу бакра од којег су начињени ови предмети могле би да реше анализе, које су показале да ниједан од многобројних енеолитских бакарних предмета из Србије, који су узорковани пре око две деценије није начињен од бакра који потиче са Рудне главе. То се чак односи и на предмете од бакра из непосредне околине Бора, као што је шило са омчастом главом са Кулмје Школпулуи, чији бакар потиче са лежишта из околине Мајданпека.²⁷⁵

Према једном апсолутном датуму, међутим, Рудна глава је била актуелна и у позном енеолиту, у време Коцофени-Костолац културе, а затим и у античком периоду, када је технологија експлоатације бакра била знатно напреднија од праисторијске. Последњи пут се рудник експлоатисао 60-их година прошлог века, када је постао нерентабилан. Тиме се експлоатација руде бакра у овом древном руднику, дуга скоро седам миленијума, завршила, што није засенило значај, који овај древни рудник има данас у научном свету.

НЕКРОПОЛЕ БРОНЗАНОГ ДОБА НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНА БОР И МАЈДАНПЕК

Као почетак истраживања проблематике бронзаног доба на подручју борске општине сматра се настављање научног пројекта „Истраживања старог рударства и металургије у зони Тимочког еруптивног басена“, будући да су 80-их година прошлог века почела истраживања на локалитетима Трњане и Кучајна. Истовремено је у околини царске палате

²⁷¹ Borić 2009: 206.

²⁷² *Ibid.*: tab. 1/OxA 14624-14626.

²⁷³ Garašanin 1979: Т. XXX/6; Сталио 1972.

²⁷⁴ Jovanović 1992/93: 1-11.

²⁷⁵ Pernicka et al. 1993: 37-38.

Felix Romuliana код села Гамзиград у општини Зајечар започело истраживање некрополе на Магури.²⁷⁶ Тиме су створени услови да се током једне деценије стекне увид у четири некрополе које припадају истом периоду, а за које се до тада није знало. Током 2013. године откривена је и пета некропола на локалитету Кривељски камен – бунар северозападно од Бора.²⁷⁷ Готово случајно је дошло до открића још једне некрополе, која се налазила на простору римског утврђења Велики Градац на ушћу Поречке реке у Дунав, код села Мосна.²⁷⁸

Трњане

Праисторијска некропола у селу Трњане налази се на око 1 km североисточно од Брестовачке бање. Некропола и насеље гравитирају ка Брестовачкој (Црновршкој) реци и налазе се на тераси окруженој са двама стеновитим купастим узвишењима, Шјоака лу Грујан на северозападу и Шјоака лу Страјин на југу. Надморска висина износи око 460 m, а кроз локалитет протиче мањи поток. Систематска археолошка истраживања извршена су у више наврата: 1985, 1987–1989. и 1998. године. У првим кампањама истраживано је насеље (1985. и 1987. године), да би се касније фокус померио на некрополу. У насељу су откривени трагови неколико надземних објеката уништених пожаром, на чијим је подовима од запечене земље нађена значајна количина археолошког материјала – камених и кремених алатки, предмета од печене земље (пршљенака), али пре свега тзв. „огњишна керамика“ (лонци, питоси и саџаци). Осим за чување, служење и припрему хране (здеље и пехари), констатовано је да посебан тип посуда (саџак) има функцију у металуршком процесу, односно преради сулфидне руде бакра.²⁷⁹ На ову врсту делатности је указивала и већа количина металичне шљаке налажена у самим објектима или изван њих. На подници једне куће нађене су и две бронзане шиваће игле са ушицом за провлачење конца, од којих је једна очувана у потпуности, са видљивим механичким оштећењем у средишњем делу стабла, док је од друге очувана само глава са ушицом.²⁸⁰

Током прве етапе ископавања некрополе истражен је укупно 41 гроб, на површини од око 280 m² (10 гробова 1987. године, 19 гробова 1988. године и 12 гробова 1989. године) (сл. 10). Током 1998. године

²⁷⁶ Срејовић, Лазић 1997; Лазић 2010.

²⁷⁷ Капуран, Миладиновић-Радмиловић, Јовановић 2013.

²⁷⁸ Булатовић, Капуран, Јањић 2013; Јовановић 2013.

²⁷⁹ Јанковић, Вугарски, Јанјић 1987–1990: 13; Јовановић, Јанковић 1987–1990: 1; Срејовић, Лазић, 1997: 226

²⁸⁰ Друга игла је у процесу испитивања хемијског садржаја касније уништена у лабораторијским условима Института за бакар у Бору (данас Института за рударство и металургију), Јовановић, Јанковић 1989: 323–329; *Idem* 1987–1990: 9; Milosavljević 1987–1990: 21–24

истражена су још два гроба,²⁸¹ а о резултатима ових ископавања сазнајемо посредно преко нешто мало сачуваног остеолошког и археолошког материјала који се налази у Музеју: остатака спаљених покојника као гробним садржајем двеју урни, атипичних керамичких фрагмената, шљака, угљенисаног дрвета и неколико публикованих података.²⁸² Што се изгледа саме некрополе тиче, досадашњим истраживањима нису јасно дефинисане границе распрострањања.²⁸³ Оквирно се простире у правцу север-југ, са већим нагибом терена ка југу, што је у више наврата доводило до денудације тла (најчешће бујичне ерозије) и оштећења или готово потпуног уништења неколико гробних целина. Некропола је коришћена у дужем временском раздобљу, али је карактеристично да се гробови не преклапају, већ се сукцесивно надовезују један на други и може се претпоставити, с обзиром да су били прекривени тањим хумусним слојем, да су представљали ниске кружне или овалне хумке различитих димензија, збијене међусобно, без слободног простора између њих.²⁸⁴ Поред гробних целина, у северозападном делу некрополе откривено је и неколико издвојених камених конструкција, које, по свом изгледу, садржају и неким другим карактеристикама (кружне конструкције састављене од комада ломљеног камена, сличних димензија и изгледа као гробови, већа количина уломака керамичких посуда, значајна количина гаражи и угљенисаног дрвета, остаци животињских костију, комади шљаке), наговештавају да је овде обављан одређени обред култног карактера везан за сахране на некрополи.²⁸⁵ Гробове чине правилно или неправилно формиране кружне камене конструкције са крупнијим каменом поређаним у облику спољног прстена, док је унутрашњи део конструкције био испуњен ситније ломљеним каменом, који је фланкирао керамичке урне, које су садржавале остатке спаљеног покојника и биле положене на здравицу или благо укопане у њу. Различитих су величина, па се претпоставља да су у већим урнама сахрањивани одрасли чланови заједнице, док су у мањим похрањивани кремирани остаци деце (деца су углавном сахрањивана уз ивичне делове некрополе, а старији у централном делу).²⁸⁶ Урне нису имале поклопце, осим у једном случају, где је у ту сврху искоришћена велика здела (поједине урне су биле прекривене већим каменим блоковима или већим бројем комада ломљеног камена мањих димензија).²⁸⁷ Пречник ових конструкција био је у просеку 1,5–2,2 m (неке су имале промер и преко 3 m). Конструкције су лежале испод слоја растресите земље (0,2–

²⁸¹ Документација са ових последњих истраживања се не налази у Музеју рударства и металургије у Бору као матичној установи за читаво подручје борске општине.

²⁸² Лазић 2004: 113-115.

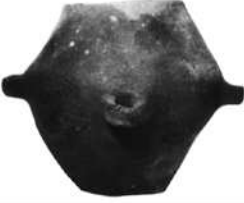

²⁸³ Јовановић, Јанковић 1996: 186.

²⁸⁴ Гарашанин 1973: 298-300; Јовановић, Јанковић 1987-1990: 9.

²⁸⁵ *Ibid.*: 2, 7; Лазић 2004: 113.

²⁸⁶ Јовановић, Јанковић 1987-1990: 7.

²⁸⁷ *Ibid.*: 9.

НЕКРОПОЛА ТРЊАНЕ / TRNJANE NEROPOLIS		
Тип	Форма / Shape	количина / quantity
A		9
B		7
C		7
D		3
E		4
F		

Сл. 95. – Fig. 95

0,4 m). С обзиром да су у појединим гробовима, испод урни, налажени трагови горења (гар, угљенисано дрво), а и саме урне су нагореле, претпоставка је да су покојници кремирани управо на местима касније своје

сахране (ово, ипак, није честа појава и стога је могуће да су постојале и ломаче изван зоне некрополе, а да су остаци покојника, након извршене кремације похрањивани у урне).²⁸⁸ У току обреда сахрањивања обављан је специфичан погребни ритуал, што се види по већем броју уломака различитих керамичких посуда (лонци, зделе, пехари), расутих по читавој површини гробних конструкција (ритуално разбијање посуђа), као и по знатној количини металичне шљаке, налажене не само по овим каменим конструкцијама, већ и у самим урнама.²⁸⁹ Откривен је мали број прилога (мањи бронзани ножић – бријач, камена секира,²⁹⁰ као и једна фрагментована бронзана трака²⁹¹ и неколико керамичких пршљенака) у гробовима и самим урнама.

Што се самих урни тиче, о њима је већ било доста речи у неким ранијим расправама.²⁹² Потпуни увид у овај материјал већ су дали Б. Јовановић и И. Јанковић.²⁹³ У овоме прилогу ћемо поменути само опште карактеристике урни, са мањим допунама. Према подели Б. Јовановића и И. Јанковића, доминирају урне типа А, затим следе типови В, С и D, док је најмање заступљен тип Е (сл. 95). У тип F је сврстана керамика са елементима ватинских утицаја, а посудама без елемената за реконструкцију припадају налази из 6 гробова.²⁹⁴

Елементи заједнички за керамику на некрополи Трњане јесу то да има равно и углавном ненаглашено дно, а код већине примерака врат је конично или цилиндрично моделован, док је обод раван или благо разгранут. У одређеном броју случајева јављају се форме са разгранутим ободом. Највећи број урни има четири хоризонтално изведене тракасте дршке наспрамно постављене на прелому конуса, односно најширем делу посуде. У ретким случајевима дршке су формиране вертикално (ради се о урнама у виду трбушасто обликованих здела код којих постоји само једна дршка, која високо прелази обод и чији се горњи део завршава рошчићима, с тим да је у другом случају очуван само корен дршке), или комбиновано (у овом случају вертикално постављене дршке имају канелован и заравњен горњи део; вертикалне дршке имају отисак прста са горње стране – тип А; док тип F има две вертикално моделоване дршке и два већа, наспрамно постављена рожаста испуста). Две урне немају дршке.

Од предмета које бисмо могли директно да вежемо за гробне прилоге (односно оне који су нађени поред урни или у њима) навешћемо

²⁸⁸ Лазић 2004: 115.

²⁸⁹ Јовановић, Јанковић 1989: 325; *Idem* 1987-1990: 9.

²⁹⁰ *Ibid.*: 9; *Idem* 1989: 326, 327.

²⁹¹ Јовановић 2013: 94-95, 100-101.

²⁹² Срејовић, Лазић 1997: 227, сл. 1-8, 233-241; Лазић 2004: 119.

²⁹³ Јовановић, Јанковић 1996: 185-199.

²⁹⁴ Б. Јовановић и И. Јанковић су, приликом обављања типолошких анализа урни, користили одређени материјал који није могао бити дефинисан (посуде из гробова 17, 22, 24, 27), што је зачуђујуће, а посебно из разлога што су из анализе искључене посуде чије су типолошке одлике, бар делимично могле бити одређене (посуде из гробова 26, 29; Т. V/3-4) (Јовановић, Јанковић 1996: 187-188).

фраментовану иглу са проширеном и увијеном главом, један мањи нож – бријач²⁹⁵ и једну глчану камену секиру.

Антрополошку анализу спаљених остатака из 32 гроба извршила је М. Роксандић 2000. године, а резултати су се поклопили с додатним анализама из осталих гробова, које је извршила Н. Миладиновић-Радмиловић. На скелетима се јавља висока фрагментација костију, изазвана јаком оксидацијом органских материја. У урнама и око њих је констатована велика количина шљаке, као и на костима покојника. У једном случају је кремирана трудница.

Праисторијска некропола на Борском језеру

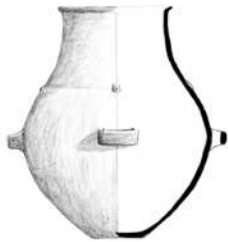

Локалитет Праисторијска некропола позициониран је на централном и најистуренијем обалском појасу Борског језера, али се његов највећи део крије под водом те вештачки створене акумулације. Просечна надморска висина износи око 440 m. До краја 50-их и почетка 60-их година прошлог века локалитет се налазио на једном доминантном узвишењу. Изградњом бетонске бране токови Марцелове реке и потока Ваља Жони створили су акумулацију Борског језера,²⁹⁶ чиме је готово читав локалитет завршио под водом. Налазиште је откривено случајно 1980. године, када је приликом значајнијег повлачења језерске воде на површину изронио већи спруд, источно од узвишења изнад саме обале, одакле се она благо спушта ка језеру. На овом спруду, који, у ствари, представља мање природно седласто узвишење (сада острво), као и на благим обалским падинама, откривена је већа површина прекривена крупнијим ломљеним каменом. Међу камењем су се уочавали фрагменти већих керамичких посуда, од којих су се поједини могли окарактерисати као остаци урни у којима су сахрањени спаљени покојници. Локалитет је добио радни назив Острво.

Истраживања су обављена у два наврата, када је то дозвољавао водостај језера, 1997. и 2002. године. Истраживањима 1997. године, несумњиво је установљено да се ради о некрополи равних гробова са спаљеним покојницима. Том приликом је истражено укупно 13 гробова датованих у бронзано доба. Тада је локалитет добио име Праисторијска некропола. У наредној истраживачкој кампањи, 2002. године, ископавања су обављена западно од спруда, на месту где обала благим падом улази у језеро. Тада је истражено још деветнаест гробних конструкција. Укупна истражена површина износи преко 320 m², а откривене су укупно 32 гробне конструкције. Овај број сигурно није коначан, јер се на

²⁹⁵ Јовановић 2013: 94-95, 99-101.

²⁹⁶ Лазић 2004: 113.

Некропола на Борском језеру / Borsko Jezero Necropolis		
Тип	Форма / Shape	количина / quantity
A		3
B		1
C		2
D		2
E		1
F		

Сл. 96. - Fig. 96

највишем делу „острва“ налазе неистражене гробне конструкције. Тачан изглед некрополе тешко је утврдити, највише због изложености спољашњим факторима и делимичној или потпуној девастацији гробних целина услед континуираног дејства језерске воде од већ пола века. Ово је ути-

цало и на бројне девастације урни, које се због тога само у малом броју могу реконструисати. У већини случајева очувана су само њихова дна.

Кружне гробне конструкције које имају пречник 2–3 m (али је било и знатно већих, од 5–7 m) начињене су од ломљеног камена. Спољашњи прстен формирају комади крупног сивог пешчара, док испуну конструкције чини ситније камење, такође од пешчара (понекад се употребљавају и речни облаци). Унутрашњи прстен од ситнијег или крупнијег камена у средишњем делу гробова фланкира керамичку урну у којој су се налазили остаци спаљених покојника, са ретким прилозима (неколико керамичких пршљенака, пехар, шоља, бројни уломци керамичког посуђа). Урне су, углавном, садржавале остатке кремираног покојника. У једном гробу је констатована занимљива појава – у урни, која је садржала остатке спаљеног покојника, пронађен је као прилог један керамички пршљенак, као и мања керамичка посуда, пехар, који је такође садржао остатке спаљеног покојника, тако да се овде можда ради о двострукој сахрани, односно двоструком гробу. Одређени број уломака керамичких посуда, нађених у оквиру гробних конструкција или у њиховој непосредној близини, говори у прилог специфичном ритуалу који се одвијао приликом сахране. Даће, односно ломаче или посебна места за жртвовање, нису констатовани. Готово све наведене карактеристике некрополе и гробова (ако изузмемо величину појединих гробних конструкција и једну могућу „двојну сахрану“) са овог локалитета присутне су и на некрополи Трњане, неколико километара југоисточно од Борског језера.

Антрополошке анализе показују високу фрагментацију костију, односно висок степен оксидације органских материја. На костима се примећују трагови шљаке, као и у садржају урни.

Кривељски камен – бунар

Пуни назив овог локалитета гласи Кривељски камен, римски бунар – гробље, а он се налази на падинама кречњачког гробена високог око 660 m у атару села Кривеља, око 10 km северозападно од Бора. Локалитет обухвата мањи део простране ливаде, која, у ствари, представља већу терасасту зараван Кривељског камена, као и, вероватно, највећи део мањег узвишења обраслог младом багремовом шумом изнад локалног пута који води од поменутог каменолома, на врху Камена, ка потезу Баре, односно железничкој станици Мали Кривељ. Назив локалитета је указивао на постојање неког сакралног места у близини, коме нису били видљиви трагови на површини земље. Према казивањима тамошњих мештана, тамо је пре око четири деценије ископан гроб са ка-

меном конструкцијом, а и данас се, приликом орања, на оближњем терену наилази на остатке људских костију. Истраживања која су уследила недвосмислено су потврдила да су ове приче у највећој мери тачне и да је место у давној прошлости служило најпре за насељавање, а затим и за сахрањивање, и то у више наврата, од праисторијске до античке, па можда чак и средњовековне епохе. Приликом истраживања површине на ободу поменутог узвишења, као и на његовом врху, нађено је неколико скелетних гробова са покојницима положеним на леђа у плитко укопане раке издубљене у мекој стени. Ови гробови су се, практично, надозивали (па чак их делимично и оштетили) на гробове из праисторијског доба, који су се налазили на брежуљку, а који су се састојали од масивних камених конструкција са гробним урнама, са остацима спаљених покојника, у средишњем делу.

Током 2012. године локалитет је истраживан у два наврата. Прелиминарним истраживањима, поред поменутих скелетних сахрана, откривене су и две праисторијске гробне конструкције, од којих је једна, у највећој мери била уништена. Накнадним истраживањима откривене су још три гробне конструкције, са укупно четири гроба.²⁹⁷ Према томе, на досадашњим истраживањима (која су обухватала благу падину југозападног дела брежуљка, као и сам врх) пронађено је укупно четири гробне конструкција и четири гроба на површини од око 65 m² (рачунајући само на гробове из праисторијске епохе).

Праисторијски гробови су били прекривени танким хумусним покривачем, дебљине 10-20 cm, у коме се, спорадично наилазило на уситњене фрагменте керамике из каснијих периода, антике и средњег века. Некропола је настала на месту насеља из енеолита, о чему сведочи већи број керамичких уломака Коцофени-Костолац културе. Гробне конструкције су биле већих димензија, кружног облика, пречника и до 3,5 m. Рађене су од две врсте камена – ломљеног сивог пешчара и кречњачких облутака, али су коришћени и ситнији и крупнији комади руде, вероватно халкопирита, као и делови камених алатки – жрвњева, који су овде били у секундарној употреби. Урне су, углавном, већих димензија и стилски и типолошки се не разликују много од посуда исте намене налажених на другим локалитетима, о којима је већ било речи. Трагови горења (га-реж, угљенисано дрво, пепео, нагорели делови урни), као и бројни керамички уломци расути по гробним конструкцијама, карактеристични за раније поменуте некрополе, нису нађени. Пронађена је само једна мала фрагментована лоптаста посуда (пехар или шоља), на ободу једне конструкције, која је можда служила као прилог у гробу, као и мањи комад згуре. По једну урну су садржале све конструкције осим једне, која их

²⁹⁷ Капуран, Јовановић, Миладиновић-Радмиловић 2013.

је имала две (ово, ипак, морамо узети са одређеном резервом, пошто је гробна конструкција о којој је реч изузетно оштећена радом земље, пре свега корењем младих стабала багрема, тако да њена структура није довољно јасно дефинисана, па се можда ради и о два одвојена гроба).

На овој некрополи се јављају два типа урни – благо биконичне и трбушасте. Посуде имају равно дно, коничан врат и благо разгнут обод (Т. LXXIII/12), дужи коничан или цилиндричан врат и разгнут или раван обод (Т. LXXIII/13, 15). На најширем делу трбуха, односно прелому конуса, моделоване су по четири тракасте, хоризонтално изведене дршке у три случаја (Т. LXXIII/12, 14), док на једној посуди имамо комбинацију вертикалних и хоризонталних дршки (хоризонталне дршке су моделоване четвртасто, Т. LXXIII/15). Што се украшавања тиче, оно се своди на ретке и, са раније поменутих некропола, сличне орнаменте. Једна посуда има формирану већу хоризонтално изведену канелуру на рамену, а канеловане су и дршке (Т. LXXIII/12). На две посуде се јављају кружна јамичаста удубљења између и изнад дршки (Т. LXXIII/13, 15). Урне су нешто квалитетније израде, са примесама ситнијег песка, добро печене у нијансама окер и, чешће, мрке боје, са траговима нагорелости, пригличаних зидова (поједини облици су делимично деформисани услед изложености притиску камене конструкције и другим спољашњим факторима).

Антрополошка анализа показује да је на овој некрополи заступљена велика фрагментованост костију и да постоји високи степен оксидације органских материја што је изазвано дејством високих температура. На костима покојника из ове некрополе има трагова шљаке, али у садржају урни нема остатака ломаче.

Хајдучка чесма (Огашу Дрики)

Праисторијска некропола Хајдучка чесма налази се у непосредној близини Брестовачке бање. Обухвата мању зараван, односно речну терасу на једној коси која се нешто стрмије спушта ка десној обали Црновршке (Брестовачке) реке. Са друге стране реке, на око 900 m североисточно, налазе се локалитет и некропола Трњане, са којима има визуелни контакт. Између њих је пут који води од Брестовачке бање ка Борском језеру.

Осамдесетих година прошлог века, приликом археолошке проспекције области око Брестовачке бање, добијене су информације од локалних мештана о налазима грнчарије приликом извођења грађевинских радова на потезу Хајдучка чесма (локални назив за ово место је Огашу Дрики, који у ствари означава мањи поток, који оивичава ово налазиште

са северозападне стране). Мања истраживања на овом месту обављена су 1992. године. Том приликом откривена су и истражена укупно четири гроба, али осим покретног археолошког материјала, кога чине керамичке урне, и основних података о гробовима, не поседујемо никакву другу документацију са истраживања овог налазишта. Откривени налази су недвосмислено показали да се ради о некрополи равних гробова са спаљеним покојницима, идентичној оној на Трњану. Остаци спаљених покојника били су похрањени у керамичке урне, али због скромног обима истраживања (сондажно рекогносцирање са откривена четири гроба) и недостатка документације са ових истраживања нисмо у могућности да реконструирамо изглед гробова и обред који је обављан приликом сахране, као ни структуру, односно изглед некрополе.

Откривене урне имају биконичну профилацију, равно дно, благо разгранут или раван обод (једна нема очуван обод) са четири хоризонталне дршке на прелому конуса. У једном случају дршке су моделоване у виду малих рецепијената (Т. ХХХ/3). Орнаментисана је само једна посуда, јамичастим кружним удубљењима изнад дршки (Т. ХХХ/2). Посуде су солидне фактуре, са примесама ситног песка, добро печене у нијансама окер и мрке боје, пригличаних зидова.

Антрополошке анализе показују високу фрагментацију костију, изазвану јаком оксидацијом органских материја. У испуни урни се налази на шљаку, а њени трагови се налазе и на остацима костију. У испунама урни нема трагова ломаче.

Мрфаја

Праисторијска некропола Мрфаја (атар села Мосна) налазила се на месту на коме је подигнут антички кастел Ушће Поречке реке, који је као део римског лимеса штитио залеђе Ђердапа од продора варвара овом долином. Локалитет се данас налази испод акумулационог језера и лоциран је у близини моста на десној обали Поречке реке.

У приватној колекцији учитеља у селу Мироч Ж. Чворовића налазе се и три керамичке урне, које је он као дете пронашао на истој локалцији. Оне би, такође, могле да имају неку везу са некрополом у оквиру римског каструма, мада ипак треба бити опрезан са таквим случајним налазима. Што се тиче поменутих налаза, њих представљају три посуде, за које се према типолошким карактеристикама може претпоставити да су имале улогу при сахрањивању остатака кремираног покојника. Две посуде имају благо биконичан облик (сл. 97/1), док једна има јасно изражен прелом конуса (сл. 97/2). Све имају равно и уско дно и четири

Сл. 97. – Fig. 97

вертикално моделоване дршке на прелому конуса. Треба напоменути да су првобитно нађене у фрагментованом стању и накнадно састављене, односно рестауриране, тако да постоји могућност да изнете типолошке карактеристике не одговарају у потпуности реалној ситуацији. Трећа посуда, такође без сачуваног обода, има крушколики, више етажни облик, са јасно наглашеним раменом и цилиндричним вратом (сл. 97/2). Она по својим карактеристикама највише личи на амфоре карактеристичне за културу Жуто брдо–Гирла Маре, једино што није богато декорисана у маниру инкрустоване керамике. Наведене урне су солидне израде, пригличаних зидова и печене су у нијансама мрке боје.

Велики Градац (Талијата)

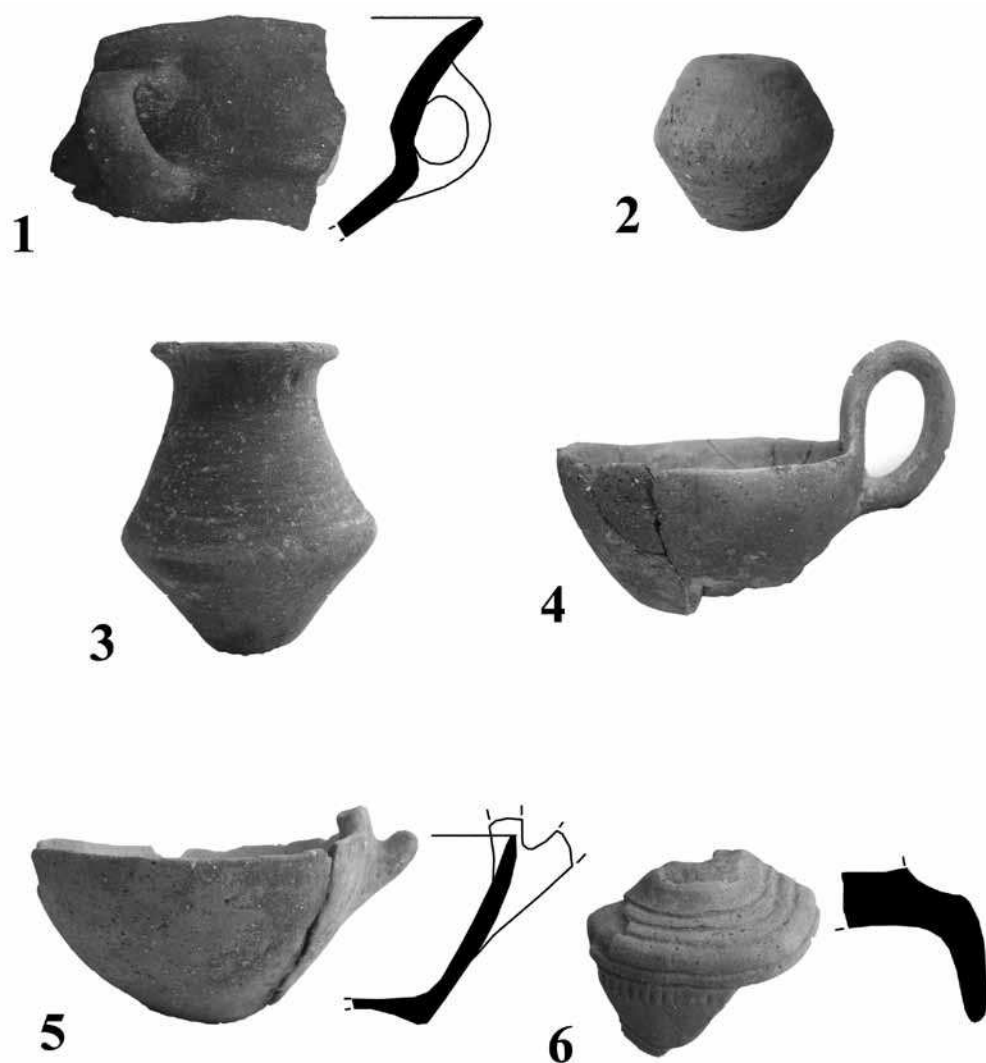
Заштитним истраживањима из 60-их година прошлог века на простору античког кастела Талијата, који се налази нешто мало низводно од Доњег Милановца, констатована су три праисторијска гроба, за које не постоји пропратна документација.²⁹⁸

Гроб 1 представљају фрагменти једне биконичне зделе широко разгранутог обода и једног пршљенка (сл. 97/3, 7). У гробу 2 су откривене једна минијатурна посуда биконичне форме са разгранутим ободом и канелованим вратом (сл. 97/3) и једна шоља са високо подигнутом дршком (сл. 97/5). Гроб 3 је поред реципијента коничне шоље (сл. 97/6) поседовао и фрагментоване ободне зделе са увученим ободом, као и један фрагментовани поклопац или постоље украшен у маниру Жуто брдо–Гирла Маре културног комплекса (сл. 97/7).²⁹⁹

Однос између култура са краја бронзаног и почетка гвозденог доба последњих деценија није остао довољно јасан и та тема је остала отворена за различита тумачења. Судећи према резултатима више истра-

²⁹⁸ Булатовић, Капуран, Јањић 2013. Налази керамике који потичу из три гроба откривена на сектору терми пуким случајем су нађени приликом прегледавања налаза керамике из антике и средњег века која је депонована у Музеју Крајине у Неготину.

²⁹⁹ *Ibid.*

Сл. 98. – Fig. 98

живања на подручју Браничева, постоје извесне индикације да је крајем бронзаног и почетком старијег гвозденог доба дошло до међусобног прожимања утицаја старије културе Жито брдо–Гирла Маре и млађег културног комплекса Гава–Белегиш II на овоме подручју.³⁰⁰ Д. Јацановић је на локалитетима Пећине, Ушће Туманске реке, Трњане, Кличевац и Браничево, унутар затворених целина констатовао подједнаку заступљеност налаза карактеристичних за обе наведене културне групе.³⁰¹ Слична ситуација је примећена и на некрополи Песак – Корбово, где су у укопима за гробове Гава културе налажени фрагменти богато украшене инкрустоване керамике.³⁰²

³⁰⁰ Јацановић 1997.

³⁰¹ *Ibid.*

³⁰² Radojčić 1986: 134.

ЗАКЉУЧАК

Насељавање праисторијских заједница на подручје североисточне Србије условили су њен повољан географски положај, будући да се налази између Карпатског басена и Влашке низије, минерално богатство и комуникацијски правци које представљају долине Дунава и Тимока. Минерално богатство залеђа Ђердапа постало је занимљиво археолозима првенствено захваљујући рударским активностима током XIX века. Практично, на свим местима на којима су утврђене значајне рудне наслаге, констатовани су и стари рударски радови и остаци металопрерађивачке делатности. Посебно треба истаћи улогу коју је одиграо немац Феликс Хофман, који је започео прва истраживања у Лазаревој пећини у Злоту 1882. године. Права археолошка истраживања су наступила почетком XX века на брду Тилва Рош у Бору, спроведена од стране Николе Вулића и Милоја М. Васића. Тек почетком шездесетих година прошлог века обновљена су археолошка истраживања Злотске пећине и других локалитета у околини Бора и Мајданпека од стране академика Николе Тасића и Борислава Јовановића. Она су, између осталог, довела и до открића Рудне главе, најстаријег рудника бакра у Европи. Сарадња Археолошког института и Музеја рударства и металургије у Бору настављена је до данашњих дана, а резултати су у највећем делу представљени у овој заједничкој монографији.

Негде у VIII миленијуму пре н.е., као последица рапидног повлачења ледника долази и до померања еколошких појасева у Европи, што на простору Ђердапа доводи до сталног насељавања мезолитских заједница. Територија у надлежности музеја у Мајданпеку и Бору представља једну од најзначајнијих регија на тлу Европе везаних за проучавање културе мезолита. Обимни заштитни радови изведени у Ђердапу током шездесетих година прошлог века, довели су до открића локалитета Лепенски вир, Падина и Власац, који су прославили српску праисторијску археологију. Захваљујући последњим ревизионим истраживањима на Власцу, дошло се до нових датума, односно да мезолит у Ђердапу почиње око 9500. пре н.е., а завршава се око 6200. године пре н.е.

Путеви неолитизације централног Балкана још нису јасно утврђени. Према Б. Јовановићу тај правац је могао ићи из смера Олтеније и Кључа ка Ђердапу, тако да су се Поречком реком и Црнајком утицаји могли пренети у залеђе Ђердапа. Ободи речних долина изнад алувијалних депозита, у зависности од подлоге (коју у случају слива Црног Тимока чине магматске стене), нису били од велике користи првим земљорадницима, највише због густог вегетативног покривача, који су претежно чиниле храстове шуме. На данашњем нивоу истражености ранонеолитских насеља у Тимочкој Крајини не можемо рећи да ли се ради о пољопривредним или ловачко-сакупљачким заједницама. Овакав вид економске стратификације тешко је доказати чак и на примерима добро истражених локалитета. За сада само можемо претпоставити да су у раном неолиту североисточне Србије доминирала насеља сточарско-ловачких заједница, која можда и нису била везана за производњу хране. Вероватније је да неолитске заједнице циклично мењају место боравка у зависности од сезонских миграција стоке, од пашњака у висинским, до оних у низијским подручјима. Постоји могућност да ово једино није био случај са насељем на локалитету Кучајна, где су откривене „садиљке”, односно, коштане алатке од рога, за које се претпоставља да су могле имати улогу у земљорадњи.

Једини локалитет на којем је доказано присуство заједница винчанске културе представља Дневни коп у Рудној глави. Овде су осим винчанске керамике евидентирана и рудна окна коришћена приликом експлоатације руде бакра, а датована су у распону до последње четвртине VI до прве половине V миленијума пре н.е. С обзиром на ове датуме, којима је поуздано утврђено експлоатисање руде бакра у Рудној глави у време винчанске културе, још интригантније делује чињеница да нигде у околини није евидентирано насеље из тог периода.

У старијем енеолиту територију Бора и Мајданпека, као и суседне области, насељавају носиоци Бубањ–Хум I културе, која представља регионалну варијанту Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса. Топографија насеља, као и материјална култура заједница старијег енеолита не разликују се нарочито од истодобних заједница у северозападној Бугарској, Неготинској или Тимочкој Крајини. Осим керамике, на локалитетима БСК комплекса у околини Бора и Мајданпека констатовани су и бројни други налази, као што су антропоморфне и зооморфне фигурине, зооморфни жртвеници, калотаста поклопци, као и оруђе од бакра, кости, рожине, печене земље и камена.

На локалитету Лазарева пећина у Злоту, са керамичким формама и орнаментима карактеристичним за БСК комплекс, забележене су и неке појаве које стилско-типолошки одударају од њих. Реч је о дршкама

са плочастим завршетком, познатијим као шајбенхенкел (*Scheibenhenkel*) тип, затим високе посуде, са мањим дршкама на дугом цилиндричном врату (тзв. *Milchtopf* тип посуде) и високе посуде вертикалних или благо левкастих зидова, правоугаоне основе (тзв. *lobate* посуде), које су украшене пластичним волутама, или пластичним налепцима по ивици зидова посуде. Њихов стратиграфски положај, нажалост, није поуздан, па се не може са сигурношћу рећи да ли је тај хоризонт, са керамиком потпуно другачијих стилско-типолошких карактеристика, истовремен са керамиком БСК комплекса, или је млађи. Н. Тасић сугерише да је реч о једном културном слоју који припада млађој фази БСК комплекса. Узевши у обзир стратиграфске податке са локалитета БСК комплекса из источне Србије, као и са локалитета у околини Ниша, чини се да је Бубањ–Хум I култура (као варијанта БСК комплекса) трајала прилично дуго, јер је извесно да је у једном тренутку паралелна са Салкуца IV културом, која се приближно датује у прву четвртину IV миленијума.

Чини се да је развој БСК комплекса у појединим регијама био прекинут продором Чернавода III заједница, које су дошле са доњег Дунава, али се њихови утицаји примећују само на једном локалитету (Корбово), што указује да се овај продор није битније одразио на локалне заједнице у источној Србији. Култура за коју се везује период средњег, односно развијеног енеолита источне Србије јесте Коцофени–Костолац култура, која је дефинисана пре неколико деценија из потребе да се објасне заједнички елементи на налазима керамике који имају одлике и костолачке и Коцофени културе. Локалитети који им припадају пружају се од Дунава, на северу, до југоисточне Србије, на југу.

Највише је Коцофени–Костолац насеља откривено у околини Мајданпека и Бора, а претежно су пећинска и висинска. Налазе се у непосредној близини водених токова, док су она на тешко приступачним местима дефинисана као градинска. До сада су откривена само два са равничарским карактеристикама. Мада на овоме подручју преовладавају рудна богатства, оно је, такође, погодно и за сточарство, односно екстензивну пољопривреду. Архитектура стамбених објеката на локалитетима Кулмја Шкјопулуји и Пјатра Кости показује да су куће подизане на платформама у виду тераса својим задњим делом усецане у падину. Коцофени–Костолац култура је према датуму добијеном на Беловодама настала током последње четвртине IV и почетком III миленијума пре н.е., док се као најмлађи датум означава почетак друге четвртине III миленијума пре н.е.

Нове податке о заједницама бронзаног доба у залеђу Ђердапа, током осамдесетих и деведесетих година прошлог века, дала су истраживања већег обима која су водили Б. Јовановић и Д. Срејовић. Ово се првенствено односи на открића некропола спаљених покојника и неко-

лико насеља у ближој околини Бора и Зајечара. Кључне факторе везане за повећање броја насеља и некропола у сливу Црног Тимока чинили су стабилизација климатских услова, до које је на тлу Европе дошло негде средином II миленијума пре н.е., затим повећана потражња за бакром и експанзија трговине предметима од бронзе. Климатски оптимум је представљао окидач за експанзију земљорадње и сточарства, а појава примитивних кола је условила убрзану комуникацију и интензивирала трговину на широким просторима југоисточне Европе и Карпатског басена. Топографске карактеристике насеља и њихово окружење, материјална култура и погребни обичаји показују да су локалитети на источном ободу Кучајских планина припадали металуршким заједницама које експлоатишу и прерађују руду бакра. Стилско-типолошке карактеристике налаза материјалне културе, показују преовладавајући утицај параћинске културе, односно њене млађе фазе. У исто време на обалама и у ближњем залеђу Црног Тимока (Џаново поље и долина Селишког потока) живе заједнице пољопривредног карактера, са карактеристикама и Вербичара, и параћинске, и ватинске културе заједно. Истовремено, обале Дунава настањују заједнице са одликама Жуто брдо–Гирла Маре културног комплекса, мада су ограничене само на уски појас приобаља, тако да се њихов утицај не пружа у дубље залеђе Ђердапа. Археолошка истраживања локалитета Ружана доказују металургију већих размера у бронзаном добу.

Апсолутни датуми изведени за средњу Европу показују да је средње бронзано доба трајало између 1900. и 1600. године пре н.е., а позно бронзано доба од 1600/1500. до 1300. године пре н.е. Према другом мишљењу средње бронзано доба траје од 2000. до 1450. године пре н.е, а позно бронзано доба обухвата период 13. века пре н.е.

Појава бројних остава бронзаних предмета и канеловане керамике у насељима и некрополама представља одраз културних утицаја који долазе на територију Србије из Карпатског басена и Паноније на крају II миленијума пре н.е. У српском Подунављу се ова појава везује за настанак Гава–Белегиш II културног комплекса. Период 12. и 11. века пре нове ере, судећи према спорадичним налазима у залеђу Ђердапа, археолошки је слабо документован, тако да га у првом реду представљају пар бронзаних игала које потичу са истраживања Злотске пећине и предмети из остава донетих из Лескова код Мајданпека и Бољетина.

Лежишта орудњења гвожђа, нарочито пирита, која се налазе у зони источног Кучаја, Црног Врха и Мајданпека, као и на Тилви Рош, Брестовцу, Борској реци, Малом Кривељу и Кривељском камену у околини Бора, била су кључни фактор за насељавање заједница старијег гвозденог доба, претежно на истим местима као у предходној, епохи до-

минације бронзе. Треба нагласити како је током раног гвозденог доба (9. и 8. век пре н.е.) на подручју Бора и Мајданпека постојао извесан облик културне цензуре. Она се на простору залеђа Ђердапа огледа кроз недостатак насеља која припадају културама Инсула Банулуји и Горнеа–Калакача. На десној обали Дунава код Коњске главе налази се више насеља и некропола (Вајуга) ових култура. Током доминације Басараби културног комплекса (На С) долази до поновног насељавања ових простора од пећина (Злотска, Боговинска, Пешћера Маре и пећина изнад Трајанове табле), до тешко приступачних насеља на стеновитим узвишењима (Мали Визак, Букова глава, Ланиште и Рготски камен) и речним терасама. Економија заједница које припадају периоду I миленијума пре н.е. у највећем броју случајева везује се за сточарство.

Социјална организација заједница старијег гвозденог доба није довољно јасна и једино се може сагледати на примерима сахрањивања (Вајуга). О економској снази заједница које су настањивале подручје Бора и Мајданпека сведоче ретки налази металних предмета, а најзначајнији су они из Злотске пећине и са локалитета Трвај, речне терасе на њеном улазу. Ово се првенствено односи на налаз бронзаног сегментног појаса типа Злот, украсних игала и фибула, богато украшених апликација коњске опреме и разноврсног оруђа. За североисточну Србију се везује и феномен злотске групе, који се тумачи утицајима трако-кимерске или скитске културе са једне и Ферифиле и Босут III културе са друге стране. Налазишта злотске групе на подручју Бора и Мајданпека има мало, али она представљају све типове насеља за које знамо у праисторији. То су Злотска пећина, Бела стена у Рготини као висинско насеље са елементима градине, Трвај као насеље на речној тераси, где је можда настала и некропола. За Михаилов понор се сматра да је представљао култно место, док је на Ружани доказано да је била металуршки центар. Овоме треба додати и Пецку бару, једно бедемом утврђено насеље, које је потопила акумулација Ђердапа. Једини пример градинског насеља представља Кузњица, која, према речима аутора истраживања, са приступне стране поседује одбрамбени ров са грудобраном.

Најбројнији налази метала који припадају злотској групи, односно, позном халштату (На D), потичу са истраживања у Злотској пећини. То су гвоздене трензе, гвоздене секире са крилцима, двојне игле и неколико фибула, од којих су неке нађене на Трвају.

Најновија истраживања климатских промена указују да је током 4. века пре н.е. дошло до тзв. „хеленистичког захлађења“ које је трајало све до 2. века пре н.е. Климатске промене су могле да иницирају економске миграције или ратне походе народа који су били директно угрожени њиховим утицајима. Широки простор јужне Паноније чинио је полазну тачку

из које су кретале инвазије Келта ка југу Балкана. Померање заједница келтских и других племена преко Саве и Дунава ка југу кроз Поморавље, осим с променом политичке ситуације на Балкану (слом краљевине Александра Македонског), може бити повезано и са еколошком кризом. Осим ка ратовању, интереси Скордиска морали су водити и ка експлоатацији рудних богатстава и производњи метала. Територија између Мајданпека и Бора, са богатом металуршком традицијом, могла им је бити од велике важности. М. Сладић је након анализе појединих латенских локалитета у околини Ромулијане закључио да се током II и I века пре н.е. на простор Тимочке Крајине досељава племе Тимака или Пикенза (са златоносне реке Пек) који су били познати као металурзи. Овоме у прилог иде и чињеница да је и истраживањима на Ружани откривен један типичан латенски ситуласти лонац са чешљастим орнаментом. Локалитети који су позиционирани на источним обронцима Кучаја, као што су Стопања, Кобила или Кривељ, такође могу бити везани за металургију, док се локалитети у атару Метовнице и Џановог поља вероватно везују за пољопривредне заједнице.

Након пораза Скордиска од стране Римљана, Дачани преузимају контролу над обалама Дунава, што потврђује бројна керамика дачких одлика у најмлађим праисторијским хоризонтима на локалитетима који се датују од краја I века пре н.е. Простор између Ђердапа и Црног Тимока морао је бити важан и за нове владаре, који за развој империје могу захвалити експлоатацији природних ресурса на покореним територијама. Остаци утврђења и производно-дистрибутивних центара у источном Кучају, као што су Краку лу Јордан, Тилва Рош, Ромулијана, Тимакум минус и др., још дуго експлоатишу првенствено злато, а затим и гвожђе и бакар, што је настављено до данашњих дана.

BOR AND MAJDANPEK, CULTURAL STRATIGRAPHY OF PREHISTORIC SITES BETWEEN THE IRON GATES AND CRNI TIMOK

The beginnings of settlement in Bor region and its wider surroundings (including municipalities of Majdanpek and Kučevo) during prehistory is reflected in presence of numerous sites located between Iron Gates and Crni Timok (Black River). Collection, systematization, custody and presentation of such a rich remains of past begun in 19th century. Pioneers of collecting and recording the antiquities in eastern Serbia were scholars, both native and abroad, mostly miners and geologists who were, above all, focused on studying mineral ore potentials of the "Timok zone". This process is directly tied to the industrialization and renewal of mining in Serbia in course of 19th century, also when first scientific interest in remains of material culture appears in this region. In fact, all spots that contained significant amounts of ore contained ancient mining structures and processing activity. The first explorer of Bor ore bearing region was baron Siegmund August Wolfgang von Herder. As a principal of "Royal mining engineering of Saxony" in Freiberg, he was invited by duke Miloš of Serbia in 1835 to conduct research on ore potentials in eastern Serbia, and to conclude a plan for mining development in this region.¹ The hallmark of archaeological research in this area begun with salvage excavations of Zlotska cave in 1961, conducted by dr Nikola Tasić. Discovery of prehistoric (early Eneolithic) and antique mining shaft in the village Rudna glava near Majdanpek (fig. 3, 8 and 9), led to long-term research on this, on Europe's scale important site (1968–1989), conducted by Museum in Bor with Archaeological institute in Belgrade, and dr Borislav Jovanović (currently member of Serbian Academy of Sciences and Arts), chief in director of the project "Research of ancient mining and metallurgy in the wider zone of Timok eruptive basin". After large-scale salvage work in Iron Gates (1965–1970), its hinterlands came into focus of archaeologists, with numerous sites from all periods of prehistory (Piatra Kostii, Kulmja Škopoluj, Čoka lu Balaš, Kuznjica, Kučajna, Trnjane, Kmpije, Ružana, etc.).

¹ Simić 1969: 32-33.

MESOLITHIC

Somewhere around 8th millennium BC, rapid retreat of glaciers leads to the movement of ecological zones in Europe, followed by permanent settlement of Mesolithic populations in the Iron Gates.² Territory covered by the Museums in Bor and Majdanpek represents one of the most important regions in Europe for the study of Mesolithic culture. Large-scale salvage works conducted in Iron Gates during the 60's of the last century, led to the discovery of sites Lepenski vir, Padina and Vlasac,³ one of the most famous in Serbian prehistoric archaeology. Beside mentioned settlements on the right bank of Danube, last decades brought certain conclusions that Mesolithic may as well be expected in gorges of Trgoviški Timok and Nišava.⁴ This pronouncedly karstic region may had different settlement functions for hunter-gatherer societies.

The importance of ecosystems to these societies is reflected in fact that simultaneous settlements exist on the territory of Ključ, such are Kula in Mihajlovac and Velesnica, and showing quite different character than contemporary settlements in the Upper Gorge. Having in mind site distribution, Mesolithic societies did not settle outside of the narrow strip of Danube's banks, and contacts between Mesolithic and Neolithic populations are more clearly observed in recent years thanks to the revision research done by D. Borić at the site of Vlasac, which in the same time led to the establishment of new chronology.⁵ Some archaeologists, as B. Jovanović assume that contact between Mesolithic populations in Iron Gates and early Neolithic populations from Ključ and Oltenia could happen in Lower Gorge, somewhere around the site of Hajdučka Vodenica.⁶ This is attested by pottery finds in settlements that arosed as Mesolithic. Thanks to rich natural resources of fish and game, these populations forage as hunter-gatherers, but aquire pottery, ornaments and raw materials for flint tools through trade with the Neolithic world. According to chronology established by D. Borić, Iron Gates Mesolithic begins around 9500 BC, and ends around 6200 BC.⁷

² Радовановић 1997: 55.

³ Срејовић 1969; Срејовић, Летица 1984; Јовановић 1969.

⁴ Радовановић 1997; Михаиловић и др. 1997; Михаиловић 2008.

⁵ Борић 2008.

⁶ Јовановић 2008: 308.

⁷ Борић 2008: Т. 1.

EARLY NEOLITHIC

The route of neolithic advancement in central Balkans is debated among two possibilities. First is that neolithic arrives from Black and Aegean seas, through the valleys of Vardar and Morava rivers. In this case north-eastern Serbia remains isolated for a longer period from cultural and technological changes. However, the second option proposed by B. Jovanović is that contact between Mesolithic and Neolithic happens to the east, from regions of Oltenia and Ključ, and further to the Iron Gates hinterlands through the valleys of Porečka river and Crnajka.⁸ Since the prehistoric societies came from different ecological niches and differentially exploit them, circulation of ideas and goods gradually leads to the acceptance of Neolithic way of life. This scenario is funded by some earlier unpublished research, as well as some of recent research, according to which the number of Early Neolithic sites in valley of Timok river is substantially higher than previously thought.⁹

Having in mind the topography and remains of material culture, we assume that sites between Iron Gates and Crni Timok have the character of Early Neolithic settlements from Protostarčevo phase.¹⁰ Pottery production shows earlier phases of Starčevo-Körös-Kriš cultural complex. These settlements can be divided by their topographic placement to lowland (on river terraces) and highland settlements. Lowland settlements Dubrava, Cerova faca in Brestovac, Kot 1 and 2, Pundilov potok, La Bunar and sites in Gornja and Donja Stopanja, are situated at elevations up to 180 m, and mostly beside numerous confluences to Crni Timok river. The sites of Padina, Stubica, Lepenski vir and Vlasac also belong to this group, but are now submerged below the Iron Gorges I accumulation lake. Highland sites are positioned between 220-300 m a.s.l, and those are Abri above Vernjikica, spring of Nestorov potok, Kobila, Kučajna and Selište at Bor lake.

According to existing chronology, Early Neolithic ends around 5900 BC.¹¹ The question about nature of neolitization in this region still remains open, or whether the life continued on early neolithic traditions or they abandoned this region because of depleting natural resources or climate changes. It is interesting to note that no sites from Vinča period were encountered over this area, except several sites on Danube (surroundings of Korbovo).¹² This phenomenon cannot be explained by lack of research, since several systematic surveys and large number of archaeological excavations was carried over this area, and in last years the attribution of prehistoric material in all

⁸ Капуран, Булатовић, Јовановић 2011: 25.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Ветнић 1998, 75; Јовановић 1969, 38; Lazarovci 2006, 126-130; Perić 2004, 13; Kostos, Urem-Kostos 2006: 200.

¹¹ Тасић 2009: 129-131; Борић 2008: Т. 1.

¹² Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 25, map 2.

of museums in Timočka Krajina was done.¹³ The only site witnessing the presence of Vinča society is Dnevni kop at Rudna Glava. At this site, beside the finds characteristic for Vinča kulture, several mining shafts for copper ore exploitation were observed, which were radiocarbon dated into the 6th millennium calibrated BC, although majority of samples fall into the last quarter of 6th and first half of 5th millennium BC.¹⁴ Having in mind these dates which reliably established the exploitation of copper ore at Rudna Glava in time of Vinča culture, it is still intriguing that not a single settlement from this period has been recorded in the surroundings.

Already during the succeeding period, the Early Eneolithic, in time of Bujanj–Salcuța–Krivodol cultural complex, and especially during the developed and Late Eneolithic, this region will exhibit much denser population.

EARLY ENEOLITHIC

During the Early Eneolithic this area, as well as the adjacent ones, witnessed the settlement of Bujanj-Hum I cultural complex.¹⁵ Settlement topography, as well as remains of material culture is not different during that period in Negotinska Krajina region, northwestern Bulgaria or the southern part of Timočka Krajina region. Settlements of different topographic properties – plain settlements, on river terraces (three settlements); hillfort settlements, accessible only from one side (one settlement); cave settlements (one settlement) and highland sites, similar to hillforts, but more easily accessible, situated on elevated plateaus or elevated lopes in proximity of watercourses, sometimes located away from main landscape communications (four settlements). Material culture of these societies, especially characteristics in style and typology of pottery, are almost completely in accordance with those in nearby, but also in more remote areas of this cultural complex.

Beside pottery vessels at sites of BSK complex in surroundings of Bor and Majdanpek, other numerous finds were encountered, such are anthropomorphic and zoomorphic figurines, zoomorphic altars, spherical lids, as well as tools made from copper, bone, antler, baked clay and stone.

Copper tool assemblage consists of awls, chisels and similar tools of smaller dimensions (Kmpije, Lazareva cave, fig. 57-62), but several cross-axes with hole for the handle, an several flat axes as well (fig. 54, 56). It is

¹³ Complete prehistoric collection from the Museum in Zaječar was studied (Kapurán, in prep.), Knjažević (Стојић, Илијић 2011), Bor and Negotin (Булатовић, Капуран, Јањић 2013).

¹⁴ Borić 2009, T. 1.

¹⁵ N. Tasić defines at first this culture as Early Eneolithic (Tasić 1995: 27-35), but later (Tasić 2004: 61) defines it as Middle Eneolithic culture, while assumes Late Vinča culture as Early Eneolithic. To avoid any discrepancies about these terms, it is best acceptable solution at this moment, since it has definitely been proven that copper ore is exploited already from the 6th millennium BC, so that younger phases of Vinča culture are defined as Early Eneolithic, while Bujanj–Hum I (or BSK complex) as older Eneolithic (Булатовић, Капуран, Јањић 2013: 26-28).

interesting that majority of dated samples from prehistoric shafts at Rudna Glava, not a single one corresponds to older Eneolithic (almost all fall into the Neolithic period, while one is contemporary with developed/Late Eneolithic), which puts possible that copper exploitation and tool production was executed in other regions.¹⁶ Cross-axes (mostly of *Jászladány* type) are, otherwise, evidenced in large numbers on Central Balkans and especially over the territory of eastern and north-eastern Serbia and Sava river valley.¹⁷ Axes of this type from the territory of Cucuteni culture are chronologically attributed with radiocarbon dating of their contexts to the second quarter of 4th millennium BC (Cucuteni B phase),¹⁸ which corresponds closely to the period in which Salcuța IV horizon is dated.¹⁹ Similar opinion is shared by Z. Žeravica, which puts axes of this type in the period parallel with Cucuteni A/B phase and D. Antonović, which ties them to Bubanj–Hum I, and Bodrogkerestur II cultures.²⁰

At the site Lazareva cave in Zlot, different pottery forms appear together with forms typical for BSK complex. Those are handles with panel-like ends, known as *Scheibenhenkel* type, tall vessels, with smaller handles on cylindrical neck (*Milchtopf* vessel type), and tall vessels with vertical or slightly funnel-shaped profile, rectangular in base (*lobate* vessels), decorated with applied volutes, or applied bands along the outer surface of the vessel. Unfortunately, their stratigraphic position is not considered secure, so it cannot be said with certainty whether this horizon, with completely different pottery ornamentation is contemporary with BSK complex, or younger. N. Tasić suggests that it represents a cultural layer belonging to younger phase of the BSK complex.²¹ When we look back at the sites of this complex in the surrounding areas, we observe that such a pottery appears together with the elements of BSK complex. In Salcuța, for example, in level IV, where panel-like handles appear in large numbers with double handled beakers decorated with canellures, impresso technique, plates with thick sides, biconical bowls with short funnel-like neck, and another elements characteristic for BSK material culture.²² Similar situation is observed in cave Hoților near Băile Herculane, where pottery of both elements is observed in horizon II,²³ as well as in Galatin culture, which is closely parallel with Salcuța IV culture and Herculane II–III horizons.²⁴ Same level with combined elements of BSK complex, and

¹⁶ The analysis of large number of Eneolithic copper objects from Serbia, mostly of them found in eastern Serbia, shown that copper ore from which they were cast originates from Rudna Glava. They also determined that copper used in making of objects found in the surroundings of Bor (Zlotska cave) came from deposits near Majdanpek (Pernicka et al. 1993: 37-38).

¹⁷ Žeravica 1993; Antonović 2014.

¹⁸ Mantu et al. 1997: 47, cat. no. 167-168.

¹⁹ Bojadžiev 1998: 356.

²⁰ Žeravica 1993: 15-17; Antonović 2014.

²¹ Tasić 1995: 172.

²² Berciu 1961: fig. 133, 135, 142.

²³ Roman 1971: Abb. 20, abb. 22.

²⁴ Георгиева 1987: 1-13.

Salcuța IV and Galatin cultures, or Herculane II-III horizon, is established at the site Velika humska čuka in 2009. Beside abovementioned elements, it contains the elements of Cernavoda I culture²⁵, which is also, closely contemporary with abovementioned cultural manifestations.²⁶ Having in mind stratigraphic data from the sites of BSK complex in eastern Serbia, as well as the sites from surroundings of Niš, it seems that Bubanj-Hum I (as a variety of BSK complex), lasted fairly long, since it is at least for some period contemporary with Salcuța IV culture, broadly dated into the first quarter of the 4th millennium.²⁷

DEVELOPPED AND LATE ENEOLITHIC

It seems that dominance of BSK complex was interrupted in some regions by the incursion of Cernavoda III culture, descending from lower Danube, but the elements of which were observed only at one site, on the Danube – Korbovo, so that the incursion did not affect local societies in eastern Serbia. Presence of Cernavoda III culture was observed at the site of Bubanj near Niš, where this cultural horizon exists between the Bubanj-Hum I and Coțofeni-Kostolac horizons. Somewhat different situation is observed at the site of Mokranjske stene near Negotin, where Coțofeni level was just above the layer of Bubanj-Hum I culture,²⁸ and similar stratigraphy is seen in the cave Hoților near Baile Herculane, whereas a hiatus is found between Coțofeni and Salcuța IV cultures.²⁹

Therefore, societies that existed on the area of Timočka Krajina during the middle, and developed Eneolithic were of Coțofeni-Kostolac cultures, defined several decades ago in need to determine a cultural phenomenon which comprises of material characteristic for both cultural groups.³⁰ Sites of Coțofeni-Kostolac are distributed from Danube to the north, to the south-eastern Serbia, and its elements were encountered even more to the south.³¹

The densest concentration of sites is in surroundings of Bor and Majdanpek, or in area rich in copper, also suitable for herding and extensive farming. It is interesting that there are several cave settlements in the surroundings (Zlot, Majdanpek) with parallel open air settlements, and since this pattern is observed in other regions of this culture, it seem to represent part of the settlements strategy in this period.³² Dwelling architecture of this

²⁵ Булатовић, Милановић, in prep.

²⁶ Vojadžiev 1998: 356.

²⁷ *Ibid.*: 356.

²⁸ Капуран, Булатовић, Јањић, in prep.

²⁹ Roman 1976: 59.

³⁰ Тасић 1979: 117; Николић 1997: 205.

³¹ Капуран, Булатовић 2012: 72-76.

³² *Ibid.*: 69, map 1.

period is characterized by houses of wood and daub, built on hardly accessible rocky highpoints modified into the stepped terraces, and visible from a great distance.³³

Beside pottery, it is important to notice that a copper awl with handle twisted in loop was found at single-layer site Kulmja Školpului, which belongs to Coțofeni-Kostolac culture (fig. 62). That type of awl is found in cave Hoților, as well as in Salcuța, in horizon IV.³⁴

According to dates from Belovode in Veliko Laole, to the west of Homolje mountains, Coțofeni-Kostolac culture can be dated to the last quarter of 4th and the beginning of 3rd millenium BC,³⁵ with similar chronological determination for the other sites, so that the youngest dates for Coțofeni-Kostolac culture fall into the second quarter of 3rd millenium BC.³⁶ It is possible, however, that this culture exists longer in eastern Serbia, because some of the sites (Kriveljski kamen – bunar, T. LXXII/3-6; Kriveljski krš, T. LXX-IV/4) contain elements, which would, according to vertical stratigraphy at the site Bujanj, appear younger (Bujanj-Hum II culture).³⁷ As an argument in support of this thesis is that the material of Coțofeni-Kostolac is found in the layer of Bujanj-Hum II at the site of, which points to strong Eneolithic traditions, persisting into the Bronze Age, especially in the Timočka Krajina region.

BRONZE AGE

The opening of new debates about development dynamics of Bronze Age societies in Iron Gates' hinterlands was initiated by B. Jovanović and D. Srejić by large-scale researches in course of 80's and 90's of the last century. Among these, of primarily importance are necropolises of *Urnenfelder* type, and several corresponding settlements in vicinity of Bor and Zaječar. Almost all sites in this area belong to developed or Late Bronze Age. Finds which can be certainly attributed to the Early Bronze Age, especially Bujanj-Hum III culture or simultaneous cultures in Oltenia or north-western Bulgaria (which could be expected over this territory), are so far lacking.

It can be argued that key factors for expansion of developed Bronze Age settlements and necropolises in the valley of Crni Timok presented more

³³ *Ibid.*

³⁴ Roman 1971: abb. 17/7, 13, 14; Berciu 1961: fig. 72/2.

³⁵ Borić 2009: tab. 2, OxA 14678.

³⁶ Nikolić 2000: 77.

³⁷ It is primarily the motive of lines intersecting at sharp angles and forming tiny rhombuses, as well as the motive of parallel chequered triangles with blank zig-zag band between. This ornament appears slightly already in Kostolac culture (Petrović, Jovanović 2002: 259/1, 264/4), but it is the most common in Vučedol culture (Petrović, Jovanović 2002: 319/16, 311/13, 314/2, 327/5 и др.), Bujanj-Hum II culture (Гарашанин, Ђурић 1983: кат. бр. 137-144), and Duben (Nikolova 1996: fig. 2/1, fig. 3/5, 6, fig. 4). At the site of Bujanj these ornaments appear in the horizon above the Cotofeni-Kostolac cultural layer.

stable climate in course of 2nd millennium BC, and increased demand for copper and development of trade with bronze objects. Optimal climate had a key role for development of farming and husbandry, and emergence of hauling carts added to effect of increased communication and trade over larger distances of south-eastern Europe and Carpathian basin. Technological revolution seen in first hauling carts, bronze plows and sickles, points to an emerging need for increased food production, especially on river terraces of Crni Timok confluences. The exploitation of ore minerals and metallurgy which existed in surroundings of Bor and Majdanpek since Eneolithic, also experiences dynamic development, best seen on the example of metal processing workshop at the site Ružana.

Following precise pinpoint of Bronze Age sites, certain topographic analyses were conducted in relation to natural resources, which shown a double character of these, most probably Late Bronze Age Settlements.³⁸ Topographic properties, material culture and funerary practice show that settlements located at the eastern brim of Kučajske mountains belong to metallurgic societies which are primarily engaged in exploitation and processing of copper ore. Properties of style and typology of finds show the influence of Paraćin cultural group, and its younger phase.³⁹ At the same time in the hinterlands of Crni Timok (Džanovo polje and valley of Seliški potok), live societies of farming character, the material of which shows influence of Verbicioara, Paraćin and Vatin groups combined.⁴⁰ Simultaneously, banks of Danube are settled by the societies with properties of Žuto brdo-Grla Mare cultural complex,⁴¹ and are bounded to the narrow strip of riverbanks, so that their influence is not observable in the Iron Gates' hinterlands.

The analogies of such interaction pattern is seen in metallurgic regions of Alps in different periods of metal ages in prehistory. Namely, at the foothills of Alps farming communities outnumber metallurgic ones, but metallurgic societies had more influence on social stratification, since they produce material goods of greater value and demand.⁴² Research suggest that between these economically different societies existed extensive interactions. Farming communities supply metallurgic ones which in turn focus their activities on crafting of bronze objects which have greatest trading value. Because of this reason, graves of individuals from farming communities often contain objects of greater value than in metallurgic ones.⁴³ This view of economic stratification is observed in properties of style and typology of pottery ornaments from settlements, especially necropolises. Largest

³⁸ Капуран 2011b.

³⁹ Јовановић 1999.

⁴⁰ Срејовић, Лазич 1997; Капуран 2011; *Idem* 2011a; *Idem* 2011b.

⁴¹ Јевтић, Вукмановић 1996.

⁴² Keinlin, Stöllner 2009.

⁴³ *Ibid.*

necropolis of farming communities in the valley of Crni Timok represents the site of Magura near Romuliana.⁴⁴ The ornaments of urns from Magura show the influences of Verbicioara, Paraćin and Vatin group. Contrary to that, at necropolises Trnjane, Bor lake, Hajdučka česma and Kriveljski kamen-bunar, urns are almost uniform in shape, and mostly undecorated, with influences of Paraćin culture. In accordance with previously mentioned analogies from the region of Alps⁴⁵ we can assume that larger redistribution center existed on right banks of Crni Timok which served for exchange of food and metals over a larger territory. This is best attested by combination of forms and ornaments on funerary vessels, which appear in different cultural groups of Carpathian and Danubian basin during the Bronze Age. These influences had little effect on metallurgic societies, which is observed on funerary vessels at necropolises in surroundings of Bor. It should be pointed out that funerary practices always represented a tradition which is least subjected to changes and innovations. It is possible that places of major communications (e.g. the right banks of Crni Timok with the valley of Seliški potok) contained redistribution centres, from which metal products were sent to markets with greater influence of Verbicioara and Vatin culture. In this context we can observe the fortified settlement at Banjska stena, which could represent the place for elite members of the society. This is supported by finds from one of structures which represents an authentic Vatin beaker, the only specimen recovered in Iron Gates' hinterlands.⁴⁶

Characteristic for the period of Middle and Late Bronze Age of this region represents large necropolises of incinerated deceased, most important of which being Trnjane, Borsko jezero, Hajdučka česma and Kriveljski kamen-bunar.

Special problem for studying Bronze Age in Serbia is small number of bronze objects in museum assemblages. A cache of bronze objects discovered by chance from the valley of Porečka river is most important for the regions of Bor and Majdanpek. Cache from Topolnica consisted of representative finds of swords and ringed hilts, torques, spears, axes, zoomorphic figures and vessels made of bronze sheet.⁴⁷ Swords represent the southernmost influences of workshops located in north-western Romania, and only specimens of this type found in Iron Gates hinterlands. This cache is exhibited in the Museum of Krajina in Negotin.

Absolute chronology for the sites in the areas of Bor and Majdanpek is not conducted, so the other analogies in Europe must be used. They show that Middle Bronze Age lasted between 1900-1600 BC, and Late Bronze Age

⁴⁴ Срејовић, Лазић 1997; Лазић 2008; *Idem* 2004; *Idem* 2010.

⁴⁵ Bertelheim 2009; Keinlin, Stöllner 2009.

⁴⁶ Срејовић, Лазић 1997: fig. 69.

⁴⁷ Јовановић 1975; Vasić 2003: 56/57.

between 1600/1500-1300 BC.⁴⁸ According to some authors, Middle Bronze Age lasts between 2000–1450, and Late Bronze Age only in course of 13th century BC.⁴⁹

TRANSITIONAL PERIOD FROM BRONZE TO IRON AGE (Ha A)

The appearance of caches with bronze objects and channelled pottery in settlements and necropolises were the reflection of cultural influences coming to the territory of Serbia from Carpathian basin and Pannonia at the end of 2nd millenium BC. In Serbian part of Pannonia this phenomenon is connected with the emergence of Gava–Belegiš II cultural complex.⁵⁰ Period encompassing 12th and 11th centuries BC, judging by isolated finds in Iron Gates' hinterlands, is archaeologically poorly documented, and represented by a couple of bronze pins from salvage excavations at Zlotska cave and objects from chaches discovered at Leskovo near Majdanpek (kept in the Museum in Požarevac)⁵¹ and at Boljetin (kept in National museum in Belgrade).⁵²

Concerning this period in lower Danube, from the region of Ključ and downstream of this area, several caches belonging to transitional period (Gava-Belegiš II) were discovered, while in region of Bor only the finds from Lazareva cave, Trvaj, Kučajna, Džanov potok-the unknown provenience and Džanov potok (L. Dudić). As it was stated earlier, finds of metal objects from same period from the Museum of Bor are represented by two pins with mace-like heads, two knives and one fishing hook from Zlotska cave,⁵³ as well as one bronze axe from Glogovica (from the territory of Zaječar).⁵⁴

The chronological boudary of transitional period from Bronze to Iron Age, marked on Serbian territory as Gava–Belegiš II (horizon of channelled pottery), falls between 12th and 11th centuries BC, or Ha A and B according to Reineke's Central European chronology.⁵⁵

DEVELOPPED EARLY IRON AGE (Ha B and Ha C)

Technological revolution represented by crafting of iron objects led to rise in numbers of settlements during the developed Iron Age, especially in regions where slag rejected during the metallurgic processing in Bronze Age

⁴⁸ Kristiansen, Larsson 2005.

⁴⁹ Gogátlan 1998.

⁵⁰ Тасић 1983: 102.

⁵¹ Тодоровић 1975: 78-79.

⁵² Вукмановић, Радојчић 1995.

⁵³ Tasić 1980: sl. 3/3a; Vasić 2003: Taf. 22/316; Taf. 28/466, 467; Јевтић 2004: 137, сл. 71:

⁵⁴ Јевтић 2004: 135.

⁵⁵ Тасић 1983: 106.

could be found. Namely, the metallurgists from Bronze Age used iron oxide in order to separate copper from slag. Recasting and multiple rehammering of these slugs was the way to extract iron, without having to attain high temperatures, above 1000° C.⁵⁶ Recent research of a metallurgic centre in Ružana show that Bronze Age slags in Bor basin contained considerable amount of iron.⁵⁷ Stratigraphic sequence of the site shows that layer of developed Iron Age (Ha C) formed over the layer with Late Bronze Age, and that it contained less amount of metallogenic slag than in earlier periods.⁵⁸

It is necessary to stress out that in course of Ha B (9th and 8th centuries BC) areas of Bor and Majdanpek witnessed a kind of cultural censure. At whole region of Iron Gates' hinterlands this censure is reflected in lack of settlements of Insula Banului and Gornea-Kalakača cultures. On right banks of Danube, near Konjska glava, several settlements and a necropolis (Vajuga)⁵⁹ exist belonging to this culture.⁶⁰

Settlements of developed Iron Age appear to encompass almost all types of prehistoric settlements, since their formation uses all benefits offered by geomorphology and topography of the region. M. Jevtić stresses that settlements of Basarabi societies are always located near water sources, situated in their close proximity.⁶¹ Settlements vary from caves (Zlotska, Bogovinsa, Pestera Mare and cave above Tabula Traiana), to those built on hardly accessible highgrounds (Mali Vizak, Bukova glava, Lanište and Rgotski kamen) and river terraces. The economies belonging to the 1st millenium BC are mostly tied to herding.⁶²

Solid informations about social organization of Early Iron Age are lacking. It can be observed only in domain of funerary practice, which is best seen at Vajuga necropolis, which represents the only excavated necropolis of this period in north-eastern Serbia. Deceased were buried with rich grave goods in form of bronze jewelry and weapons, which is best seen on the example of grave 17.⁶³ The economic power about societies settling the area of Bor and Majdanpek is attested by rare finds of metal objects, most important being those recovered from Zlotska cave and from the site of Trvaj, located on river terrace below the cave entrance. This is primarily reflected to the find of bronze segment belt, of Zlot type, richly decorated appliques of horse gear and diverse array of weapons.⁶⁴

There are two opinions concerning the chronological boundary of developed Iron Age. One proposed by R. Vasić assumes that Iron Age of east-

⁵⁶ Potrebica 2013: 14.

⁵⁷ Kapuran, Jovanović 2013.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Popović, Vukmanović 1998: 106.

⁶⁰ Булатовић, Капуран, Јањић 2013: маp 7.

⁶¹ Јевтић 1992.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Popović, Vukmanović 1998: 26, fig. 21.

⁶⁴ Tasić 1980.

ern Serbia is comprised of three phases, first of which is represented by the pottery of Kalakača-Basarabi group (combination of channelling and „S“ ornaments with white incrustation), then a phase of imitation of Basarabi pottery, appearing together with fibulae, pins and belts from Zlotska cave, while the third horizon is represented by the finds of Ferigile group from Oltenia.⁶⁵ Contrary to Vasić, M. Jevtić assumes that developed Iron Age in north-eastern Serbia is represented by the phases of Basarabi I (Insula Banului, 850–750 BC), Basarabi II (Vajuga, Moldova, Veke, Crvena Livada, Sofronijevo, 750–650 BC) and Basarabi III (Zlot and Ferigile groups, 650–550 BC).⁶⁶

ZLOT GROUP (Ha D)

The Zlot group in north-eastern Serbia in Iron Gates' hinterlands is defined thanks to R. Vasić, and properties of style and typology of the metal objects found in this region.⁶⁷ Finds of Zlot group were attributed earlier to Traco-Cimmerian influences,⁶⁸ but are presently attributed to be of Scythian origins.⁶⁹ Pottery material shows most similarities with Ferigile group from Oltenia, Bosut III phase, Glasinac and Scythian cultures.⁷⁰

The number of Zlot group sites is small, but it is interesting that they encompass all types of settlements which existed in prehistory. Those are Zlotska cave, Bela stena in Rgotina as a high altitude settlement with hillfort elements, Trvaj, which is a plain settlement on river terrace with probability of necropolis forming above it, Mihailov ponor is interpreted as cult place, while Ružana settlement practiced ore processing. It is also worth to note the site of Pecka bara, a settlement fortified with walls, now submerged below Iron Gates accumulation lake.⁷¹ The sole example of hillfort settlement is Kunjizica, which according to research conductor, has defensive moat with battlements on accessible side.⁷²

Most numerous metal finds belonging to Hallstatt come from excavations of Zlotska cave. Among these are iron horse bits, iron axes with wings (Fig. 81), double pin (Fig. 84) and several fibulae (Figs. 85, 86), some of which were brought from Trvaj.

Certain differences and difficulties arise in defining the properties of style and typology and its origins during the Late Hallstat, and they present the fact that in course of 5th century BC a certain exchange market existed

⁶⁵ Vasić 1997: 95.

⁶⁶ Jevtić 1992.

⁶⁷ Vasić 1977: 19–20; Vasić 1997; Jevtić 2004.

⁶⁸ Tasić 1980: 56.

⁶⁹ *Idem* 1995: 185–186; Jevtić 2004: 145.

⁷⁰ Vasić 1997; Jevtić 2004; Капуран 2013.

⁷¹ Јовановић 1971.

⁷² *Idem* 1972.

between the societies on the territories of Carpathian basin, Pannonian basin, central Balkans, southern Romania and northern Bulgaria, so it is almost impossible to recognize which ethno-cultural groups exist on given territory.⁷³ These societies may possibly represent Triballi, which settled the area between Morava and Timok valleys.⁷⁴ Since the finds from Zlostka cave are of insufficiently clear stratigraphic provenience, it should be relied upon more homogeneously stratified sites, such are Kunjiznica or Mihailov ponor at Miroč mountain. Typological properties of pottery from the sites in north-eastern Serbia show unity established over the vast territory from Pannonia to southern Morava basin.⁷⁵

With Late Halstatt necropolises lacking in area of Iron Gates and its hinterlands, spiritual life of these societies is observed through cult places, or „holy groves“ in Mihailov ponor near the village Miroč.⁷⁶ In course of last research campaigns, in one of seven excavated circle stone constructions, one burnt human mandible was discovered, which shows that we currently know very little about funerary rituals and cult rituals connected with cult of the dead. Among the pottery, which is probably ritually broken, different types of beakers and amphorae were recovered with properties of Ferigile culture. This is also true for recovered metal objects.⁷⁷ It is important to underline that hydriae made on potters wheel were found at Mihailov ponor, which tells us about economic ties between the Iron Gates and Black Sea and Greek influences during the Late Hallstatt.

THE LATE IRON AGE (LA TÈNE)

It is currently unknown whether the period after domination of Basarabi and post-Basarabi cultures witnessed depopulation in Iron Gates' hinterlands. The lack of post-Basarabi sites, as well as small number of Late Iron Age sites may point to this scenario. With the insight to unpublished archaeological data in Museum in Bor, it was established that there is probably a lot more sites of La Tène period than previously thought. Beside Old graveyard in Krivelj,⁷⁸ La Tène pottery was found at Čoka lu Balaš, surroundings of Stopanja, Zlot, Metovnica, Brestovac and Crnajka. Museum in Bor is in custody of material found in course of excavations at the site of Šetaće in Sena near Kučevo.⁷⁹ According to small number of sites and finds of material culture over the area of north-eastern Serbia and Iron Gates' hinterlands,

⁷³ Палавестра 1984.

⁷⁴ Раразоглу 2007: 48.

⁷⁵ Капуран 2013.

⁷⁶ Јевтић 2006.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Јевтић 1996а.

⁷⁹ Булатовић, Капуран, Јовановић 2011.

it is not easy to reconstruct lives of the societies organized in the alliance of Lesser Scordiscians. Thanks to the finds from surrounding regions, Braničevo, Kladovo, Negotin, Zaječar and Knjaževac, a somewhat better insight into the spatial distribution of settlements, economy and funerary practice is constructed, which sustained with small changes until the establishment of Roman rule.

At the necropolis of Pećine near Kostolac, which emerged in 4th or 3rd century BC, it is noticeable that beside the Celts, this group of people is comprised of native tribes, maybe Autariates and Triballi.⁸⁰ Finds which show Scordiscian characteristics (especially the Lesser Scordiscians, tribal alliance settling to the east of Morava river), and are represented by Dacian and Triballian pottery, which is found in graves together with pottery of Celtic provenience. Territorial unity with the alliance of Scordiscians is seen in considerably large number of settlements and necropolises positioned to the east of Iron Gates, in Ključ region.⁸¹ It is difficult to give any precise ethnic attribution of the societies settling the banks of Danube, since that cooking vessels are predominantly of local (Dacian) type, while metal objects (weapons) are made with technology tied to Celts.⁸² The symbiosis of various ethnical traditions is best observed on the example of a child burial at the site of Mokranjske stene near Negotin.⁸³

Beside warfare, interests of Scordiscians had to be focused on exploitation and processing of metal. The territory between Majdanpek and Bor, with its rich metallurgic tradition, surely was of great importance to them. M. Sladić concluded, after the analyses of several sites in the vicinity of Romuliana, that in course of 2nd and 1st centuries BC, a tribe of Timaci or Picensi (after gold-bearing river Pek) settled over the area of Timok, and which were renown metallurgists.⁸⁴ Some authors believe that because of uniform shapes, the spread of Celts over the Balkan peninsula is easy to follow through the example of almost identical bowls of sharp „S“ profilations which can be found in the entire Morava river basin,⁸⁵ but also in the basin of Timok, Srem and Serbian part of Pannonian lowland.⁸⁶

Period of prehistory ends around the beginning of 1st century AD, or at the end of Late Iron Age, when territory of north-eastern Serbia falls under Roman rule. After the defeat of Scordiscians, Dacians ceased control over the banks of Danube, which is supported by the predominance of Dacian pottery in youngest horizons of prehistory at sites dating from the 1st

⁸⁰ Јовановић 1995а: 17; Капуран 2013.

⁸¹ Поповић, Сладић 1997; Булатовић, Капуран, Јањић 2013: маp 8.

⁸² Поповић 1991: 173.

⁸³ Роровић, Капуран 2011; Капуран, Милошевић 2013; Булатовић, Капуран, Јањић 2013.

⁸⁴ Сладић 2003; *Idem* 2010.

⁸⁵ Булатовић, Капуран, Јовановић 2011: 123.

⁸⁶ Јовановић, Јовановић 1988: Т. I/4-7, VI/1,3,6, Т. XX/1-3; Роровић 2001: pl. 1/1-3, pl. 4/12, 14; Сладић 1986: Т. XVI/9, 10, Т. XVII/7, Т. XXXIV/7.

century AD onwards.⁸⁷ Area between Iron Gates and Crni Timok had to be important for new emperors that owned the exploitation of natural resources over the subjected lands. Remains of fortifications and centres of production and distribution in the eastern Kučaje, such are Krakul Jordan Tilva Roš, Romuliana, Timacum minus, etc. continue with long tradition of mining and metallurgy, which are documented by Antique historians to be passed on to future generations.

---

⁸⁷ Поповић, Сладић 1997: 111.

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY

Alexandrov, S.

2007 Bronze Age materials from Bagacina (North-West Bulgaria), Prae, in M. Stefanovich and C. Angelova (eds.), *Honorem Henrieta Todorova*, Sofia: 103–129.

Antonović, D.

2014 *Die Kupferzeitliche Äxte und Beile in Serbien*, Prähistorische Bronzefunde, Stuttgart.

Antonijević, I.

1973 *Stratigrafija i tektonika Velikog krša i Stola u istočnoj Srbiji*, Beograd.

Антула, Д.

1904 *О бакарним рудиштима у атарима општине борске и кривељске у срезу зајечарском округа тимочког*, Београд.

1909 *Геолошка истраживања у тимочком андезитском масиву*, Београд.

Bankoff, H. A. and Greenfield, H.

1984 Decision-making and culture change in Yugoslav Bronze Age, *Balkanica XV*: 7-31.

Batović, Š.

1979 *Jadranska zona*, u A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, Sarajevo: 473-635.

Bender, B.

1975 *Farming in Prehistory, from hunter-gatherer to food-producer*, John Baker, London.

Berciu, D.

1961 *Contribuții la problemele neoliticului in Rominia in lumina noilor cercetări*, București.

Bertleheim, M.

2009 Elites and metals in Central European Early Bronze Age, in T. L. Klein and B. Roberts (ed.) *Metals and Societies, Studies in honour of Barbara S. Ottaway*, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn: 33-46.

Bogdanović, P.

1977 *Geologija severoistočne Srbije (stratigrafija, magmatizam, tektonika, metalogenija)*, Beograd.

Војадџиев, У.

1998 Radiocarbon Dating From Southeastern Europe, in: *J. Harvey Gaul in Memoriam*, M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (eds.), J. H. Gaul Foundation, Sofia: 349-370.

Борић, Д.

2008 *Култура Лепенског вира у светлу нових истраживања*, *Гласник српског археолошког друштва* 24, Београд: 9-44.

2009 Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinča Culture of the Balkans, in Kienlin, L. Tobias and Ben Roberts (eds.), *Metals and Societies*, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn: 191-245.

Bulatović, A.

2011 Relations between Cultural Groups in the Early Bronze Age in Southeastern Serbia, Western Bulgaria and North-eastern Macedonia, *Archaeologica Bulgarica* XV, 2, Sofia: 1-13.

Булатовић, А., Капуран, А. и Јањић, Г.

2013 Неготин, стратиграфија праисторијских локалитета у Неготинској Крајини, Археолошки институт и Музеј Крајине, Београд – Неготин.

Булатовић, А., Капуран, А. и Јовановић, И.

2011 Латенски налази у околини Бора – прилог проучавању латенске културе у Тимочкој Крајини, *Зборник Народног музеја ХХ*: 119-128.

Булатовић, А., Милановић, Д.

Велика хумска чука, истраживања 2009. године, прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији, у припреми.

Ветнић, С.

1998 О пореклу старчевачке културе у басену Велике Мораве, у Н. Тасић (ур.), *Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије Централног Балкана*, Центар САНУ и Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац: 75-96.

Васић, М.

1904 Археолошка истраживања у Србији, *Српски књижевни гласник* XV/8, Београд: 593 – 603.

Васић, Р.

1997 Старије гвоздено доба на подручју источне Србије, у М. Лазић (ур.), *Археологија источне Србије*, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд: 91-100.

1998 Праисторијске оставе у делу Драгослава Срејовића, у Н. Тасић (ур.) *Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије Централног Балкана*, Центар САНУ и Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац: 189-194.

2003 *Die Nadeln im Zentralbalkan (Voivodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*. PBF Abteilung XIII, Band 11, Frantz Steiner Verlag, Stuttgart.

Вукмановић, М.

1990 Старије гвоздено доба у источној Србији, у Ј. Јевтовић (ур.) *Господари сребра*, Народни музеј, Београд: 43-49.

Вукмановић, М. и Радојчић, Н.

1995 *Каталог метала II*, Народни музеј Београд, Београд.

Вулић, Н.

1909 *Антички споменици у Србији*, Споменик Српске краљевске академије XLVII, Београд.

Garašanin, M.

1979 Centralnobalkanska zona, у А. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, Sarajevo: 79-212.

Гарашанин, М., Ђурић, Н.

1983 *Бубањ и Велика Хумска Чука*, каталог изложбе, Народни музеј, Ниш.

Георгиева, П.

1987 Материали от претходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България, *Археология*, кн. 1, София: 1-15.

Глишић, Ј.

1968 Економика и социјално економски односи у неолиту Подунавско-Поморавског басена, у Л. Трифуновић (ур.) *Неолит централног Балкана*, Народни музеј Београд: 21-61.

Gogátlan, F.

1998 Early and Middle Bronze Age Chronology in South-West Romania, General Aspects, in H. Ciugudean and F. Gogátlan (eds.) *The Early and Middle Bronze Age in the Carpatian Basin*, International symposium in Alba Iulia 1997, Alba Iulia: 191-212.

Gumă, M.

1997 *Epoca bronzului în Banat – The Bronze Age in Banat*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.

Ђорђевић, Т.

1906 Кроз наше Румуне, Путописне белешке, *Српски књижевни гласник XVI/6*, Београд: 526 – 532.

Ђурђекановић-Мирнић, С.

2013 Са матичном књигом Музеја у Бору, *Зборник радова Музеја рударства и металургије у Бору 13/15*, Бор.

Žeravica, Z.

1993 *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde, Ab. IX, Band 18, Stuttgart.

Жујовић, Ј.

1883 Прилози за палеонтологију српских земаља, *Просветни гласник IV*, Београд: 443-447.

1893 *Геологија Србије, део први*, Београд.

Игњатовић, Д.

2009 *Белешке у времену*, Бор.

Јанковић, С.

1990 *Рудна лежишта Србије: Регионални металогенетски положај, средине стварања и типови лежишта*, Београд.

Јанковић, С. и др.

1992 *Лежишта и појаве злата у Србији, металогенетске јединице и потенцијалност*, Београд.

Јацановић, Д.

1997 Нови прилози о касном бронзаном и новом гвозденом добу у Браничеву, у М. Лазих (ур.) *Археологија источне Србије*, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор – Београд: 249–258.

Jevtić, M.

1992 *Basarabi kultura na teritoriji Srbije*, Doktorska disertacija, nepublikovana.

2004 Гвоздено доба у околини Бора, у М. Лазих (ур.) *Бор и околина у праисторији антици и средњем веку*, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор – Београд: 129-163.

2006 Sacred Groves of the Tribali on Miroč Mountain, *Старинар LVI*, Београд: 271-290.

Jevtić, M. and Vukmanović, M.

1996 Late Bronze and Early Iron Ages in the Danube Valley from V. Gradište down to Prahovo, in N. Tasić (ed.) *The Yugoslav Danube basin and the neighbouring regions in the*

2nd Millenium B.C., International symposium in Vršac 1995, SANU Institute for Balkan studies, Beograd: 283-293.

1996a Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта „Старо гробље“ у Кривељу код Бора, *Зборник Народног музеја XVI*, Београд: 129-142.

Јовановић, В.

1969 Chronological frames on the Iron Gate Group of the Early Neolithic, *Arheologia Jugoslavica X*, Beograd: 23-38.

1971 Metalna doba na Đerdapu, *Materijali VI*, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd: 27-36.

1972 Kuznjica, Rudna Glava, Majdanpek – gradina starijeg gvozdenog doba, *Arheološki pregled 14*: 41-44.

1975 Остата из Тополнице, *Праисторијске остатае у Србији и Војводини I*, Археолошка грађа Србије I, САНУ, Београд: 81-86.

1975a Некропола на Пећинама и старије гвоздено доба Подунавља, *Старинар XXXVI*, Београд: 13-18.

1982 *Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu*, Bor – Beograd.

1992/1993 Gradac Phase in the Relative Chronology of Late Vinča Culture, *Старинар XLIII/XLIV*, Београд: 1-11.

1999 Funerary Rites and Tomb Constructions in Necropoles of the Paraćin and Donja Brnjica Cultures, in E. Petrova (ed.) *Macedonia and the Neighbouring Region from 3rd to 1st Milenium B.C.*, International Symposium in Struga 1997, Museum of Macedonia, Скопје: 67-72.

2004 Неолит и рани енеолит, у М. Лазих (ур.) *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор-Београд: 33-56.

2008 Micro-region of the Lepenski Vir culture: Padina in the Upper George and Hajdučka Vodenica in the Lower Gorge of the Danube, *Documenta Prehistorica XXXXV*, Ljubljana: 289-324.

Јовановић, И.

2013 Неколико металних предмета из праисторијске збирке Музеја рударства и металургије у Бору, *Етнокултуролошки зборник XVII*, Сврљиг: 93-106.

Јовановић, В. и Јовановић, М.

1988 *Gomolava 2, naselje mlađeg gvozdenog doba*, Vovođanski muzej i Arheološki institut, Novi Sad-Beograd.

Јовановић, П.

2007 *Рударство на тлу Србије, од палеолита до средине 20. века*, Југословенска инжењерска академија, Београд.

Каниц, Ф.

1985 *Србија – земља и становништво I-II*, Српска књижевна задруга, Београд.

Капуран, А.

2011 О утицајима Ватина и Вербичоаре на налазима гамзиградске културне групе. *Старинар LIX*, Београд: 53-69.

2011a Relationship between Settlements and necropoles of the Bronze Age in Eastern Serbia, in Berecki, S. Nemeth, R. Rezi, B. (eds.) *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpatian Basin*, Proceedings of the International colloquium, Targu Mures: 9-20.

2011b *Топографија насеља металних доба на територији североисточне Србије*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду, Београд.

2013 Late Hallstatt Pottery from North-Eastern Serbia, *Старинар* LXIII, Београд: 23-52.

2014 *Praistorijski lokaliteti u severoistočnoj Srbiji*, Arheološki institut, Београд.

Капуран, А., Булатовић, А. и Јањић, Г.

2013 Мокрањске стене, резултати истраживања из 2011. и 2012. године, *Гласник САД* 29, Београд: 85-100.

Капуран, А., Булатовић, А. и Јовановић, И.

2011 Неолитизација Тимочке Крајине и њена улога у раном неолиту централног Балкана, *Старинар* LX, Београд: 19-36.

Капуран, А. and Јовановић, И.

2013 Ružana – new Bronze Age Metallurgical Center in North Eastern Serbia, in N. Štrbac, D. Živković and S. Nestorović (eds.), *Proceedings of 45th International October Conference on Mining and Metallurgy*, 16-19 October on Bor Lake, University of Belgrade, Technical Faculty in Bor and Mining and Metallurgical Institute in Bor, Bor, 831-834.

Капуран, А. И Миладиновић-Радмиловић, Н.

2011 Некропола на Борском језеру, нови прилози о сахрањивању у бронзаном добу, *Старинар* LXI, Београд : 141-153.

Капуран, А., Миладиновић-Радмиловић, Н. и Јовановић, И.

2013 Кривељски камен Бунар, некропола урненфелдер културе у околини Бора, *Зборник Народног музеја* XXI, Београд: 145-156.

Капуран, А. and Milošević, S.

2013 Rockshelter Mokranjske stene – a new late Prehistoric Site in Eastern Serbia, *Archaeologia Bulgarica* XVII, 2013 vol. 2, Sofia:17-38.

Keinlin, T. and Stöllner, T.

2009 Singen Copper, Alpine settlement and Early Bronze age minings: Is there a need for elites and Strongholds, in T.Keinlin and B. Roberts (ed.) *Metals and Societies*, Studies in honour of Barbara S. Ottaway, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn: 67-104.

Kostos, S. and Urem-Kostos, D.

2006 Filling in the Neolithic Landscape of Central Macedonia, in N.Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Sciences and Arts, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Belgrade: 193-205.

Kristiansen, K. and Larssen, T.

2005 *The Rise of Bronze Age Society, Travels, Transmissions and Transformations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lazarovici, M.G.

2006 Absolute chronology of the Late Vinča culture in Romania and its role in the development of the Early Copper Age, in N. Tasić and C. Grozdanov (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Sciences and Arts and Macedonian Academy of Sciences and Arts, Belgrade: 277-293.

Лазвић, М.

1998 Гамзиградска култура, последње откриће Драгослава Срејовића, у Н. Тасић (ур.), *Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије централног Балкана*, Центар за научна истраживања САНУ у Крагујевцу, Крагујевац: 147-158.

2004 Бор и околина у бронзано доба, у М. Лазвић (ур.) *Бор и околина у праисторији антици и средњем веку*, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор – Београд: 101-126.

2010 Праисторијска насеља и некрополе у Гамзиграду и његовој околини, у И. Поповић (ур.), *Felix Romuliana, Гамзиград*, Археолошки институт, Београд: 21-27.

Madas, D.

1988 Ceramic vessels from the Divostin II House Floors, in A. Mcpherron and D. Srejović (eds.), *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburgh, Department of Anthropology, University of Pittsburgh: 143–172.

Mantu, M. C., Dumitroaia, G., Tsaravopoulos, A. (eds.)

1997 *Cucuteni, the Last great Chalcolithic civilization of Europe*, Bucharest, Athena publishing & Printing house.

Милојевић, Н., Филиповић, Б.

1975 Хидрогеологија терена шире околине Бора, *Бор и околина, књига друга*, Бор: 46-49.

Михаиловић, Д.

2008 Истраживања палеолита на подручју Нишке котлине између 2004. и 2006. године, *Зборник радова Одбора за крас и спелеологију 9*, Београд: 105-118.

Михаиловић, Д., Ђуричић, Љ. и Калуђеровић, З.

1997 Истраживања палеолита на подручју источне Србије, у *Археологија источне Србије*, М. Лазић (ур.), Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета. Београд: 33-44.

Николић, Д.

1997 Енеолитска насеља у околини Мајданпека, у М. Лазић (ур.) *Археологија источне Србије*, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, Београд: 197-210.

2000 *Kostolačka kultura na teritoriji Srbije*, Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja, Beograd.

2004 Keramičko posuđe, u M. Bogdanović (ur.) *Grivac, naselja protostarčevačke i vinčanske kulture*, Narodni muzej Kragujevac: 205–317.

Николић, П., Анђелковић, М.

1975 Морфолошко-тектонске карактеристике, рељеф и хидрографија терена шире околине Бора, *Бор и околина, књига друга*, Бор: 7-19.

Nikolova, L.

1996 On the incrustated ceramics from the Early Bronze Age settlement Dubene, in N. Tasić (ed.), *The Yugoslav Danube basin and the Neighbouring Regions in the 2nd millennium b.c.*, Belgrade-Vršac: 81–96.

Палавестра, А.

1984 *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*, Балканолошки институт, Београд.

Папазогулу, Ф.

2007 О „хеленизацији“ и „романизацији“, у В. Ђокић (ур.) *Из историје античког Балкана*, Еквилибријум, Београд: 249-264.

Parkinson, A. W.

2004 *Early metallurgy in Southeastern Europe, Ancient Europe 8000 B.C. - A.D. 1000, vol. I*, P. Vogucki & P. J. Crabtree (eds.), Thomson-Gale: 317-321.

Перић, С.

2004 Problem of Neolithization of Central Pomoravlje, in: Perić, S. (ed.) *The Neolithic in the Middle Morava Valley*, Beograd: 11-34.

Pernicka, E., Begemann, F., Schmitt-Strecker, S., Wagner, G. A.

1993 Eneolithic and Early Age copper artefacts from the Balkans and their relation to Serbian copper ores, *Praehistorische Zeitschrift* 68 Band, Heft 1, Berlin–New York: 1-54.

Petrović, J., Jovanović, B.

2002 *Gomolava, naselja kasnog eneolita*, Arheološki institut i Muzej Vojvodine, Beograd – Novi Sad.

Pleiner, R.

2000 *Iron in Archaeology, The European Bloomery Smelters*, Archeologicky Ustav AVČR, Praha.

Поповић, П.

1991 Млађе гвоздено доба Ђердапа, *Старинар* XL–XLI, Beograd: 165-176.

1994 The Territories of Skordisci, *Старинар* XLIII–XLIV, Beograd: 13-21.

2001 La céramique de La Tène finale sur les territoires des Skordisques, *Старинар* L, Beograd: 83-112.

Роровић, Р. и Вукмановић, М.

1998 *Vajuga-Pesak nekropola starijeg gvozdenog doba*, Arheološki institut, Beograd.

Роровић, Р. and Каруран, А.

2011 La tombe de Mokranje, in D. Mugureanu, D. Mandescu and S. Matei (eds.), *Archaeology: making of and practice*, Studies in honor of Mircea Babeș and his 70th anniversary. Institutul de Arheologie "Vasile Parvan" and Editura Ordessos, Pitesti: 297-304.

Поповић, П. и Сладић, М.

1997 Млађе гвоздено доба источне Србије, у М. Лазић (ур.), *Археологија источне Србије*, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Beograd: 101-113.

Potrebica, H.

2013 *Kneževi željeznog doba*, Meridijani, Zagreb.

Радовановић, И.

1997 Мезолит и неолит источне Србије, у М. Лазић (ур.), *Археологија источне Србије*, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Beograd: 55-67.

Roman, P.

1971 Strukturänderungen Des Endaneolithikums im Donau-Karpaten-Raum, *Dacia n. s.* XV: 31-169.

1976 *Cultura Cotofeni*, Academiei Republicii socialiste Romania, Bucuresti.

2006 Preuves concernant les mouvements ethno-culturels de l'est à l'ouest et du sud au nord, dans la haute période de l'âge du bronze, résultats des recherches faites à Ostrovul Corbului, in N. Tasić, A. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade: 455-468.

Симић, В.

1953 Стари испирачки, рударски и топионички радови између планина Стола и Дели Јована у источној Србији, *Годишњак Завода за геолошка и геофизичка истраживања НР Србије* III, Beograd: 69-76.

1960 *Iz skorašnje prošlosti rudarstva u Srbiji*, Beograd.

1969 Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru I okolini, *Zbornik radova* VIII, Rudarsko-metalurški fakultet i Institut za bakar u Boru, Bor: 8-203.

1970 Rudarstvo zlata u slivu reke Pek, *Zbornik radova* X, Rudarsko-metalurški fakultet i Institut za bakar u Boru, Bor: 5-78.

Сладић, М.

1986 *Keramika Skordiska*, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.

2003 Tragom ranih keltskih uticaja na prostoru Timočke Krajine, *Balkanica XXXII-XXXIII*, Beograd: 37-47.

Спасов, Т.

1975 Металичне минералне сировине у околини Бора, *Бор и околина, књига друга*, Бор: 20-23.

Срејовић, Д.

1969 *Лепенски Вир, нова праисторијска култура у Подунављу*, Српска књижевна задруга, Београд.

Срејовић, Д. и Јовановић, Б.

1959 Оруђе и оружје од кости и накит из Винче, *Старинар IX-X*, Београд: 181-190.

Срејовић, Д. и Лазић, М.

1997 Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочкој Крајини, у М. Лазић (ур.) *Археологија источне Србије*, Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, Београд: 225-244.

Срејовић, Д. и Летица, З.

1987 *Власац, мезолитско насеље у Ђердапу*, САНУ књ. 5, Београд.

Сталио, Б.

1972 *Градац, праисторијско насеље*, Београд, Народни музеј.

1986 Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica, *Ђердapske sveske III*, Beograd: 27-50.

Stanković, S.

1986 Localité Knjepište-Une station du groupe de Starčevo, *Ђердapske sveske III*, Arheološki institut, Beograd: 447-452.

1995 Антропоморфна пластика са Благодина, *ГСАД 10*, Београд: 7-14.

Stanojević, Z.

1984-1986 Bakarne sekire iz preistorijskih zbirki Muzeja u Boru, Negotinu i Zaječaru, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 3-4*, Bor: 9-38.

1988 Kučajna, in D. Srejović (ed.) *The Neolithic of Serbia*, University of Belgrade and Center for Archaeological Research, Belgrade: 77-78.

1988a Kučajna kod Bora, Neolitsko i bronzanodobsko naselje, *Arheološki pregled 29*. Ljubljana: 47-49.

Стојић, М., Илијић, Б.

2011 *Књажевац, културна стратиграфија праисторијских локалитета књажевачког краја*, Археолошки институт и Завичајни музеј у Књажевцу, Београд – Књажевац.

Tasić, N.

1969 Zlotska pećina – višeslojno praistorijsko nalazište, *Arheološki pregled 11*, Beograd: 36-39.

1979 Coțofeni (Kocofeni) kultura, u: A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka istraživanja, Sarajevo: 115-135.

1980 Metalni nalazi iz Zlotske pećine, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije 1*, Bor: 43-61.

1982 Naselja bakarnog doba u Istočnoj Srbiji, *Zbornik radova muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 2*, Bor: 19-36.

1983 *Југословенско Подунавље од Индоевропске сеобе до продора Скита*, Матица српска и Балканолошки институт САНУ, Нови Сад – Београд.

1995 Eneolithic cultures of Central and West Balkans. Draganić i Balkanološki institut SANU, Beograd.

1995a Zur Chronologie der Bronze- und Eisenfundevon Fundort Zlotska pećina, in B. Jovanović *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, Archeological Institute and Museum of Mining and Metallurgy, Bor - Beograd: 179-188.

2004 Налазишта и културе из енеолитског периода, *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, ур. М. Лазић, Музеј рударства и металургије у Бору и Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Бор – Београд: 57-100.

Тасић, Н. Н.

2009 *Неолитска квадратура круга*, Завод за уџбенике, Београд.

Tringham, R.

1971 *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000-3000 B.C.*, Hutchinson University Library, London.

Todorova, H.

2007 Die paleoklimatische Entwicklung in VII-I Jt, Vor Chr. in Todorova, H., Stefanovich, M. and Ivanov, G. (eds.) *Struma/Strymon River Valley in Prehistory*, Proceedings of the international Symposium Strymon Praehistoricus 2004 in Kjustendil-Blagoevgrad and Serres-Amphipolis, In the Steps of James Harvey Gaul, Volume 2. Sofia: 19-26.

Todorović, J.

1975 Бронзана остава из Лескова (Пожаревац), Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, *Археолошка грађа Србије I*, САНУ, Београд: 78-79.

Hidrološke karakteristike

1989 Hidrološke karakteristike šire okoline Bora, *Hidrološke karakteristike*, Beograd: 4-35.

Хофман, Ф.

1882 Трагови праисторијског човека у Србији, *Гласник Српског ученог друштва LI*, Београд: 1-21.

Sheratt, A.

1997 *Economy and Society in Prehistoric Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Šljivar, D., Kuzmanović-Cvetković, J., Jacanović, D.

2006 Belovode – Pločnik – New Contributions Regarding the Copper Metallurgy in the Vinča Culture, in N. Tasić, C. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade: 251-266.

Сл. 13. – Fig. 13

Сл. 30. – Fig. 30

Сл. 24. – Fig. 24

Сл. 32. – Fig. 32

Сл. 64. - Fig. 64

Сл. 65. - Fig. 65

Сл. 68. - Fig. 68

Сл. 72. - Fig. 72

Сл. 73. - Fig. 73

Сл. 51. - Fig. 51

Сл. 83. - Fig. 83

Сл. 55. - Fig. 56

Сл. 86. - Fig. 86

Сл. 90. - Fig. 90

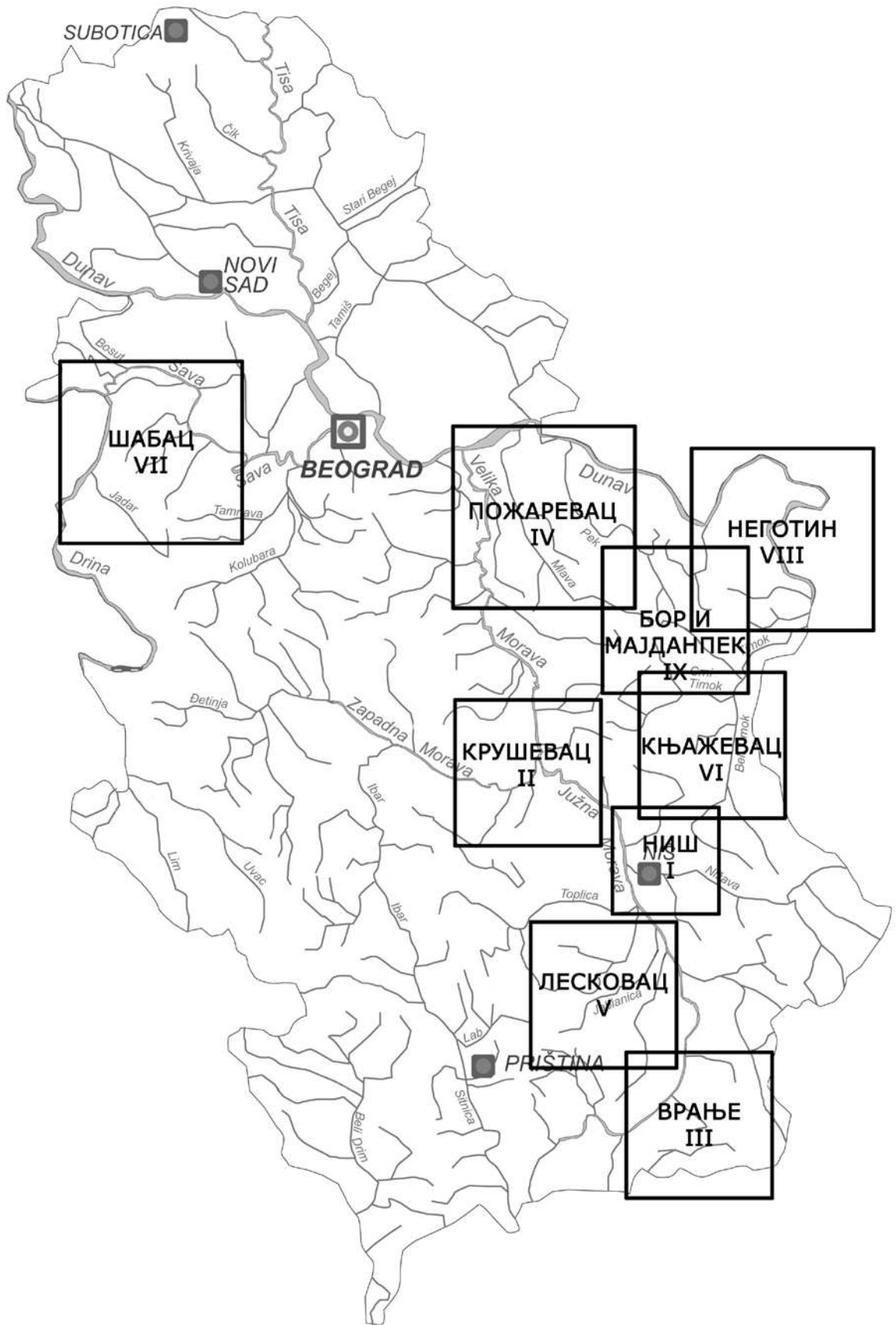

Сл. 87. - Fig. 87

Сл. 88. - Fig. 88

АРХЕОЛОШКА ГРАЂА СРБИЈЕ

НИШ (2006)

М. Стојић и М. Јоцић

Археолошка грађа Србије I

КРУШЕВАЦ (2006)

М. Стојић и Г. Чађеновић

Археолошка грађа Србије II

ВРАЊЕ (2007)

А. Булатовић

Археолошка грађа Србије III

ПОЖАРЕВАЦ (2008)

М. Стојић и Д. Јацановић

Археолошка грађа Србије IV

ЛЕСКОВАЦ (2010)

А. Булатовић и С. Јовић

Археолошка грађа Србије V

КЊАЖЕВАЦ (2011)

М. Стојић и Б. Илијић

Археолошка грађа Србије VI

ШАБАЦ (2011)

М. Стојић и М. Церовић

Археолошка грађа Србије VII

НЕГОТИН (2013)

А. Булатовић, А. Капуран и Г. Јањић

Археолошка грађа Србије VIII

БОР И МАЈДАНПЕК (2014)

А. Капуран, А. Булатовић и И. Јовановић

Археолошка грађа Србије IX

903(497.11-11) 902.2(497.11-11)

КАПУРАН, Александар, 1965-

Бор и Мајданпек : културна стратиграфија локалитета између Ђердапа и Црног Тимока / Александар Капуран, Александар Булатовић и Игор Јовановић ; [илустрације и фотографије Александар Капуран, Александар Булатовић, Ана Стефановић]. - Београд : Археолошки институт = Belgrade : Archeological Institute ; Бор : Музеј рударства и металургије = Bor : Museum of Mining and Metallurgy, 2014 (Београд : Троник дизајн). - 255 стр. : илустр. ; 30 см. - (Археолошка грађа Србије / [Археолошки институт] ; 9

На спор. насл. стр.: Bor and Majdanpek. -
"Књига је резултат научноистраживачког пројекта Културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије, број 177020." --> колофон. - Тираж 500. - Summary. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 243-251.

ISBN 978-86-80093-95-6 (AI)

1. Булатовић, Александар, 1970- [аутор] [илустратор] [фотограф]
2. Јовановић, Игор, 1973- [аутор]
  - а) Археолошка налазишта, праисторијска - Србија, источна
  - б) Археолошка истраживања - Србија, источна

903(497.11-11) 902.2(497.11-11)

COBISS.SR-ID 212313100